

concessum est, ad cuius vicem subscribit Jacob Quartus Caroli magni cancellarius censendus est Hieremias, postea Senonensis archiepiscopus, cuius notarius fuit Witherus. His Bartholomæum accenset in Vita Caroli monachus Engolimensis ad annum 769. Sunt qui Autpertum abbatem etiam Carolinis cancellariis adjungant, sed non satis valido fundamento. Autpertus quippe ante monachus fuit apud Vulturum in Italia quam Carolus rex Francorum dictus est; nec unquam inde in Franciam demigravit. Si fides est Auctori Chronici Lareshamensis, Eginhardus fuit notarius et archicapellanus Caroli. Ruotfridum abbatem Caroli notarium fuisse constat ex Annalibus Eginhardi ad annum 809. Amalbertum suggerit diploma secundum Osnabrugense, quod nonnulli suspectum habent, tametsi Erkembaldus, ad cuius vicem Amalbertus litteras recognovisse dicitur, Caroli Magni cancellarius fuit. Alios notarios habuit Erkembaldus, Altifredum scilicet, Ibbonem, Suavium et Guidbertum diaconum. Qui placita Caroli recognoscebant, cancellarii erant extraordinarii, quales fuere Theudegarius, Chrotardus et Eldebertus.

VII. *Procerum suscriptiones.* — Pippini regis privilegium pro Fuldensi monasterio a proceribus subsignatum est. Ejusdem Pippini præceptum pro constructione et dotatione monasterii Prumiensis, editum a Mabillonio tom. II Annal. Bened., pag. 705, episcoporum et comitum suscriptionibus munitur. Carolus Magnus testamentum suum ab episcopis, abbatibus comitibusque, qui tum præsentibus esse potuerunt, subscribi curavit, prout legitur apud Eginhardum in ejus Vita. Istud præcessit donatio ab eo facta Ecclesie Romanæ, quam propria manu ipse corroborans, universos episcopos, abbates, duces

etiam et grafones in ea adscribi fecit, teste Anastasio in Hadriano. In cæteris Caroli Magni diplomatibus nulla procerum, nisi cancellariorum et notariorum, subscriptio.

VIII. *Annus Incarnationis, Indictio.* — In secunda stirpe omnia fere diplomata quæ ad res ecclesiarum, monasteriorum, privatarumque personarum pertinent, carent annis Incarnationis: sed nonnulla, quæ rem publicam maxime spectant, cum annis regum adjunctos habent annos Incarnationis. Unicum reperit Mabillonius Caroli Magni diploma pro Mettensi sancti Arnulfi cœnobio, quod annis Incarnationis præditum est: illudque genuinum non censuisset, nisi inspexisset autographum optimæ notæ, cui tamen sigillum nullum appositum est. Indictionis communis usus in diplomatibus cepit ab imperio Caroli Magni, id est ab ineunte anno 801, si tamen excusationes præmissum pro Sancti Arnulfi cœnobio diploma.

Diplomata, quæ ab istis regulis aberant, præmittimus, non quod ea omnia falsa existimemus, sed quod in animo habeamus illa tantum dare quæ ab omni suspitione sunt libera. Jam in superiori volumine monuimus, nec satis monere possumus, diplomata, quæ solemnnes non præferunt aliorum conditiones, non continuo habenda pro falsis, sed tantum pro interpolatis ac suspectis. Fieri enim omnino potest, quemadmodum observat Mabillonius, ut diplomata, inscriptiones et suscriptiones præferant falsas atque insinceras, quorum tamen contextus a veritate non abhorreat. Diplomata, quæ in Germania, Italia et aliis regionibus, quæ amplius non sunt Franciæ ditionis, emissa sunt, non representabimus, eorum tamen inscriptiones et suscriptiones exhibebimus, modo ea indubitata arbitremur.

CAROLI MAGNI CAPITULARIA.

CAPITULARE GENERALE (An. 769 - 771).

Editum a Baluzio ex Codice Sancti Vincentii Laudunensis publici juris factum, atque anno 769 ascriptum, prout ex capite 18 conicere licet, certe primis Caroli annis et fratre superstitè promulgatum est. Singula ejus præcepta ex Capitulari Carlomanni an. 742 aliisque constitutionibus ecclesiasticis fluxisse videntur (Cf. v. c. cp. 7 cum Bonifacii epistola 75, apud Würdtwein, p. 197) Benedicti libro tertio capp. 123-140 tota constitutio, præter tamen caput 16, in doctis clericis periculosius, repetita est. Cujus quidem ope textum Baluzianum recensui, cum in codice olim Laudunensi Sancti Vincentii, jam inter regios Parisienses n. 4788 iusignito, capitulare nostrum non reperissem.

Karolus, gratia Dei rex regniq[ue] Francorum rector, C in omnibus apostolicæ sedis a. Hortatu omnium fidei et devotus sanctæ Ecclesiæ defensor, atque adjutor lium nostrorum, et maxime episcoporum ac reliquo-

NOTÆ.

* Hæc sic distincta sunt in Codice Laudunensi et apud Burchardum et Ivonem, cum in libro septimo Capitularium postrema ista verba conjungantur cum sequentibus. Magnum autem inter utrumque lectionem discrimen est. Nam in libro septimo Capitularium Carolus ait se constituisse hæc Capitula hortatu apostolicæ sedis; hic vero se vocat adiutorem apostolicæ sedis; deinde constitutiones fert consulariorum suorum, absque ulla mentione interventionis apostolicæ sedis. Sic Capitulare anni 779 factum est absque hortatu apostolicæ sedis, item constitutio de emendatione librorum et officiorum ecclesiasticorum. Capitulare item anni 789 factum est cum consilio episcoporum et optimatum regni. Nulla sedis apostolicæ inter hæc mentio. Idem dicendum de Capitulari Saxonum anni 797. Fortius urgent Capitula addita ad legem Longobardorum anno 801, quæ cum lata fuerint in Italia, ac forte sub oculis Leonis III, Romani pontificis, nullam tamen

apostolicæ sedis mentionem faciunt. Infinitum esset omnia persequi. Sufficiant de exemplis illa quæ diximus. Sincerior itaque videtur lectio quam nos hic retinuimus. Ad Carolum namque cum hæreditate paterna transierat defensio Romanæ Ecclesiæ, quam ille filiis ac posteris suis hæreditariam reliquit, ut pluribus ostendit Marca in libro primo de Concordia cap. 12. Itaque Ludovicus et Lotharius ad Eugenium II scribentes, aiunt se debitores existere ut huic sanctissimæ sedi in quibuscunque negotiis auxilium ferre debeant, respicientes, ut opinor, ad initium istius nostri Capitularis. Joannes VIII in epistola 47 ad imperatorem, ait eum a majestate superna concessum esse potentem et strenuum adiutorem sanctæ Ecclesiæ. Certum est adiutorium quod Carolus apostolicæ sedi et Romanis pontificibus tulit, immortalem illi gloriam peperisse. Agnoscent istud lubenter etiam ipsi Romani pontifices; neque in animum eujusquam eorum intravit contumeliosa in maximum

rum sacerdotum consultu, servis Dei per omnia omnibus armaturam portare vel pugnare, aut in exercitum et in hostem pergere, omnino prohibemus, nisi illi [Al., illis] tantummodo qui propter divinum ministerium, missarum scilicet solemniam adimplenda et sanctorum patrocinia portanda, ad hoc electi sunt; id est, unum vel duos episcopos cum capellanis * presbyteris princeps secum habeat, et unusquisque praefectus unum presbyterum qui hominibus peccata confitentibus iudicare et indicare poenitentiam possit.

2. Ut sacerdotes neque Christianorum neque paganorum sanguinem fundant.

3. Omnibus servis Dei venationes et sylvaticas vagationes cum canibus, et ut accipitres et falcones non habeant, interdicimus.

4. Statuimus ut secundum canonicam cautelam omnes undecumque supervenientes ignotos episcopos, vel presbyteros, ante probationem synodalem in ecclesiasticum ministerium non admitteremus.

5. Si sacerdotes plures uxores habuerint, vel sanguinem Christianorum vel paganorum fuderint, aut canonibus obviaverint, sacerdotio priventur, quia deteriores sunt secularibus.

6. Decrevimus ut secundum canones unusquisque episcopus in sua parochia sollicitudinem adhibeat, adjuvante grafone qui defensor Ecclesiae est, ut populus Dei paganas non faciat; sed ut omnes spurcitas gentilitatis abiciat et respuat, sive profana sacrificia mortuorum, sive sortilegos vel divinos, sive phylacteria et auguria, sive incantationes, sive hostias immolantias, quas stulti homines iuxta ecclesiam ritu pagano faciunt sub nomine sanctorum martyrum vel confessorum Domini; qui potius quam ad misericordiam sanctos suos ad iracundiam provocant.

7. Statuimus ut singulis annis unusquisque episcopus parochiam suam sollicite circumeat, et populum confirmare et plebes docere et investigare, et prohibere paganas observationes, divinosque vel sortilegos, aut auguria, phylacteria, incantationes, vel omnes spurcitas gentilium, studeat.

8. Decrevimus quoque iuxta sanctorum canones, ut unusquisque presbyter in parochia habitans episcopo subjectus sit illi in cuius parochia habitat, et semper in quadragesima rationem et ordinem ministerii sui, sive de baptismo, sive de fide catholica, sive de precibus, et ordine missarum episcopo reddat ¹. Et **D** quandocumque iure canonico episcopus circumeat par-

rochiam ad populos confirmandos, presbyter semper paratus sit ad suscipiendum episcopum, cum collectione et adiutorio populi qui ibi confirmari debet. Et in coena Domini semper novum chrisma ab episcopo suo quaerat. Et de vetere nullus baptizare praesumat, sed ardere in luminaribus ecclesiae ² faciat.

9. Ut nemo accipiat ecclesiam infra parochiam sine consensu episcopi sui, nec de una ad aliam transeat.

10. Ut de incestis et criminosis magnam curam habeant sacerdotes, ³ ne in suis pereant sceleribus, et animae eorum a districto iudice Christo eis requirantur. Similiter de infirmis et poenitentibus, ut morientes sine sacrali olei unctione et reconciliatione et viatico non deficiant.

11. Ut ieiunium quatuor temporum et ipsi sacerdotes observent ⁴, et plebi denuntient observandum.

12. Ut ad mallum venire nemo tardet, primum circa aestatem, secundo ⁵ circa autumnum. Ad alia vero placita, si necessitas fuerit, vel denuntiatio regis urgeat, vocatus venire nemo tardet.

13. Ut quando denuntiatum fuerit pro rege vel pro fidelibus suis qualibet causa orationes facere, nemo ex hoc neglegens appareat.

14. Nullus sacerdos nisi in locis Deo dicatis, vel in itinere positus in tabernaculis et mensis lapideis ab episcopo consecratis, missas celebrare praesumat. Quod si ⁶ praesumpserit, gradus sui periculo subiacet.

15. Sacerdotes qui rite non sapiunt adimplere ministerium suum, nec discere iuxta praeceptum episcoporum suorum pro viribus satagunt, vel contemptores canonum existunt, ab officio proprio sunt submovendi quousque haec pleniter emendata habeant.

16. Quicumque autem a suo episcopo frequenter admonitus de sua scientia, ut discere curet, facere neglexerit, procul dubio et ab officio removeatur, et ecclesiam quam tenet, amittat; quia ignorantes legem Dei eam aliis annuntiare et praedicare non possunt.

17. Ut nullus iudex neque presbyterum neque diaconum aut clericum, aut iuniorem ecclesiae, extra conscientiam pontificis per se distringat aut condemnare praesumat. Quod si quis hoc fecerit, ab ecclesia cui iniuriam inrogare dinoscitur, tandiu sit sequestratus, quamdiu reatum suum cognoscat et emendet.

VARIANTES LECTIONES.

¹ r. et ostendat. Bened. III, 150. ² e. vetus non tardet *ibid.* ³ ne usque requirantur *deest* III. 132. ⁴ ipse sacerdos observet et p. denuntiet o. III. 135. ⁵ et alterum III. 135. ⁶ qui III. 156.

NOTÆ.

principem Valdesii cogitatio, qui capite 20 operis de Dignitate regum regnorumque Hispaniae § 15, ait illum, cum pro libertate sedis apostolicæ laboravit, « non tam pro aris et focis Ecclesiae dimicasse quam quod sua interesset; » immemor videlicet sanctorum eius in Ecclesiam meritorum, ingratus etiam adversus memoriam hominis absque quo fortassis Chri-

stianismus olim prorsus extinctus in Hispania fuisset, uti jam observatum est a viro eruditissimo.

BALUZ.

¹ Ita correxi Carolomanni Capitulare et Benedictum secutus, ut sententia ipsa requirit; Codex Laudunensis legit: *presbyteris. Et unusquisque princeps unus presbyterum secum habeat qui*, etc.

18. * Ut nullus episcoporum vel secularium cuius- A si quis hoc facere tentaverit, tandiu sit ab omnium
cunque alterius episcopi sive ecclesie sive privati caritate suspensus, et a communionis gratia seque-
res, aut regnorum divisione aut provinciarum seque- stratus, quoadusque es ablatas cum fructuum satis-
stratione, competere ¹ aut retinere praesumat. Quod fatione restituat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aut petere *concil.* Aur

NOTÆ.

* Cf. concilii Aurelian. v, anno 549, canonem 14, apud Sirmond. Concil. Galliae 1, p. 281, unde hoc ca-
put fluxisse videtur. PERTZ.

CAPITULARE DE BANNO DOMINICO (Circ. an. 772).

Constitutionem in Ortloffii viri cl. libello de Lege Salica, pag. 30, latentem, iterum publici juris fecimus ex
codice bibliothecæ regiae Babenbergensis, leges Salicam, Ribuariorum et Alamannorum continenti membra-
naceo sæculi ix, in-8° longiori, in cujus pagina 306 et 307 repertam anno superiori exscripsi. Data esse
videtur primis Caroli annis, certe * ante ea capitularia quibus annis 797 et 803 easdem leges Baiariis atque
Saxonibus superatis imposuit.

De illos ¹ octo bannus unde dominus noster vult quod B nuam trahit contra voluntatem parentum suorum.
exeat ² sol. 60.

1. Cap. Dishonoratio sanctæ ecclesie.	6. Qui incendium facit infra patriam, hoc est qui incendit alterius casam aut scuriam.
2. Qui iniuste agit contra viduas.	7. Qui harizbut facit, hoc est qui frangit alterius sepem aut portam aut casam cum virtute.
3. De orfanis.	8. Qui in hoste non vadit.
4. Contra pauperinus qui se ipse defendere non possunt, qui dicuntur ur uer magon.	Isti sunt octo banni domino regis unde exire debent de unoquisque solido 60.
5. Qui raptum facit, hoc est qui feminam inge-	

VARIANTES LECTIONES

* VIII. octo. c. ² exant c.

NOTÆ.

* Cf. Capitulare Saxonicum an. 797 c. 1, 2. — Conferre iuvabit et Additionem Benedicti iv, c. 42-45.

CAPITULARE. An. 779 (Mart. Haristallo).

Editioni nostræ capitularis antea ab Amerpachio, Sirmondo et Baluzio vulgati, codices hi inservierunt :

1. C. monasterii Sangallensis n. 753, initio sæculi ix exaratus, quem plerumque sequitur editio nostra. Contulerunt eum Baluzius, et in nostræ editionis usum viri cl. Wechelinus.
 2. C. monasterii Sancti Pauli in Carinthia, initio sæculi ix exaratus atque a me exscriptus, cui in pluribus congruit :
 3. C. bibl. regie Parisiensis n. 4613 m., sæc. x, olim Thuaneus, primum a Baluzio, et iterum a me collatus.
 4. C. bibl. Guelferbytanæ Blankenburgensis sæc. x.
 5. C. bibl. ducalis Gothanæ sæc. xi, proxime sequitur codices 2, 3, 4.
 6. C. bibl. regie Parisiensis n. 4628 A. sæc. x, ubi Capitulare inscribitur : Incipit decretum Karoli preciosi regis Francorum. Eadem fere inscriptio reperitur in
 - 6*. C. bibl. ejusdem n. 4626 m., sæc. x : Incipit decretum Karoli preciosissimo rege. Liber olim bibliothecæ Bigotianæ, primum a Baluzio, tum a me collatus est.
 7. C. bibl. reg. Monacensis olim Tegernseensis, ab Amerpachio editus.
 8. Editio Sirmondi in Conciliis Galliarum, vel potius Codex quem ipse vocat Aquitanicus
 9. C. bibl. regie Parisiensis inter supplementa latina n. 75 signatus, atque a me collatus cum editis, sæc. x, idem esse videtur quem Baluzius Parisiensem et Claromontensem vocavit. Quam maxime cum eo congruunt.
 10. C. S. Vincentii Mettensis et 11. C. Palatinus, a Baluzio adhibiti.
- Ejusdem capitularis editionem pro regno Langobardorum recens conquisito comparatam, hic primum vulgamus auctoritate codicum :
1. Chisiani, sæc. x,
 2. Cavensis, sæc. xi, quibus
 3. Gothanus et 4. Mutinensis apud Muratorium plurimum congruunt; collatis quoque codicibus Ambrosiano, Londinensi, Florentino, Vindobonensi, Veronensi et Estensi apud Muratorium.

CAPITULARE FRANCICUM.

In Christi nomine ¹. Anno feliciter ² undecimo regni domini nostri Karoli, regis gloriosissimi, in mense

VARIANTES LECTIONES.

¹ In Ch. n. ex cod. 1. ² felicissimo 1.

CAPITULARE LANGOARDICUM.

Anno ¹ feliciter undecimo regni domini nostri Caroli gloriosissimi regis in mense Martio. Facto ca-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Carolus Magnus cum pontifice romano et synodali concilio *inscriptio codicis Estensis.*

CAPITULARE FRANCICUM.

Martio, factum capitulare, qualiter congregatis in unum synodali ¹ concilio episcopis, abbatibus, virisque inlustribus ^a comitibus, una cum piissimo domino nostro, secundum Dei voluntatem, pro causis oportunitis consenserunt decretum.

1. ^b De metropolitanis episcopis, ut suffraganii episcopi eis secundum canones subiecti sint; et ea quae erga ministerium illorum emendanda cognoscunt, libenti animo emendent atque ^c corrigant.

2. De episcopis. Ubi praesens episcopi ordinati non sunt, ut sine tarditate ordinentur.

3. De monasteriis ^c qui regulares fuerunt, ut secundum regulam vivant; necnon et ^d monasteria puellarum ordinem sanctum custodiant, et unaquaeque abbatissa in suo monasterio sine intermissione ^e reseruet.

4. Ut episcopi de presbiteris diaconibus ^f et clericis infra illorum parochia potestatem habeant ^g secundum canones.

5. Ut episcopi de incestuosis hominibus emendandi licentiam habeant; seu et de viduis infra suam parochiam potestatem habeant ad corrigendum ^h.

6. Ut nulli ⁱ liceat alterius clericum recipere aut ordinare in aliquo gradu.

7. De decimis. Ut unusquisque suam decimam donet, adque per iussionem episcopi dispensentur ^e.

8. ^f Ut homicidas aut caeteros reos qui legibus mori ^g debent, si ad ecclesiam confugerint, non excusentur ^h, neque eis ibidem victus detur.

9. Ut latrones ^h de infra inmunitatem ⁱ illi iudicis ad comitum placita praesentetur; et qui hoc non fecerit, beneficium et honorem perdat. Similiter ¹⁰ et vassus noster, si hoc non adimpleverit, beneficium et honorem perdat. Et qui beneficium non habuerit, bannum ¹¹ solvat.

10. De eo qui periurium fecerit, nullam redemptionem, nisi manum perdat. Quod si accusator contendere voluerit de ipso periurio, stent ad cru-

LECTIONES VARIANTES.

¹ sinodicali 2. sinodochialis 3. ² eosque 3. ³ ut 2. ⁴ vox habetur in uno 1. ⁵ ad c. deest 1. ⁶ nemini 1. 9. ⁷ add. ⁸ caput deest 1. ⁹ morire 2. ¹⁰ excutiantur nonnulli *codd. Legum Longob.* ¹¹ Similiter—perdat *desunt* in 5. 9. 10. 11. *Baluz. sequentibus postposuit.* ¹² Bandum 1.

^a Haec vox deest in Codice Palatino, in Albiensi et in lib. in legis Longobardorum. *Co. l. Paris. : Virisque inlustribus, una cum comitibus. BALUZ.*

^b Vide epist. Adriani I ad Bertherium episc. Viennensem, quam Petrus a Sancto Juliano edidit in lib. de Antiquit. urbis Matisconensis, pag. 272, exstatque etiam in Chron. Hugonis Flaviniacensis, pag. 109, ac demum in tom. VI Conc., pag. 1888. *Id.*

^c *Baluz., quae regularia. Cod. Paris., Ut monasteria quae sub regula fuerunt.*

^d Pro his vocibus Codex Thuanus habet *ad corrigendum.* Sic etiam in Palatino. *BALUZ.*

^e In cod. Tegernscensi insertur hic caput aliud de decimis, quod infra in Capitulari Caroli Langobardico, cap. 8, allaturus sumus.

CAPITULARE LANGOARDICUM.

pitulare, qualiter congregatis in unum sinodale concilium episcopis, abbatibus virisque illustribus comitibus ¹, una cum piissimo domino nostro secundum Dei voluntatem pro causis opportunis consenserunt decretum ².

Primo kapitulo. De metropolitanis episcopis, ut eorum suffragani episcopi eis secundum canones subiecti sint, et ea quae erga ministerium illorum emendanda cognoscunt, libenti animo emendent atque corrigant.

2. De episcopatis. Ubi praesens episcopi ordinati non sunt, sine tarditate ordinentur.

3. De monasteriis qui regulares fuerunt, ut secundum regulam vivant; necnon ³ et monasteria puellarum ordinem sanctum custodiant, et unaquaeque abbatissa in suo monasterio sine intermissione ^e resedet.

4. Ut episcopi de presbiteris diaconibus, et clericis ^f infra illorum parochia vel de suo ministerio potestatem habeant secundum canones facere.

5. Ut episcopi de incestuosis hominibus emendandi licentiam habeant ^g, seu et de viduis infra suam parochiam potestatem habeant ad corrigendum ^h. Et si de ipsis incestuosis aliquis post iudicium episcopi in ipso incestu se iterum miserit, si alodem habuerit, ipso fisco regis ⁱ recipiat.

6. Ut nulli liceat alterius clericum recipere nec ordinare in aliquo gradu ^j, sine dimissoria sui episcopi de cuius parochia est.

7. De decimis, ut unusquisque homo sua decima donet, et per iussionem et consilium ^k episcopi in cuius parochia fuerit ^l dispensentur.

8. De homicidis et ceteris malefactoribus ^m, qui legibus aut pro pace facienda moriri debent. Nemo eos ad excusationem in ecclesia sua introire per-

LECTIONES VARIANTES

¹ v. nobilis inlustribus *Amb.* ² *Vinaob. et editi hic versus adiciunt* : Quae gens multa petit, Karolus sua iussa peregit, Rex bonus, orbis honor. ³ *deest* 1. 2.

⁴ p. et diaconibus *legitur in codd. V. Vn. Est., voce clericis omisa; Chis., Cav., Ambros., Mut., diaconibus omittunt.* ⁵ habeant—habent *desunt* 1. 2. ⁶ regendum 1. 2. ⁷ nostro 2. ⁸ g. nisi de suis hominibus clericum habuerit, nullatenus ad ordinandum ducere praesumat, nisi ad illum episcopum de cuius parochia est, in potestate habere debet 3. 4. (est, aut in cuius parochia in p. h. d.) ⁹ et c. *adest* in 1. 2. 3. 4.

¹⁰ in c. p. f. *recepti ex* 1. 2. 3. 4.

NOTE.

^f Sequens glossa est addita in margine leg. Longob. in Codicibus regis : « Scilicet vel ille qui dominum suum occiderit, vel uxor quae maritum, vel qui contra animam regis cogitaverit, vel qui foris provinciam fugere temptaverit, vel in consilio conventu regali scandalum fecerit, hi omnes per manus honorum hominum trahi debent, ut praecipitur leg. Si quis ad ecclesiam Dei confugium fecerit. » *Id.*

^g « Id est, qui faciunt furtum infra emunitatem, vel al. i. abstrahant de emunitate » ut habet glossa interlinearis in uno *Cod. reg. Id.*

^h Id est, illius. « Scilicet sub cuius regimine ipsa est emunitas, » ut habet glossa interlin., in altero *Cod. reg. Id.*

ⁱ Sequentia usque medium caput 14, *desunt* in 3.

CAPITULARE FRANCICUM.

cem. Et si iurator vicerit, legem suam accusator emendet. Haec vero de minoribus causis observandum. De maioribus vero rebus, aut de statu ingenuitatis, secundum legem custodiant.

[10 bis. De^a latronibus in custodiam missis. De latronibus qui in custodiam missi sunt, ut nullus iudex publicus pretium pendat. Et si hoc fecerit, honorem suum perdat. Et qui ecclesiam infregerit moriatur.]

11. De vindicta^a et iudicio^c in latrones. Factum testimonium episcoporum, absque peccato comitis esse dicunt¹, ita tamen ut absque invidia aut absque occasione mala, et nihil aliud ibi interponatur nisi vera iustitia ad perficiendum². Et si per odium aut malo ingenio, nisi per iustitiam factendam, hominem disfecerit: honorem suum perdat, et legibus contra quem iniusté fecit, secundum penam quam intulit, emendetur.

12³. Capitula vero quae bonae memoriae genitor noster⁴ in sua placita constituit et in synodis⁵, conservare volumus.

13. De rebus vero ecclesiarum, unde nunc⁶ census⁷ exeunt, decima et nona cum ipso⁸ censu sit soluta; et unde antea non exierunt, similiter nona et decima detur; atque de casatis quinquaginta, solidum unum; et de casatis tringinta, dimidium solidum, et de viginti, trimisse uno. Et de precariis: ubi modo sunt, renoventur; et ubi non sunt, scribantur. Et sit discretio inter precarias de verbo nostro factas, et inter eas quae spontanea voluntate de ipsis rebus ecclesiarum faciunt.

14. De^d trustee faciendo nemo praesumat.

15. De cerariis et tabulariis atque cartulariis, sicut a longo tempore fuit, observetur.

16. De sacramentis per^e gildonia invicem coniurantibus, ut nemo facere praesumat. Alio vero modo de illorum^f elemosinis, aut de incendio, aut de naufragio, quamvis convenientias faciant, nemo in hoc iurare praesumat⁹.

17. ¹⁰ De itinerantibus. Qui ad palatium aut aliubi

VARIANTES LECTIONES.

¹ d. licet absque 2. 5. ² et pacem confirmandam cod. Lond. ³ cap. deest 3. ⁴ N. domnus Pippinus rex 7. ⁵ et in s. deest 4. 5. 6. 7. ⁶ modo censum 2. ⁷ pensiones 7. ⁸ i. sit velut et 2. 5. c. desunt 5. c. i. e. desunt 7. ⁹ quamvis — praesumat deest 9. ¹⁰ Deest 11.

A

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

mittat; et si absque voluntate pastoris ibidem introierit, tunc ipse in cuius ecclesia est, nullum vitium ei donet nec alio dare permittat¹.

9. De latronibus. Ut latrones de infra emunitate illos iudices et advocati ad comitum placitum quando eis annuntiatum fuerit², praesententur³⁻⁵. Et si dixerit, quod illo latrone praesentare non potuisset⁶, iurare debet, quod illos⁶ praesentare non potuisset, postquam ei denuntiatum fuerit, nec pro nulla iustitia dilatando illi latroni⁷ non consentisset, nec pro causa dilatationis de sua potestate, vel de suo ministerio ipsum latronem non iactasset. Et hoc iuret, ut per sua voluntate, si potest, ipsum latronem praesentare debeat ad iustitias faciendum. Et qui hoc non fecerit, beneficium et honorem perdat. Similiter et vassi⁸ dominici ipsum exemplum exinde sustineant. Et qui suprascripto sacramento sine periurio iurare non potuerit, si beneficium habuerit aut actum per ipsum perdat, et si beneficium non habuerit, bannum dominicum solvat.

10. De periurio. Si quis periurium fecerit, nullam redemptionem ei facere liceat, nisi manum perdat⁹. Et si ille qui prius illum sacramentum iurat, de illo periurio probatus fuerit, et aliquis de suis iuratores dixerit quod nesciens se periurasset, aut hoc apud iudicium Dei adprobet verum esse aut similiter manum perdat¹⁰. De cuius causa periurium fecerit, sicut lex loci illius, ubi periurium factum est, a longo tempore fuit, de¹¹ eorum pretium emendare studeat.

11. De furto¹², vel de minoribus causis institui-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita 1. 2. Reliqui legunt ut capitulare Francicum. ² annuntiauerint 1 A. ³ praesentent L. A. V. Est. praesententur Vn. ⁴ si autem latrones foris furtum committentes, fugerint infra emunitatem, fura iudicentur sententia. Et si etc. V. Vn. (vero) Est. ⁵ potuisset — potuisset excidit in 1. 2. ⁶ i. latrones p. V. Vn. Est. ⁷ i. latrones fugire c. V. Vn. Est. ⁸ si vassi nostri hoc non adimpleverint, beneficium et honorem perdant, et qui beneficium non habuerit, bannum nostrum solvat. M. A. V. Vn. edd. ⁹ Cod. 4. ut in capitulari Francico. ¹⁰ perdat sicut ille fecit de cuius causa periurium fecerit. Et si se purificatus fuerit quod nescienter se periurasset, sicut lex etc. V. Vn. Est. ¹¹ de suo precio emendare studeat id est widrigild componat. V. Vn. Est. ¹² F. vel scaccho vel A.

NOTÆ.

^a Hanc legem exhibet Editio Sirmundi, deest in Codicibus omnibus.

^b Id est *seminatione* membrorum. GLOSSA COD. LOND.

^c Id est *morte*. GLOSSA COD. LOND.

^d Opinor caput istud esse mutilum. Sic enim legitur in libro tertio legis Longobardorum tit. 4, cap. 2: « De trustee facienda, ut nemo praesumat ad nos venienti mansionem vetare, et quae necessaria sunt, sicut vicino suo ei vendat. » TRUSTE, id est, *servitio regali*, ut habet glossa interlinearis in codicibus regis. Aliæ glossæ relatæ in Glossario Lindenbrogii: *Truste facienda, id est caballicata*. Et Nicolaus Bohemius annotavit ad hunc locum: *Expone de trustee facienda, id est, de regali servitio faciendo*. BALUZ.

^e Ita Codex Albiensis et Sangallensis et editio Sir-

mondi. Bavarica et Basileensis et codex Metensis *gildonia*, Bigotianus *gildunia*, Rhemensis *ghildunia*. In libro primo Legis Longobardorum, tit. 17, cap. 7, de *Sacramentis per gildoniam*. Ubi glossa interlin. add. *id est illicita* collectione. Thomas Reinesius in epist. 86 ad Daunium *collectas hominum* in legibus Caroli junctis synodo Bavarica ait esse *cætus, fratras, sodalitates seu gildas contra raptores*. In.

^f In lege Longobardorum legitur *alimoniis*. Quod idem est in hoc loco. In.

^g Reliqua capituli desunt in A. V. Vn. Est. Codices V. et Vn. tamen addunt: *et emendare studeat*. Cum vero eadem lex in codd. eisdem inter Pippini regis leges occurrat, hic eius lectiones subjicere juvabit.

CAPITULARE FRANCICUM.

pergunt, ut eos cum collecta nemo sit ausus adsalire. Et^a nemo alterius erbam defensionis tempore tollere praesumat, nisi in hoste pergendum, aut missus noster sit. Et qui aliter facere praesumit, emendet.

18. De teloneis¹ qui iam antea forbanniti² fuerunt, nemo tollat nisi ibi ubi antiquo tempore fuerunt.

[18 bis³. Item placuit de sanctimonialibus mulieribus qui se copulaverunt viris aut adulterio se polluerunt, ut disiungantur, et intrent in monasteria, tam viri quamque et feminae, cum rebus suis et cum illa compositione quam in publico dare debuerunt vel mundoaldo eius. De illis vero viris paupertinis qui nihil habent, ut supra et ipsi disiungantur, et si res non habent qualiter in monasterio vivant, parentes proximi eos nutriant, et caveant iterum non peccent. Quod si amplius in ipso mala accesserint, mundoaldo eius sit culpabilis solidos 50, et ipsa intret in monasterium cum poena quae mundoaldo eius obligaverat, et cum illa compositione adulterii sui. Ancilla vero quae cum voluntate domini sui vestem religiosam susceperit, et postmodum adulteraverit aut maritum duxerit, sit⁴ dominus eius culpabilis sol. 1.]

19. De mancipia quae vendunt, ut in praesentia episcopi vel comitis sit, aut in praesentia archidiaconi, aut centenarii⁵, aut in praesentia vicedomini, aut iudicis comitis⁶, aut ante bene nota testimonia. Et foras marca nemo mancipium vendat. Et qui hoc fecerit, tantas vices bannos solvat⁷ quanta mancipias vendidit. Et si non habet pretium, in wadio pro servo senetipsum⁷ comiti donet, usque dum ipsum bannum solvat.

20. De^c brunias. Ut nullus foras nostro regno vendere praesumat.

21. Si comis in suo ministerio iustitias non fecerit, d⁸ missos nostros de sua casa⁹ soniare^c faciat usque dum iustitiae ibidem factae fuerint. Et si vassus noster iustitiam non fecerit, tunc et comis et missus ad ipsius casa sedeant, et de suo vivant quousque iustitiam faciat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ toloneis 1. et Langob. ² furmanniti 7. ³ ex codice Blankenb. fol. 85, quum in reliquis desit. ⁴ si cod. ⁵ deest in cod. Lond. ⁶ hic cod. 1, aliud caput orditur. ⁷ s. praesentem 6. s. praesente 6^s. s. pro praecio 9. ⁸ causa Amb. V. Vn. M. ⁹ sonare 1. sonnari 5. Amb. sommare V. sompnare Vn.

^a Hic aliud caput incipit in 1, 4, 7, et Gold.

^b Id est sculdahis. Glossa Lonv.

^c Sic codex Albiensis legit. Amerbachius et Heroldus ediderunt brunias, quod idem est. In aliis vetustis exemplaribus scriptum vidi: De brunias ut nullus foras nostro regno vendere non praesumat. BALUZ.

^d Haec est lectio libri Thuani. Amerbachius et Heroldus ediderunt Missum nostrum. Codices Palatinus

CAPITULARE LANGOARDICUM.

A mus: si ille homo cuius causa iurata fuerit, discere voluerit, quod ille, qui iuravit, se sciens periurasset¹ stent ad crucem. Et si ille, qui iuravit², victus fuerit, quod se sciens³ periurasset, suprascripta sententia subiaceat. Et si ille, qui criminavit, alium periurium non approbaverit, legem suam, qui periuratum esse dixerit, persolvat. De maioribus vero causis legem, quam a longo tempore habuerunt, observentur⁴. Mentio enim facta est a nonnullis in placito quod habuimus in anno praeterito, et dictum est ibi, quia ubi palam apparet, quod aut ille, qui crimen iniecerit, aut ille qui se defendere vult, periurare se debeant, ut in campo cum fustibus pariter contendant quam periurium absconse perpetrent.

B 12⁵. De vindicta¹ et iudicium⁶ in latronibus factum. Testimonium episcoporum absque peccato committes facere possint, si ibi nec invidia nec alia occasio mala nec iniusta non interposuerit nisi vera iustitia ad perficiendum et pacem confirmandum. Ut si quis latro de uno furto probatus fuerit, unum oculum perdat, et si de duos furtos probatus fuerit oculum perdat et nasum ei capiletur⁶; et si de tres furtos probatus fuerit, moriatur. Et de his duabus furtis unde oculum unum et nasum perdere debet constituimus, ut dominus servi illius secundum legem cui furta facta fuerint solvere debeat. De tres vero furtis unde mori debetur, mors illius furtas illas excludatur. Et si comis sine culpa per invidia aut iniusta occasione nisi per iustitiam et pacem faciendam hominem disfecerit, honorem suum perdat et legibus contra quem iniuste fecit secundum poenam quam intulit emendet.

13. De causa vero quas bonae memoriae genitor noster Pippinus⁷ in sua placita et sinodos⁸ constituit, conservare⁹ volumus.

14¹⁰. De rebus vero ecclesiarum que usque nunc per verbo domni regis homines seculares in beneficium habuerunt, ut in antea sic habeant, nisi per verbo domni regis ad ipsas ecclesias fuerint revocatas. Et si inde usque nunc ad partem ecclesiae decima et nona exivit, et nunc in antea faciat; et insuper ad illas ecclesias de 50 casatos solido uno reddat;

VARIANTES LECTIONES.

¹ P. componat aut in cruce contendat A. campo D aut cruce contendat L. V. Vn. E. ² periuravit V. Vn. ³ deest 1. 2. ⁴ Reliqua huius capituli desunt in 1. 2. (3.) (4.) ⁵ Lond. infra quidem hoc caput exhibet, hoc vero loco cap. 11. Capitularis Francici a. 779. quod et in Mut. legi videtur. ⁶ Curtetur V. Vn. E. ⁷ deest 4. ⁸ et s. deest 4. ⁹ Et sic nos c. v. 4. ¹⁰ Mutin. loco huius capituli caput 13. Capitularis Francici exhibet.

NOTÆ.

et Metensis, misso nostro. Sic etiam in Albiensi. Vox nostro deest in Remensi et in Bigotiano. Id.

⁶ Vetus glossa in uno codice regio Legis Longobardorum, id est curare. In alio. scilicet inquirere vel investigare. Falsa, ut opinor, utraque interpretatio. Nam vocem istam explicare videtur princeps in postrema parte istius capituli. Id.

⁷ Id est sematione membrorum. L.

⁸ Id est morte. L.

22. Si quis pro faida precium recipere non vult, tunc ad nos sit transmissus, et nos eum dirigamus ubi damnnum minime facere possit. Simili modo et qui pro faida pretium solvere noluerit, nec iustitiam exinde facere, in tali loco eum mittere volumus ut pro eodem maius damnnum non crescat.

23. De latronibus. Ita praecipimus observandum, ut pro prima culpa non moriatur, set oculum perdat; de secunda vero culpa nasus ipsius latronis abscondatur; de tertia vero culpa, si non emendaverit, moriatur.

Explicit decretum Karoli regis.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aliud caput incipit in 2. 5. 6. 6'. ² capuletur B. Capeletur V. Vn. Estb. nasum perdat 2. 3.

A de triginta medio solido, de 20 tremisse uno¹; et qui usque nunc alium censum dedit, in antea sicut prius fecit ita faciat. Et unde usque nunc nullum censum exivit, et ipsa res² aecclesiae sunt, censeantur³, et⁴ ubi non sunt, scribantur. Et sit discretio⁵ inter precarias de verbo dominico factas, et inter eas quas episcopi et abbates et abbatisse eorum arbitrio vel dispositione faciunt, ut liceat eis quandoquidem eis placuerit, res quas beneficiaverint, ad partes ipsius aecclesiae recipere, facientes ut unusquisque homo ad casa⁶ Dei in honore Deo fideliter et firmiter deserviat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1, ² ipsis regis legibus e. 2. ³ censentur 1. 2. ⁴ Hic pergit 3. ⁵ sint descriptio 2. ⁶ Causa 1. causam 2.

NOTÆ.

^a Rhemensis, Metensis et Bigotianus, major damnus. Sangallensix, major damnus. BALUZ.

CAPITULARE EPISCOPORUM^a (AN. 779).

Anno 779 ut annales Alamannici referunt «fames magna et mortalitas in Francia evenit, et post cladem a Wasconibus anno superiori acceptam Francorum exercitui bellum Saxonice imminabat. Quæ cum ita essent, episcopi a rege convocati, preces pro eo Francisque et pro præsentibus suscipiendas edixerunt. Quorum quidam capitulare a Sirmondo, i. II Concil. Gallix, p. 159 editum, a Baluzio cum codd. 2 Palatino et 3 Mettensi collatum, auctoritate codicis 1 Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 emendatum hic iterum sistimus.

Qualiter pro rege et exercitu eius hac instanti tribulatione a fidelibus in orationibus et elemosynis Deo supplicandum sit.

Capitulare qualiter institutum¹ est in² episcoporum conventu³; id est, ut unusquisque episcopus tres missas et psalteria tria cantet, unum pro domno rege, alterum pro exercitu Francorum, tertium pro præsentibus tribulatione. Presbiteri vero unusquisque missas tres, monachi et monachæ et canonici⁴ psalteria tria. Et biduanam omnes faciant⁵, atque eorum infra casati⁶ homines, vel qui potentes sunt. Et unusquisque episcopus, aut abbas, vel abbatissa, qui hoc facere possunt⁷, libram de argento in elemosinam donet; mediocres vero mediam libram, minores⁸ solidos quinque. Episcopi et abbates atque abbatissæ pauperes famelicos quatuor pro ista⁹ stric-

itate¹⁰ nutrire debent usque tempore messium. Et qui tantum non possunt, iuxta quod possibilitas est¹¹, aut duos, aut unum. Comites vero fortiores libram unam de argento aut valentem¹², mediocres mediam libram. Vassus dominicus de casatis¹³ ducentis mediam libram, de casatis centum solidos quinque, de casatis quinquaginta aut triginta unciam unam: et faciant biduanas, atque eorum homines in eorum casatis; vel qui hoc facere possunt et qui redimere¹⁴ voluerit, fortiores comites uncias tres, mediocres unciam et dimidiam, minores solidum unum; et de pauperes famelicos, sicut supra scriptum est, et ipsi faciant.

Haec omnia, si Deo placuerit, pro domno rege et pro exercitu Francorum et præsentibus tribulatione missa sancti Iohannis sit completum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ quod statutum 2. ² in hoc B. ³ consensu 1. 3. consu 2. ⁴ c. unusquisque p. B. ⁵ tam episcopi, monachi et monachæ, atque canonici a. B. ⁶ cassatum 1. cassati 2. ⁷ a. aut valentem B. ⁸ m. vero B. ⁹ isto 1. 2. ¹⁰ inter se instituto 1. inter se in statuto 2. ¹¹ est aut tres a. B. ¹² v. donent in elemosynam B. ¹³ cassatos 1. cassatis 2. ¹⁴ r. ipsas biduanas B.

NOTÆ.

^a Recte monuit Sirmondus ista conjungi debere cum capitulari anni undecimi. Nam præterquam quod in codice Palatino et in Metensi conjunguntur cum illo Capitulari, in libro quinto Capitularium et in additione quarta sequuntur statim post caput 23

eiusdem Capitularis. Itaque dubium non est quin referri debeat ad annum 779. Ad hanc porro constitutionem respicit haud dubie capitulum 25 Francofordiense.

CAPITULARE MANTUANUM¹ (An. 781, Martio²).

Constitutionem hanc edimus ex codicibus 1 Sancti Pauli, s^{ec}. 1x ineuntis; 2 Chisiano, s. x; 3 Cavensi, s. xi, cum anno 1687 Mabillonius Musci Italici t. I, p. 47, Chisiani Codicis lectionem typis vulgasset. Cum nec in prima regis expeditione ann. 775 et 774 datam fuisse facile quis putet, anno 781 potius quam 776 vel 786 assignavi, quod haud longe antea rex de venditione mancipiorum ad Sarracenos ab Italis facta Adriano papæ conquestus fuerat, ideoque lex in talium perpetratores necessaria esse videri poterat.

De singulis capitulis, qualiter Mantua ad placitum generale³ omnibus⁴ notum fecimus.

1. De iustitiis ecclesiarum Dei, viduarum, orfanorum, maius minusve⁵ potentes, volumus adque omnimodis precipimus⁶ ut omnes episcopi abbates comites secundum lege pleniter iustitiam faciatis⁷ et recipiant.

2. Hec statuimus, ut unusquisque clamator⁸ tertiam vicem ad comites suos se proclamat, et inde idoneus homines habeat qui hoc veraciter faciant quod proclamasset et nulla exinde iustitia habere potuisset; et si qui aliter fecerit et antea ad palacium se proclamaverit, legem suam componat.

3. Comites vero de illorum parte per⁹ testes adfirmant quod eis iustitiam facere⁹ voluisset, et omnia notarium suum et scribere faciat quanti ad se proclamassent vel quantas iustitias factas habent, ut cum proclamaverint¹⁰ nulla excusationem habere possint, nisi veritas clara sit ut¹¹ iustitiam facere voluisset, et hoc ipse comis aut eius advocatus per sacramentum firmare possit, quod de illorum iustitias nulla negligentia habeat, et per ipsa brebe cognoscere valeat¹² utrum¹³ ad se proclamasset aut non.

4. Hoc omnibus notum sit, si quislibet¹⁴ post causam legibus fenita se proclamaverit¹⁵, aut quin decim accipiat camactos¹⁶ aut solidos 15 componere cogatur.

5. Ut nullus alterius presbiterum recipiat antequam ab episcopo loci¹⁷ illius examinatur vel inquisitum sit, neque liceat ei inivi missa celebrare.

6. Ut quando episcopus¹⁸ per sua parrochia circata fecerit, comite vel sculdaz¹⁹ adiutorium preveat, qualeter ministerium suum pleniter perficere valeat²⁰ secundum canonicam institutionem.

7. Ut nullus mancipia christiana vel pagana nec qualibet arma vel amissario foras regno nostro vindat. Et qui hoc fecerit, bannum regis²¹ componere cogatur; et si ea mancipia minime revocare potuerit, widrigild²² suum componat.

8. De colonariis²³: ut nullus aliter tolloneum presumat tollere nisi²⁴ secundum antiqua consuetudinem, et alivi non tollatur nisi ad locis antiquis legitimis; et cui iniuste tollitur, secundum lege componat, et insuper vannum nostrum ad missi nostri componat.

9. De moneta; ut nullus post Kalendas Augustas²⁵ istos dinarios quos modo habere visi sumus dare audeat aut recipere; si quis hoc fecerit, vannum nostrum componat.

10. De latronibus qui ante missi nostri menime venerunt, ut comites eos perquirant, et ipsos aut perfidiuissore aut sub custodia serventur, donec missi ividem revertunt.

11. Ut nullus quilibet hominem Languardiscum in vassatico vel in casa sua recipiat, antequam sciat, unde sit vel comodo natus est; et qui aliter fecerit, vannum nostrum componat.

12. De sinodochiis volumus adque precipimus, ut restaurata fiant.

13. De vassis regalis, de iustitiis illorum: ut ante comitem suum recipiant et reddant.

IN CODICE SANCTI PAULI HÆC SUBIICIUNTUR.

ISTA LEX CANONICA. — Capitul. apostolorum²⁶ episcoporum presbyterorum aut diaconus nequaquam seculares curas adsument; sin aliter fecerit, deponatur.

CAP. 35, aera²⁷ 15. — Ut episcopus rebus ecclesie tanquam commendatis, non tanquam propriis, utantur.

CANON AFRICANA, aera 50. — Inrita erit episcopis donatio vel vinditio vel commutatio rei ecclesiastica absque convenientia vel scriptionem clericorum.

CAN. ARILIANENSIS, aera 14. — Episcopi presbiteris vel diaconis aut tutelam curam nequaquam implicent.

CAN. 54, aera 3. — Ut episcopus nulla rei familiares curam ad se revocet; set ut lectiones et orationi verbo Dei ut predicationem tantummodo vacet.

ITEM DE VENATIONIBUS CAP. 45. CAN. MATICENSES, aera 20²⁸. — Volumus igitur²⁹ episcopales domum que ad hoc instituta est, ut sine personarum actionem³⁰ in omni ospitaliter recipiantur, canes non haberent, ne forte qui in ea miseriarum suarum levamen habere confidunt, infertorum canum morsibus lanientur. Custodienda igitur episcopalis habitatio ymnis, non latrantibus, operibus bonis, non morsibus venenosis. Hubi igitur debet esse assiduitas cantalene, monstrum est et decoris³¹ nota canes sibi vel accipitres non habitari³².

CAN. d EPANENSES, aera 4. — Episcopis presbiteris

VARIANTES LECTIONES.

¹ in Cod. Carolino ep. 65. Cennii 63. ² M. placitus de g. 1. ³ hominibus 1. ⁴ minus sue 1. o. minus potentium 2. 3. ⁵ p. de omnis episcopi 1. ⁶ faciant 2. faciat 3. ⁷ clamatus 1. ⁸ Deest 1. ⁹ facerent v. 1. ¹⁰ vocem inserui, deest in codd. ¹¹ c. sicut 1. ¹² valeamus 2. 3. ¹³ ut suum 1. ¹⁴ quidlibet 1. ¹⁵ proclamaverit 1. ¹⁶ gamatos 2. gamaitos 3. ¹⁷ locis 1. ¹⁸ deest 1. ¹⁹ comis vel sculdais 2. comes vel sculdais 3. ²⁰ b. dominicum 2. b. nostrum 3. ²¹ guidrigild 3. ²² deest 2. theloneis 3. ²³ si 1. ²⁴ augusta 1. augusti 2. 3. ²⁵ ignit cod. ²⁶ acceptione. ²⁷ dedecoris? ²⁸ a. cohabitare?

NOTÆ.

^a Canones apostolorum apud Harzheim Concil. Germ. t. I, p. 432, cap. 7.

^b Id est, distinctio; scribitur in codice hR.

^c Conc. Matic. II, c. 43, ap. Sirm., pag. 387, quod conferas necesse est.

^d Apud Sirmundum I, p. 195.

vel diaconibus canes ad venandum vel accipitres habere non liceat: si episcopus hec presumpserit, tribus mensibus a communione suspendat, duabus

A presbiter se abstineat, unum diaconus, ac communionem et officio cesset.

VARIANTES LECTIONES.

^a ac 1.

PIPPINI REGIS CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 782, ante Pascha).

Postquam Pippinus, secundus Caroli ex Hildegarde filius, an. 781 Langobardorum rex constitutus erat, leges vel a Carolo absente ^a ex placitis suis in Francia habitis filio transmissæ ^b vel filii jussu a proceribus Francis Langobardisque in Italia editæ, Pippini regis nomine et auctoritate promulgatæ sunt. Cujus rei exempla cum huc usque pauca tantum nota essent, plura ex Codicibus antiquissimis in sequentibus sunt proponenda, unde capitularia Caroli generalia et in Italia vim legis obtinuisse patebit.

Primum capitulare sub nomine Pippini editum anno 782 assignandum putavi, cum quæ illud excipiunt, haud ante annum 783 promulgata sint, nec anno 781 adscribi possit, cum paulo ante pascha editum, et Pippinus in festo paschali anni 781 Romæ in regem Langobardorum consecratus sit. Prodit hic auctoritate codicum 1 Chisiani, 2 Cavensis, et Codicum quibus leges Langobardorum exhibentur, ^c Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vinodobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium; quorum inter se collatione, solos Chisianum et Cavensem legis ipsius textum referre, reliquos vero Codices textum ævo posteriore in usum jurisconsultorum comparatum sistere evidentissime probabitur.

In nomine Domini nostri Iesu Christi. Qualiter ¹ B ter faciant, sicut antiqua fuit consuetudo, et non anteponatur emunitas, nec pro hac re ulla occasio proveniat.

complacuit nobis ² Pippino excellentissimo regi gentis Langobardorum, cum ³ adessent nobiscum singulis episcopis abbatibus et comitibus seu et reliqui fideles nostros Francos et Langobardos ⁴ qui nobiscum sunt, vel in Italia commorantibus ⁵.

Kap. 1. Ut ecclesias baptismales seu oraculas qui eas a longo tempore restauraverunt mox iterum restaurare debeant, et tam curtis regia quam et Langobardos talem inibi habeant dominatione, qualem illorum a longo tempore fuit consuetudo.

2. Ut pontifex unusquisque ordinet et disponat ecclesias suas canonico ordine, et sacerdotes suos vel clericos constringant canonico ordine vivere. Et si quis pontifex clericos suos canonice vivendo ordine distringere noluerit ⁶, et ad secularem pertraxerit ⁷ habitum, quod canones clericos facere prohibent, comis qui in loco fuerit ordinatus, distringat illos in omnibus ad suam partem sicut et alios exercitales.

3. Monasteria virorum et puellarum, tam quæ in mundo palatii esse noscuntur vel etiam in mundo episcopale seu et de reliquis hominibus esse inveniuntur, distringat ⁸ unusquisque in cuius mundo sunt, ut regulariter vivant ⁹. Similiter ¹⁰ et sinodochia cuiuslibet sint. Fratres in omnibus pascantur iuxta illorum possibilitatem ¹¹.

4. Ut de restauratione ecclesiarum vel pontes faciendum aut stratas restaurandum omnino generali-

teponatur emunitas, nec pro hac re ulla occasio proveniat.

5. Ut viduae et orfani tutorem habeant iuxta illorum legem qui illos defensent et adiuvent, et per malorum hominum oppressiones suam iustitiam non perdant. Et si tutor ¹² aliquis illorum esse noluerit, iudex praevideat Deum timentem hominem iuxta ut lex ipsorum est, qui per nostra praeceptione illorum peragere debeant causa ¹³.

6. Ut qui se reclamaverit super pontificem quod iustitiam habeat ad requirendum, dirigat ¹⁴ illum comis aut per missum suum aut per epistolam suam ad ipsum pontificem. Et si episcopus ipse ¹⁵, Francus aut Langobardus distulerit iustitiam faciendum, tunc iuxta ut ipsi episcopi eligerunt, ubi consuetudo fuerit pignerandi a longo tempore, ut et in antea in eo modo sit pro ipsas iustitias faciendas. Et hoc statuimus, ubicumque pontifex substantiam habuerit, advocatum habeat in ipso comitatu, qui absque tarditate iustitias faciat et suscipiat ¹⁶. Et talis sit ipse advocatus, liber homo et bonae opinionis, laicus aut ¹⁷ clericus, qui sacramentum pro causa ecclesiae, quam peregerit, deducere possit [iuxta ¹⁸ qualitatem substantiae], sicut lex ipsorum est ¹⁹.

7. De universali quidem populo, quis ubique ²⁰ iustitias quaesierit, suscipiat, tam a comitibus suis, quam etiam a castaljiis, seu ab sculdaissihis ²¹, vel loci positus ²²

D iuxta ipsorum legem absque tarditate. Et si conia

VARIANTES LECTIONES.

¹ qualiter scilicet audite *Flor.* audite qualiter *edd.* ² michi *Flor. Vind. Ver. Est.* ³ deest *Ch. C.* ⁴ I. addimus haec capitula *L.* ⁵ q. n. s. v. in *I. c. desunt A. L. Fl. V. Vn. E. Mur.* ⁶ N. anathema sit. et illi ad *M.* ⁷ pertransierit *V. M.* ⁸ stringantur *I.* ⁹ vivant. *Cap. IV. Simul et Cavensis C. Vind. et edd.* ¹⁰ simul *I. 2.* ¹¹ p. i. locorum *M.* ¹² actor *M.* ¹³ causa, ita tamen ut legitimus propinquus infantum qui iuste tutor et defensor eorum esse videtur pro ipsis rationem aliquando compellatur reddere *Vn.* ¹⁴ distringat *I. 2.* ¹⁵ i. pontifice *I.* ¹⁶ s. duos advocatos habeat. Et talis *V.* ¹⁷ aut non clericus *V. non Est.* ¹⁸ haec desunt *I.* ¹⁹ est, quoad ipse iustitiam faciat aut missus eius aliquando *Vn.* ²⁰ ubicumque *V. M.* ²¹ sculdajis *I.* ²² sculdajis *V. sculdajis M.* ²³ praepositis *M.*

NOTÆ.

^a Eo tamen presente, leges ejus sub nomine promulgatas esse, probat capitulare Langobardicum anni 801.

^b Secundum sceda domni Caroli genitoris nostri ipse Pippinus dicit; v. capitulare ejus secundum.

^c Ambrosianum, Londinensem, Veronensem et Florentinum in universum tantum cum editis conferre licuit; lectiones Codicis Vinodobonensis diligentissime collati eorum omnium ad instar haberi possunt.

Franciscus distulerit iustitias faciendum et probatum fuerit, iuxta ut eorum fuit electio, ita poenae¹ subiaceat², et de illorum honore fiat³ sicut Francorum est consuetudo. Et de Langubardiscos comites qui ex ipsis neglectum posuerit iustitias faciendum⁴, sicut ipsorum lex est ita componat. Et si forsitan attenderit ad gasindios vel parentes et amicos suos, seu premium et legem non iudicaverit, et probatum fuerit⁵, componat et honorem suum amittat⁶ sicut lex ipsorum est. Et si castaldius et sculdais seu loci positus⁷ de qualibet iudicaria⁸ tam suos pagenses quamque alios qui iustitias quaesierint, non fecerit, componat sicut lex ipsorum est. Et si forsitan Francus aut Langobardus habens beneficium iustitias facere noluerit, iudex ille in cuius ministerio manserit, contradicat illi beneficium illum, interim quod ipse aut missus eius iustitias faciant.

8. Iudex unusquisque per civitatem faciat iurare ad Dei iudicia homines credentes iuxta quantos praeveriderit, seu foris per curtes vel vicoras mansuros⁹; ut cui ex ipsis cognitum fuerit id est homicidia furta adulteria et de inlicitis coniunctiones, ut nemo eas concelet. Et hoc damus in mandatis, ut si quis venerit iustitiam reclamare super quempiam hominem, dicendo de homicidia furta¹⁰ aut de praeda, et ille super quem dixerit, denegare voluerit, tunc ille qui reclamat si potuerit approbet illud, et si forsitan ipse non potuerit approbare, et ipse super quem dicit negaverit quod malum ipsum nec ipse nec homines ipsius perpetrasset, et posuerit¹¹ excusationem et dixerit: *Nomina mihi homines meos qui tibi malum illum fecerunt. Ego tibi de illos iustitias facio.* Et ille incognitus¹² qui reclamat et nomina de illos homines non scit et nec approbare potest, et ipsi qui exinde sic veritatem sciunt denegare voluerint et ille qui reclamat, dixerit quia homo ille exinde veritatem sciverunt, tunc iudex ille qui in loco ipso est, faciat iurare homines illos, quilibet sint, Francos aut Langobardos quos¹³ ipse nominative dixerit, ut dicant veritatem. Et si credentes homines fuerint, in manu¹⁴ comitis¹⁵ sui¹⁶ dex-

tras dent¹⁷. Et si latrocinia¹⁸ vel furta aut praeda ipsa inventa fuerit, emendetur iuxta ut eorum est lex¹⁹ ut populus hic habitantibus aut advenientibus²⁰ in pace vivere valeant.

9. De servis et ancillis fugitivis unusquisque iudex studium ponat ad perquirendum iuxta ut edictus continet. Et hoc damus in mandatis, ut tam Austria, Neustria, Emilia et Tuscia²¹, seu littoraria²² maria, ut super omnia loca perquirantur superscriptos fugaces; et apud locum coniuvent scultasios, decanos, saltarios vel loco positos, ut nullos concelet, et ubicumque inventi fuerint, ipse apud quem fuerint una cum misso de comite vel de ipso loco nobis adducantur sic, ita ut iurare valeant, ut neminem concelet. ²³Et positum²⁴ est constitutum die quintodecimo post sanctum pascha; et si qui servos aut ancillas fugaces habuerit tam ecclesiastici seu curtis vel populo, in constituto ipsum qui suum cognoverit suscipiat.

10. De advenis et peregrinis qui in Dei servitio Roma vel per alia sanctorum festinant corpora, ut salvi vadant et revertantur sub nostra defensione. Et qui²⁵ ex ipsis peregrinis ausus fuerit occidere, 60 solidos componat in palatio nostro. Insuper compositio illa de ipso homicidio componatur, cui legibus leudo ipso pertinuerit.

Et hoc damus in mandatis cunctis episcopis, abbatibus, comitibus, seu actionariis nostris, ut haec omnis suprascripta iustitia de praesenti²⁶ absque ulla tarditate adimpleta fieri debeat, ut qui in tantos annos iustitiam habere non potuerit, vel modo pro Dei omnipotentis misericordia et per praeceptione domino et genitore meo²⁷ Caroli regis gentis Francorum et Langobardorum ac patricius Romanorum²⁸, simul et per nostram praeceptionem, unusquisque iustitia sua accipiat²⁹. Ita tamen, ut quindecim dies post sanctum pascha omnia adimpleta esse debeant. Et tunc unusquisque iudex noster dirigat missum suum ad nos, ponendum nobis rationem, si nostram adimpleverint iussionem. Postea habemus disponere cum Dei adiutorio, qualiter melius prevediderimus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. V. ² s. id est ut moriatur glossa V. ³ deest 1. 2. ⁴ et probatum fuerit, iuxta ut eorum fuit electio ita poenae subiaceant, et de illorum honore, sicut Bal. ⁵ l. guidrigild suum c. M. ⁶ perdat 1. ⁷ praepositus V. M. B. ⁸ iudicaria V. M. B. ⁹ vicos V. M. B. ¹⁰ f. adulteria vel de p. 2. ¹¹ posuerint 1. ¹² incognitos 1. ¹³ quod 1. ¹⁴ manus 1. ¹⁵ comiti 1. 2. ¹⁶ sub 1. ¹⁷ dexrent 1. detestent 2. ¹⁸ id est homicidia absconsa glossa V. ¹⁹ lex cui malum ipsum perpetratum fuerit; tamen iudex de loco unde fuerit de latrone aut furone studium ponat ita V. M. B. certe et alii nonnulli codd. sed desunt in 1. 2. ²⁰ uiuentibus 1. habitans a. veniens M. B. ²¹ iustia 1. iustia 2. ²² litora 2. litore M. ²³ reliqua capitis desunt in editis, adsunt nonnisi in codd. 1. et 2. ²⁴ quis aliquem praeter longobardum et romanum liberum ex ipsis peregrinis. V. Est. ²⁵ de p. deest 1. ²⁶ genitoris nostri B. ²⁷ ac. p. r. deest 2. ²⁸ reliqua desunt in editis et codicibus praeter 1. 2.

NOTÆ.

* IJ est terminus quo haec adimpleta esse debeant, est constitutus, etc.

CAPITULARE GENERALE (An. 783).

Udegardis regina, Caroli uxor, 11 Kal. Maii anni 783 obiit. Cujus de rebus inbreviandis cum in edicto mentio fiat, legem aut mense Maio in Theodonis villa, aut autumno tandem post Caroli e Saxonia reditum, in conventu Wormatiensi promulgatam esse oportet. Occurrit bis tantum inter leges Caroli, in Codice scilicet 4

olim Tegernseensi jam regio Monacensi, unde Amerpachius col. 41-44 primus publici juris fecit, atque 2 in ducale Gothano fol. 220. Utrouque diligenter collato, editionem nostram ita instituimus, ut quam proxime fieri posset, utriusque libri, sed præcipue Tegernseensis, unde omnes editiones anteriores fluxerunt, vestigia premeremus: quo evenit, ut textum jam habeamus Capitulari secundo Pippini Italiae regis simillimum, quemque exinde locis nonnullis emendare possis.

Editionem capitularis *Langobardicam* a Pippino rege promulgatam, sistimus ope Codicum 1 Sancti Pauli s. r. c. ix; 2 regii Parisiensis n. 4613; 3 bibl. ducalis Guelferbytanæ Blankenburgici; 4 Chisiani; 5 Cavensis, et Codicum qui capitularia legibus Langobardicis addita exhibent, Mutinensis apud Muratorium, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium.

CAPITULARE FRANCICUM

Incipit capitulare qualiter praecepit¹ dominus rex de quibusdam causis².

Primo capitulo de senedochia³ iussit ut quicumque senedochia habent⁴, si ita pauperes pascere voluerint et concilio facere quomodo ab antea fuit, habeant ipsa senedochia, et regant ordinabiliter. Et si hoc facere noluerint, ipsas dimittant; et per tales homines in antea sint gubernatae⁵, qualiter Deo et nobis exinde placeant.

2. De ecclesiis baptismalibus, ut nullatenus eas laici homines tenere debeant, sed per sacerdotes fiant, sicut ordo est, gubernatae. Et neque illi pagenses negligentiam habeant de hoc quod ibidem facere debeant. Et illi sacerdotes eas sic regant quomodo ordo canonicus exposcit.

3. De advocatis sacerdotum, volumus pro ecclesiastico honore et pro illorum reverentia, advocatos habeant.

4. De diversis generationibus hominum qui in Italia commanent, volumus ut ubicumque culpa contigerit unde faida crescere potest, pro eas fatigationes⁶ hominis illius contra quem culpavit, secundum ipsius legem cui negligentiam commisit, emendet. De vero⁷ statu ingenuitatis aut aliis quaerelis, unusquisque secundum suam legem se ipsum defendat.

5. De compositionibus quæ ad palatium pertinent. Si comites ipsas causas commoverint ad requirendum, illam tertiam partem ad eorum recipiant opus, duas vero ad palatium. Et si per suam negligentiam remanserint, et missus dominicus ipsas causas coeperit inquirere, tunc volumus ut ipse comes illam tertiam partem non habeat, sed cum integritate ad palatium veniat.

6. De monasteria et senedochia qui per diversos⁸ comites esse videntur, ut regales sint; et quicumque eas habere voluerit, per beneficium domo regis habeant.

7. De rebus per diversos comites, volumus ut ad palatium⁹ pertineant.

8. Si cui res in elymosina datae sunt, et ipse mortuus fuerit antequam eas dispenset, tunc missus dominicus una cum episcopo parrochiae ipsius consideret¹⁰, qualiter in domni regis mercede ipsa a elymosina fiat facta, et infra triginta noctes impleta esse debeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 2. ² constituit 2. ³ senedochiis 1. ⁴ deest 2. ⁵ gubernante 1. gubernantae cum consilio episcopi qualiter Bal. ⁶ lege pro satisfactione. — fatigationis 2. ⁷ viri 2. ⁸ diversis 2. ⁹ placitum 1. ¹⁰ conredit 1. illa corredet 2.

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

Capitulare quem dominus rex praecepit¹ de quibusdam causis.

De sinodochia. Iussit ut quicumque sinodochia habent, si ita pauperes pascere voluerunt et consilio facerent quomodo ab antea fuit, habeant ipsa sinodochia, et regant ordinaliter. Si hoc facere noluerint, ipsas dimittant, et per tales homines in antea sint gubernatas, qualiter Deo et nobis exinde placeat.

2. *De ecclesia baptismalis.* Ut nullatenus eas laici homines tenere debeant, sed per sacerdotes fiant, sicut ordo est², gubernatae. Et neque illi pagensis negligentiam habeant de hoc quod ibidem facere debent; et illi sacerdotes eas sic regant quomodo ordo canonicus exposcit.

3. *De advocatis ecclesiarum.* Volumus ut pro ecclesiastico honore et pro sacerdotum reverentia advocatos habeant.

4. *De culpa unde faida crescit.* De diversarum generationum hominibus qui in Italia commanent, volumus ut ubicumque culpa contigerit unde faida crescere potest, per satisfactionem hominis illius contra quem culpavit, secundum ipsius legem cui negligentiam commisit, emendet. De vero statu ingenuitatis aut aliis querellis, unusquisque secundum suam legem se ipsum defendat.

5. *De compositionibus qui ad palatium pertinet.* Si comites ipsas causas commoverint ad requirendum, illam tertiam partem ad eorum recipiant³ opus, duas vero ad palatium. Et si per eius negligentiam remanserint, et missus dominicus ipsas causas ceperit at requirere, tunc volumus ut ipsi comites ut illam tertiam partem non habeant, sed cum integritate in palatio veniant.

6. *De monasteriis et sinodochiis regalibus.* De monasteria et sinodochia qui per diversos comites esse videntur, ut regales sint; et quicumque eas habere voluerint, per beneficio domni nostri regis habeant.

7. *De rebus forfactis.* De rebus forfactis per diversos comites, volumus ut ad palatium pertineat⁴.

8. *De eo cuius in elemosyna datae sunt.* Si cui res in elemosina datae sunt, et ipse mortuus fuerit antequam eas dispenset, tunc missus dominicus⁵ una cum episcopo parrochiae illius consideret⁶, qualiter in domni regis mercede ipsa elemosina fiat facta et infra triginta noctes impleta esse debeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita correxi, cepi cold. ² fiant ordinate et g. 2 ³ respiciant 1. ⁴ p. transacto anno et die Mur. ⁵ reliqua huius capituli desunt 1. ⁶ consedet 2. concedet 3.

CAPITULARE FRANCICUM,

A

CAPITULARE LANGOARDICUM.

9. De filia cuius pater per manum arrogatoris omnes ¹ servos suos iussit fieri liberos, et quia contra legem esse videntur, instituimus ² quod ipsa filia ³ in tertia portione ⁴ de praefatis servis iterum introire possit ⁵.

10. Placuit inserere ubi lex erit, praecellere consuetudine ⁶, et nulla consuetudo superponatur legi.

11. Placuit etiam nobis, ut quaecumque femina potestatem habet per comeatum ⁷ viri sui vendere, habeat potestatem et donare.

12. De mancipiis palatii nostri et ecclesiarum nostrarum nolumus mundium ⁸ recipere, sed nostras ipsas mancipias habere.

13. Placuit nobis, ut illos liberos homines comites nostri ad eorum opus servile non opprimant; et quicumque hoc fecerit, sicut iudicatum ⁹ habemus emendet.

14. De rebus quae Hildegardae reginae traditae fuerunt, volumus ut fiant descriptae breves ¹⁰, et ipsae breves ad nos fiant adductae.

15. Non est nostra voluntas ut homines ¹¹ Placentini per eorum praeceptum ¹² de curte palatii nostri illos ¹³ aldiones recipiant.

16. De fugitivis partibus Beneventi et Spoleti ¹⁴ sive Romaniae vel Pentapoli, qui confugium faciunt, ut ¹⁵ reddantur, et sint reversi ad proprium locum.

17. Sicut consuetudo fuit sigillum ¹⁶ et epistula prendere, et vias vel portas custodire, ita nunc sit factum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ homines. 1. hominis 2. ² instituimus 1. ³ deest 1. ⁴ sequentia desunt 1. ⁵ i. p. desunt et in 2. ⁶ consuetudinem 1. ⁷ comiato 2. ⁸ mundio 2. ⁹ iudicandum 1. ¹⁰ breue 1. ¹¹ ut omnes h. 2. ¹² praecepta 2. ¹³ ill. 1. illius 2. ¹⁴ spolitani 2. ¹⁵ et 1. ¹⁶ sigillo 1.

9. De iure filiae in res servorum quos pater fecit liberos. De filia cuius pater per manus erogatoris omnes servos suos iussit fieri liberos, et quia contra legem esse videtur, instituimus ut ipsa filia in talem ¹ portionem de praefatis servis iterum introire possit, quale ² portionem de aliis rebus genitoris sui.

10. De auctoritate legis et consuetudinis. Placuit nobis inserere, ubi lex est, praecellat consuetudinem, ut nulla consuetudo nec superponatur legem.

11. De potestate vendendi et donandi in femina. Placuit etiam nobis quaecumque femina ³ potestatem habet per comiatum viri sui ⁴ vendere, habeat potestatem donare.

12. De mancipiis palatii et ecclesiarum. De mancipiis palatinis et ecclesiarum nostrarum nolumus mundo recipere, set nostras ipsa mancipias habere ⁵.

13. De liberis hominibus ad servilia opera non cogendis. Placuit nobis, ut illos liberos homines comites nostri ad eorum opus servile non oppremant; et quicumque hoc facere praesumpserit, secundum iudicatum quod habemus emendet.

14. De rebus reginae ⁶. De rebus qui Hildegardae reginae traditae fuerunt, volumus ut fiant scripta per brebes, et ipsa brebes ad nos fiant adductae.

15. De aldionibus palatii. Non est nostra voluntas, ut homines Placentinos ⁷ per eorum praecepto de curte palatii nostri illos aldiones recipiant.

16. De fugitivis. De fugitivis qui in partibus Beneventi aut Spoleti, sive Romaniae vel Pentapoli ⁸, confugium faciunt, ut reddantur, et sint reversi ad propria loca.

17. De sigillis et epistolis, et de porturis custodiendis. Sicut consuetudo fuit sigillum et epistola prindere, et vias vel portoras custodire, ita nunc sit factum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ tertiam 2. ² reliqua capitis desunt 2. 3. 4. 5. ³ f. langobarda Mut. V. Vn. Est. ⁴ s. res suas v. 2. ⁵ reliqua desunt in 3. ⁶ hoc caput deest in 4. 5. ⁷ placentini 2. 4. 5. ⁸ pentauoli 1.

CAPITULARE PADERBRUNNENSE (An. 785).

Exstat unicus horum capitulorum codex in bibliotheca Vaticana inter codices Palatinos n. 239, mbr., saec. ix, quem post Holstenii, Furstenbergii, Conringii et Baluzii curas, Romae anno 1822 praesens iterum exscripsi. Ejus itaque ad fidem editionem novam institui. De tempore et loco edicti hujus non constat. At neminem fugiet, sanguineas leges nec anno 777 quo primum totius Saxoniae senatus et populus Paderbrunnæ conveniens, « ingenuitatem et alodem manibus dulgtum fecerunt nisi conservarent christianitatem et fidelitatem domni Caroli regis et Francorum, » nec anno 780, quo in synodo ad Lippibrunnon ecclesiae constructae et tota Saxonia inter episcopos presbyteros abbates et comites divisa est, nec demum anno 782 quo in conventu ad eundem locum generali ex nobilissimo Saxonum genere comites constituti sunt, sed tunc demum imponi et consentiri potuisse, cum, triennio post caedem Adalgisi et Gellonis exacto, tota Saxonia supplicio Ferdensi, pugnâ ad Theotmelli, ad Hasam et ad Lippiam, et continuis Francorum caedibus, rapinis et vastationibus ad interneconem usque deleta esset. Tunc enim Carolus an. 785 publicum populi sui conventum habuit ad Paderbrunnon « cum Francis et Saxonibus », ubi iis quae ad illius conventus rationem pertinebant peractis, ecclesiis per Saxoniam restauratis ^a et paulo post Widokindo et Abbione ad christianitatem conversis, tota Saxonia et in religione et in fidelitate regis per annos septem perstitit. Ad illud igitur potissimum tempus et locum edictum hocce pertinere censeo.

NOTÆ.

^a Vide Vitam S. Willchadi.

Capitula quae de partibus Saxonie constituta sunt ^a.

Primum de majoribus capitulis hoc placuit omnibus, ut ecclesiae Christi, quo modo construuntur in Saxonia, et Deo sacrae sunt, non minorem habeant honorem, sed maiorem et excellentiorem, quam ^b vana habuissent idolorum.

2. Si quis confugia fecerit in ecclesiam, nullus eum de ecclesia per violentiam expellere praesumat, sed pacem habeat usque dum ad placitum praesentetur; et propter honorem Dei sanctorumque ecclesiae ipsius reverentiam, concedatur ei vita et omnia membra. Emendat autem causam in quantum potuerit, et ei fuerit iudicatum; et sic ducatur ad praesentiam domini ^c regis; et ipse eum mittat ubi clementiae ipsius placuerit.

3. Si quis ecclesiam per violentiam intraverit, et in ea ^d per vim vel furtu aliquid abstulerit, vel ipsam ecclesiam igne cremaverit, morte moriatur.

4. Si quis sanctum quadragesimale ieiunium pro despectu ^e christianitatis contempserit, et carnem comederit, ^e morte moriatur. Sed tamen consideretur a sacerdote, ne forte causa necessitatis hoc cui-libet proveniat ut carnem commedat.

5. Si quis episcopum aut presbyterum sive diaconum interfecerit, similiter capite punietur.

6. Si quis a diabulo deceptus crediderit, secundum morem paganorum, virum aliquem aut feminam strigam esse et homines ^f comedere, et propter hoc ipsam incenderit, vel carnem eius ad comedendum dedit, vel ipsam comederit, capitis ^g sententiae punietur.

7. Si quis corpus defuncti hominis secundum ritum paganorum flamma consumi fecerit, et ossa eius ad cinerem redierit, capite punietur.

8. Si quis deinceps ^d in gente Saxonorum inter eos latens non baptizatus se abscondere voluerit, et ad baptismum venire contempserit, paganusque permanere voluerit, ^e morte moriatur.

9. Si quis hominem diabulo sacrificaverit, et in

A hostiam more paganorum daemonibus obtulerit, morte moriatur.

10. Si quis cum paganis consilium adversus christianos inierit, vel cum illis in adversitate christianorum perdurare voluerit, morte moriatur. Et quicumque hoc idem fraude contra regem vel gentem christianorum consenserit, morte moriatur.

11. Si quis domino regi ^h infidelis apparuerit, capitali sententia punietur.

12. Si quis filiam domini sui rapuerit, morte moriatur.

13. Si quis dominum suum vel domnam suam interfecerit, simili modo punietur.

14. Si vero pro his mortalibus criminibus latenter commissis aliquis sponte ad sacerdotem confugerit, et confessione data ageri poenitentiam voluerit, testimonio sacerdotis ⁱ de morte excusetur.

15. De minoribus capitulis consenserunt omnes, ad unamquamque ecclesiam, curte et duos mansos terrae, pagenses ad ^j ecclesiam recurrentes condonant, et inter centum viginti homines, nobiles et ingenuis similiter ^k et litos, servum et ancillam eidem ecclesiae tribuant.

16. Et hoc Christo propitio placuit, ut undecumque census aliquid ad fiscum pervenerit, sive in frido, sive in quacumque hanno, et in omni retributione ad regem pertinente, decima pars ecclesiis et sacerdotibus reddatur.

17. Similiter secundum Dei mandatum praecipimus ut omnes decimam partem substantiae et laboris suis ecclesiis et sacerdotibus donent, tam nobiles quam ingenui similiter et liti, iuxta quod Deus unicuique dedit christiano, partem Deo redant.

18. Ut in dominicis diebus conventus et placita publica non faciant, nisi forte pro magna necessitate aut hostilitate cogente; sed omnes ad ecclesiam recurrant ad audiendum verbum Dei, et orationibus vel iustis operibus vacent. Similiter et in festivitibus praeclaris Deo et ecclesiae conventui deserviant, et secularia placita demittant.

VARIANTES LECTIONES.

domini corr. domni codex. ^a eam corr. ea. ^b dispectu. corr. despectu. ^c omnes corr. homines. ^d capitali corr. capitis c. ^e rege corr. regi c. ^f testimonia sacerdote corr. testimonio sacerdotis c. ^g pagensis corr. pagenses ad c. ^h similiter. et litos servum cod. Contra Baluzium ita distinguit: similiter et litos, servum.

NOTÆ.

^a Capitulatio de partibus Saxonie constituta sunt Codex; quæ correxi. Baluzius emendavit: Capitulatio de partibus Saxonie. Hæc de partibus Saxonie constituta snt.

^b Hæc est lectio Edit. Rom. Germ. habent sana. Baluz.

^c Durum sane istud, capitalem in eum sententiam dici qui in Quadragesima carnem comederit, si per contemptum fecerit Christianæ fidei. Sed ita in populo contumaci fieri necesse erat, ne semper in paganismum relaberetur. Ævo Ditmari, episcopi Metsepurgensis, hæc erat consuetudo inter Polonos ut qui carnem post Septuagesimam manducasset, dentium evulsionem puniretur. Ita enim ipse scribit in initio libri VIII: « Quicumque post Septuagesimam carnem manducasse invenitur, abscissis dentibus graviter puniatur. Lex namque divina, in his regioni-

bus noviter exorta, potestate tali melius quam jejuniis ab episcopis instituto corroboratur. IDEM.

^d Alcuinus, epist. 104: « Idcirco misera gens Saxonum toties baptismi perdidit sacramentum quia nunquam habuit in corde fidei sacramentum. » Vide Chronicon Moyssiense ad an. 792. IDEM.

^e Quamvis religionis non sit cogere religionem, sed recurrit hic observatio sumpta ex Ditmario. Itaque Andreas primus Hungariæ rex, a perturbationibus hostium securus effectus, tanquam Carolum Magnum imitari vellet, anno 1047 præcepit universæ genti suæ, sub pœna capitalis sententiæ, ut deposito paganismis prius eis concessis, ad veram Christi fidem converterentur, ut ait Joannes de Thwroc cap. 42 Chron. Hungarorum. Quod etiam proditum est ad Antonio Bonifinio decade 2, lib. II, Rerum Hungaricarum. Id.

19. Similiter placuit his decretis inserere, quod omnes infantes infra annum baptizantur. Et hoc statuimus, ut si quis infantem intra circulum anni ad baptismum offerre contempserit, sine consilio vel licentia sacerdotis, si de nobile generi fuerit, centum viginti solidos lisco componant; si ingenuus¹, sexaginta; si litus, triginta.

20. Si quis prohibitum vel illicitum coniugium sibi sortitus fuerit, si nobilis, solidos sexaginta; si ingenuus², triginta; si litus, quindecim.

21. Si quis ad fontes aut arbores vel lucos³ votum fecerit, aut aliquit⁴ more gentiliū obtulerit, et ad honorem daemonum commederet; si nobilis⁵ fuerit, solidos sexaginta; si ingenuus, triginta; si litus⁶, quindecim. Si vero non habuerint unde praesentatim persolvant, ad ecclesiae servitium donentur usque dum ipsi solidi solvantur.

22. Iubemus ut corpora christianorum Saxonorum ad cimiteria ecclesiae deferantur, et non ad tumulus paganorum.

23. Divinos et sortilegos ecclesiis et sacerdotibus dare constituimus.

24. De latronibus et malefactoribus, qui de una comitatu ad alium confugium fecerint, si quis eos receperit in suam potestate, et septem⁷ noctibus secum detenerit, nisi ad praesentandum⁸, nostrum bannum solvat. Similiter si comis eum absconderit, et ad iustitiam faciendam praesentare noluerit, et ad hoc excusare non potest, honorem suum perdat.

25. De pignore, ut nullatenus alterum aliquis pig-
norare praesumat. Et qui hoc fecerit, bannum persolvat.

26. Ut nulli hominum contradicere viam ad nos veniendo pro iustitia reclamandi aliquis praesumat. Et si aliquis hoc facere conaverit, nostrum bannum persolvat.

27. Si quis homo fideiussorem invenire non potue-

rit, res illius in forbanno mittantur usque dum fideiussorem praesentet. Si vero super bannum in domum suam intrare praesumpserit, aut solidos decem aut unum bovem pro emendatione ipsius banni componat; et insuper unde debitor exstitit, persolvat. Si vero fideiussor diem statutum non observaverit, tunc ipse tantum damni incurrat quantum manus sua fideiussoris exstitit. Ille autem qui debitor fideiussori exstitit, duplum restituat pro eo quod fideiussorem in damnum cadere permisit.

28. De praemiis et muneribus, ut munera super innocente nullus accipiat. Et si quis hoc facere praesumpserit, nostrum bannum solvat. Et si, quod absit, forte comis hoc fecerit, honorem suum perdat.

29. Ut universi comites pacem et concordiam ad invicem habere studeant. Et si forte inter eos aliqua discordia aut conturbium ortum fuerit, aut nostrum solatium vel perfectum pro hoc non demittant.

30. Si quis comitem interfecerit, vel de eius morte consilium dederit, hereditas illius ad partem regis eveniat, et in lus eius redicatur.

31. Dedimus potestatem comitibus bannum mittere infra suo ministerio de fida vel maioribus causis in solid. 60. De minoribus vero causis comitis bannum in solid. 15 constituimus.

32. Si cuilibet homini sacramentum debet aliquis, aframeat illum ad ecclesiam sacramenta ad diem statutum. Et si iurare contempserit, fidem faciat, et solidos quindecim componat qui inactivus apparuit, et deinceps causam pleniter emendare faciat.

33. De periuris, secundum legem Saxonorum sit.

34. Interdiximus ut omnes Saxones generaliter conventus⁹ publicos nec faciant, nisi forte missus¹⁰ noster de verbo nostro eos congregare fecerit. Sed unusquisque¹¹ comes in suo ministerio placita et iustitias faciat. Et hoc a sacerdotibus consideretur, ne aliter faciat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ initio legebatur ingenuos... litos. ² ingenuis... litos cod. ³ lucas corr. lucos c. ⁴ aliquis corr. aliquit c. ⁵ nobiles corr. nobilis c. ⁶ litos corr. litus c. ⁷ VI^{com} cod. ⁸ praesentendum c. ⁹ contos corr. conventus c. ¹⁰ messus corr. missus c. ¹¹ unusque corr. unusquisque c.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 786).

Anno 786 post Hardradi comitis et Thuringorum rebellionem, quae magnum in Caroli regno « conturbium » generaverat, compressam, cum rex populos sibi subjectos sacramenti vinculo astringendos iudicaret, atque expeditionem Beneventanam meditaretur, edictum hocce a Pippino rege promulgatum esse ex capitulis ejus 8, 7 et 9, conjicio. Textum ex unico codice bibl. Paris. n. 4613 restituere studui, atque ultimi capituli lacunas, quantum conjectura assequi mihi licuit, explere conatus sum.

1. De his feminis qui se Deo voverant, et se monachica veste induerant, et postea se maritis copularunt, ut inquiratur unusquisque in iudiciariam sibi commissas ubi eas invenerint, ut sine dilatazione eas ab ipsis illicitas coniunctionibus separare debeant, ut ipsas de supra memorata illicita coniunctione ad poenitentiae recurrant medicamentum.

2. De illos homines qui aliquam incantationem vel divinationem agent, vel his similia quae in conspectu Dei abhominacione esse videntur, similiter inqui-

rat unusquisque, ubi eos invenerint, non dimittat illos sine disciplina correptionis, et faciant eos poenitentiam agere de has illicitas presuntiones.

3. De pravos illos homines qui brunaticus colunt, et de hominibus suis subtus maida cerias incendunt, et votos vovent, ad (id est a) tale vero iniquitas eos faciant unusquisque; nisi voluerint ad ecclesia panem offerre, simpliciter offerant, non cum aliqua de ipsa iniqua commixtione.

4. Similiter inquirat unusquisque homines sibi

commissos, ubi forsitan invenitur, ubi factae sunt inlicitas coniunctiones, ita ut qui uxorem consobri-
no aut insobri-
no suo uxorem duxisset, aut etiam qualibet parentem suam sibimetipsos uxorem copulasset, sine omnem moderatione eos ab invicem separantur, et eos ad penitentiae remedium faciunt destinari.

5. Et hoc etiam scribimus, ut cuncti diligentes inquirat, ut si est homo uxorem habens, ut supra ipsa cum alia adulterans, et concubinam ¹ habuerit, a tali igitur inlicita perpetrato faciat eos cum omni sollicitudine separari. Sic placuit domni regi, ut qui has nefandas criminas emendare de terminibus sibi commissis, ut diximus, emendare neglexerit, ut in sacro palatio widrigildum suum componat.

6. De singulis capitulis quibus domnus rex missis suis praecepit, qui nulla ² sacramenta debeant audire et facere, quam ob rem istam sacramenta sunt necessaria, per ordine ex antiqua consuetudine explicare faciunt, et quia modo isti infideles homines magnum conturbium in regnum domni Karoli regi voluerint terminare, et in eius vita consiliati sunt, et inquisiti dixerunt quod fidelitatem ei non iurasset.

7. Quomodo illum sacramentum iuratum esse debeat ab episcopis et abbatibus, sive ³ comitibus vel bassis regalibus, necnon vicedominis, archidiaconibus, adque canonicis. Clerici qui monachorum nomine non pleniter conservare videntur, et ubi regula sancti Benedicti secundum ordinem tenent, ipsi in verbum tantum et in veritate promittant ⁴, de quibus specialiter abbas adducant domno nostro; deinde advocatis et vicariis, centenariis, sive fore censiti prebiteri, atque cunctas generalitas populi, tam puerilitate annorum 12 quamque de senili, qui ad placita venissent, et iussionem adimplere seniorum et conservare possunt, sive pagenses ⁵, sive episcoporum et abbatissarum vel comitum hominum, et reliquorum hominum, fiscilini quoque et coloni, et ecclesiasticis adque servi, qui honorati beneficia et ministeria tenent, vel in bassallatico honorati sunt

A cum domini sui, et caballos, arma, et scuto, et lancea, spata et senespasio habere possunt, omnes iurent, et nomina vel numerum de ipsis qui iuraverunt ipsis missis in brebem secum adportent. Et comites similiter de singulis centini esse noti, tam de illos qui infra pago nati sunt, pagensales fuerint, quamque et de illis qui aliunde in bassallatico commendati sunt. Et si fuerint aliquis qui per ingenio fugitando de comitatu ad aliud comitatu se propter ipsum sacramentum distulerit, aut per superbia iurare noluerint, semoti per brebem renuntiare sciant, et tales aut per fideiussores mittant; et ipsi fideiussores non habuerint qui in praesentia domni regis illos abducant, sub custodia servetur. Aut si in illo vicinio habitare voluerint, sicut caeteri iurent. Et si fugitivum quis devenerint, domno regi nuntiatum fiant per ipsos missos.

8. Explicare debent ipsi missi, qualiter domni regi dictum est, quod multi se conplangunt legem non habere conservatam, et quia omnino voluntas domni regis est, ut unusquisque homo suam legem pleniter habeat conservatam. Et si alicui contra legem factum est, non est voluntas nec sua iussio. Verumtamen si comis aut missus vel quilibet homo hoc fecit, fiat annuntiatum domni regi, quia ipse plenissime haec emendare vult. Et per singulos inquirant, quale habeant legem ex nomine; et nullatenus sine ⁷ comite de ipso pago istam legationem perficiant. Excepto si ille comis in alia utilitate domni regis non fuerit, aut aliqua infirmitas eum non detenuerit, quod ibi esset, non habeat.

9. ⁸ Ut parata servitia habeant ipsi missi una cum comitibus qui in eorum ministeriis fuerint, ut omnes generaliter hoc anno veniant hostiliter in solatio domni regis sicut sua fuerit iussio, et pacem in transitu custodiant infra patria; qui per epistolas suas de voluntate sua illis significare vult, quando vel ubi debeant inter se coniungi.

Expliciunt capitula.

VARIANTES LECTIONES.

¹ concubam c. ² aut 1. ³ illa? nova? ⁴ sine c. ⁵ permittant c. ⁶ palenses c. ⁷ si c.

NOTÆ.

⁸ Quæ in hoc capite littera obliqua leguntur, ex conjectura supplevi.

ENCYCLICA DE LITTERIS COLENDIS.

(*Hanc videsis inter epistolas Caroli Magni, Patrologiæ tomæ XCVIII.*)

CAPITULARE ECCLESIASTICUM. An. 789 (23 Mart. Aquis).

In edendo capitulari codices hi ad manus fuerunt : 1. Cod. bibl. Guelferbytanæ olim Helmstadiensis, Ms., in 8° majori, littera Anglosaxonica exaratus, sæculi viii exeuntis vel ix. 2. C. bibl. Sangallensis n. 733 membr. sæc. ix ineuntis. 3. C. bibl. Palatinæ Vindobonensis in catalogo juris canonici n. 128 signatus, membr. sæc. ix, in 8° maj. 3 b. C. bibl. regiæ Monacensis inter libros sancti Einmerammi Ratisponenses E. 91 signatus, qui anno 821 exaratus, a me tamen cum editis non est collatus. 3 c. C. bibl. regiæ Monacensis inter libros Tegernseenses membr. sæc. ix, unde editio princeps Amerpachii fluxit. 4. C. bibl. Guelferbytanæ Blankenburgensis sæc. x. 5. C. bibliothecæ ducalis Gothanæ sæc. xi. Præcipuas Baluzii lectiones sigla B. notavi.

Regnante domino nostro Iesu Christo in perpetuum. Ego Carolus, gratia Dei eiusque misericordia donante, rex et rector regni Francorum, et devotus sanctae ^a ecclesiae defensor humilisque adiutor, omnibus ecclesiae pietatis ordinibus, seu saecularis potentiae dignitatibus, in Christo domino deo aeterno, perpetuae pacis et beatitudinis salutem. Considerans pacifico ^a pie mentis intuitu, una cum sacerdotibus et consiliariis nostris, abundantem in nos ^a nostrumque populum Christi regis clementiam, et quam necessarium est non solum toto corde et ore eius pietati ^a agere gratias incessanter, sed etiam continua bonorum operum exercitatione eius insistere laudibus, quatenus qui nostro regno tantos contulit honores, sua protectione nos nostrumque regnum in aeternum conservare dignetur. Quapropter placuit nobis vestram rogare solertiam, o pastores ecclesiarum Christi, et ductores ^a gregis eius, et clarissima mundi luminaria, ut vigili cura et sedula ammonitione populum Dei per pascua ^a vitae aeternae ducere ^a studeatis, et errantes oves, bonorum ^a exemplorum seu ahortationum humeris intra ecclesiae firmitatis muros reportare satagimini; ne lupus insidians aliquem canonicas sanctiones transgredientem, vel paternas traditiones universalium conciliorum excedentem, quod absit, inveniens devoret. Ideo magno ^a devotionis studio ammonendi et adhortandi sunt, immo compellendi, ut firma fide et infatigabili perseverantia intra paternas sanctiones se contentent: in quo opere et studio ^a sciat certissime sanctitas vestra nostram vobis cooperare ^a diligentiam. Quapropter et nostros ad vos direximus missos, qui

A ex nostri nominis auctoritate una vobiscum ^a corrigent quae corrigenda essent. Sed et aliqua capitula ex canonicis institutionibus, quae magis nobis ^a necessaria videbantur, subiunximus. Ne aliquis, quae-so, huius pietatis ammonitionem esse praesumptiosam iudicet, qua nos errata corrigere, superflua abscidere, recta cohartare ^a studemus ^a, sed magis benivolo caritatis animo suscipiat. Nam legimus in regnorum libris, quomodo sanctus Iosias regnum sibi a Deo datum circumcundo, corrigendo, ammonendo, ad cultum veri Dei studuit revocare. Non ut me eius sanctitate aequiparabilem faciam, sed quod nobis sunt ubique sanctorum semper exempla sequenda, et quoscumque poterimus, ad studium bonae vitae, in laudem et in gloriam domini nostri Iesu Christi, congregare necesse est. Quapropter, ut praediximus, aliqua capitula notare iussimus, ut simul haec eadem vos ammonere studeatis, et quaecumque vobis alia necessaria esse sciatis ^a, ut et ista et illa aequali intentione praedicetis. Nec aliquid quod vestrae sanctitati et ^a populo Dei utile videatur, amittite ^a ut pio studio non ammonetis; quatenus ut et vestra solertia et subiectorum obediencia aeterna felicitate ab omnipotente Deo remuneretur.

B OMNIBUS ^a.—1. ^a Sunt enim aliqui, qui culpis ex- gentibus ab episcopo proprio excommunicantur, et ab aliis ecclesiasticis vel laicis praesumptiose in communionem accipiuntur: quod omnino sanctum Nicenum concilium, simul et Calcedonense, necnon et Antiochenum atque Sardicense, fieri prohibent ^b.

EPISCOPIS ^a.—2. Item enim habet ^a in eodem con-

VARIANTES LECTIONES.

^a s. Dei ecclesiae 2. ^a pacifico ac pie 2. ^a deest 2. 5. ^a et oreque pietate 2. ^a doctores 2. 4. ^a pascuae 1. ^a docere 2. ^a b. exemplo operum seu adhortatione Dal. ^a magnae 5. B. ^a operis studio B. ^a cooperari B. ^a nobiscum 1. ^a vobis B. ^a cohortare 1. ^a studuimus B. ^a scitis 4. B. ^a deest 2. 3. 3 c. 5. B. ^a omittatis 3. 4. omittit 3 c. deest 2. ^a episcopis omnibus 2. rubricae omnes desunt 5. ^a ad sacerdotes B. ^a habetur B.

NOTAE.

^a Burchardus refert ex concilio Rothomagensi, cap. 3. Sed hic observandum est, quod ad Reginonem et Gratianum persaepe monuimus, Burchardum diligentissima cura providisse ne capitula quae ex capitularibus regum nostrorum describebat apparerent hinc sumpta, eamque ob causa mille tribuisse vetustis synodis et pontificibus Romanis, huncque esse fontem tot Gratiani errorum. Itaque licet Burchardus caput istud referat ex concilio Rothomagensi, nihilominus certum est sumptum ab illo esse ex libro primo Capitularium. BALUZ.

^b (Conc. Nic. can. 5.) De his qui excommunicantur, sive clerici, sive laici, ab episcopis per suas quasque parochias, servetur ista sententia, ut ii qui ab aliis excommunicantur, ab aliis non recipiantur. Requiritur sane ne forte pro aliqua indignatione animi aut contentione, aut qualibet tali commotione stomachantis episcopi, abjecti sint. Ut ergo haec digna possint examinatione perquiri rectum esse visum est per singulos annos in singulis quibusque provinciis bis in anno episcoporum concilia fieri, ut simul omnes in unum convenientes ex universa provincia, ejusmodi examinentur questiones; ut ita demum qui ob culpas suas episcoporum suorum offensam merito contraxerunt, digne etiam a ceteris excommunicati similiter habeantur, usquequo vel in commune omnibus vel ipsi episcopo suo fuerit visum humaniorem

circa eos tenere sententiam. Agantur autem concilia, semel quidem ante dies quadragesimae; ut omnibus, si quae sunt, simultatibus amputatis, mundum Deo solemne munus possit offerri. Secundo vero agantur circa autumnum tempus. — (Conc. Antioch. can. 2.) Non autem liceat communicare excommunicatis, neque per domos ingredi, et cum eis orare qui ecclesiae non participant, neque in alteram ecclesiam recipi qui ab alia segregantur. Quod si visus fuerit quilibet episcoporum vel presbyterorum, aut diaconorum, vel etiam quis in canone detentus, excommunicatis communicare, et hunc oportet communionem privari, tanquam ecclesiae regulas confundentem. — (Ibid. can. 6.) Si quis a proprio episcopo excommunicatus est, non eum prius ab aliis debere suscipi, nisi a suo fuerit receptus episcopo, aut concilio facto occurrat et respondeat. Et si synodo satisfecerit, et statuerit, sub alia sententia recipi oportere. Quod etiam circa laicos, et presbyteros et diaconos, et omnes qui in clero sunt, convenit observari. — (Conc. Sardic. can. 16.) Hosius episcopus dixit: Hoc quoque omnibus placeat, ut sive presbyter, sive diaconus, sive quis clericorum, ab episcopo suo communionem fuerit privatus, et ad alterum episcopum perrexerit, et scierit is, ad quem confugit, eum ab episcopo suo fuisse abjectum, non oportet ut ei communionem indulgeat. Quod si fecerit, sciat se convocatis episcopis causas

cilio, ut eorum qui ad ordinandum veniunt, a fides et vita prius ab episcopo diligenter discutiatur, et sic ordinentur b.

OMNIBUS. — 3. Item in eodem concilio, necnon et in Antiocheno, simul et in Calcidonense, ut fugitivi clerici et peregrini a nullo recipiantur, nec ordinentur, sine commendaticiiis litteris, et sui episcopi vel abbatis licentia c.

OMNIBUS d. — 4. Item in eodem sinodo interdictum est praesbiteris et diaconibus, vel omnibus qui in clero sunt, mulierem e habere in domo sua propter suspicionem, nisi matrem, aut sororem, vel

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest l. ad solos sacerdotes B. ² m. non h. 2? 4. B. ³ deest l. ⁴ praecepit 2—4. B. ⁵ ad sacerdotes B. ⁶ canibus l. ⁷ communica l.

NOTÆ

esse dicturum. Universi dixerunt : Hoc statutum et pacem servabit, et concordiam custodiet.

a Adrianus papa in epistola ad Tilpinum Ecclesie Rhemensis archiepiscopum apud Flodoardum, lib. II, cap. 17, Historie Rhemensis : « Injungimus etiam fraternitati tue ut quia de ordinatione episcopi nomine Lul sanctæ Moguntinæ Ecclesie ad nos quædam pervenerunt, assumptis tecum Viomago et Possessore episcopis et Missis gloriosi ac spiritualis filii nostri Caroli Francorum regis, diligenter inquiras omnia de illius Ordinatione, et fidem ac doctrinam illius atque conversationem et mores ac vitam investigates. » BALUZ.

b (Conc. Nic. can. 9.) Si qui sine examinatione proventi sunt presbyteri, et examinati confessi sunt peccata sua, et cum confessi sunt, contra regulam venientes homines manus eis temere imposuerunt, hos ecclesiasticus ordo non recipit. In omnibus enim quod irreprehensibile est catholica defendit Ecclesia.

c (Conc. Nic. can. 16.) Si qui sine respectu agentis, et timorem Dei ante oculos non habentes, neque ecclesiastica statuta custodientes, recesserint ab ecclesia sua, sive presbyteri, sive diaconi, sive in quocunque ordine ecclesiastico positi fuerint, hi nusquam suscipi debent in alia ecclesia : sed cum omni necessitate cogantur ut redeant ad Ecclesias suas. Aut si permanserint, excommunicatos eos esse oportet. — (Ibid. can. 17.) Si quis autem ausus fuerit aliquem qui ad alterum pertinet, ordinare in suam Ecclesiam, cum non habeat consensum episcopi illius a quo recessit clericus suus, irrita sit huiusmodi ordinatio. — (Conc. Antioch. can. 3.) Si quis presbyter, vel diaconus, vel quilibet clericus, deserta sua Ecclesia, ad aliam transeundum esse crediderit, et ibi paulatim tentat, quo migravit, perpetuo permanere, ulterius ministrare debet, præsertim si ab episcopo suo ad revertendum fuerit exhortatus. Quod si et post evocationem sui episcopi non obaudiat, sed perseveraverit, omnibus modis ab officio deponi debere, nec aliquando spem restitutionis habere. Si quem vero post hanc culpam depositum alius episcopus susceperit, et ipse a communi synodo pœnam merebitur increpationis, tanquam ecclesiastica jura dissolvens. — (Concil. Chalced. can. 13.) Peregrinos clericos et lectores in aliena civitate, sine synodicalibus litteris episcopi sui, penitus nusquam ministrare posse.

d (Con. Nic. can. 3.) De suspectis vero omnimodis interdicti sancta synodus, neque episcopo, neque presbytero, neque diacono, neque omnino ulli clericorum, habere secum mulierem extraneam ; nisi forte mater sit, aut soror, aut avia ; in his namque personis et barum similibus omnis suspicio declinatur. Qui autem præter hæc agit, periclitabitur de clero suo.

e (Con. Nic. can. 17.) Quoniam multi clerici avaritiæ causa turpia lucra sectantes, oblique divini præcepti quod dicit : *Qui pecuniam suam non dedit ad usuram*, funerantes centesimas exigunt, statuit hoc sanctum concilium, ut si quis inventus fuerit post hanc definitionem usuras accipere, vel ex quolibet tali negotio turpia lucra sectari, vel etiam species frugum ad sexcuplum dare, omnis qui tale aliquid commentus fuerit ad quæstum, abscindatur ex clero, et alienus ab ecclesiastico habeatur gradu. — (Can. apost. 44.) Episcopus, presbyter, aut diaconus usuras a debitoribus exigens, aut desinat, aut certe damnetur.

f Regino non annotavit in sua Collectione locum ex quo descripsit hoc capitulum. Burchardus refert ex concilio Aurelianensi, cap. 10. Recte Fulbertus ex libro primo Capitularium cap. 6. BALUZ.

g Hic per missæ celebrationem Joachimus Vadianus, lib. VI de Eucharistia, pag. 215, intelligit distributionem Eucharistiæ. Hæc sunt ejus verba : « Exstat apud eundem (id est, apud Ansegisum) alia principis constitutio, qua cavebatur ne presbyteri missas celebrarent et communione abstinerent. Erant enim qui in missæ sacro Eucharistiam dabant plebi, ipsi interim nihil sumentes. Jubet igitur princeps ut in missis peragendis non solum aliis exhibeant Eucharistiam, sed etiam ipsi sumant. Quod sane jubere non potuissent nisi publicæ missæ ritum illum veterem plebis communicantis retinuissent. » Sed non cepit Vadianus, ut ego quidem arbitror, sensum verborum Caroli. Illud tantum vult princeps, ut quotiescunque presbyter corpus et sanguinem Christi in altario immolaret, toties communicet, ut patet ex verbis Concilii Toletani duodecimi relatis infra lib. VI, cap. 120. Id.

h Id est, non se præbere participes perceptionis corporis et sanguinis Christi, ut legitur infra lib. VI, cap. 120, sive communionis sanctæ gratiam non sumere, ut legitur in Canone quinto concilii Toletani duodecimi. Inde in admonitione synodali antiqua præcipitur ut *nullus missam cantet qui non communicet*. Quod in nova admonitione synodali ita exprimitur : « Missam jejuni tantum celebrate, et in ea corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi cum omni reverentia et tremore sumite. » Et in inquisitione quam episcopus in sua visitatione faciebat legitur, cap. 42, interrogare episcopum debuisset presbyterum, *Si missam cantat et non communicat*. Fallitur ergo vehementer Simon Goulartius, qui in additionibus ad Catalogum testium veritatis, pag. 1020, putat in hoc capite nostro agi de presbytero qui adstantes non admittit ad communionem. Cæterum Fulbertus aliquid legisse isthic videtur quod nos latet. Etenim scribens ad oconomum Aurelianensis Ecclesie de presbytero quodam qui missa celebrasse et non communicasse compertus erat ait cum, si id fecit timor indiscretus, de levi culpa

missam celebrare, et non communicare : quod omnino in canonibus apostolorum interdictum esse legitur. Vel quomodo dicere recte potest, si non communicaverit, *sumpsimus, Domine, sacramenta?* Hæc vero per singula capitula in statutis

Regino non annotavit in sua Collectione locum ex quo descripsit hoc capitulum. Burchardus refert ex concilio Aurelianensi, cap. 10. Recte Fulbertus ex libro primo Capitularium cap. 6. BALUZ.

Hic per missæ celebrationem Joachimus Vadianus, lib. VI de Eucharistia, pag. 215, intelligit distributionem Eucharistiæ. Hæc sunt ejus verba : « Exstat apud eundem (id est, apud Ansegisum) alia principis constitutio, qua cavebatur ne presbyteri missas celebrarent et communione abstinerent. Erant enim qui in missæ sacro Eucharistiam dabant plebi, ipsi interim nihil sumentes. Jubet igitur princeps ut in missis peragendis non solum aliis exhibeant Eucharistiam, sed etiam ipsi sumant. Quod sane jubere non potuissent nisi publicæ missæ ritum illum veterem plebis communicantis retinuissent. » Sed non cepit Vadianus, ut ego quidem arbitror, sensum verborum Caroli. Illud tantum vult princeps, ut quotiescunque presbyter corpus et sanguinem Christi in altario immolaret, toties communicet, ut patet ex verbis Concilii Toletani duodecimi relatis infra lib. VI, cap. 120. Id.

Id est, non se præbere participes perceptionis corporis et sanguinis Christi, ut legitur infra lib. VI, cap. 120, sive communionis sanctæ gratiam non sumere, ut legitur in Canone quinto concilii Toletani duodecimi. Inde in admonitione synodali antiqua præcipitur ut *nullus missam cantet qui non communicet*. Quod in nova admonitione synodali ita exprimitur : « Missam jejuni tantum celebrate, et in ea corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi cum omni reverentia et tremore sumite. » Et in inquisitione quam episcopus in sua visitatione faciebat legitur, cap. 42, interrogare episcopum debuisset presbyterum, *Si missam cantat et non communicat*. Fallitur ergo vehementer Simon Goulartius, qui in additionibus ad Catalogum testium veritatis, pag. 1020, putat in hoc capite nostro agi de presbytero qui adstantes non admittit ad communionem. Cæterum Fulbertus aliquid legisse isthic videtur quod nos latet. Etenim scribens ad oconomum Aurelianensis Ecclesie de presbytero quodam qui missa celebrasse et non communicasse compertus erat ait cum, si id fecit timor indiscretus, de levi culpa

Nicaeni concilii legere potestis, seu ¹ in aliis sanctorum patrum sinodalibus edictis ^a.

OMNIBUS. — 7. In Antiocheno concilio, quod his qui damnati sunt a sinodo vel a suo episcopo, et postea ministrare praesumunt, praecipitur ut nullus audeat ei ² communicare. Si quis vero eo ³ communicat ⁴, simili sententia ⁵ subiaceat sicut et damnatus ^b.

EPISCOPIS. — 8. Item in eodem concilio, ut ad metropolitanum episcopum, suffragani episcopi ⁶ respiciant, et nil novae ⁷ audeant facere in suis parochiis ^c sine conscientia et consilio sui metropolitani et metropolitanus sine eorum consilio ^d.

SACERDOTIBUS. — 9. Item in eodem concilio, si-

VARIANTES LECTIONES.

¹ seu et in B. ² eis 2. *deest* B. ³ ei 3. eis 2. 3 c. 4. B. ⁴ communicaverit B. ⁵ sententiae B. ⁶ suffraganei r. B. ⁷ nihil novi 3c. et in ancyronensi B. ⁸ omnia 4. ⁹ omnibus 4. ¹⁰ *deest* B. ¹¹ utriusque in marg. 4. ¹² decretalibus B. ¹³ innocentis 4. ¹⁴ facere B.

NOTÆ.

castigandum esse cum pietate, sicut legitur in *Capitularium lib. 1, capitulo vi.* BALUZ.

^a (*Conc. apost. 9.*) Si quis episcopus, aut presbyter aut diaconus, vel quilibet ex sacerdotali catalogo facta oblatione non communicaverit, aut causam dicat, ut si rationalis fuerit, veniam consequatur; aut si non dixerit, communionem privetur, tanquam qui populo causa læsionis exstiterit, dans suspicionem de eo qui sacrificavit quod recte non obtulerit.

^b (*Conc. Antioch. can. 4.*) Si quis episcopus a synodo, vel presbyter vel diaconus a proprio episcopo, fuerit exauctoratus, et praesumpserit sacri ministerii quippiam, non ei amplius liceat, neque in alia synodo spem restitutionis habere, neque assertionis alicuius locum; sed et communicantes ei, omnes abjiciantur ab ecclesia; et maxime si postquam cognoverunt sententiam adversus eum prolatam, ei contumaciter communicaverint.

^c Id est, in aliarum synodorum canonibus, nimirum in canone octavo concilii secundi Carthaginensis, canone 37, Martini Bracharensis, cujus capitula in antiquis codicibus citantur sub nomine Martini papae vel concilii Bracharensis, et in decretis pontificum Romanorum quae referuntur a Gratiano 11. q. 3. In illis enim locis agitur de episcopis et presbyteris damnatis et tamen ministrantibus. BALUZ.

^d (*Conc. Antioch. can. 9.*) Per singulas provincias episcopos constitutos scire oportet episcopum metropolitanum, qui praest, curam et sollicitudinem totius provinciae suscepisse. Propter quod ad metropolitanam civitatem ab his qui causas habent, sine dubio concurratur. Quapropter placuit eum et honore praerere, et nihil ultra sine ipso reliquos episcopos agere secundum antiquam patrum nostrorum, quae obtinuit, regulam, nisi haec tantum quae uniuscuiusque Ecclesiae per suam diocesim competunt. Unumquemque enim episcopum oportet potestatem habere suae diocesis ad hanc gubernandam secundum competentem sibi reverentiam, ad providendum regioni quae subest ipsius civitati, ita ut etiam ordinare ei presbyteros et diaconos probabili iudicio liceat, et de singulis moderatione et pondere disceptare. Ultra autem nihil agendum permittitur citra metropolitanam episcopi conscientiam.

^e (*Conc. Antioch. can. 20.*) Qui in fundis et villis constituti sunt chorepiscopi, tametsi manus impositiones ab episcopis susceperunt, et ut episcopi consecrati sunt, placuit sanctae synodo scire eos oportere modum proprium retinere, et gubernare adjacentes Ecclesias sibi commissas, et esse contentos

A mul et ⁸ Acyronense, ut chorepiscopi cognoscant modum suum, et nihil faciant absque licentia episcopi in cuius parochia habitant ^e.

OMNI ⁹ CLERO ¹⁰. 10. Item in eodem concilio, ut ¹ episcopus vel quilibet ex clero sine consilio vel litteris episcoporum, vel metropolitani, non audeant regalem dignitatem pro suis causis clamare, sed in commune episcoporum concilio causa eius ¹¹ examinetur ¹² ^f.

EPISCOPIS. — 11. Item in eodem concilio, simul et in Sardicense, necnon et in decretis ¹³ Innocenti ¹⁴ papae, ut nullus episcopus in alterius parochia ordinationes aliquas audeat efficere ¹⁵ vel negotia peragere quae ad eum non pertinent ^b.

B propria sollicitudine et gubernatione quam susceperunt. Constituire autem his permittitur lectores et subdiaconos et exorcistas, quibus sufficiat istorum tantum graduum licentiam accepisse. Non autem presbyterum, non diaconum audeant ordinare praeter conscientiam episcopi civitatis, vel Ecclesiae cui adiacens invenitur, seu ipse, seu regio in qua praesesse dignoscitur. Quod si praevicari ausus fuerit constituta, deponi eum et dignitate qua praeditus est debere privari. Chorepiscopus autem ab episcopo civitatis vel loci, cui adiacet, ordinandus est. — (*Conc. Ancyr. can. 13.*) Vicariis episcoporum, quos Graeci chorepiscopos dicunt, non licere presbyteros vel diaconos ordinare; sed nec presbyteris civitatis sine episcopi praescepto amplius aliquid jubere, vel sine auctoritate litterarum ejus in unaquaque parochia aliquid agere.

^f Inter K. M. Langobardicas leges in cod. V. Va. E. et Mur. c. 146.

^g (*Conc. Antioch. can. 11.*) Si quis episcopus, vel presbyter, vel omnis omnino qui est sub ecclesiastica regula constitutus, praeter consilium et litteras eorum episcoporum qui sunt intra provinciam, et maxime metropolitani, ad imperatorem perrexerit, hunc abdicari et ejici non solum communionem debere, sed a propria dignitate privari, tanquam molestum et importunum imperialibus auribus, contra ecclesiastica constituta. Si autem necessitas cogat ad imperatorem excurrere, cum deliberatione et consilio metropolitani ipsius provinciae, episcopi et ceterorum conscientia qui in eadem provincia sunt, et litteris, ire debet.

^h (*Conc. Antioch. can. 13.*) Nullum episcoporum debere ex alia provincia ad aliam transitum facere, et ordinare aliquos in ecclesiis, aut provehere ad sacrum ministerium; nec alios illuc secum attrahat episcopos, nisi forte rogatus per litteras abierit, non solum a metropolitanis, sed ab his qui cum eo sunt provinciae episcopis. Quod si nullo invitante inordinate superveniat, et aliquos vel ordinare praesumpserit, vel quoslibet actus illi Ecclesiae competentes ad se minus pertinentes usurpare tentaverit, vacua quidem et inania erunt omnia quae gesserit, ipse vero hujus indiscipline ausus et irrationalis crepti dignas causas expendat, tanquam depositus a sancta synodo, et propter hujusmodi praesumptionem jam praedamnatus. — (*Conc. Sard. can. 18.*) Januarius episcopus dixit: Illud quoque statuat sanctitas vestra, ut nulli liceat episcopo alterius episcopi civitatis ministrum ecclesiasticum sollicitare, et in suis parochiis ordinare. Universi dixerunt: Placet; quia ex his intentionibus solet nasci discordia. Et ideo pro-

EPISCOPIS ¹. — 12. Item in eodem concilio, ut episcopus eius ecclesiae curam habeat ad quam ordinatus est ^a.

EPISCOPIS ². — 13. Item in eodem concilio, necnon et in Calcedonense, ut provinciales episcopi cum suo metropolitano bis in anno propter causas ecclesiae concilia celebrent ^b.

EPISCOPIS ³. — 14. In concilio Laodicense ^c, necnon et ^d in Africano, praecipitur, ut monachi et clerici ^e tabernas non ingrediantur edendi vel bibendi causa ^d.

AD OMNES ^e. — 15. Item in eodem concilio, ut a vespera usque ad vesperam dies dominica servetur ^e.

OMNIBUS. — 16. Item in eodem concilio, ut ^f ignota angelorum nomina nec fingantur, nec nominentur, nisi illos ^g quos habemus in auctoritate: id sunt Michael, Gabriel, Raphael ^g.

CLERICIS ^h ET NONNANIS ^h. — 17. Item in eodem concilio, quod non oporteat mulieres ad altare ingredi ^b.

SACERDOTIBUS ^h. — 18. Item in eodem concilio,

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ² deest 1. ³ deest 1. ⁴ laodicensis 1. laudescense 2. ⁵ deest 1. 3. ⁶ ad o. deest 1. clericis 2. omnibus 4. ⁷ illorum B. ⁸ feminis 2. ⁹ nonnannis 1. monachis 4. ¹⁰ Omnibus 1. Ad Sacerdotes. B.

NOTÆ.

hibet omnium sententia ne quis hoc facere audeat. — (*Innocent. epist. 7.*) Innocentius Florentino episcopo Tiburtinensi. Non semel sed aliquotiens clamat Scriptura divina transferri non oportere terminos a patribus constitutos: quia nefas est, si quod alter semper possederit, alter invadat. Quod tuam bonitatem frater et coepiscopus noster Ursus adserit perpetrasset. Nam Nomentanam sive Filiciensem parochiam ad suam diocesim a majoribus pertinentem, invasisse te, atque illic divina celebrasse mysteria inconsulto eodem ac nesciente, non sine dolore conquestus est. Quod si verum est, non leviter te culpam incurrisse cognoscas. Unde si declinare cupis tantæ usurpationis invidiam, nostris litteris admonitum te convenit abstinere. Certe si aliquid tibi credis justitiæ suffragari, integris omnibus et in pristino statu manentibus, post dies venerabiles piscinæ adesse debebis, ut memoratis possis intentionibus respondere, partibusque in medio collocatis, quid antiquitas aut veritas habeat inquiramus.

^a (*Conc. Antioch. can. 21.*) Episcopum de diocesi ad alteram diocesim non debere transire, neque si seipsum ingesserit, neque si a populis fuerit violentè attractus, neque si etiam hoc ei ab episcopis sua detur. Manere autem eum debere in Ecclesia Dei quam ab initio sortitus est, et non ab ea alio demigrare, secundum regulam super hoc olim a Patribus constitutam.

^b (*Conc. Antioch. can. 20.*) Propter ecclesiasticas curas et quæ existunt controversias dissolvendas, sufficere visum est bis in anno per provincias singulas episcoporum concilium fieri. Primo quidem post tertiam hebdomadam Paschalis festivitatis, ita ut in quarta hebdomada quæ sequitur, id est, mediæ pentecostes, concilium compleatur. Admoneant autem provinciales episcopos hi qui in amplioribus, id est, qui in metropolitanis civitatibus degunt. Secundum vero concilium Idibus octobribus habeatur, qui dies apud Græcos hyperberetæi mensis decimus quintus invenitur. In ipsis autem conciliis et presbyteros et diaconos præsentés esse oportet, et omnes quotquot se læsos existimant, et synodicam expectare sententiam. Nec liceat aliquibus apud semetipsos sine metropolitanorum episcoporum conscientia synodos facere, quibus de omnibus causis constat permissum esse iudicium. — (*Conc. Chalcedonensis, can. 19.*) Ad aures nostras pervenit quoniam in provinciis non sunt episcoporum synodi secundum canonem constituta, et hinc multa rerum ecclesiasticarum quæ emendanda sunt, negligi. Sancta igitur synodus constituit, secundum canones Patrum, bis in anno episcopos in idipsum in unaquaque provincia convenire quo metropolitanus constituerit, et omnia quæcunque emergerint corrigere. Episcopi vero qui non convenerint, in propriis positi civitatibus, et non per professionem absentes, maxime suppeditante salute, et a necessariis et excusabilibus occupationibus liberi, fraternitatis intuitu corripiantur.

^c Vide epistolam Hincmari ad Hadrianum II, inter acta synodi Duziacensis pag. 310. in editione Cello-tii.

^d (*Conc. Laodic. can. 24.*) Quoniam non oportet altario servientes, a presbyteris usque ad diaconos, et deinceps ordinis ecclesiastici omnes usque ad ministros, aut lectores, aut psaltas, aut exorcistas, aut ostiarios, aut etiam eos qui in proposito sunt continentia, tabernas introire. — (*Conc. Afric., can. 7.*) Ut clerici edendi vel bibendi causa tabernas non ingrediantur, nisi peregrinationis necessitate compulsi.

^e (*Conc. Laodic., can. 29.*) Non oportet Christianos judaizare et in sabbato vacare, sed operari eos in eadem die. Dominica vero, præponendo eandem diem, si hoc eis placet, vacent tanquam Christiani. Quod si inventi fuerint judaizare, anathema sint.

^f Constitutum istud, ut opinor, ad reprinendam eorum insanam superstitionem qui varia angelorum nomina sangebant; ut Aldebertus, qui in oratione sua nominabat Urielem, Raguelem, Tubuelem, Michael, Adinum, Tuham, Sabaoc, et Sinuelem. De qua re cum ageretur in synodo congregata Romæ in patriarchio Lateranensi, papaque Zacharias interrogasset episcopos, illi itaque responderunt: « Veto nomina angelorum, quæ in sua oratione Aldebertus invocavit, non angelorum, præterquam Michaëlis, sed magis demones in sua oratione sibi ad præstandum auxilium invocavit. Nos autem, ut a vestro sancto apostolatu edocemur, et divina tradit auctoritas, non plusquam trium angelorum nomina cognoscimus, id est, Michael, Gabriel, Raphael. » Mirum est autem Urielem, Raguelem, et Tobielem, nominari in litanis quas nuper dominus Joannes Mabillonius vulgavit in tomo secundo Analectorum suorum p. 682, et Carolinas vocavit. Nam post synodum illam Romanam fas non erat nominare hos angelos, quia non erant in auctoritate, ut dicitur in nostro capite. Urielis tamen angeli nomen diu inter ante tempora Adelberti et Caroli Magni cognitum fuisse probat inscriptio reperta Romæ in Vaticano, anno 1544, in sepulcro Mariæ conjugis Honorii imp.; in quo, ut Surrius tradit in Comm. rerum in orbe gestarum, inventa fuit lamina ex auro et in ea hæc nomina, Michael, Gabriel, Raphael, Uriel, Græcis litteris. Scriptum S. Angilberti de ædificiis, reliquiis, vasis, etc., cœnobii Centulensis apud Bolland. tom. III Feb.: « In ecclesiis vero sanctorum angelorum Gabrielis, Michaelis et Raphaelis altaria tria. » Vide Burchardum, lib. III, cap. 198 et Franc. Alteserram in notis ad breviationem Canonum Ferrandi, pag. 124. BALUZ.

^g (*Conc. Laodic. can. 35.*) Quod non oportet Christianos, derelicta Ecclesia Dei, abire, et angelos nominare, et congregationes facere: quæ omnia interdicta sunt. Quicumque autem inventus fuerit occulte huic idololatriæ vacans, anathema sit, quoniam derelinquens Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, accessit ad idola.

^h (*Conc. Laodic. can. 44.*) Non oportet mulieres ingredi ad altare.

ut cauclearii ¹, malefici, incantatores, vel incantatrices fieri non sinantur ^a.

OMNIBUS ². — 19. Item in eodem concilio, necnon et in Sardicensi, quod non oporteat in villolis ³ vel in agris episcopos constitui ^b.

SACERDOTIBUS ⁴. — 20. Item in eodem concilio, ut canonici libri tantum legantur in ecclesia ^c.

CLERICIS ET MONACHIS ⁵. — 21. In concilio Calcedonensi, ut non oporteat episcopos aut quemlibet ex clero per pecunias ordinari: quia utrique deponendi sunt, et qui ordinat, et qui ordinatur, necnon et qui mediator est inter eos.

VARIANTES LECTIONES.

¹ coclearii 2. B. coglearii. 2 ² episcopis 1. ³ villulis 2. 4. B. ⁴ constituere B. ⁵ omni clero 1. ⁶ episcopis et omni clero 1. ⁷ ita 1. 2. 3 c. 5.; contra 3. 4. B. pergunt. ⁸ deest 1. ⁹ inter K. M. Langob. cap. 136. Mur. ¹⁰ c. nec presbyteri B. ¹¹ cum S. 1.

NOTÆ.

^a (Conc. Laodic. can. 36.) Quoniam non oportet ministros altaris, vel clericos, magos aut incantatores esse, aut facere quæ dicuntur phylacteria, quæ sunt magna obligamenta animarum. Hos autem qui talibus rebus utuntur, projici ab Ecclesia jussimus.

^b (Conc. Sardic. can. 6.) Non oportet in vicis et in villis episcopum ordinari, sed eos qui circumeant constitui. Hos autem qui hinc ordinati sunt, nihil agere sine conscientia episcopi civitatis. Similiter etiam presbyter nihil sine præcepto episcopi et consilio agat. Si enim subito aut vicus aliquis aut modica civitas, cui satis est unus presbyter, voluerit sibi episcopum ordinari, ut vilescat nomen episcopi et auctoritas, non debent illi ex alia provincia invitati facere episcopum, nisi aut in his civitatibus quæ episcopos habuerint, aut si qua talis aut tam populosa est quæ mereatur habere episcopum. Hoc omnibus placet? Synodus respondit: Placet.

^c (Conc. Laodic. can. 59.) Non oportet ab idiotis psalmos compositos et vulgares dici in ecclesiis, neque libros qui sunt extra canonem legere, nisi solos canonicos Novi et Veteris Testamenti. Quæ autem oportet legi et in auctoritatem recipi, hæc sunt: Genesis mundi, Exodus Ægypti, Leviticum, Numeri, Deuteronomium, Jesu Nave, Judices, Ruth, Regnorum libri quatuor, Paralipomenon libri duo, Esdræ libri duo, liber psalmodum c., Proverbia Salomonis, Cantica canticorum, Ecclesiastes, Job, Esther, duodecim prophetæ, id est, Osee, Amos, Joel, Abdias, Jonas, Micheas, Naum, Abacuc, Sophonias, Aggeus, Zacharias, Malachias; item Isaias, Jeremias, Ezechiel, Daniel. Novi Testamenti Evangelia quatuor, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem. Actus apostolorum. Catholica Epistolæ Petri II, Jacobi I, Joannis III, Judæ I, Epistolæ Pauli XIV, ad Romanos, ad Corinthios prima et secunda, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Colossenses, ad Thessalonicenses prima et secunda, ad Timotheum II, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebræos.

^d (Conc. Chalcedon. can. 2.) Si quis episcopus ordinationem pro pecunia fecerit, et vendiderit rem quæ nisi gratia non adquiritur, et sub pecunia ordinaverit episcopus provinciam episcopum, sive presbyterum vel diaconum, aut eorum quemquam qui in numero clericorum continentur, aut accepta pecunia fecerit œconomum vel defensorem, vel ostiarium, vel quemcumque hujusmodi, pro turpitudine lucri qui hoc fecisse probatur, sui gradus periculum sustinebit. Sed et is qui ordinatur, nihil ex ordinatione quæ pro negotiatione processit, utilitatis acquirat; sed fiat dignitatis vel rei quæ ipsi pro pecunia commissa est alienus. Si quis autem his tam turpibus

OMNIBUS. — 22. Item de eadem re in canonibus apostolorum legitur; quam heresim iam ipse princeps apostolorum in Simone mago terribiliter damnavit ^d.

OMNIBUS ⁶. — 23. Item in eodem concilio infra duo capitula, necnon et in decretis Leonis papæ, ut nec monachus nec clericus ¹⁰ in secularia ^e negotia transeat. Et ^f ut servum alterius nullus sollicitet ad clericalem vel monachicum ordinem sine voluntate et licentia domini sui ⁶.

SACERDOTIBUS ¹¹. — 24. Item in eodem concilio infra duo capitula, necnon et in Sardicensi, ut nec

et nefariis lucris medius interfuisse videtur, et si, si quidem clericus fuerit, degradetur; si vero laicus aut monachus, anathematizetur. — (Can. apost. 30.) Si quis episcopus aut presbyter, aut diaconus, per pecunias hanc obtinuerit dignitatem, dejiciatur et ipse et ordinator ejus, et a communione modis omnibus abscidatur, sicut Simon magus a Petro.

^e Id est commercia, ut apud Hieronymum in epist. ad Rusticum. Sic enim habet optimus Cod. Corb. pro eo quod in vulg. Edit. scriptum est, *compendia*. BALUZ.

^f In libro tertio legis Longobardorum tit. 1, cap. 16, legitur: «Ut servum alterius nemo sollicitet ad clericalem vel monachalem ascendere ordinem sine licentia domini sui et voluntate.» Vox *ascendere* hic superflua est, et non exstat in antiquis codicibus manuscriptis bibliothecæ regię. In.

^g (Conc. Chalcedon. can. 4.) Item qui revera et manifeste solitariam vitam sectantur, honore competenti fungantur. Quoniam vero quidam sub prætextu habitus monachalis, ecclesias et conventus et res communes disturbant, civitates indiscrete circumeuntes, et monasteria sibi constituere studentes, placuit nusquam ullum ædificare debere neque monasterium constituere, neque oratorium, absque civitatis episcopi voluntate. Monachos vero qui sunt per singulas civitates et provincias, episcopis subditos esse, et quietem diligere, et jejuniis esse intentos et orationibus, et in illis locis observare in quibus sæculo renuntiassent videntur. Nequaquam autem ecclesiasticis vel sæcularibus rebus communicare, nec importunitatem inferre desertis propriis monasteriis, nisi forte quæsiti fuerint propter causam necessariam a civitatis episcopo. Sane in monasteriis non esse suscipiendum servum ad monachum faciendum præter proprii domini voluntatem. Qui vero hoc constitutum nostrum excesserit, eum a communione suspendi decrevimus, ne nomen Dei blasphemetur. Civitatis autem episcopum oportet competentem providentiam monasteriis impendere. — (Leo c. 1.) Admittuntur passim ad ordinem sacrum quibus nulla natalium, nulla morum dignitas suffragatur. Et qui a dominis suis libertatem consequi minime potuerunt, ad fastigium sacerdotii, tanquam servilis vilitas hunc honorem capiat, provehuntur. Et probari Deo posse creditur, qui domino suo necdum probare se potuit. Duplex itaque in hac parte reatus est; quod et sacrum ministerium talis consortii vilitate polluitur, et dominorum, quantum ad illicitæ usurpationis temeritatem pertinet, jura solvunt. Ab his itaque, fratres charissimi, omnes vestræ provinciæ abstineant sacerdotes. Et non tantum ab his, sed ab aliis etiam qui originali aut alicui conditioni obligati sunt vo-

episcopi nec clerici ¹ transmigrantur de civitate in civitatem ^a.

OMNIBUS. — 25. Item in eodem synodo, ut nullus absolute ordinetur, sine ^a pronuntiatione et stabilitate loci ad quem ^a ordinatur ^b.

MONACHIS ET OMNI CLERO ^a. — 26. Item in eodem concilio, ut clerici et monachi in suo proposito et voto quod Deo ^a promiserunt, permaneant ^c.

SACERDOTIBUS ¹. — 27. Item in decretis Innocenti papae de eadem re, ut monachus, si ad clericatum proveatur ^a, propositum monachicae professionis non amittat ^d.

OMNIBUS. — 28 ^a. Item in eodem concilio, ^a ut si clerici inter se negotium ¹⁰ aliquod habuerint, a suo episcopo diiudicentur ¹¹, non a secularibus ^f.

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. non t. 2. 3. B. ² et sine 2. B. ³ quam 1. ⁴ ordinetur 2. ⁵ et o. c. deest 2. sacerdotibus B. omnibus 3 c. 4. ⁶ deest 2. ⁷ omnibus B. ⁸ proveatur 2. provehatur B. ⁹ inter K. M. leges Langob. cap. 135. ap. Mur. ¹⁰ negotiam 1. ¹¹ iudicentur 2. ¹² deest 1. ¹³ deest 1, ad omnes B. ¹⁴ deest 1. ¹⁵ dedicati 1. ¹⁶ possint 4. B. ¹⁷ deest 1. ¹⁸ deest 1.

NOTÆ.

lunus temperari, nisi forte eorum petitio aut voluntas accesserit qui aliquid sibi in eos vindicant potestatis. Debet enim esse immunis ab aliis qui divinæ militiæ fuerit aggregandus, ut a castris dominicis, quibus nomen ejus ascribitur, nullis necessitatis vinculis abstrahatur.

^a (Conc. Chalced. can. 5.) De episcopis et clericis qui se de civitate in civitatem transferunt, placuit ut canones qui a sanctis Patribus de his ipsis constituti sunt, suam habeant firmitatem. — (Conc. Sardic. can. 1.) Hæc episcopus dixit: Ut de civitate in civitatem quisquam si migraverit, aut episcopus aut clericus, excommunicatus remaneat.

^b (Conc. Chalced. can. 6.) Nullum absolute ordinari, neque presbyterum, neque diaconum, neque penitus quemquam eorum qui sunt in ecclesiastico ordine, nisi specialiter ecclesiæ civitatis, vel vici, vel martyrii, qui ordinandus est fuerit declaratus. Horum autem ordinationem hujusmodi, qui absolute ordinantur, constituit sancta synodus inefficacem esse, et nusquam posse ad ordinantis injuriam prevalere.

^c (Conc. Chalced. can. 7.) Qui semel sunt ordinati, aut qui monachi facti sunt, constitutum neque ad militiam neque ad sæcularem dignitatem venire. Cum vero hoc arripuerint, nisi penitentes ad hoc revertantur quod propter Deum elegerant, anathematizentur.

^d (Innoc. can. 17.) De monachis qui diu morantes in monasteriis, postea ad clericatum ordinem perveniunt, non debere eos a priori proposito deviare. Aut enim sicut in monasterio fuit, et quod diu servavit, in melliori gradu positus amittere non debet; aut si corruptus, postea baptizatus, in monasterio sedens ad clericatum ordinem accedere voluerit, uxorem omnino habere non poterit, quia nec benedicti cum sponsa potest jam corruptus. Quæ forma servatur in clericis, maxime cum vetus regula hoc habeat ut quisque corruptus baptizatus clericus esse voluisset, sponderet se uxorem omnino non ducere.

^e Caput istud sic legitur in capite tertio concilii Trolesiani: « Ut clerici et monachi, si inter se negotium aliquod habuerint, a suo episcopo iudicentur, et non a secularibus. Fas enim non est ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio. » BALUZ.

^f (Conc. Chalced. can. 9.) Si quis clericus cum clerico causam habeat, episcopum suum non deserat, et ad judicia sæcularia currat, sed prius apud episcopum suum examinet causam, aut certe cum voluntate ipsius episcopi causa dicatur apud quos partes utræ-

OMNIBUS ¹². — 29. Item in eodem concilio, ut nec clerici nec monachi conspirationes vel insidias contra pastorem suum faciant ^e.

OMNIBUS ¹³. — 50. Item in eodem concilio, ut laici episcopos aut clericos non accusent, nisi prius eorum discutiatur existimationis opinio ^b.

OMNIBUS ¹⁴. — 31. Item in eodem, ⁱ ut loca quæ semel Deo dedicata ¹⁵ sunt ut monasteria sint, ⁱ maneat perpetuo monasteria, nec possunt ¹⁶ ultra fieri sæcularia habitacula ^k.

OMNIBUS ¹⁷. — 32. In concilio Cartaginense. Primo omnium ut fides sanctæ Trinitatis et incarnationis Christi, passionis, et resurrectionis, et ¹ ascensionis in celos, diligenter omnibus predicetur ^m.

OMNIBUS ¹⁸. — 33. Item in eodem, de prohibenda

que voluerint. Si quis autem contra hæc venire tentaverit, canonicis interdictis subjaceat. Si vero clericus habeat causam cum extraneo episcopo, vel cum suo, apud synodum provinciæ causam dicat. Si autem episcopus vel clericus disceptationem habeat cum metropolitano episcopo, aut ad diocesanos primam sedem recurrat, aut ad sedem Constantinopolitanam, apud quam causa dicatur.

⁶ (Conc. Chalced. can. 18.) Conjuracionis vel conspiracionis crimen etiam apud extraneas leges penitus amittatur: multo magis in Ecclesiæ Dei hoc ne fiat, oportet prohiberi. Igitur clerici aut monachi, si inventi fuerint conjurati, aut per conjurationem calumniam machinantes episcopis vel clericis, propriam amittant gradum.

^h (Conc. Chalced. can. 21.) Clericos vel laicos, qui accusant episcopos vel clericos, quomodocunque et sine iudicio non suscipi ad accusandum debere, nisi prius eorum existimatio fuerit discussa.

ⁱ Buchardus caput istud refert ex concilio apud Aquasgrani cap. 4. Sic etiam Ivo part. III, cap. 17, in veteri codice sancti Victoris Parisiensis. Nam in Ed. legitur, Ex conc. Chalced. cap. 23. In Pannormia edita lib. II, cap. 15, Ex conc. Chalced. cap. 24. Sed in Pannormia ms. in biblioth. Colb. scriptum est: Ex conc. apud Aquasgrani. BALUZ.

^j Hanc Caroli constitutionem non fuisse observatam docet caput tertium concilii Trolesiani, ubi refertur. Tum vero episcopi addunt: Nunc autem in monasteriis Deo dicatis monachorum, canonicorum, et sanctimonialium, abbates laici cum suis uxoribus, filiis, filiabus, cum militibus morantur et canibus. Vide synodum Anglicanam apud Celichyth habitam anno 816, cap. 8, et concilium Meldense, cap. 75. Ivo.

^k (Conc. Chalced. can. 24.) Quæ Deo semel sacrata sunt monasteria secundum episcoporum consensum, oportet in perpetuum monasteria nuncupari, et eorum res monasteriis reservari: et non posse ulterius cœnacula sæcularia fieri. Si qui vero hæc fieri permiserint, canonicis interdictis subjaceant.

^l In Codice Rivipulensi legitur: Ascensionis in celos, et adventus Spiritus sancti super Apostolos, et fidei expectatione futuri iudicii diligenter omnibus predicetur. Sed hæc non exstant in capitulari Aquasgranensi, neque in concilio Carthaginensi ex quo caput istud sumptum est. BALUZ.

^m (Conc. Chart., in professione fidei.) Anno ab Alexandro 1036, mense Junio, XIV Kalendas Julii, a magna synodo dictum est: Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium

avaritia, n. ¹ nullus alienos fines usurpet, vel terminos patrum transcendat ^a.

OMNIBUS ^b. — 34. Item in eodem, de his qui in periculo constituti sunt, et ^b convertunt ^c se ad Deum, ut canonicè inquirant reconciliacionem, et canonicè reconcilientur ^c.

OMNIBUS ^d. — 35. Item in eodem, ut illi qui non sunt bonae conversationis, et eorum vita est accusabilis ^d, ut ^e non audeant episcopos vel maiores natu accusare ^d.

OMNIBUS. — 36. Item in eodem, ut qui excommu-

nato praesumptuose communicaverit ^f, excommunicetur et ipse ^e.

SACERDOTIBUS. — 37. Item in eodem concilio infra duo capitula, ut nullus ^g presbyter contra suum episcopum superbire audeat ^f.

OMNIBUS. — 38. Item in eodem, ut clerici et ^g ecclesiastici ordines ^h, si culpam incurrerint, ut ⁱ apud ecclesiasticos iudicentur, non apud saeculares ^h.

OMNIBUS ⁱ. — 39. Item in eodem, ut qui ^j commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat. Si speciem aliam, eandem speciem quantum ^k dederit accipiet ^h.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inter K. M. Langob. cap. 139. Mur. ² deest 1. ³ s. ut convertant ad 2. ⁴ deest 1. ⁵ accusabilis 1. ⁶ et 2. deest B. ⁷ communicaverit 1. ⁸ nec ullus 2. ⁹ deest 4. B. ¹⁰ ordinis 2. 3 c. 4. B. ¹¹ deest 4. B. ¹² deest 1. ¹³ quid 1. ¹⁴ quam B. ¹⁵ accipiat 2. 3. 4. B. a. nisi aliud pro alio solvitur consentiente creditore vel commendatore. K. M. Langob. cap. 142.

NOTÆ.

bilibium factorem. Et in unum Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, natum de Patre unigenitum, hoc est, de substantia Patris. Deum ex Deo, lumen ex lumine, Deum verum ex Deo vero. Natum, non creatum, hominioni Patri, hoc est, ejusdem cum Patre substantiæ. Per quem omnia facta sunt, quæ in cælo et quæ in terris. Qui propter nos et propter nostram salutem descendit, et incarnatus est homo factus, passus est, et resurrexit tertia die, et ascendit in cælos. Inde venturus est judicare vivos et mortuos. Et in Spiritum sanctum. Eos autem qui dicunt: *Erat aliquando quando non erat, et antequam nasceretur non erat, et quia ex nullis exstantibus factus est, aut ex alia subsistentia vel substantia dicunt esse, aut convertibilem Filium Dei, anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.*

^a (Conc. Carth. can. 5.) Aurelius episcopus dixit: Avaritiæ cupiditas, quam omnium malorum matrem esse nemo qui dubitet, proinde inibenda est, ne quis alienos fines usurpet, aut per præmium terminos Patrum statutos transcendat; nec omnino cuiquam clericorum liceat de qualibet re fœnus accipere. Quanquam novellæ suggestiones, quæ vel obscuræ sunt, vel sub genere latent, inspectæ a nobis formam accipiunt; cæterum, de quibus apertissime Scriptura divina sanxit, non ferenda sententia est, sed potius exsequenda. Proinde quod in laicis reprehenditur, in multo magis debet in clericis prædamnari.

^b Id est, reconciliari se postulanti divinis altaribus, a quibus submoti fuerant propter sua facinora et publicæ poenitentiae addicti. Hic est verus sensus hujus loci, ut patet ex canone 33 concilii tertii Carthaginensis. Vide notas Balsamonis et Zonaræ in Canonem septimum Concilii Carthaginensis. BALUZ.

^c (Conc. Carth. can. 7.) Aurelius episcopus dixit: Si quisquam in periculo fuerit constitutus; et se reconciliari divinis altaribus petierit, etsi episcopus absens fuerit, debet utique presbyter consulere episcopum, et sic periclitantem ejus præcepto reconciliare. Quam rem debemus salubri consilio roborare. Ab universis episcopis dictum est: Placet quod sanctitas vestra necessario nos instruere dignata est.

^d (Conc. Carth. can. 8.) Aurelius episcopus dixit: Placet igitur charitati vestræ ut is qui aliquibus sceleribus irretitus est, vocem adversus majorem natu non habeat accusandi? Ab universis episcopis dictum est: Si criminosus est, non admittatur. Placet.

^e (Conc. Carth. can. 9.) Augustinus episcopus, legatus provincie Numidiæ, dixit: Hoc statuere dignamini ut si qui forte merito facinorum suorum ab ecclesia pulsati sunt, et sive ab aliquo episcopo vel presbytero fuerint in communionem suscepti, etiam ipse pari cum eis crimine teneatur obnoxius, refugiens sui episcopi regulare iudicium. Ab universis episcopis dictum est: Omnibus placet.

^f (Concil. Carth. can. 10, 11.) Alypius episcopus, legatus provincie Numidiæ dixit: Nec illud præmittendum est, ut si quis forte presbyter ab episcopo suo correptus, timore vel superbia inflatus, putaverit separatim sacrificia Deo offerenda, vel aliud erigendum altare contra ecclesiasticam fidem vel disciplinam crediderit, non exeat impunitus. Valentinus primæ sedis provincie Numidiæ, dixit: Necessario disciplinæ ecclesiasticæ et fidei congrua sunt quæ frater noster Alypius prosecutus est. Proinde quid videatur vestræ dilectioni, edicite. Ab universis episcopis dictum est: Si quis presbyter a præposito suo correptus fuerit, debet utique apud vicinos episcopos conqueri, ut ab ipsis ejus causa possit audiri, ac per ipsos suo episcopo reconciliari. Quod nisi fecerit, sed superbia, quod obsit, inflatus, secernendum se ab episcopi sui communionem duxerit, ac separatim cum aliquibus schisma faciens, sacrificium Deo obtulerit, anathema habeatur, et locum amittat; ac si querimoniam justam adversus episcopum non habuerit, inquirendum erit. — (Can. apost. 32.) Si quis presbyter, contemnens episcopum suum, seorsum collegerit, et altare aliud erexerit, nihil habens quo reprehendat episcopum in causa pietatis et justitiæ, deponatur, quasi principatus amator existens; est enim tyrannus. Et cæteri clerici, quicumque tali consentiunt, deponantur. Laici vero segregentur. Hæc autem post unam et secundam et tertiam episcopi obsecrationem, fieri conveniat.

^g (Concil. Carthagin. can. 15.) Item placuit ut quisquis episcoporum, presbyterorum, diaconorum, sen clericorum, cum in Ecclesia ei fuerit crimen institutum, vel civilis causa fuerit commota, si relicto ecclesiastico iudicio publicis iudiciis purgari voluerit, etiamsi pro ipso fuerit prolata sententia, locum suum amittat. Et hoc in criminali actione. In civili vero perdat quod evicit, si locum suum obtinere maluerit. Hoc etiam placuit ut a quibuscunque iudiciis ecclesiasticis, ad alios iudices ecclesiasticos, ubi est major auctoritas, fuerit provocatum, non eis obsit quorum fuerit soluta sententiâ, si convinci non potuerint vel inimico animo iudicasse, vel aliqua cupiditate aut gratia depravati. Sane si ex consensu partium electi fuerint iudices, etiam a pauciori numero quam constitutum est, non liceat provocare. Et ut filii sacerdotum spectacula sæcularia non exhibeant, sed nec expectent, licet hoc semper Christianis omnibus interdictum sit, ut ubi blasphemie sunt, non accedant.

^h (Concil. Carthagin. can. 16.) Item placuit ut clericus, si commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat; si speciem, eandem speciem, quantum dederit, accipiat. Et ut ante viginti quinque annos ætatis, nec diaconi ordinentur, nec virgines consecrentur; et ut lectores populum non saluent.

OMNIBUS ¹. — 40. In concilio Africano, ut virgines Deo sacratae a gravioribus ² personis diligenti custodia serventur ^a.

EPISCOPIS ³. — 41. Item in eodem, ut non liceat episcopo principalem ^b cathedram ^b suae parochiae negligere, et ad ^c aliquam aeclesiam in suo diocese ^d magis frequentare ^e.

EPISCOPIS ^f. — 42. Item in eodem, ut falsa nomina martyrum et incertae sanctorum ^g memoriae ^h non venerentur ⁱ.

OMNIBUS. — 43. Item in eodem, ut nec uxor a viro ¹ dimissa alium accipiat virum, vivente viro suo, nec vir aliam ² accipiat vivente uxori priore ^f.

EPISCOPIS. — 44. Item in eodem, ut probati a metropolitano iudices non spernantur ^g.

OMNIBUS. — 45. Item in eodem infra duo capitula, ^h ut viles personae non habeant potestatem accusandi ⁱ. Et si in primo crimine victi sunt falsum dicere, in secundo non habeant potestatem dicendi ⁱ.

VARIANTES LECTIONES.

deest 1. ² gravioribus 1. ³ deest 1. ^b catheram 1. ⁵ deest B. ⁶ sua diocesi 4. B. ⁷ deest 1. ⁸ memoriae 1. ⁹ auro 1. ¹⁰ a. uxorem a. codd. Ambros. et alii Langobardici. ¹¹ accusandi 1.

NOTÆ.

^a (Concil. Afric. can. 11.) Ut virgines sacræ, cum parentibus, a quibus custodiebantur, privatæ fuerint, ab episcopo custodiantur. Ubi autem episcopus absens est, providentiæ gravioribus feminis commendentur, ut simul habitantes invicem se custodiant; ne passim vagando, Ecclesiæ lædant existimationem.

^b Cathedra episcopalis apud auctores ecclesiasticos interdum accipitur de ipsa sede episcopi in ecclesia, aliquando de ecclesia quam vocamus cathedralem, ut hic. Primi generis cathedræ erant olim lignæ, etiam ævo Caroli Magni, ut ostendit hic locus ex veteri homiliario Ms. Ecclesiæ Lugdunensis: *Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisei. Hæc verba Domini non debemus carnaliter intelligere, ut credamus Scribas et Phariseos sedisse super cathedras lignæas, sicut modo solent sedere episcopi et presbyteri in ecclesia.* Alio vero sensu, ut diximus, est civitas in qua constituta est propria episcopi sedes ubi debet assidue morari, nisi propter opus necessarium oporteat eum abesse. Quoniam vero nonnulli, liberioris ac quietioris vitæ cupidine ducti, civitates suas deserebant ut ad rusticanas parochias se conferrent, Carolus, juxta constitutionem synodi Carthaginensis, hanc licentiam libertatemque vivendi repressit. Vide notas ad Regionem pag. 542, et Franciscum Florentem in titulum decretalium de translatione episcopi pag. 280. BALUZ.

^c (Concil. Afric. can. 38.) Rursum placuit ut nemini sit facultas, relicta principali cathedra, ad aliquam ecclesiam in diocesi constitutam se conferre, vel in re propria diutius quam oportet constitutum, curam vel frequentationem propriæ cathedræ negligere.

^d Id est, Reliquiæ. Augustinus, lib. xxii de Civitate Dei, cap. 8: *Ad aquas Tibilitanas episcopo afferente Projecto martyria gloriosissimi Stephani memoriam.* Sic enim legitur in antiquis libris, ut Ludovicus Vives hic monet, et in veterrimis membranis Bibliothecæ Colbertinæ, ubi tota ista narratio hunc titulum habet: *Sermo sancti Augustini episcopi de sancto Stephano.* Ibidem paulo post legitur: *Memorati memoriam martyris, quæ posita est in Castello Siniensi, quod Hipponensi coloniarum vicinum est, ejusdem loci episcopus Lucianus populo præcedente atque sequente portabat.* Item paulo post: *Per memoriam supradicti martyris, quam Possidius illo advenit episcopus, salvus factus est.* In canone tamen quinquagesimo concilii Africani, ex quo sumptum est hoc caput, memoria accipitur pro altari in quo positæ sunt reliquiæ martyrum. Ideo autem istam Constitutionem edidit Carolus Magnus quia sæculo illo nonnulli monachi vindicabant falsas sanctorum Reliquias, ut pluribus ostendit Hugo Menardus in notis ad Concordiam regularum pag. 124. Qua de re videndus est, præter cæteros, Amulo Lugdunensis archiepiscopus in epistola ad Theoboldum episcopum Lingonensem. Præterea ea tam ætas, ut Browerus ait in libro octavo Annalium Trevirensium, pag. 399 postrenæ editionis, *Reliquiis undique conquirendis*

avidæ fas nefasque miscebat. Hinc fabulæ illæ de corporibus sanctorum furto sublatis. Veluti cum Ratisbonenses putant Dionysii parisiensis episcopi corpus furto sublatum apud se esse, ut Aventinus scribit in libro quarto Annalium Boiorum. Corpus item sancti Martini Turonensis episcopi furto sublatum habere se jactitant Salisburgenses. ut patet ex narratione quæ exstat apud Henricum Cantium in tomo sexto Lectionis antiquæ, pag. 1221. Nostri quoque Galli corpus sancti Gregorii Magni furati sunt ævo Ludovici Pii et in monasterio Sancti Medardi Suesionensis reposuerunt, si vera est narratio quæ exstat apud Rollandum in tomo secundo Januarii pag. 284. Apud Flodoardum lib. iii, cap. 24, Hincmarus Rhemensis archiepiscopus scribit Ludovico abbati Sancti Dionysii pro repetendo corpore sancti Deodati, quod quidam Giso, cupiditate rerum ipsius sancti ductus, ex Diocesi Rhemensi furtim transferri fecerat in Parisiacensem parochiam, inconsulto episcopo in cuius jacebat episcopio. In Historia 23 abbatum Sancti Albani, pag. 88, legimus corpus ejusdem sancti ab Eliensibus doctissimo titulo ac sacrilego scelere retineri. Infinitum casus omnia persequi. Incertas porro sanctorum Reliquias populis honorandas exhiberi vetuit ac sub majore ecclesiæ suæ altari collocari jussit Anastasius Germonius archiepiscopus Tarantiensis, ut patet ex actis ejusdem Ecclesiæ lib. iii, tit. 45, cap. 1. BALUZ.

^e (Concil. Afric. can. 50.) Item placuit ut altaria quæ passim per agros et per vias tanquam memoriæ martyrum constituuntur, in quibus nullum corpus aut reliquiæ martyrum condite probantur, ab episcopis qui locis eisdem prasunt, si fieri potest, evertantur. Si autem hoc per tumultus populares non sinitur, plebes tamen admonentur ne illa loca frequentent; ut qui recte sapiunt, nulla ibi superstitione devincti teneantur. Et omnino nulla memoria martyrum probabiliter acceptetur, nisi ubi corpus aut aliquæ reliquiæ sunt, aut origo alicujus habitationis, vel possessionis, vel passionis, fidelissima origine traditur. Nam quæ per somnia et per inanes quasi revelationes quorumlibet hominum, ubicunque constituuntur altaria, omnimodo reprobentur.

^f (Concil. Afric. can. 69.) Placuit ut secundum evangelicam et apostolicam disciplinam neque dimissus ab uxore, neque dimissa a marito, alteri conjugatur; sed ita maneat, aut sibimet reconcilietur. Quod si contempserint, ad poenitentiam redigantur. In qua causa legem imperialem petendam promulgari.

^g (Concil. Afric. can. 89.) A iudicibus autem quos communis consensus elegerit, non liceat provocare. Et quisquis probatus fuerit per contumaciam nolle obtemperare iudicibus, cum hoc primæ sedis episcopo fuerit probatum, det litteras ut nullas ei communi- cetur episcoporum, donec obtemperet.

^h In capitulis Caroli Magni excerptis ex lege Longobardorum cap. 21 legitur: *Falsa persona non habeat potestatem accusandi.* BALUZ.

ⁱ (Concil. Afric. can. 96.) Item placuit ut omnes

OMNIBUS ¹. — 46. Item in eodem, ^a ut virgines A non velentur ante viginti quinque annos, nisi rationabili necessitate cogente ^b.

OMNIBUS ^a. — 47. In concilio Gangarense, ut nulli liceat oblata, quae ad pauperes pertineant rapere vel fraudare ^c.

OMNIBUS SACERDOTIBUS ^b — 48. Item in eodem, ut aeclesiastica ieiunia sine necessitate rationabili non solvantur ^d.

SACERDOTIBUS. — 49. In concilio Acironense inventum ^e est in eos qui cum quadrupedibus vel masculis contra naturam peccant, dura et districta penitentia. Quapropter episcopi et presbiteri, quibus iudicium penitentiae iniunctum ^f est, conentur omnimodis hoc

malum a consuetudine prohibere vel abscondere ^c.

EPISCOPIS ^a. — 50. In concilio Neocaesariense, ut nullatenus presbiter ordinetur ^b ante ^f trigesimum aetatis suae annum, quia dominus Iesus non praedicavit ante trigesimum annum ^g.

OMNIBUS. — 51. In decretalibus Siricii papae, ut alterius sponsam nemo accipiat ^h.

EPISCOPIS, MONACHIS ¹⁰, VIRGINIBUS. — 52. Item eiusdem, ut monachi et virgines suum propositum omnimodis observent ⁱ.

OMNIBUS ¹¹. — 53. In decretalibus Innocenti papae, ut pax detur ab omnibus, confectis Christi sacramentis ^j.

SACERDOTIBUS. — 54. Item eiusdem, ut ^k nomina ¹²

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ² deest 1. ³ recipere vel laudare 2. ⁴ deest 1. omnibus 4. B. ⁵ saluantur 1. ⁶ inuictum. B. ⁷ iniunctam 4. ⁸ deest vox, et pergit 3 c. ⁹ ordinet 1. ¹⁰ M. et V. B. ¹¹ O. sacerdotibus 3. ¹² nomine 1.

NOTÆ.

servi vel proprii liberti ad accusationem non admittantur, vel omnes quos ad accusanda publica crimina leges publicæ non admittunt; omnes etiam infamiae maculis aspersi, id est, histriones, ac turpitudinibus subjectæ personæ, hæretici etiam, sive pagani, sive judæi. Sed tamen omnibus quibus accusatio denegatur, in causis propriis accusandi licentiam non denegandam. — (*Conc. Afric. can. 97.*) Item placuit, quotiescunque clericis ab accusatoribus multa crimina obijciuntur, et unum ex ipsis, de quo prius egerit, probare non valuerit, ad cætera jam non admittatur.

^a Vide Hugonem Menardum in notis ad librum Sacramentorum, pag. 211, et Carolum Dufresnium in notis ad Annam Comnenam, pag. 419. BALUZ.

^b (*Conc. Afric. can. 93.*) Item placuit ut quicumque episcoporum necessitate periclitantis pudicitiae virginis, cum vel petitor potens vel raptor aliquis formidatur, vel si etiam aliquo mortis periculoso scrupulo compuncta fuerit, ne non velata moriatur, aut exigentibus parentibus, aut his ad quorum curam pertinet, velaverit virginem seu velavit intra viginti quinque annos aetatis, non ei obsit concilium quod de isto annorum numero constitutum est.

^c (*Conc. Gang. can. 7.*) Si quis oblationes fructuum Ecclesiae debitas voluerit extra ecclesiam accipere vel dare præter consentientiam episcopi, et non magis cum consilio ejus cui hæc credita sunt de his agendum putaverit, anathema sit.

^d (*Conc. Gang. can. 19.*) Si quis eorum qui in proposito sunt continentiae præter necessitatem corporalem superbiat, et jejunia communia, quæ totius Ecclesiae traditio celebrat, putaverit dissolvenda, perfectam scientiam esse apud se judicans, anathema sit.

^e Flodoardus lib. III, cap. 21, de epistolis Hincmari: Joannis Rothomagensis, respondens ad interrogationem ipsius de quodam clerico qui ad Ecclesiam quondam promotus regendam, ordinari per aetatem rite non poterat. BALUZ.

^f (*Conc. Ancyr. can. 15.*) In titulo Græca verba hæc sunt: *Ἐπὶ τῶν ἀλογευσαμένων, ἧς ἀλογευσμένων*, quæ nos latine possumus dicere: *De his qui irratiōnabiliter versati sunt, sive versantur*. Sensus autem in hac sententia triplex esse potest, qui ex subjectis conjicitur, aut de his qui cum pecoribus coitu mixti sunt, aut more pecudum incesta cum consanguineis commiserunt, aut cum masculis concubuerunt (*hucusque et Bened. lib. III, c. 356, quæ apud Isid. desiderantur*). Quotquot igitur ante vicesimum aetatis suæ annum tale crimen admiserunt, quindecim annis in penitentia exactis, orationi tantum incipiant participari; et quinquentio altero in communionem simplici perdurantes, post vicesimum cum oblatione ad

communionem suscipiantur. Discutiatur autem et vita eorum quæ fuerit tempore penitentiae, et ita hanc humanitatem consequantur. Quod si qui perseverantius abusi sunt hoc crimine, prolixius tempus habeant submissioni. Quotquot vero exacta viginti annorum aetate, et uxores habentes, in hoc crimen inciderunt, viginti quinque annis penitentia acta, ad communionem orationum tantum admittantur: in qua communionem orationis altero quinquennio perdurantes, plenam communionem cum oblatione recipient. Quod si aliqui et uxores habentes, et excedentes quinquagesimum aetatis suæ annum, in hoc prolapsi sunt, ad exitum vitæ tantum communionem mereantur.

^g (*Conc. Neoc. can. 41.*) Presbyter ante triginta annorum aetatem, quamvis sit dignus, non ordinetur, sed observet usque ad præfinitum tempus: Dominus enim tricesimo anno baptizatus est, et tunc praedicavit.

^h (*Siric. c. 4.*) De conjugali violatione requisisti, si desponsatam alii puellam alter in matrimonio possit accipere. Hoc ne fiat modis omnibus inhibemus; quia illa benedictio, quam nuptæ sacrosus imponit apud fideles, cujusdam sacrilegii instar est, si ulla transgressione violetur.

ⁱ (*Siric. c. 6.*) Præterea monachorum quosdam atque monachum, abjecto proposito sanctitatis, in tantam protestatis demersos esse lasciviam, ut prius clanculo, velut sub monasteriorum prætextu, illicita ac sacrilega se contagione miscuerint, postea vero in abruptum conscientiae desperatione perducti, de illicitis complexibus libere filios procreant: quod et publicæ leges et ecclesiastica jura condemnant. Has igitur impudicas detestabilesque personas a monasteriorum cœtu ecclesiarumque conventibus eliminandas esse mandamus: quatenus retrusæ in suis ergastulis, tantum facinus continua lamentatione deflentes, purificatorio possint penitentiae igne decoquere, ut eis vel ad mortem saltem, solius misericordiae intuitu, per communionis gratiam possit indulgentia subvenire.

^j (*Innocent. cap. 1.*) Pacem igitur asseris ante confecta mysteria quosdam populis imperare, vel sibi inter sacerdotes tradere, cum post omnia, quæ aperire non debeo, pax sit necessario indicenda, per quam constet populum ad omnia quæ in mysteriis aguntur atque in ecclesia celebrantur præbuisse consensum, ac finita esse pacis concludentis signacula demonstrantur.

^k Augustinus in collatione III Carthaginensi, 230: « In ecclesia sumus in qua Cæcilianus episcopatum gessit et diem obiit. Ejus nomen ad altare recitamus. » Vide S. Gregorium lib. III, indict. 12, epist. 37. Concilium Tuligicense habitum circa annum 4045 « nec inter fideles mortuos eorum nomina ad sacram

publice non recitentur ante precem sacerdotalem ^a. A

EPISCOPIS ¹, SACERDOTIBUS. — 55. Item eiusdem ² ut nulli sacerdotum liceat ignorare sanctorum canonum instituta ^b.

EPISCOPIS. — 56 ³. In decretis Leonis papae, sicut et in Sardicense concilio, ut episcopi alterius clericum ad se non sollicitent, nec ordinent ^c.

EPISCOPIS ⁴. — 57. Item eiusdem, ut nullus episcopus servum alterius ad clericatus officium sine domini sui voluntate promovere praesumat. Et hoc Gangarense concilium prohibet ^d.

EPISCOPIS ⁵. — 58. Item eiusdem, ut si quis sacerdotum contra constituta decretalia praesumptiose agat, et corrigi nolens ^e, ab officio suo submoventur ^e.

EPISCOPIS ⁷. — 59. In decretis Gelasii papae, ut nullus episcopus viduas velare praesumat ^f.

EPISCOPIS ⁹. — Haec enim, dilectissimi, pio studio et magna dilectionis intentione vestram unanimam ammonere studuimus, quae magis necessaria videbantur, ut sanctorum patrum canonicis institutis inhaerentes, praemia cum illis aeternae felici-

VARIANTES LECTIONES.

¹ E. et S. B. ² in decretis Celestini papae B. ³ capp. 56.-60 desunt 3. ⁴ deest 1. ⁵ deest 1. ⁶ noles 1. ⁷ item 1. ⁸ hic 23 absque distinctione pergunt codd. 1, 4. ⁹ item alia capitula b.

NOTÆ.

altare recitentur. » Ponebant super altare nomina quæ recitanda erant, ut patet ex veteri Codice Coloniensi quem Pamelius laudat in tomo secundo Liturgicon Ecclesie Latinæ, pag. 180, ubi ita legebatur: « Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum et eorum quorum nomina ad memorandum conscripsimus, ac super sanctum altare tuum conscripta adesse videntur. » Quæ verba legisse se in aliquot antiquis Codicibus refert eminentis doctrinæ, pietatis, dignitatisque ac immortalis memorie vir Joannes Bona, cardinalis, lib. II, Liturg., cap. 11. Probat etiam istud ex vetustissimo libro sacramentorum monasterii Gellonensis in Septimania, ubi ita legitur, cap. 316: « Prætere, Domine, misericordiam tuam famulis et famulabus tuis quorum commemorationem agimus, vel quorum nomina ante sancto altario tuo scripta adesse videntur, quorum numerum et nomina tu solus Dominus cognoscis, dexteræ celestis auxilii, ut te toto corde perquirant, et qui digne postulant assequantur, et animabus famulorum famularumque tuarum omnium fidelium catholicorum orthodoxorum qui tibi placuerunt quorum commemorationem agimus vel quorum nomina ante sancto altario scripta adesse videntur, remissionem cunctorum tribue peccatorum, indulgentiam quam semper optaverunt piæ supplicationis consequantur. F. r. Dominum. » Ex quibus locis videtur colligi non consuevisse recitari nomina singulorum, sed omnium in aversione, eorum videlicet qui in altari conscripti erant ut presbyter celebrans de his præcipue cogitaret in oblatione sacrificii. In eclogis tamen Amalarii legimus ævo Caroli Magni sœtum in ecclesiis nostris fuisse recitari nomina fidelium vivorum et defunctorum in ea missæ parte quam nos canonem appellamus, non quidem in aversione, sed pronuntiationis singulorum nominibus. Aliquando nominum recitatio fiebat a subdiacono retro altare. Probat istud ex libro Sacramentorum in editione Menardi, pag. 264. « Subdiaconi a retro altari, ubi memoriam vel nomina vivorum et mortuorum nominaverunt vel recitaverunt, procedunt post diaconum. » Auctor excogescos in Canonem missæ: « Cum primum dicitur, Memento, Domine, famulorum famularumque tuarum, et sic deinde subjungitur, et omnium circumstantium, manifestum est quod quasi quidam locus sit ubi aliquibus specialiter nominatis, etiam cæterorum qui assistunt in ecclesia commemoratione adiungatur: in quo utique loco aut liberum est sacerdoti quos desideraverit peculiariter nominare et nominatum Deo commendare, aut certe illud ab antiquis observatum est ut ibi offerentium nomina recitarentur. » Excogescos istius auctorem esse Florum reperi notatum manu clarissimi viri Pauli Petavii senatoris Parisiensis. Inter schedas autem Peiri Francisci Chiffetii reperi initium istius

libri descriptum ex quodam veteri Codice, in quo tribuitur huic Floro. Ex quo confirmatur id quod adnotatum fuit in Petavio, ut deinceps ambigi non possit quin sit Flori. BALUZ.

^a (Innocent. cap. 2.) De nominibus vero recitandis antequam precem sacerdos faciat, atque eorum oblationes, quorum nomina recitanda sunt, sua oratione commendat, quam superfluum sit, et ipse pro tua prudentia recognoscis; ut cujus hostiam necdum Deo offeras, ejus nomen ante insinues, quamvis incognitum illi nihil sit. Prius ergo oblationes sunt commendandæ, ac tunc eorum nomina quorum oblationes sunt edicenda; ut inter sacra mysteria nominentur, non inter alia quæ ante præmittimus, ut ipsis mysteris viam futuris præcibus aperiamus.

^b (Celestinus, distinct. 38, can. 4.) Nulli sacerdotum suos liceat canones ignorare, nec quidquam facere quod Patrum possit regulis obviare. Quæ enim a nobis res digna servabitur, si decretalium norma constitutorum pro aliquorum libitu, licentia populis permissa, frangatur?

^c (Leo, c. 39.) Alienum clericum, invito episcopo ipsius, nemo suscipiat, nisi forte ex placito charitatis id inter dantem accipientemque conveniat. Nam gravis injuriæ reus est qui de fratris ecclesia id quod est utilius aut pretiosius, audet vel allicere vel tenere. Itaque si intra provinciam res agitur, transfugam clericum ad ecclesiam suam metropolitanam redire compellat. Si autem longius recessit, tui præcepti auctoritate revocabitur, ut nec cupiditati nec ambitioni occasio relinquatur.

^d (Conc. Gang. can. 3.) Si quis servum occasione religionis doceat dominum suum contemnere et ejus ministerium deserere, ac non potius docuerit eum domino suo bona fide et cum omni honorificentia deservire, anathema sit.

^e (Leo, c. 5.) Hæc itaque admonitio nostra denuntiat, quod si quis fratrum contra hæc constituta venire tentaverit, et prohibita fuerit ausus admittere, a suo se noverit officio submovendum, nec communionis nostræ futurum esse consortem qui socius esse non voluit disciplinæ. Ne quid vero sit quod prætermissum a nobis forte credatur, omnia decretalia constituta, tam beatæ recordationis Innocentii quam omnium decessorum nostrorum, quæ de ecclesiasticis ordinibus et canonum promulgata sunt disciplinis, ita a vestra dilectione custodiri debere mandamus, ut si quis in illa commiserit, veniam sibi deinceps noverit denegari.

^f (Gelasius, c. 13.) Viduas autem velare pontificum nullus attentet: quod nec auctoritas divina delegat, nec canonum forma præstituit. Non est ergo penitus usurpandum, eisque sic ecclesiastica sunt inferenda præsidia, ut nihil committatur illicitum.

tatis accipere mereamini. Scit namque prudentia vestra quam terribili anathematis censura feriuntur¹ qui praesumptiose contra statuta universalium conciliorum venire audeant². Quapropter et vos diligentius ammonemus, ut omni intentione illud orribile execrationis iudicium vobis³ cavere studeatis, sed⁴ magis canonica statuta⁵ sequentes, et pacifica unitate nitentes, ad aeterna pacis gaudia pervenire⁶ digni efficiamini⁷. Sunt quoque aliqua⁸ capitula quae nobis⁹ utilia huic praecedenti ammonitione subiungere visa sunt.

OMNIBUS. — 60. Primo omnium¹⁰, ut fides catholica ab episcopis¹¹, presbyteris, diligenter legatur, et omni populo praedicetur; quia hoc primum praeceptum est domini Dei omnipotentis in lege: *Audi, Israel, quia Dominus Deus tuus Deus unus est.* Et ut ille diligatur ex toto corde, et ex tota mente, et ex tota anima, et ex tota virtute nostra.

OMNIBUS. ¹². — 61. Ut pax sit et concordia et unitas cum omni populo christiano, inter episcopos, abbates, comites, iudices, et omnes ubique seu maiores, seu minores personas; quia nihil Deo sine pace placet, nec munus sanctae oblationis ad altare, sicut in euangelio ipso Domino praecipiente legimus; quia et illud secundum mandatum est in lege: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Item in Euangelio: *Beati pacifici, quoniam filii Dei vocabuntur.* Et iterum: *In hoc cognoscet omnes quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem.* In hoc enim¹³ praecepto discernuntur filii Dei et filii diaboli; quia¹⁴ filii diaboli semper dissensiones et discordias movere satagunt: filii autem Dei semper paci et dilectioni student.

OMNIBUS ¹⁵. — 62. Ut quibus data est potestas iudicandi, iuste iudicent, sicut scriptum est: *Iuste iudicate, filii hominum.* Non in muneribus, quia munera excecant corda prudentium, et subvertunt verba iustorum. Non in adolatione, nec in consideratione personae, sicut in deuteronomio dictum est: *Quod iustum est iudicate. Sive cives sit¹⁶ ille, sive peregrinus, nulla¹⁷ sit*

distancia personarum, quia Dei iudicium est. Primo namque iudici diligenter discenda est lex a sapientibus populo composita, ne per ignorantiam a via veritatis erret. Et dum ille rectum intellegat iudicium, caveat ne declinet, aut per adolationem aliquorum, aut per amorem cuiuslibet amici, aut per timorem alicuius potentis, aut propter praemium a recto iudicio declinet; et honestum nobis videtur, ut¹⁸ iudices ieiuni causas audiant et discernant.

OMNIBUS. — 63. Item habemus in lege, Domino praecipiente: *Non per iurabis in nomine meo, nec pollues nomen domini Dei tui, et nec adsumes nomen Domini Dei tui in vanum¹⁹.* Ideo omnino ammonendi sunt: omnes diligenter, ut caveant periurium, non solum in sancto euangelio, vel in altare, seu in sanctorum reliquiis, sed et in communi loquella; quia sunt aliqui qui per caritatem et veritatem iurant, et caveant se a iuramento²⁰ nominis Dei, et nesciunt quia idem Deus quod est caritas et veritas, dicente Iohanne apostolo, quia *Deus caritas est.* Item ipse Dominus in Evangelio: *Ego sum via et veritas.* Ideo qui in veritate et caritate iurat, in Deo iurat. Item cavendum est ne farisaica²¹ superstitione aliquis plus aurum honoret quam altare; ne dicat ei Dominus: *Stulte et caece, quid est maius, aurum vel altare quod sanctificat aurum?* Set et nobis honestum videtur, ut qui in sanctis²² habeat iurare, hoc ieiunium faciat, cum omni honestate et timore Dei. Et sciat se rationem redditurum Deo uniuscuiusque iuramenti, ubicumque²³ sit, sive intra aeclesiam, sive extra aeclesiam. Et²⁴ ut parvuli, qui sine rationabili aetate sunt²⁵ non cogantur iurare, sicut Guntbodingi²⁶ faciunt. Et qui semel periuratus fuerit, nec testis sit posthaec, nec ad sacramentum accedat,²⁷ nec in sua causa vel alterius iurator existat²⁸.

OMNIBUS ²⁹. — 64. Item habemus in lege Domini mandatum: *Non auguriamini; et in deuteronomio: Nemo sit qui ariolos sciscitetur,³⁰ vel somnia observet, vel ad auguria intendat.* Item: *Ne³¹ sit maleficus, nec incantator, nec pithones³² e consultor³³.* Ideo

VARIANTES LECTIONES.

¹ ? ferientur 2, feriantur 4. ² audent B. ³ deest 1. ⁴ Et B. ⁵ instituta 2. 4. B. ⁶ venire B. ⁷ dignemini 2. 4. ⁸ alia 4. B. ⁹ vobis B. ¹⁰ o. admonemus ut B. ¹¹ e. et p. B. 4. 3 c. ¹² deest 1. ¹³ diligis 1. ¹⁴ cum 1. ¹⁵ deest 1. ¹⁶ civis sit 4. B. ¹⁷ nullus 1. ¹⁸ ultima capituli verba inter leges Langob. K. M. cap. 42. Mur. habentur. ¹⁹ vacuum 1. ²⁰ iuramento 1. ²¹ farisiaca 1. 2. ²² quicumque 2. ²³ quae sequuntur inter Langobardica edicta habentur cap. 39. Murat. ²⁴ buntgodingi 2. gundbodingi 4. gonebii digni 5. gonebodigni 3 c. B. gundebanda lege viuentes Amb. s. gundebada l. v. Vn. E. ²⁵ e. nisi accipiat poenitentiam V. Vn. E. ²⁶ deest 1. ²⁷ suscitetur 1, 2. ²⁸ nemo 3, B. ²⁹ pithones 1, pittones 4: pythones B. ³⁰ consolator 1, 3; consultor 2; consulatur 4.

NOTÆ.

^a Eginhardus, epist. 62. « Demones quippe, ut manifestissime patet, dissensione et perturbatione bonorum hominum gaudent, et discordia delectantur. » Sergius II, in epistola de Vicariatu Drogonis: « At contra qui bella volunt, quia diaboli filii sint palam datur intellegi. »

^b Hæc est vera lectio, quam exhibent omnia fere vetera exemplaria. In uno tamen Vaticano, in Mëtensai, et in Camberonensi legitur *audet iurare.* Quam lectionem habet etiam Regino, et post eum Burchardus, Ivo et Gratianus. Burchardus porro pro sua audacia constitutionem hanc tribuit papæ Cornelio, quia volebat eam laudare ex libris Capitularium. Vide notas ad Gratianum, pag. 532, et ad

D Reginonem, pag. 590.

^c Post hæc verba sequitur in vulgatis editionibus Capitularium, *sicut Gunebodigni faciunt.* Certum est autem eam clausulam additam fuisse a Joanne Tilio. Non exstat enim in vetustis exemplaribus Ansegisi, neque in editione Basileensi. Pari licentia eam correctores Romani addiderunt apud Gratianum, ut illic monuimus. Vide etiam notas ad Reginonem, pag. 590.

^d Hæc et quæ sequuntur non exstant in Codice Colbertino, sed ista tantum: *contra Ecclesiam, vel clericorum accusator existat.* BALUZ.

^e In Codicibus regio, Trecensi, Tiliano, Thuano, uno Sangallensi, et in meo legitur *consulatur*, item-

praecipimus ut ¹ a caucalatores nec incantatores ², A nec ³ tempestarii vel obligatores non fiant; et ubicumque sunt emendentur, vel damnentur.

Item ⁴ de arboribus vel petris vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus, ut iste⁵ pessimus usus et Deo execrabilis, ubicumque inveniatur, tollatur et destruat.

OMNIBUS ⁶. — 65. Item praedicari necesse est quantum malum sit odium vel invidia; quia in lege scriptum est: *Non oderis fratrem tuum in corde tuo, sed publice argues eum*. Item Iohannes evangelista: *Qui odit fratrem suum, homicida est*. Item in Euangelio: *Si peccaverit in te frater tuus, vade et corripe eum inter te et ipsum solum*; et cetera quae ibi leguntur. De avaritia autem apostolum legimus dicentem: *Avaritia, quae est idolorum servitus, cavenda est*. Item de concupiscentia legitur, quod radix sit omnium malorum. Et in lege: *Non concupisces ⁷ rem proximi tui*.

EPISCOPIS ⁸, OMNIBUS ⁹. — 66. Item ut homicidia infra patriam, sicut in ¹⁰ lege Domini interdictum est, nec causa ultionis nec avaritiae nec latrocinandi non fiant. Et ubicumque inventa fuerint, a ¹¹ iudicibus nostris secundum legem ex nostro mandato vindicentur. Et non occidatur homo, nisi lege iubente.

OMNIBUS ¹². — 67. Item et furta et iniusta conubia, necnon et falsa testimonia, sicut saepe rogavimus, prohibete diligenter, sicut et lex Domini prohibet.

OMNIBUS. — 68. Et hoc cum magno studio ammonete ¹³, ut filii honorent parentes suos; quia ipse Dominus dicit: *Honora patrem tuum et matrem tuam ¹⁴*, ut sis longaevus super terram quam Dominus Deus tuus dabit tibi.

SACERDOTIBUS ¹⁵. — 69. ¹⁶ Ut episcopi diligenter ¹⁷ discutiant per suas parochias praesbiteros, eorum fidem, baptisma, et missarum celebrationes, ut et fidem rectam teneant, et baptisma catholicum observent, et missarum praeces bene intellegant, et ut

VARIANTES LECTIONES.

¹ ut nec B. ² nec i. *deest* f. ³ *deest* f. ⁴ concupisces f. ⁵ *deest* B. ⁶ *deest* f. ⁷ *deest* f. 3. ⁸ ad 2. ⁹ *deest* f. ¹⁰ admonendum est B. ¹¹ tuum f. ¹² *deest* f. ¹³ diligentur f.

NOTÆ.

que in editione Basileensi. In altero Sangallensi, *Phitones consulantur*. Veteres librarii saepe confundebant vocabula *consolatio*, *consultatio*, *conlatio*. Utendum est exemplis. Nam hinc eruditi possunt interdum emendare corruptos veterum Auctorum libros. Petrus Pithæus in notis ad collationem legum Mosaicarum, pag. 131: *Consultationis vet. consolationis. Quo modo et in optimo Servii exemplari scriptum est eo loco, lib. III Æneid. Augurium est exquisita deorum voluntas per consolationem avium aut signorum*. Faustus Reiensis epistola quinta: *Pro cuius timore et amore consolatio ipsa tractatur*. Ubi legendum est *consulatio*. Sic in epistola 21 Hormisdæ consolatio dicitur quæ consultatio dicta fuit in epistola 17. Cum autem librarii dubitabant utra lectio preferenda esset, utramque ponebant; ut in epistola 36 Hincmari, *pro diversorum Patrum consolatione vel consultatione*. Nam in opusculo 45 capitulorum, cap. 25 et 43, legitur simpliciter, *pro diversorum Patrum consolatione*. Sumptus est autem iste locus ex decreto Gelasii de libris canonicis et apocryphis, ubi pro eo quod Hincmarus hic habet *consolatione*, Nicolaus primus *consultatione* posuit in epistola 42 ad archiepiscopos et episcopos apud Gallias constitutos, cujus partem refert Gratianus, dist. 19, cap. *Si Romanorum*. In lege Burgundionum, tit. 60, § 1, legitur: *nova lege futuris temporibus consulatur*. Pro quo Codex Bigotianus habet *consolatur*. Apud sanctum Ambrosium sermone sexto legitur: *sine aliqua praedicationis consolatione dimiserim*. Hic vero vetustissimus Codex ecclesiæ Lugdunensis habet *consultatione*. Sic lib. v Capitularium, cap. 35, pro eo quod quidam Codices legunt *consultandum*, alii *consulendum*. Normannicus et unus Sangallensis habent *consulandum*. Plura exempla si quis requirit, consulat Salmasium in notis ad Julium Capitolinum, pag. 92. Illud tantum addam, dictum aliquando fuisse *consulare* pro *consolari*. Fortunatus, lib. IV, cap. 6, in Epitaphio Exotii episcopi civitatis Lemovicinæ:

Sed quia non licuit, populum spes consulat illa
Hunc quod pro meritis vexit ad astra fides.

BALUZ.

* Ita plerique Codices. Alii, *calculator*. Regius, Trecentis, et meus, *auguriales*. Vaticanus unus, Colbertinus, et unus Sangallensis, *augurales*. Id.

^b Qui fulgura et tonitrua aliasque aeris tempestates excitare se posse profitebantur. Vide notas ad librum Agobardi de Grandine et Tonitruis, pag. 68, et Reginonem, lib. II, cap. 353, 355. Id.

^c Vide sanctum Gregorium lib. VII, Indict. I, epist. 5; sanctum Eligium in homilia edita in tomo quinto Spicilegii Dacheriani pag. 215, 217; Reginonem lib. II, cap. 358, 359. Ubi vide notas. Vide etiam capitula data presbyteris, quæ Sirmondus descripsit ex Vaticano et Casinensi Codicibus. Id.

^d Sapienter sane ac prudenter ista jubet Carolus. Nam qui ad presbyterii gradum aspirabant, litteris tandiu dabant operam donec ad ordinationem pervenissent, et titulum ab episcopo suscepissent. Postea plerique litterarum studia omittebant, ut patet ex Floardoard^o lib. III, cap. 28, de Epistolis Hincmari: *Item pro quodam presbytero qui ea quæ de suo ministerio quondam didicerat, post ordinationem suam per incuriam fuerat oblitus*. Itaque episcopus, cum diocesim suam circuibat, petere tenebatur a presbytero *Si Epistolam et Evangelium bene legere possit atque saltem ad litteram ejus sensum manifestare, ut legitur in inquisitione quæ exstat in libro primo Reginonis de ecclesiasticis disciplinis*. Rediit deinde hæc temporum infelicitas, ut colligitur ex oratione 26 Isidori Clarii episcopi Fulginatis in sermone Domini in monte habitum, ubi optimus ille episcopus sic clerum suum alloquitur: *« Date præterea operam ut eos in litterarum studia progressus faciatis ut in divinis lectionibus versari quotidie et ea in ipsis conficere spatia possitis quæ vestri ordinis hominibus sunt consentanea. Alioquin ne exspectet quisquam vestrum se ad sacros ordines esse a me promovendum qui ea quæ leget, saltem in sanctorum Evangeliorum contextu, non sit idoneus intelligere. Nam hoc invidendarum Parochiarum tempore neminem fere sacerdotem reperi qui ea quæ legeret, sciret interpretari. Ea de causa hanc saluberrimam Constitutionem in Synodo sua anno 1547. Edidit: « Illud in primis, quod multorum, ne dicam omnium, malorum in Ecclesia Christi causa est, caveatur, ne temere ac sine judicio sacerdotes recipiantur, præsertim ad curam animarum. Nam in hac visitatione deprehendimus maximam in eis ignorantiam, ut nonnulli non solum nihil eorum intelligant quæ legunt, verum*

* psalmi digne secundum divisiones versuum modulentur, et Dominicam orationem ipsi intellegant, et omnibus praedicent intellegendam, ut quisque sciat quid petat a Deo: ^b et ut *Gloria Patri* cum omni honore apud omnes cantetur; et ipse sacerdos cum sanctis angelis et populo Dei communi voce *Sanctus, Sanctus, Sanctus* decantet. Et omnimodis dicendum est presbiteris et diaconibus ut ^c arma non portent, sed magis se confidant ^d in defensione Dei quam in armis.

ALIQUID SACERDOS ^e, ALIQUID POPULUS ^f. — 70. Item placuit nobis ammonere reverentiam vestram, ut unusquisque vestrum videat per suam parochiam, ut ecclesia Dei suum habeat honorem, simul et altaria secundum suam dignitatem venerentur, et non sit domus Dei et altaria sacrata pervia canibus, et ut vasa sacrata Deo cum magna veneratione habeantur, et ut sacrificia sanctificata cum magna diligentia ab eis colligantur qui digni sunt, vel cum

honore serventur; et ut secularia negotia vel vaniloquia in ecclesiis non agantur, quia domus Dei domus orationis debet esse, non spelunca latronum; et ut intentos habeant animos ad Deum quando veniunt ad missarum sollempnia, et ut non exeant ante completionem benedictionis sacerdotalis.

SACERDOTIBUS ^g. — 71. Sed et hoc flagitamus vestram ^h almitatem, ut ministri altaris Dei suum ministerium bonis moribus orneant, seu ⁱ alii canonici observantiae ^j ordines ^k, vel monachici ^l propositi ^m congregationes ⁿ ^o obsecramus, ut bonam et probabilem ^p habeant conversationem, sicut ipse Dominus in Evangelio praecipit: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in celis est*; ut eorum bona conversatione multi protrahantur ad servitium Dei. Et non solum servilis conditionis infantes, ^q sed etiam ingenuorum filios adgregant sibi que sociant ^r.

VARIANTES LECTIONES.

¹ confident 1, 3; se deest B. ² sacerdotibus 3, B. ³ omnibus 3, B. *tota rubrica deest* 1, 4. ⁴ deest 1. ⁵ seu et B. ⁶ observantia B. ⁷ ordinis 4. B. ⁸ monachi 2, 3, 3 c., 4. B. ⁹ proposito B. ¹⁰ consecrationis B. ¹¹ p. vitam et c. h. B. ¹² adgregent s. sociant 4. B.

NOTÆ.

ne recte quidem legere sciant. In nonnullis florentissimi istius regni provinciis, cum plures in una domo sunt filii, primus destinatur continuandæ genealogiæ, alter studiis litterarum traditur ut presbyter esse possit: *Il étudie pour être prêtre*; sic enim loquuntur parentes. Ubi vero ordinati sunt in gradu cuius causa accesserant ad studia litterarum, libros deinceps non tractant, sed vitam in otio et silentio per summam ignaviam et inertiam transeunt, partim tabernas ingredientibus bibendi et edendi causa contra sanctorum canonum instituta et capitularia sanctionum, partim venationi et aucupio ludoque operam dantes contra veterem disciplinam. Vide concilium Cloveshoviæ, cap. 10. BALUZ.

^a Auctor Vitæ Alcuini: « Juvenis psalmodum modulationem secretam non tantum quantum aliam lectionem amaverat. » Id.

^b In codice Rivipullensi sic legitur hic locus: « Et ut Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto cum omni honore apud omnes cantetur: et ipse sacerdos cum sanctis angelis et dominationibus et potestatibus, et cæli cælorum virtutibus, et cherubim, et seraphim et populo Dei, etc. » Id.

^c Legibus enim cautum erat ne sacerdotes arma tractarent, neve agitantes sanguinis essent. Postea tamen censuerunt principes debere illos reipublicæ auxilla ad arcendos hostium incursus. Illi vero preces suas offerebant. Hincmarus epist. 9 ad episcopos Remensis provinciæ, cap. 4. « Qua de re nobis episcopis satis agendum est ne in consilio quod a nobis Reipublicæ ministri secundum Domini Regis mandatum petierint, a nostro ministerio excidamus, et ne de auxilio, quantum Deus unicuique nostrum posse dederit, abcedamus, sequentes sententiam Domini dicentis: Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, et quæ sunt Dei Deo. In auxilio igitur præbeamus arma divina, jejunia, orationes, lacrymas, implorationes ad sanctorum suffragia; et auxilla divina per nos nostrasque parochias. Cum per hæc episcopi se excusarent a præstandis subsidiis in magnis regni periculis, ministri regii reponant rempublicam aliis auxiliis indigere, et Pippinum regem, cum in Italiam profectus est ad defensionem Sedis apostolicæ, non ex communicatione apostolica, sed virtute hostili Haistulfum regem Longobardorum oppressisse, Italiam domuisse, justitias sancti Petri obtinuisse. Testis idem Hincmarus in epist. 41 ad Adrianum papam: « Pippinus non excommunicatione

B apostolica, sed virtute hostili Haistulfum qualemcumque regem Christianum oppressit et Italiam domuit, atque justitias sancti Petri obtinuit. » Et paulo post: « Et vos ergo solis orationibus vestris regnum contra Nortmannos et alios impetentes defendite, et nostram defensionem nolite querere. » Contra sanctus Ambrosius in serm. 86: « Ubi sunt qui dicunt plus quam preces sanctorum hominum arma posse? Ecce una oratio Elisæi totum exercitum vulneravit, et unius prophetæ meritis omnium est hostium numerus captivatus. » In legibus Edouardi regis Angliæ, quæ in appendice Bedæ editæ sunt, legitur, cap. 11, Ecclesiam Anglicanam et etiam omnem terram quæ in dominio Ecclesiæ erat, ubicunque jacebat, liberam et immunem fuisse a tributo quod Danegeldum vocabant, « quia magis in Ecclesiæ confidebant orationibus quam in armorum defensionibus. » Et Paulus papa, in epist. 20 Cod. carolini, quæ data est ad Pippinum regem, ait regalis potentia culmen plus fidei virtute quam bellatorum armis præsidio et fortitudine circumlegi. Elegans porro et festiva est narratio de Philippo Augusto et clero Rhemensi apud Willelmum Britonem in lib. 11 Philippidos. Narrat enim Willelmus Philippum, gravi bello implicitum, subsidium petisse a personis ecclesiasticis provinciæ Rhemensis, istos vero respondisse in hunc modum:

Qui pro rege suo Regi suffragia summo
Fundere cum precibus aiunt se jure teneri,
Non solidos dare vel censum, ne postea forte
Ecclesiæ pariant ex consuetudine damnum.

Memorabilem historiam diaconi arma portantis exhibet vetus charta Landaviensis, a clarissimo viro Guilielmo Dugdalo edita in tom. III Monastici Anglicani, pag. 208. Id.

^d Ed. Basil., *altitudinem*, sed Heroldus reposuit *almitatem* in margine. Sanctus Bonifacius, epist. 92: « Propterea almitas vestrae clementiam diligenter in Dei nomine deprecor. » Id.

^e Hæc est lectio Edit. Basil. et omnium vet. exemplarium, uno excepto Tiliiano, in quo scriptum est: « Obsecramus ut bonam et probabilem vitam et conversationem habeant. » Quæ sane lectio existat in capitulari Aquisgranensi. Id.

^f Vita sancti Meinweri, episcopi Paderbornensis, cap. 2: « Pueros tam nobiles quam inferioris conditionis in scholam congregatos in divinæ lectionis eruditione nutrire. » Id.

Et ut ^a scolæ ^b legentium puerorum flant. Psalmos, ^c notas, cantus, ^d compositum, grammaticam per singula monasteria vel episcopia ^e, et libros catholicos bene emendatos ^f; quia saepe dum bene aliqui ^g Deum rogare cupiunt, sed per inemendatos libros ^h male rogant. Et ⁱ pueros vestros non sinite eos vel legendo vel scribendo corrumpere. Et si opus est euangelium psalterium et missale scribere, perfectæ ætatis homines scribant cum omni diligentia ^j.

SACERDOTIBUS ^k. — 72. Simulet hoc rogare curavimus, ut omnes ubicumque qui se voto ^l monachicæ vitæ constrinxerunt, ^m monachice et regulariter ⁿ omnimodis secundum votum suum vivant, secundum quod scriptum est : *Vota vestra reddite domino Deo vestro*. Et iterum ^o ad monasteria venientes, secundum regularem ordinem primo in ^p pulsatorio probentur, et sic accipiantur ^q. Et qui ex seculari habitu in mo-

nasterio veniant, non statim foras ad ministeria monasterii mittantur antequam intus bene ^r erudiantur. Et ut monachi ad secularia placita non vadant. Similiter qui ad ^s clericatum accedunt ^t, quod nos nominamus canonicam vitam, volumus ut illi canonicæ secundum suam regulam omnimodis vivant, et episcopus eorum regat vitam, sicut abbas monachorum.

OMNIBUS. — 73. Ut aequales mensuras et rectas, et pondera iusta et aequalia omnes habeant, sive in civitatibus, sive in monasteriis, sive ad dandum in illis, sive ad accipiendum, sicut et in lege Domini præceptum habemus. Item in Salamone, Domino dicente ^u: *Pondus et pondus, mensuram et mensuram odit anima mea*.

OMNIBUS ^v. — 74. Et hoc nobis competens et venabile videtur, ut ^w hospites, peregrini, et pauperes, susceptiones regulares et canonicas per loca diversa habeant : quia ipse Dominus dicturus erit in remu-

VARIANTES LECTIONES.

¹ e. discant. sed et B. ² e. habeant q. B. ³ aliquid 2. B. ⁴ libris 1. ⁵ hic deficit codex 3. ⁶ deest 1. ⁷ regulariter 1. ⁸ q. vota non r. 4. q. vovere et non r. B. ⁹ capiant 2, 4; recipiantur B. ¹⁰ s. quod 1. ¹¹ accedant 1. ¹² item..... habemus desunt 2. ¹³ deest 1.

NOTÆ.

^a Magna Carolo cura erat de studiis litterarum. Itaque Lupus Ferrariensis in epist. 1 hanc ei gloriam tribuit ut studia litterarum per eum cepta sint revocari : « Cui litteræ, inquit, eo usque deferre debent ut æternam ei parent memoriam. » De schola Paderbornensi ab ipso instituta sic scriptum est in Vita ejusdem sancti Meinweri, cap. 52 : « Studium multiplicia sub eo floruerunt exercitia, et bonæ indolis juvenes et pueri strenue instituebantur norma regulari, proficientes haud segniter in claustrali disciplina omniumque litterarum doctrina. » Vide concilium Valentini III, cap. 18; Reginomem, lib. 1, cap. 207, et Maderi præfat. ad Chronicon Montis-Sereni, sive Lanterbergense, pag. 9. BALUZ.

^b S. Bonifacius epist. 92 : « Quidam sunt monachi per cellulas nostras et infantes ad legentes litteras ordinati sunt. » Leidradus archiep. Lugdun. in epist. ad Carolum M. : « Habeo scholas lectorum, non solum qui officiorum lectionibus exercentur, sed etiam in divinorum librorum meditatione spiritualis intelligentiæ fructus consequuntur. » Vide Filesacum, lib. II selectorum, pag. 208. Id.

^c Musicas videlicet. Ademarum in Vita Caroli, cap. 8, ait Adrianum papam ei dedisse, anno 787, « Antiphonarios sancti Gregorii, quos ipse notaverat nota Romana. » Et paulo post : « Omnes Franciæ cantores didicerunt notam Romanam, quam nunc vocant notam Franciscam. » In vetustissimo libro Sacramentorum, qui exstat in bibliotheca monasterii Compendiensi, hæc leguntur antiquis characteribus scripta : « Gregorius præsul meritis et nomine dignus, summum ascendens honorem, renovavit monumenta Patrum priorum, et composuit hunc libellum musicæ artis scholæ cantorum per anni circulum. » Scholæ cantorum mentio est in libro Sacramentorum, pag. 63 Edit. Menardi, et in epist. 1 Leidradi archiep. Lugdun. ad Carolum Magnum : « Habeo scholas canorum, ex quibus plerique ita sunt eruditi, et alios etiam erudire possint. » Jubet igitur princeps ut qui ministerio altarium destinantur artem psallendi et canendi discant. Ac sane magnam istarum rerum curam eum habuisse docet Eginhardus in Vita ejus : « Legendi atque psallendi disciplinam diligentissime emendavit. Erat enim utriusque admodum eruditus. » Id.

^d E inhardus in Vita Caroli Magni *Discebat et artem computandi*. Ademarum in loco paulo ante laudato

refert eum Roma discedentem anno 787 secum duxisse *cantores Romanorum et grammaticos peritissimos et calculatores*. Capitula Walterii Aurelianiensis cap. 22. *Ut omnes presbyteri calculandi peritiam habeant, et suos in idipsum studiose erudiant*. Vide Chronicon Fontanellense cap. 15, in tomo tertio Spicilegii Dacheriani, et notas ad Reginomem, p. 541. Id.

^e Id est, clericos in ætate tenera constitutos, quos, cum presbyterorum sumptibus alerentur, nutritos presbyterorum vocabant, ut colligitur ex Capitulari quinto Caroli Magni incerti anni cap. 5, et ex Capitulis Hincmari tit. 4, cap. 5. Alibi puerorum vocabulo servi intelliguntur, ut apud sanctum Ambrosium lib. 1 de Abraham cap. 9 : *Unde et pueros dicimus quando servulos significamus, non ætatem exprimentes, sed conditionem*. Sic etiam plerique intelligunt locum illum ex Evangelio secundum Joannem : *Est puer unus hic habens quinque panes hordeaceos*. Id.

^f Hæc est lectio editionis Basileensis et Codicum Remensis, Pithœani, Sangallensis, Parisiensis, et Metensis. Normannicus, Vaticanus, Camberonensis, Colbertinus, Trecensis, alter Sangallensis, et meus, habent *monasticæ*. Alii *monachicæ*. Id.

^g Ita legendum esse monuit Heroldus in margine editionis Basileensis, tamen etsi in contextu posuerit simpliciter *monachi*. Sane fatendum est majorem veterum exemplarium partem habere lectionem quam Heroldus retinuit in contextu. Eam tamen quam nos reposuimus, quæ sincerior videtur, habent Parisiense, Pithœanum, Remense, et unum ex duobus Sangallensibus. Id.

^h Loco in quo noviter venientes ad conversionem suscipiuntur, sic dicto quia ibi non recipiebantur nisi postquam diu pulsaverant. Non est opus istud probare exemplis. Afferam tantum testimonium Gerardi abbatis Silvæ Majoris, ex capite primo de Vita sancti Adalardi Abbatis Corbeiensis : « In hoc itaque loco pulsans et pulsando admissus secundum regulam sancti Benedicti instituendus, etc. » Id.

ⁱ Unus codex Sangall., *enutriantur*. Id.

^j Hæc est lectio omnium ferme veterum exemplarium. In Remensi tamen, in Pithœano et in Parisiensi legitur, *ut hospitem peregrinorum, et pauperum susceptiones regulares et Canonici per diversa loca habeant*. Sane in omnibus Ansegisi vetustis Codicibus

neratione magni diei: *Hospis¹ eram, et suscepistis me.* Et apostolus² hospitalitatem laudans, dixit: *Per hanc quidam placuerunt Deo, angelis hospitio susceptis.*

EPISCOPIS, ABBATIBUS³. — 75. Auditum est aliquas⁴ abbatissas, contra morem sanctae Dei aeclesiae, benedictiones⁵ cum manus inpositione et signaculo sanctae crucis super capita virorum dare, necnon et velare virgines cum benedictione sacerdotali. Quod omnino vobis, sanctissimi patres, in vestris parochiis interdicendum esse scitote.

CLERICIS⁶. — 76. ^b Ut illi clerici qui se fingunt habitu vel nomine monachos⁷ esse, et non sunt, omnimodis videtur corrigendos atque emendandos esse, ut vel veri monachi sint, vel veri canonici sint⁷.

OMNIBUS⁸. — 77. Item et pseudografia et dubiae narrationes, vel quae omnino contra fidem catholicam sunt, et⁹ epistula pessima et¹⁰ falsissima, quam¹¹ transacto anno dicebant aliqui errantes et in erro-

rem alios mittentes quod¹² de celo cecidisset, nec¹³ credantur nec legantur, sed comburentur¹⁴, ne in errorem per talia scripta populus mittatur. Sed soli canonici libri et catholici tractatus et sanctorum auctorem dicta legantur et tradantur.

ALIQUID¹⁵ SACERDOTIBUS, ALIQUID OMNIBUS. — 78. Item ut isti mangones et¹⁶ cottiones qui sine omni lege vagabundi vadunt per istam terram, non sinantur vagare et deceptiones hominibus agere. Nec isti nudi cum ferro, qui dicunt se data sibi poenitentia ire vagantes. Melius videtur, ut si aliquid in consuetum et capitale crimen commiserint, ut in uno loco permaneant laborantes et servientes et poenitentiam agentes secundum quod sibi canonice inpositum sit.

OMNI CLERO¹⁷. — 79. Ut¹⁸ cantum¹⁹ Romanum pleniter discant, et ordinabiliter per nocturnale vel gradale officium peragatur²⁰, secundum quod beatae memoriae genitor noster Pippinus rex²¹ decertavit ut

VARIANTES LECTIONES.

¹ hospes 2. 4. B. ² apostolos 1. ³ e. et a. B. ⁴ deest 1. ⁵ deest 1. ⁶ monachus 1. ⁷ deest 2, 3 c., 4. B. ⁸ deest 1. ⁹ ut 3 d., 4. B. ¹⁰ comburatur 4. comburantur 3 c. B. ¹¹ deest 1. ¹² cottiones 2. B. ¹³ scottiones 4. ¹⁴ desunt 1, omnibus clericis B. ¹⁵ monachi ut Ansegisus. ¹⁶ tantum 1. ¹⁷ peragant 4.

NOTÆ.

legitur *Canonici*. Quo etiam modo scriptum est in editione Basileensi. BALUZ.

^a Vir illustrissimus Franciscus Bosquetus episcopus Monspeliensis, in notis ad epistolas Innocentii III, pag. 97, egregie illustrat hoc caput, adductis etiam verbis concilii sexti Parisiensis lib. 1, cap. 43, ex quibus intelligitur hunc abusum etiam post istam Caroli Constitutionem viguisse in regno Francorum. Observationes postea eruditissimi antistitis descripsit Christianus Lupus in scholiis ad librum Tertuliani de præscriptionibus pag. 57, et sequenti, ubi annotat hanc femineam auidaciam occasione et origine sumpsisse ex Caroli Martelli in ecclesiasticas facultates violenta rapina, quæ omnes Francici regni per Galliam ac Germaniam Ecclesias redegit ad extremam inopiam, atque ita plures tandem orbavit episcopis et clericis, hanc miseriam mansisse usque ad apostolatam sancti Bonifacii, et isto medio tempore quasdam abbatissas, quod episcopos non haberent, cepisse suas moniales velare et consecrare. Hæc sunt verba Lupi. Vellem autem ut vir doctus ista aliquo veteris cujuscumque Scriptoris testimonio confirmasset. Nam quod a recentiore auctore in rebus adeo antiquis sine alicujus vetustioris auctoritate profertur, contemnitur, ut recte monet illustrissimus Cardinalis Baronius. Nusquam autem importunius quam in hoc loco sugillata est memoria principis quem et ipsi Romani pontifices laudibus prosecuti sunt, et cui amplum restauratæ religionis et disciplinæ ecclesiasticæ testimonium apud eosdem pontifices præbuit sanctus Bonifacius. Sed hic, ut et sæpe alibi, inquitum erga Francos animum prodit Lupus, a nullo nostrum nondum, quod sciam, læsus, certe non lacessitus. Sed ut ad temeritatem abbatissarum redeamus quæ in hoc capite damnatur, ea quoque damnata est anno 829 in concilio Parisiensi, ut diximus, et postea a Ludovico Pio, cujus decretum exstat in additione secunda capitularium cap. 46: *Simile decretum*, inquit Christianus Lupus, *Isidori Mercatoris collectio ascribit sancto pontifici Eutychno. At certum est quod sit alicujus Gallicanæ synodi. An sit sexta Parisiensi antierius vel posterius, ignoro. Multifariam in hoc loco falsus est vir eruditus. Primo enim certum est caput de quo illic agitur non exstare in collectione Isidori, sed tantum inter decreta Euty-*

chiani collecta ex Ivone et Gratiano et post ejusdem Pontificis epistolas edita in vulgatis editionibus conciliorum. Deinde certum quoque est caput illud non esse alicujus Gallicanæ synodi, sed Ludovici Pii, qui illud sancivit post admonitionem episcoporum concilii Parisiensis. Error hinc ortus quod Burchardus, qui Capitularium auctoritatem laudare nolebat, cum hoc caput referre statuisset in sua Collectione, titulum istius capituli, ut sæpe solet, mutavit, et Eutychno papæ tribuit constitutionem quæ Ludovici Imperatoris erat. Id.

^b Burchardus caput istud refert ex conc. Tolet., ut solet. Id.

^c Edit. Bavarica et Basileensis, *fallacissima*. In.

^d Id est an. 788. Nam Capitulare istud editum fuit an. 789 apud Aquisgranum. Itaque hic locus intelligi non potest de epistola quam Adalbertus hæreticus de cælo cecidisse et ad se venisse dicebat, ut est in actis concilii Romani sub Zacharia, quæ exstat inter epistolas S. Bonifacii, p. 191. Fortassis est illa cujus fragmenta quædam reperi inter schedas illustrissimi viri Petri de Marca, archiep. Paris., descripta ex quodam vet. Cod. Hispaniæ Tarraconensis. Aliam ejusdem argumenti et ejusdem, ut reor, temporis, inveni in vetustissimo Codice ms. biblioth. Colbertinæ. Id.

^e In Append. Reginonis legitur, « dicunt in Hierusalem de cælo cecidisse. » Id.

^f Vide legum humanarum fortunam. Jusserat Carolus Magnus ne quis falsis illis epistolis fidem adhiberet. Oblata deinde est Ludovico Pio ejus filio nomine Gabrielis archangeli scripta. Eam respuit. Benefactum. Et tamen ejus memoriam propterea accusat auctor Annalium Fuldensium ad an. 874. « Si enim, inquit, ut cætera omittam, hæresi Nicolaitarum firmiter et viriliter restitisset, et *monita Gabrielis archangeli*, quæ Einhardus abbas duodecim capitulis comprehensa ei obtulit legenda et facianda, observare curasset, forsitan talia non pateretur. » Id.

^g In Codice Thuano legitur *decretavit*, in Metensi, *decrevit*. Amerbachius edidit *decertavit*, Busæus *decertavit*. Heroldus in textu retinuit vocem *decertavit*, sed in margine admonuit legendum esse *decretavit*. Id.

ficeret, quando Gallicanum tulit ob ^a unanimi-
tatem apostolicae sedis, et sanctae Dei aeclesiae pacificam
concordiam

EPISCOPIS ¹ OMNIBUS. — 80. ^b Statuimus quoque, se-
cundum quod et in lege Dominus praecipit, ut opera
servilia diebus Dominicis non agantur, sicut ^c et bo-
nae memoriae genitor meus in suis ^d synodalibus
edictis mandavit, id est ^e, quod nec viri ruralia ^f
opera exercent ^g, nec in vinea colenda, nec ^h in
campis arando ⁱ, metendo ^j, vel foenum secando, vel
sepeum ponendo, nec in silvis stirpare, vel arbores
caedere, vel in petris laborare, nec domos construere;
nec in orto laborent ^k, nec ad placita convenient,
nec venationes exercent. Et tria ^l carraria opera licet

fieri in die Dominico; id est, ¹ ostilia carra, vel ² vi-
ctualia, vel si forte necesse erit corpus cuiuslibet du-
cere ad sepulchrum. Item feminae opera textrilia
non faciant, nec capulent ³ vestitos, nec consent,
vel ⁴ acupictile ⁵ i faciant; nec lanam carpere, nec
linum battare ⁶, nec in publico vestimenta lavare,
nec ⁷ herbices tundere habeant licitum; ut omnimo-
dis ⁸ honor et requies dici Dominicae servetur. Sed ⁹
ad missarum sollempnia ad ¹⁰ aeclesiam ¹¹ undique
convenient, et laudent Deum in omnibus bonis quae
nobis in illa die fecit

OMNIBUS ¹². — 81. ¹ Sed et vestrum videndum est,
dilectissimi et venerabiles pastores et rectores aecle-
siarum Dei, ut presbiteros quos mittitis per parro-

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. 4. B. ² sic 1. ³ m. quod 2. B. ⁴ roralia 4. ⁵ e. id est B. ⁶ a. nec in m. B. ⁷ deest 2. 4.
⁸ laborant 1. laborare 2, 4. ⁹ copulant 1. ¹⁰ aquapictile 1. ¹¹ battare 2, 3 c. 4. B. ¹² deest 2. Sed
et B. ¹³ ab 1. ¹⁴ aeclesia adjecto s. 1. ¹⁵ deest 1.

NOTÆ.

^a Vide quæ Pithœus assert in Glossario ad Capitu-
laria, pag. 711, ex lib. 1 Caroli Magni adversus syn-
odum Nicœnam II. BALUZ.

^b Regino caput istud retulit ex Capitulis Caroli,
Burchardus et Ivo ex concilio apud sanctum Medar-
dum præsentem Carolo imperatore, cap. 5, et ex concilio
apud Compendium, cap. 6. In.

^c In capitulari nimirum anni 755, quod constitu-
tum est in synodo Vernensi. In.

^d Quisdam boves junxit die Dominico et agrum sul-
care coepit. Graviter punitus est. Rem gestam narrat
Gregorius Turonensis in lib. II de Glor. martyr. et
conf. cap. 11. In.

^e Alibi carraria est feminini generis, ut in Vita B.
Joannis abbatis Gorziensis, cap. 9: Pro carraria
vini non sic attaminatum vellem. In.

^f Ii est carra ad hostem, ut in Codice censuali sive
polyptico Irminonis abbatis S. Germani Paris., in
tom. IV Act. ord. S. Bened., pag. 96. Apud Burchar-
dum legitur *hostilicia carra*, apud Ivonem, *hostilici-
dia*. In polyptico monasterii Fossatensis lego unum-
quemque mansorum curtis Rokiniaci *debere pro ho-
stilitio denarios XIV*. Et paulo ante: Solvit unus-
quisque de hostilesio, id est pro bove sol II. Istud
ipsam *hostilitia* dicitur in polyptico S. Remigii Rhe-
mensis: Mansum ingenuilem tenet Hilmegandus
ingeruus. Solvit in *hostilitia* denarios XVI. In.

^g In Edit. Capitularium quam F. Pithœus vulgavit
an. 1603 additur hoc loco et *angana*, vitio typogra-
phi, cum legendum sit *angaria*, ut recte reposuit
Lindendrogus. Sic etiam auctoritate Petaviani Cod.
emendandum apud Fulbertum in epist. 14 et 110, ubi
male editum est *engaria*. Nos istam additionem omi-
simus, quia non habetur in antiquis libris. Fatendum
est tamen exstare apud Reginonem et Burchardum.
Angaria porro sunt vehiculi genus, ut observavit
F. Pithœus in Glossario ad Julianum Antecessorem.
Vide etiam Glossarium Antonii Augustini ad eum-
dem Julianum. In.

^h Ita vulg. Edit. vetus liber monasterii Tegern-
seensis, ex quo Bavarica Editio prodit, habebat
acquapictile, ut Amerbachius admonet in margine.
Unus Codex Sangallensis habet *aliquapictile*. Ex qui-
bus confirmatur lectio quam nos retinimus. Regius,
Vaticanus unus, Bellovacensis, Divionensis, Trecen-
sis, *acupiculae*. Colbertinus, Rivipullensis, Talianus
et Thuanus, *acupicule*. Heroldus, *acubiculae*. Liber
sancti Michaelis in Periculo maris, *acupicale*. Parisi-
ensis, Metensis et Rhemensis, *acupicula*. Meus,
acupiculae. Camberonensis, *cupiculae*. Alter Sangal-
lensis, *apiculae*. Pithœanus, *apicula*. Vide Glossa-
rium Spelmanni in verbo *Acubicula*, ubi reprehendit

B Meursium, qui hanc vocem putavit mutandam in
acubitalæ, id est, reclinatoria. In.

ⁱ Edit. Basil. *fiant*. In.

^j Male in Tiliano, *cervices*. In Regio, Trecensi,
Camberonensi, in uno Vaticano, in Metensi, Pithœano,
meo, et in editione Bavarica scriptum est *ver-
veces*. Sic etiam apud Reginonem et Burchardum. Ita
etiam polypticus monasterii Fossatensis. In altero
Sangallensi, in Rivipullensi, Thuano, et in editione
Basileensi, *berbices*. Hic observandum est istam ul-
timam lectionem frequentissimam esse in veteribus
libris, ut docet Petrus Pithœus in notis ad collationem
legum Mosaicarum et Romanarum, tit. 11. *Posterior-
es*, inquit, *fere berbicum et pronuntiarunt et scripse-
runt, ut apud Anianum et Paulum monachum et in
Longobardicis Franciscisque legibus. Unde nobis re-
mansit vocabulum*. Sane in antiquis exemplaribus
Capitularis Aquisgranensis scriptum est in hoc loco
berbices. Item in capite 98 legis Alamannorum. Mem-
oratorium Ansegisi abbatis Fontanellensis in tomo
tertio Spicilegii Dacheriani pag. 247, *mutones, berb-
ices, pullos*. Hinc pelles berbicinae ibidem pag. 246,
ad pelles berbicanas, unde pellicea fiant. Hinc *pell-
icium berbicum* apud monachum Sangallensem in
libro secundo de rebus bellicis Caroli Magni cap. 27.
Hinc, *Muffulae berbicinae* in Capitulari anai 817, cap.
79, in Codice Sangallensi. Hinc denique berbices et
berbicarii in statutis antiquis monasterii Corbeiensis
cap. 5. *Vervices* tamen, præter Codices supra com-
memoratos, habet Codex Bigotianus in titulo quarto
legis Salicæ et in titulo 38, cap. 3, et tit. 70, cap. 3
legis Burgundionum. Item polypticus Irminonis ab-
batis sancti Germani Parisiensis, a Mabillonio lauda-
tus, in notis ad Acta sanctorum ordinis sancti Bened-
icti tom. IV, pag. 96, *vervices cum agnis*. Apud Bu-
zelinum lib. II Gallo Flandria, pag. 359, in actis
donationis quam Walgarius sacerdos fecit monaste-
rio Cisoniensi: *vervices centum et octoginta*. In.

^k In antiquis exemplaribus Regio, Trecensi, uno
sancti Galli, Pithœano, Colbertino, Thuano, Tiliano,
Parisiensi, Remensi, Divionensi, Bellovacensi, meo, et
in editione Basileensi legitur *bonorum requies*. In.

^l Hæc est lectio quæ exstat in capitulari Aquis-
granensi et in antiquis Ansegisi exemplaribus Ti-
liano, Divionensi, Pithœano, Thuano, Parisiensi, et
in editionibus Amerbachii et Heroldi. In Codice Cam-
beronensi, in Bellovacensi; Remensi, Metensi, apud
Reginonem, *Sed et unicuique vestrum videndum*. In
uno Sangallensi, *Sed et vestrum est, dilectissimi*; men-
dose, ut opinor. In alio Sangallensi, in Colbertino et
Rivipullensi, tum etiam editionibus Tili: *Summopere
vobis videndum est*. Normannicus: *Summo opere vo-*

chias vestras ad regendum, et ad praedicandum per A ecclesias populum Deo servientem, ut recte et honeste praedicent; et non sinatis nova vel non canonica aliquos^a ex suo sensu, et non secundum scripturas sacras, fingere et praedicare populo. Sed et vosmetipsi utilia honesta et recta, et quae ad vitam ducunt aeternam, praedicate, aliosque instruite ut haec eadem praedicent.

Primo omnium praedicandum est omnibus generaliter, ut credant Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum omnipotentem, aeternum, invisibilem, qui creavit caelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt, et unam esse deitatem, substantiam, et maiestatem in tribus personis Patris et Filii et Spiritus sancti.

Item praedicandum est quomodo Dei filius incarnatus est de Spiritu sancto^b et ex Maria semper virgine pro salute et reparatione humani generis, passus, sepultus, et tertia die resurrexit, et ascendit in celis; et quomodo iterum venturus sit in maiestate divina iudicare omnes homines secundum merita propria; et quomodo impii propter scelera sua cum diabulo in ignem aeternum^c mittentur, et iusti cum Christo et sanctis angelis suis in vitam aeternam.

Item diligenter praedicandum est de^a resurrectione mortuorum, ut sciant et credant in isdem corporibus premia meritorum accepturos.

Item cum omni diligentia cunctis praedicandum est, pro quibus criminibus deputentur cum diabulo in aeternum supplicium. Legimus enim, apostolo dicente: *Manifesta autem sunt opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus,*

veneficia², inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, irae, rixae, dissensiones, haereses, sectae, invidiae, homicidia, ebrietates, comessiones, et his similia: quae praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt⁴. Ideo haec eadem quae magnus praedicator ecclesiae Dei singillatim nominavit, cum omni studio prohibete, intellegentes quam sit terribile illud quod dixit: *Qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.*

Sed omni⁵ instantia ammonete eos de dilectione Dei et proximi, de⁶ fide et spe in Deo, de humilitate et patientia, de castitate et continentia, de benignitate et misericordia, de elemosinis et confessione peccatorum suorum, et ut debitoribus suis, secundum Dominicam orationem, sua debita dimittant: scientes certissime quod qui talia agunt, regnum Dei possidebunt.

Et hoc ideo diligentius iniungimus vestrae caritati, quia scimus temporibus novissimis pseudodoctores esse venturos, sicut ipse Dominus in Evangelio praedixit, et apostolus⁷ Paulus ad Timotheum testatur. Ideo, dilectissimi, toto corde praeparemus nos in scientia veritatis, ut possimus contradicentibus veritati resistere, et divina donante gratia verbum Dei crescat et currat et multiplicetur in profectum sanctae Dei ecclesiae, et salutem animarum nostrarum⁸, et laudem et gloriam nominis Domini nostri Iesu Christi. Pax praedicantibus, gratia oboedientibus, gloria Domino nostro Iesu Christo. Amen⁹.

Anno dominicae incarnationis 789°, indictione 12°, anno 21° regni nostri, actum est huius legationis edictum in Aquis¹⁰ palatio publico. Data¹¹ est haec carta die 10. 12 Kalendas Aprilis^d.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aeternam 1. ² deest 1. ³ beneficia 1. ⁴ consequentur 4. B. ⁵ omnia 1. ⁶ deest 1. ⁷ apostolos 1. ⁸ vestrarum 2, 3 c. B. ⁹ reliqua desunt 4. ¹⁰ anno xxi. deest 5 anno xx 3 c. ¹¹ aquisgrani B. ¹² datum est 2. ¹³ decimas 1.

NOTÆ.

bis videndum. Regino caput istud retulit ex *Capit. lib., tit. 66*, recte. Burchardus ex *concilio Rothomagensi*. Quem secutus est Ivo. Burchardus itaque, quod sæpe dictum sæpeque dicendum, auctor est, plerarumque falsarum inscriptionum quæ in vetustis juris canonici collectoribus occurrunt. BALUZ.

^a Id est, ex corde suo, ut legitur in inquisitione quæ exstat initio librorum Reginonis de ecclesiasticis disciplinis. Jubet ergo princeps ut homiliae quæ a presbyteris habebuntur ad plebem ecclesiasticam, fundatæ sint in sacrarum litterarum textu, et ne luxuriei cogitationum suarum indulgeant, tanquam famam captatur ex nova quapiam et insolenti ratione praedicandi, quod genus concionatorum merito olim damnavit sanctus Gregorius, ut annotatum est ad epistolam Agobardi de modo regiminis ecclesiastici cap. 11. Id.

^b Reddidimus hic lectionem quæ exstat in editione Bavarica et in Basileensi. Quam confirmat unus Co-

dex S. Galli. Nam plerique Codices habent tantum *de Spiritu sancto et Maria*. Sic etiam in libello sacrosyllabo episcoporum Italiae legitur in vetustissimo Codice sancti Remigii Remensis et in editione Sirmonti: *Natus est de Spiritu sancto et Maria virgine*. Pro quo tamen Tilius edidit, *ex Maria*. Id.

^c Hic locus mutilus erat in superioribus editionibus, si Bavaricam excipias et Basileensem. Regina sensum, non verba, reddidit, hoc modo: *Item praedicandum est quod omnes homines in propria carne resurgent*. Reginonem descripsit Burchardus. Id.

^d In Cod. 3, hæc antiquissima precandi formula subjicitur: *Truhtin god thu mir hilf. indi forgip mir gauuitzi. indi godan galaupun. thina minna indi rehtan uuileon heili indi gasunti. indi thina guodunhuldi. id est: Domine Deus tu mihi adiuva. et perdona mihi sapientiam. et bonam credulitatem tuam. dilectionem et bonam voluntatem. sanitatem et prosperitatem. et bonam gratiam tuam.*

CAPITULARE MONASTICUM (An. 789).

Capitularia duo sequentia primum ab Amerpachio vulgata, jam ope Codicum sex denuo prodeunt, scilicet: —1. C. bibl. S. Galli n. 733 membr., sec. ix.—2. C. bibl. reg. Monacensis inter libros S. Eummrammi Ratisponensis, E. 91-signati, qui anno 821 exaratus est.—3. C. bibl. reg. Monacensis inter libros Tegernseenses

m., sæc. ix, unde Amerpachii editio manavit.—4. C. bibl. regiae Paris. n. 4613 membr., sæc. x.—5. C. bibl. ducalis Gothanae m., sæc. xi. 6.—C. bibl. reg. Paris. inter Suppl. lat., n. 75 m., s. x, quocum Mettensis Sancti Vincentii congruit. Codices 1 et 4 Baluzius quoque inspexerat.

1. De monachis ^a gyrovagis vel ^b sarabaitis ¹.
 2. De anachoritis, melius est ut hortentur in congregatione permanere, quam animus eorum aliubi ambulare temptet ².
 3. ^c Ut non parvipendentes sint pastores animarum sibi commissarum; nec maiorem curam habeant de lucris terrenis, quam de animabus sibi commissis.
 4. De abbatum ^d oboedientia quae exhibere debent, et ut absque murmuratione faciant.
 5. ^e De decanis et praepositis, ut eorum mutatio secundum regulam fiat.
 6. ^f De cellarariis monasterii, ut non avari mittantur, sed tales quales regula praecipit.
 7. Ut ubi corpora sanctorum requiescunt, aliud oratorium habeatur ubi fratres secrete possint orare.
 8. ^g De eulogiis.
9. ^h De susceptione hospitem, sicut regula continet.
 10. ⁱ De vestimentis monachorum, ubi superfluum est, abscedatur; et ubi minus, augeatur.
 11. ^j De noviter venientibus ad conversationem ³, ut secundum regulam probentur, et non antea suscipiantur nisi sicut regula iubet. Et nullus cogatur invitus promittere. Et de oboedientia et de stabilitate permanendi, sicut regula habet.
 12. ^k De filiis nobilium qui offeruntur.
 13. ^l De ordinandis abbatibus ⁴.
 14. ^m De fratribus in via directis.
 15. ⁿ Ut nullus abbas pro susceptione monachi praemium non quaerat.
 16. ^o Ut disciplina monachi ⁵ regularis imponatur, non secularis, id est, non orbentur, nec mancationes
- B** alias habeant, nisi ex auctoritate regulae.

VARIANTES LECTIONES.

¹ sarabatos 1. ² temptat 1. ³ ita 1, 2, 5, conversionem 3. **B.** ⁴ ordinando abbate 2, 3. ⁵ monachis 2, 3, 5, 6. *Bal.*

NOTÆ.

^a Qui tota vita sua, ut legitur in primo capite regulæ sancti Benedicti, ^c per diversas provincias ternis aut quaternis diebus per diversorum cellas hospitantur, semper vagi, et nunquam stabiles, et propriis voluptatibus et gulæ illecebris servientes. Vide etiam regulam Magistri cap. 1 et 7. *BALUZ.*

^b Capitulare primum anni 802, cap. 23: ^c Sine magisterio vel disciplina, qui Sarabaiti dicuntur. ^d Regula sancti Benedicti, cap. 1. ^e Tertium vero Monachorum teterrimum genus est sarabaitarum, qui nulla regula approbati, vel experientia magistra, sicut aurum fornacis, sed in plumbi natura molliti, adhuc operibus servantes sæculo fidem, mentiri Deo per tonsuram noscuntur, qui bini aut terni aut certe singuli sine pastore non dominicis sed suis inclusi ovilibus, pro lege est eis desideriorum voluptas, cum quidquid putaverint vel elegerint, hoc dicunt sanctum, et quod noluerint, hoc putant non licere. Hunc locum integrum ex regula placuit describere, ut lucem afferremus huic capiti. Si quis plura scire desiderat, legat eruditus Hugonis Menardi notas ad Concordiam regularum pag. 104. *Id.*

^e Hæc sumpta sunt ex cap. te secundo ejusdem regulæ. *Id.*

^d Hæc breviate sunt ex capite quinto ejusdem regulæ. *Id.*

^e Ex capite 21 regulæ. *Id.*

^f Codex Thuanus et editiones Amerbachii et Heroldi: *De Cellariis*. Sic etiam legitur in capite duodecimo Francofordiensi, quo Lex descriptum esse apparet. *Id.*

^g *Id.* est, muneribus ex charitate datis, ut recte interpretatur idem Menardus ibidem pag. 875. Ex-

plicandum porro est hoc caput ex capite 54 regulæ sancti Benedicti, unde sumptum est: ^c Nullatenus liceat monacho nec a parentibus suis, nec a quoquam hominum, nec sibi invicem litteras, eulogias, vel quælibet munuscula accipere aut dare sine præcepto abbatis. ^d Vido regulam Magistri, cap. 76. *Id.*

^e Vide regulam sancti Benedicti, cap. 53. *Id.*

^f Vide eandem regulam, cap. 55. *Id.*

^g Regula sancti Benedicti, cap. 58. Regula Magistri, cap. 88. *Id.*

^h Regula sancti Benedicti, cap. 59. ^c Si quis forte de nobilibus offert filium suum Deo in monasterio, si ipse puer minori ætate est, parentes ejus faciant petitionem quam supra diximus, et cum oblatione ipsam petitionem, et manum pueri involvant in palla altaris, et sic eum offerant. ^d Vide regulam Magistri, cap. 91. *Id.*

ⁱ Codex Thuanus: De ordinatis abbatibus. Sed nos aliam lectionem prætulimus, quia majori veterum librorum copia juvatur, et quia verba ista descripta videntur ex titulo capitis 64 regulæ sancti Benedicti. Hæc sunt verba regulæ, ex quibus explicandus est hic locus: ^c In abbatis ordinatione illa semper consideretur ratio ut hic constituatur quem sibi omnis concors congregatio secundum timorem Dei, sive etiam pars, quamvis parva, congregationis sanior consilio elegerit. Vitæ autem merito et sapientia doctrinæ eligatur qui ordinandus est, etiamsi ultimus fuerit in ordine congregationis. ^d *Id.*

^e Hoc est lemma capitis 59 regulæ sancti Benedicti. *Id.*

^f Vide infra cap. 14. synodi Francofordiensis. *Id.*

^g Vide caput 16 Francofordiense. *Id.*

CAPITULARE GENERALE (An. 789).

Codicibus usus sum iisdem ac in Capitulari anteriore.

1. Ut comites pupillorum et orfanorum causas primum ¹ audiant. Et in venationem non vadant illo die quando placitum debent custodire, nec ad pastum.

2. De sacramentis fidelitatis causa, quod nobis et filiis nostris iurare debent, quod his verbis contestari

debet: *Sic promitto ego ille partibus domini mei Caroli regis, et filiorum eius, quia fidelis sum et ero diebus vite mee, sine fraude et malo ingenio.*

3. De monasteriis minutis, ubi nonnancs sine regula sedent, volumus ut in unum locum congregatio

VARIANTES LECTIONES.

deest 1.

nat regularis, et episcopus praevideat ubi fieri possint; et ut nulla abbatissa foras monasterio exire non praesumat sine nostra iussione, nec sibi subditas facere permittat; et earum claustra sit bene firmata, et nullatenus ibi winileudos¹ scribere vel mittere praesumat: et de pallore earum propter sanguinem novationem².

4. De tabulis vel codicibus requirendis. Et ut nullus in psalterio vel in euangelio, vel in aliis rebus, a sortire praesumat, nec divinationes aliquas³ observare.

5. Ut nullus glorietur per iniustam rationem aut conquirere aliquid aut continere

6. Ut illae disciplinae quae propter legem conservandam⁴ sunt constitutae, propter praemium non dimittantur.

7. Ut audiant episcopi baptisterium presbyterorum, ut secundum morem⁵ Romanum baptizent.

8. De calciamentis secundum Romanum usum.

9. Ut in diebus festis vel dominicis omnes ad ecclesiam veniant; et non invitent presbyteros ad domos suas ad missam faciendam.

10. Omnino prohibendum est omnibus ebrietatis malum. Et istas coniurationes quas faciunt per sanctum Stephanum, aut per nos, aut per filios nostros, prohibemus. Et praecipimus ut episcopi vel abbates non vadant per casas miscendo.

11. De eo quod missi nostri provideri⁶ debent, ne forte aliquis clamor⁷ super episcopum vel abbatem seu abbatissam, vel comitem, seu super qualemcumque gradum sit, et vobis renuntiare.

12. De iniustus teloneis⁸.

13. De manu leprosi.

14. Ut monachi, et qui in sacerdotali gradu constituti sunt, ad secularia negotia non transeant. De

A reliquis tonsoratis detur spatium usque in synodum nostram.

15. Ut episcopi et abbates et abbatissae cuppla⁹ canum non habeant, nec falcones, nec accipitres¹⁰, nec ioculatores.

16. De pauperibus in plateis vel in quadriviis iacentibus, ut¹¹ ad ecclesiam veniant, et illorum confessiones¹² donent.

17. Ut super altaria teguria fiant vel laquearia.

18. Ut a clocas non baptizent, nec cartas per perticas appendant¹³ propter grandinem.

19. Ut missi nostri provideant beneficia nostra quomodo sunt condirecta, et nobis renuntiare sciant.

20. De leprosis, ut se non intermisceant alio populo.

B 21. Et omnino missis nostris praecipimus, ut bona quae aliis per verbum nostrum docent facere, factis in se ipsis ostendant.

Post superiora capitula sequuntur in Codice 4 duo sequentia Langobardis proposita.

1. Item de rebus ecclesiarum. Volumus ut qui aliqui per testes exinde qualemcumque rem tollere voluerit, per quinque vel septem¹⁴ testimonia dicant suum testimonium, et sic tollantur qualemcumque rem. Quia testamento quod Romani faciunt firmum non posset, nisi per quinque aut per septem confirmatur.

2. Item de thesauro quod sub terra invenitur: inventus¹⁵ fuerit in terra aecclesiarum, tertia ad parte episcopi revocetur. Et si aliquid¹⁷ Langobardus aut qualibet homo propria expontanea voluntate cavaverit, et aliqui ei dominus dederit in propria, sua quarta portione exinde tollantur, et ille vero tres portiones ad nos perveniat, et de verbo nostro ut nullus praesumat aliter facere.

VARIANTES LECTIONES.

¹ univileodos 2. vuvileodos 3. uenileodus 5. univileodes 6. B. melius dis. 4. ² Sanguinis minuationem 6. B. ³ deest 1. ⁴ conservanda 1. conservande 5. ⁵ nomen 4. ⁶ providere 6. B. ⁷ deest 1. ⁸ cedoneis 4. ⁹ coppla 4. cuplas 5. cupplas 6. B. ¹⁰ acceptores 4, 5. ¹¹ 16-18 desunt 4. ¹² deest 1. ¹³ confessione 1. ¹⁴ pendant 2. pendat 3. ¹⁵ septe codex. ¹⁶ si inventus emendavit Bal. ¹⁷ i. e. aliquis L. a. quilibet.

NOTÆ.

^a Olim quidam (ut ait glossa 26, q. 2, cap. 3, *Hi qui*. Quod sumptum est ex epistola 119 S. Augustini ad Januarium) per quosdam versiculos Psalterii vel Evangelii divinabant futura. Quare quaesivit Januarius ab Augustino utrum hoc sit faciendum. Cui sic respondit Augustinus: « Hi vero qui de paginis evangelicis sortes legunt, etsi optandum est ut hoc potius faciant quam ut ad demonia consulenda concurrant, tamen etiam ista mihi displicet consuetudo, ad negotia secularia et ad vitæ hujus vanitatem propter aliam vitam loquentia oracula divina velle convertere. » Præstat hic describere insignem locum ex Vita sancti Huberti episcopi Leodiensis scripta a Jona episcopo, ut reor, Aurelianensi, ex quo facile est intelligere quonam modo ferebat illa exploratio per libros divinos. Hæc sunt ejus verba in capite 15: « Igitur ad amica sibi subsidia se vertentes, orationi atque jejuniis sese triduo mancipavere; utque voluntatem super hoc negotio Domini nosse possent, ab eo totis visibus poposcere. At tertio tandem jejunii die

D instante duos libros super altare deposuere, quorum unus sacratissimum Evangelii retinebat textum, alter vero benedictiones atque consecrationes quibus missarum peragitur sacramentum; scilicet ut a divinis libris addiscerent quæ sibi de his agenda forent. Reseratam autem Evangelium hanc primum legenti sententiam obtulit: Ne timeas, Maria: invenisti enim gratiam apud Dominum. Liber etiam Sacramentorum in sui apertione hoc primum videnti objecit: Dirige viam famuli tui. De sortibus sanctorum vide Concilium Veneticum, cap. 16; Agathense, cap. 42; Aurelianense 1, cap. 30; Antisiodorensis, cap. 4; Regionem, lib. 11, cap. 358, et Ivonem, part. 11, cap. 37.

^b Alibi, *signa*, id est, tintinnabula, sive campanæ. Gesta Aldrici episcopi Cenomanensis: *legalem vestituram per cloacas*. Polypticus sancti Remigii Rhemensis: *cloacas tres de metallo, de ferro duas*. Vide Glossarium Lindenbrogii, et Vossium in lib. de Vitiis sermonis. BALUZ.

CAPITULARE QUEM PIPPINUS REX INSTITUIT CUM SUIS IUDICIBUS IN PAPIA ^a.
(An. 789, vel 790.)

Singula edicti hujus capita jam antea inter leges Langobardorum erant edita. Recognovimus illud ope Codicum 1 Sangallensis sæc. ix, qui tamen nonnisi capp. 5-9, 12-14, habet. 2. Sancti Pauli sæc. ix. 3. Parisiensis, n. 4613, sæc. x, unde Baluzius ediderat. 4. Chislani sæc. x. 5. Cavensis sæc. xi. 6. Gothani sæc. xi. b. Mutinensis apud Muratorium, et Codicum Ambrosiani, Florentini, Londinensis. Vindobonensis, Veronensis, Estensis apud Muratorium ^b.

Capitulare in Codicibus Langobardicis necnon sancti Pauli, Parisiensi et Chisiano constitutionem anni 785 præcedit; nihilominus tamen tempore subsequenti assignandum existimavi, tum quod caput 10, *De feminis quarum mariti in Francia esse videntur* nonnisi post annum 787, quo Carolus nobiles Langobardos in Fraciam abduxit, datum esse appareret, tum quod capp. 1, 2, 7, ad capitularia annorum 783 et 789 referri viderentur.

In nomine Domini. Incipit capitula de diversis iustitiis secundum sceda domni Caroli genitoris nostri ¹.

1. Placuit nobis atque convenit, ut omnes iustitiæ pleniter factæ esse debeant infra regnum nostrum absque ulla ^c dilatione ^d tam de ecclesiis, quam de sinodochiis, seu pauperibus et viduis, vel orfanis, atque de reliquis hominibus ^e, secundum iussionem domini nostri Caroli regis ^e.

2. Instituimus enim, ut sicut domnus rex Carolus ^e demandavit de illis monachis qui de Frantia vel aliunde venerunt, et eorum monasteria dimiserunt, ut præsentialiter illis partibus revertantur ad monasteria, et nemo ex vobis secum destineat ipsos.

3. De ^f presbiteris qui de alia parrochia ^b veniunt, ut nullus eos debeat recipere sine dimissoria episcopi sui.

4. De episcopis, presbiteris ^g, abbatibus, comitibus ^g, vel vassis dominicis, seu caeteris hominibus qui ad palatium veniunt aut inde vadunt, vel ubicumque per regnum nostrum pergunt, ut non præsumant ipsi nec homines eorum alicui homini suam causam tollere, nec suum laboratum, in tantum si non comparaverint, aut ipse homo eis per suam spontaneam voluntatem non dederit. Et quando hybernum ⁷ tempus fuerit, nullus debeat mansionem vetare ad ipsos iterantes, in tantum quod ipsi iniuste nullam causam tollant. Et si aliquis hoc facere præsumperit, tam seniores quam et vassalli, et ipse homo ibidem ad eos proclamaverit, tunc volumus ut præsentialiter ille homo qui hoc malum fecit, hoc quod ad ipsum hominem tulit qui proclamat, secundum suam legem emendet, et ad palatium exinde bannum nostrum componat ^h.

5. Stetit ^h nobis de illos homines qui hic intra

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita 4. ² dilatazione V. dilectionem 2. ³ hominibus ut domnus Karolus præcepit V. Est. ⁴ ita 2. 5. provincia 3. 6. 6 b. ⁵ deest 6. ⁶ deest 2, 3, 4. ⁷ iuernum 2. ⁸ ita 1. 3. Codd. 4. 5. 6. 6 b. et reliqui Langobardici, septem vocibus ultimis omissis, hæc habent: Et si hoc evenit quod ipsa causa ibidem secundum legem præsentialiter emendata non fuerit, et ad palatium exinde proclamatio devenerit, tunc volumus ut ipse qui hoc malum fecerit, contra ipsum hominem qui proclamavit, suam legem emendet, et ad palatium nostrum bannum componat, pro quid super nostrum bannum hoc facere ausus fuit. ⁹ in 1. 6.

NOTÆ.

^a Ita 6. 6 b.

^b Capita 2, 4, 5, 12, 14, facta Papiæ mentione, et in Codice bibl. regie monacensis olim Augustano reperiuntur.

^c Cf. capit. anni 781, c. 12, 783, c. 4.

^d Cf. 781, c. 1.

^e Cf. 789, II, 1.

^f Cf. 781, c. 5.

^g Cf. 781, c. 41; deest in A. Fl. L. V. Vn. Est.

^A Italia eorum seniores dimitunt, ut nullus eos debeat recipere in vassatico sine comiato senioris sui, antequam sciat veraciter pro qua causa aut culpa ipse suum seniore dimisit. Et ille homo qui eum recipere voluerit, et ipsum secum habuerit, debeat eum in nostra præsentia præsentare, aut ipse aut missus suus intra quadraginta noctes postquam ipse homo ad eum venerit, si nos intra Italia sumus. Et si nos intra Italia non fuerimus, tunc postquam in Dei nomine fuerimus reversi, ipse intra quadraginta noctes eum in nostra præsentia debeat præsentare, sicut supra diximus. Et si quis super hoc facere præsumperit, et sic non adimpleverit, exinde bannum nostrum ad partem nostram componat.

^B 6. Stetit nobis de hominibus ^b libellariis, ut nullus comis nec iuniores eorum eos amplius non distringant nec inquietent, nisi sicut a ^h tempore Langobardorum eorum fuit consuetudo.

7. Placuit nobis de ecclesiis ⁱ baptismalibus, ut in omnibus ita debeant esse ordinatæ et conservatæ, quomodo domnus rex Carolus demandavit ⁱ et in suo Capitulare continet.

8. Et hoc instituimus, ut emunitates a iamdicto domino nostro firmatas, in omnibus sic conservatas esse debeant, sicut est iussio ipsius domni nostri Caroli regis.

9. Consideravimus ut vias et portoras vel pontes infra regnum nostrum, in omnibus pleniter emendatæ esse debeant per illa loca ubi antea semper fuerunt. Nam per alia loca super ipsa flumina nullatenus portoras esse debeant.

^C 10. ^k Placuit nobis de illis feminis quarum mariti in Frantia esse videntur, ut missi nostri per regnum nostrum hoc debeant inquirere, si eorum iustitias sic pleniter habeant, sicut fuit iussio domni nostri,

VARIANTES LECTIONES.

^D ^h Libellarii sunt qui per chartam facti sunt liberi. BALUZ.
ⁱ Apud quas constituta sunt baptisteria. Id.
^j 782, c. 1. 783, c. 2.
^k Caput istud Carolo Magno tribuitur in vulg. Ed. legis Longob. Sed vetera exemplaria Pippini imper. nomen hic ascriptum habent BALUZ. Deest in A. Fl. L. V. VII. E.

an non. Et qui sic habuerit, bene. Sin autem, tunc volumus ut ipsi missi nostri ¹ ita compleant, sicut domnus noster demandavit.

11. Stetit nobis ut missos nostros, unum monachum et unum capellanum, direxissimus infra regnum nostrum praevidendum et inquirendum per monasteria virorum et puellarum quae sub sancta regula vivere debent, quomodo est eorum habitatio, vel qualis est vita aut conversatio eorum, et quomodo unumquodque monasterium de res habere videntur unde vivere possunt.

12. Placuit nobis ut nullus comis nec iuniores eorum nullatenus praesumant alicui homini sua testimonia tollere aut abstrahere ², nisi permittantur ei ipsa testimonia habere qui eas potest conquirere atque ro-

gare. Et si aliquis contra hoc facere praesumpserit, nostra est voluntas ut ipse in nosira praesentia veniat, et ibidem talem exinde accipiat sententiam, quomodo nostra fuerit voluntas ad iudicandum.

13. Stetit nobis de illos liberos ³ Langobardos, ut licentiam habeant se commendandi ubi voluerint ⁴, si seniore non habuerit ⁵, sicut a tempore Langobardorum fecerunt, in tantum quod ad partem ⁶ comiti sui faciat rationabiliter quod debet.

14. Ut nullus praesumat alteri res suas aut alia causa sine iudicium tollere aut invadere; et qui hoc facere praesumpserit, ad partem nostram bannum nostrum componat.

(Explicit Capitula.)

VARIANTES LECTIONES.

¹ n. cum ipso comite in cuius est ministerio 6. n. cum ipso comes ut cuius ministerium est 5. ² a. a. deest 2, 3, 5. ³ homines 1. ⁴ reliqua desunt. 3. ⁵ si commendatus non est. 1. 6. ⁶ ut sui comiti 1. 30. ⁷ caput hoc adest in 1, 2, 4, 5, 6. in Legibus Langob. et in cod. Augustano Monacensi; deest apud Baluzium.

CAPITULARE FRANCOFURTENSE ^a (An. 794).

Textum hujus constitutionis ope Codicum bibl. reg. Parisiensis :

1. n. 164 bis inter Supplementa latina, unde Sirmondus inter Concilia Galliae t. II, p. 194 sqq., primus vulgaverat; — 2. n. 4628 A., atque exscripti inde 3, n. 4634, emendatum sistere conatus sum. Monendum restat, Baluzium in editione sua capita 1 et 2 rescasse, sed contra auctoritatem Codicum.

1. Coniungentibus, Deo favente, apostolica auctoritate atque piissimi domni nostri Karoli regis iussionem ¹ anno 26 principatus sui cunctis regni Francorum seu Italiae, Aquitaniae, Provinciae, episcopis ac sacerdotibus synodali concilio, inter quos ipse mitissimus sancto interfuit convento ². Ubi in primordia ³ capitulorum exortum ⁴ de impia ac nefanda erese Eliphandi ⁵ Toletane sedis episcopi et Felicis Orgellitanae, eorumque sequacibus qui male sentientes in Dei filio adserebant adoptionem, quam omnes qui supra ⁶ sanctissimi patres et respuentes una voce contradixerunt, atque hanc eresi ⁷ funditus a sancta ecclesia eradicandum statuerunt.

VARIANTES LECTIONES.

¹ iussione 2. ² conventui 2. ³ primordio 2. ⁴ e. est 2. ⁵ eliphandi 2. ⁶ s. dicti sunt 2. ⁷ heresim... eradicandam 2. ⁸ nova 2. ⁹ a. de 2. ¹⁰ corr. imaginibus 2. ¹¹ quam 2. ¹² o. adorationem 2. ¹³ peractis 2.

NOTÆ.

^a Capitula ista reposuimus inter Capitularia Caroli Magni quia constat edita ab illo fuisse in synodo Francofordiensi, quam ipse suum synodale concilium vocat in præcepto pro Aniano abbate monasterii Cannaensis; magnam vero eorum partem repetitam fuisse ex Capitularibus quæ hunc annum antecedunt. Contulimus autem illa cum eodem Codice Rhemensi ex quo Sirmondus edidit, itemque cum alio recentiore ejus mentionem facit idem Sirmondus. Putavit Franciscus Pithæus in verbo *Gunebodigni* capitula ista sancita fuisse in synodo Aquisgranensi habita contra Felicem et Elipandum. Eadem fuit opinio Petri Bonifantii, uti notatum manu ejus reperi in collectione conciliorum edita a Joanne Sagittario anno 1553. « Habet amicus noster D. Putcanus penes se manuscriptorum canones concilii Aquisg. sub Carolo Magno editi contra impiam hæresim Felicis et Elipandii. » Certe in Codice Rhemensi ex quo, uti diximus, capitula ista edita

2. Adlata est in medio quaestio de novo ⁸ Grecorum synodo quam ⁹ adorandis imaginibus Constantinopolim fecerunt, in qua scriptum habebatur, ut qui imagines ¹⁰ sanctorum ita ut deificam Trinitatem servitio aut adorationem non impenderent, anathema iudicaverunt: qui ¹¹ supra sanctissimi patres nostri omnimodis ¹² et orationem et servitum rennuentes contempserunt, atque consentientes condemnaverunt. His peragratis ¹³.

3. De Tasiloni definitum est capitulum, qui dudum Baioariae dux fuerat ^b, sobrinus videlicet domni Karoli regis. In medio sanctissimi adstetit concilio, veniam rogans pro commissis culpis, tam quam tempo-

C fuerunt, titulus nullus exstat, nulla loci in quo synodus habita est mentio. Colligitur tamen ex Annalibus Eginhardi illa pertinere ad synodum Francofordiensem quæ anno 714 congregata est per iussionem Caroli Magni. Huic autem synodo interfuerunt cum legatis Adriani Romani pontificis Paulinus patriarcha Aquileiensis et Petrus archiepiscopus Mediolanensis, et alii multi episcopi, presbyteri, et diaconi. Addunt Annales Anianenses: « Inter quos etiam venerabilis ac sanctissimus abbas Benedictus, qui vocatur Vitiza, monasterii Anianensis a partibus Gociae, et religiosos suos monachos, Bede, Ardo, qui et Smaragdus, seu cunctis fratribus suis discipulis. Hi sunt Ingila, Rabanus, Georgius. » Eidem synodo interfuit etiam Anianus abbas Cannensis cum monachis suis, ut patet ex præcepto Caroli Magni, paulo ante laudato. BALUZ.

^b Chronicon Moysiacense: « Et in eadem synodo

re domni Pippini regis adversus eum et regni Francorum commiserat, quam et quas postea sub domni nostri piissimi Karoli regis, in quibus fraudator¹ fidei suae extiterat, indulgentiam ut ab eo mereretur accipere humili petitione visus est postulasse, demittens videlicet puro animo iram atque omnem scandalum de parte sua, quaeque in eo perpetrata fuisset, et sciebat, necnon omnem iustitiam et res proprietatis, quantum illi aut filiis vel filiabus suis in ducato Baioariorum legitime pertinere debuerant, gurgivit atque proiecit, et in postmodum omnimode calcanda, sine ulla repetitione indulsit, et filiis ac filiabus suis in illius misericordia commendavit. Et idcirco dominus noster misericordia motus, praefato Tasiloni gratuito animo et culpas perpetratas indulsit, et gratia pleniter concessit, et in sua aelemosina eum in amore dilectionis visus est suscepisse, ut securus Dei misericordia existeret inantea. Unde tres breves ex hoc capitulo uno tenore conscriptos fieri praecipit, unum in palatio retinendum, alium praefato Tasiloni, ut secum haberet in monasterio, dandum; tertium vero in sacri palatii capella recondendum fieri iussit.

4. Statuit piissimus dominus noster rex, consentienti sancta synodo, ut nullus homo, sive ecclesiasticus, sive laicus sit, ut nunquam carius vendat² annonam, sive tempore abundantiae sive tempore caritatis, quam modium publicum et noviter statutum. De modio de avena denario uno, modio ordii denarius duo, modio siglo denarii tres, modio frumenti denarii quatuor. Si vero in pane vendere voluerit, duodecim panes de frumento, habentes singuli libras duas, pro denario dare debeat, sigalatus quindecim aequo pondere pro denario, ordeaceos viginti similiter pensantes, avenatios viginti quinque similiter pensantes. De vero anona publica domni regis, si venundata fuerit, de avena modius 2 pro denario, ordeo den. 1, sigalo den. 2, frumento mod. denar. 3. Et qui nostrum habet beneficium, diligentissime praevideat, quantum potest Deo donante, ut nullus ex mancipiis ad illum pertinentes beneficium famen moriatur, et quod superest illius familiae necessitatem, hoc libere vendat iure praescripto.

5. De denarius autem certissime sciatis nostrum edictum, quod in omni loco, in omni civitate, et in omni³ empturio similiter vadant isti novi denarii, et accipiantur ab omnibus. Si autem nominis nostri nominisma habent, et mero sunt argento, pleniter pensantes, si quis contradicit eos in ullo loco, in aliquo negotio emptionis vel venditionis, si ingenuus est homo, quindecim solidos componat ad opus regis; si servilis conditionis, si suum est illud negotium proprium, perdat illud negotium, aut flagelletur nudus ad palam coram populo. Si autem ex iussione sui domini fecerit, tunc ille dominus solidos quindecim componat, si ei adprobatum fuerit.

6. Statutum est a domno rege et sancta synodo, ut episcopi iustitias faciant in suas parrochias. Si non oboedierit aliqua persona episcopo suo de abbatibus, presbiteris, diaconibus, subdiaconibus, monachis, et caeteris clericis, vel etiam aliis in eius parrochia, venient ad metropolitanum suum, et ille diiudicet causam cum suffraganeis suis. Comites quoque nostri veniant ad iudicium episcoporum. Et si aliquid est quod episcopus metropolitanus non possit corrigere vel pacificare, tunc tandem veniant accusatores cum accusatu cum litteris metropolitano, ut sciamus veritatem rei⁴.

7. Definitum est a domno rege et sancta synodo, ut episcopus non migret de civitate in civitate, sed curam habeat ecclesiae suae. Similiter presbyter et diaconus maneat in suas ecclesias canonicae.

8. De altercatione Ursione Viennensis⁵ episcopi et⁶ advocato Elifanto Arlatensis episcopi lectae sunt epistolae beati Gregorii, Zozimi, Leonis et Simmachii, quae definiunt eo quod Viennensis ecclesia quattuor suffraganeas habere sedes deberet, quibus illa quinta praemineret; ad Arlatensis ecclesia novem suffraganeas habere deberet, quibus ipsa praemineret. De Tarentasia vero et Eberduno sive Aquis, legatio facta est ad sedem apostolicam; et quicquid per pontificem Romanae ecclesiae definitum fuerit, hoc teneatur.

9. Definitum est etiam ab eodem domno rege, sive a sancta synodo, ut⁷ Petrus⁸ episcopus contestans

VARIANTES LECTIONES.

¹ fraudatur corr. fraudatus f. ² uindat corr. uendat f. ³ ei f. ⁴ usione uieniensis f. ⁵ petus f.

NOTÆ.

venit Tassilo, qui dudum Bajoariæ dux fuerat, sobrius videlicet regis; et pacificatus est ibi cum rege Carolo, abrogans omnem potestatem quam in Bagoaria habuit, tradens eam regi. Matrem enim habuit Thassillo Hiltrudem sororem Pippini regis, ut patet ex donationibus ecclesiae Salisburgensis apud Casisium, tomo VI, pag. 1157.

^a Ita omnino vetus codex, voce ab emendo deducta, eo modo quo lib. 1, Capitular. cap. 69, *pulsatorio* legitur in Codice Aurelianensi pro eo quod alii habent *pulsatorio*. Duchesnius et Sirmondus ediderunt *emporio*.

^b Hæc vox restituta est ex veteri exemplari; exciderat enim in Editione Sirmondi. Hinc autem colligi potest Elefantum Arlatensem episcopum non Inter-

D fuisse synodo Francofordiensi. BALUZ.

^c Viridunensis in Belgica prima, ut recte notat vir clarissimus Carolus Le Cointe in Annalibus ecclesiasticis Francorum. Richardus enim Wasseburgius lib. III Antiquitatum Galliae Belgicae, fol. 140, 141, narrat eum suspectum habitum quod circa annum 784 particeps fuit conjurationis adversus Carolum Magnum factae ab Ardico comite in Austrasia, cum convinci non potuisset, tamen a Carolo gratia excidisse, et per duodecim annos prohibitum ei fuisse ne in aula esset, tandemque se in synodo Francofordiensi purgasse, et postea potestatem illi factam ut ad palatium venire posset. Conjunctio autem illa Ardici sive Hadradi, hoc enim verum est nomen, contigit anno 785, ut ait Eginhardus in Annalibus:

coram Deo et angelis eius iuraret cum duobus aut tribus sicut sacrationem suscepit, aut certe cum suo archiepiscopo, quod ille ^a in mortem regis sive in regno eius non consiliasset, nec ei infidelis fuisset. Qui dum episcopus cum quibus iuraret non invenisset, elegit sibi ipse ut suus homo ad Dei iudicium iret, et ille testaretur absque reliquiis et absque sanctis euangeliiis, solummodo coram Deo, quod ille innocens exinde esset, et secundum eius innocentiam Deus adiuveret illum suum hominem, qui ad illum iudicium exiturus erat et exivit. Tamen eius homo ad iudicium Dei, neque per regis ordinationem, neque per sancta synodo censuram, sed spontanea voluntate, qui etiam a Domino liberatus, idoneus exivit. Clementia tamen regis ¹ nostri praefato episcopo gratiam suam contulit, et pristinis honoribus eum ditavit, nec passus eum esse sine honore quem prospexit de composito crimine nihil male meruisse.

10. Definitum est quidem a domno rege, et sancta synodo esse dinoscitur, ut ^b Gaerbodus, qui se episcopus esse dicebat, et sui ordinationis testes non habuit, qui tamen episcopalia a ^c Magnardo metropolitano episcopo coniunctus ^a est, qui etiam professus est diaconus et presbiterum non secundum canonicam ordinationem ordinatum esse, ut ab eodem gradu episcopatus quod de se habere dicebat, deponeretur a praedicto metropolitano sive a provincialibus episcopis.

11. [789. Gen. 14.] Ut monachi ad saecularia negotia neque ad placita exercendi non exeant, nisi ita faciant sicut ipsa regula praecipit.

12. Ut reclusi non faciant nisi quos ante episcopus provinciae atque abbas comprobaverint, et secundum eorum dispositionem in reclusionis loco ingrediantur.

13. Ut abbas cum suis dormiat monachis secundum regulam sancti Benedicti.

14. [789. Mon. c. 6.] Ut cellarii in monasteriis avari non elegantur, sed tales electi sint quales regula sancti Benedicti docet.

15. [Cap. 7.] De monasteria ubi corpora sanctorum sunt, ut habeat oratorium intra claustra, ubi peculiare officium et diuturnum fiat.

16. [Cap. 15.] Audivimus enim ut quidam abbates cupiditate ducti praemia pro introeuntibus in monasterio requirunt. Ideo placuit nobis et sancta synodo, pro suscipiendis in sancto ordine fratribus nequaquam pecunia requirantur; sed secundum regulam sancti Benedicti suscipiantur.

17. [Cap. 13.] Ut abba in congregatione non eiegatur, ubi iussio regis fuerit, nisi ^d per consensu episcopi loci illius.

18. [Cap. 16.] Ut abbates, qualibet culpa a monachis commissa, nequaquam permittimus coecari, aut membrorum debilitate ingerere, nisi regularis disciplina subiaceat.

19. [789. Eccl. cap. 14.] Ut presbyteri, diaconi, monachi, et clerici tabernis ad bibendum non ingrediantur.

20. [Cap. 55.] Ut episcopum canonum et regulam non liceat ignorare.

21. [Cap. 15.] Ut dies dominica a vespera usque ad vesperum servetur.

22. [Cap. 19.] Quod non oporteat in villis nec in vicis episcopos ordinare.

23. [Cap. 23.] De servis alienis, ut a nemine recipiantur, neque ab episcopis sacrentur, sine licentia dominorum.

24. [Cap. 27.] De clericis et monachis, ut in suo proposito permaneant.

25. [779. Cap. 13.] Ut decimas et nonas sive census omnes generaliter donent qui debitores sunt ex beneficia et rebus ecclesiarum, secundum priorum capitularum domni regis. Et omnis homo ex sua proprietate legitimam decimam ad ecclesiam conferat. Experimento didicimus in anno ^a (An. 779) quo illa valida famis inrepsit, ebullire vacuas anonas a daemonibus devoratas, et voces exprobrationis auditas.

26. Ut domus ecclesiarum et tegumenta ab eis fiant

VARIANTES LECTIONES.

¹ Clementiam t. regni 1. ² consecutus coniecit S. ³ anna 1.

NOTÆ.

^c Facta est eodem anno trans Rhenum apud orientales Francos adversus regem immodica conjuratio, cujus auctorem Hartradum comitem fuisse constabat. Sed hujus iudicium cito ad regem delatum est: ejusque solertia tam valida conspiratio citra ullum grande periculum in brevi conquievit, auctoribus ejus partim privatione luminum, partim exsilii poena condemnatis. Meminit ejusdem conjurationis idem Eginhardus ad annum 817. Item Theganus in libro de Gestis Ludovici Pii, cap. 22, ubi consilia Hardrati apertius explicat: «Erat (Reginbarius) filius filiae Hardiati, qui erat dux Austriae infidelissimus, qui jamdudum insurgere in dominum Carolum voluit et ei regnum minuere.» Auctor tamen Annalium ecclesiasticorum supra laudatus existimat Petrum episcopum Virodunensem se in synodo Francofordiensi propterea purgasse quia actionis adversus Carolum regem ejusque re-
Pippino filio nuper initae particeps dicebatur.
ronicon Virdunense Ilugonis abbatis Flavi-

^d niacensis, pag. 117. BALUZ.

^a Putavit Sirmondus hic agi de conspiratione que anno 792 patefacta fuerat apud Ratisbonam, cujus auctor fuit Pippinus Italiae rex. Verum ex his que ex Vasseburgio relata sunt apparet in aliud tempus transferendam esse hanc historiam. Id.

^b Sirmondus in notis ad hunc locum putat Ebroicensem episcopum fuisse. At idem auctor Annalium ecclesiasticorum ad annum 788, § 2, et 795, § 55, contendit opinionem Sirmondi non posse esse veram, et Girvoldum abbatem Fontanellensem et episcopum Ebroicensem diversum esse a Gerbodo.

^c Archiepiscopo Rothomagensi.

^d Hæc clausula est magni momenti. Ostendit enim privilegia monasteriis olim concessa ita intelligenda esse ut interim jura episcoporum serventur illæsa: Qua de re pluribus agetur in notis ad caput 81 libri primi Capitularium.

enadata vel restaurata qui beneficia exinde habent. A Et ubi repertum fuerit per veraces homines quod lignamen et petras, sive tegulas, qui in domus ecclesiarum fuerint, et modo in domo sua habeat, omnia in ecclesia fiant restaurata unde abstracte fuerunt.

27. [789. Eccl. c. 24.] De clericis, nequaquam de ecclesia ad aliam ecclesiam transmigrantur, neque recipiantur sine conscientia episcopi et litteras commendatitias de cuius diocesis fuerunt; ne forte discordia exinde veniat in ecclesia. Et ubi modo tales reperti fuerint, omnes ad eorum ecclesiam redeant, et nullus eum post se retinere audeat postquam episcopus aut abbas suus eum recipere voluerit. Et si forte senior ignorat ubi suum requirere debet clericum, cum quo fuerit, ipse eum sub custodia retineat, et non permittat eum vacare B a liubi, usque dum domino suo restituantur.

28. [Cap. 25.] Ut non absolute ordinentur.

29. Ut unusquisque C episcopus sibi subditos bene doceant et instruant; ita ut in domo Dei semper digni inveniantur qui canonicè possint fieri electi.

30. [Cap. 28.] De clericis ad invicem altercantibus, aut contra episcopum suum agentibus, sicut canones docent, ita omnimodis peragant. Et si forte inter clericum et laicum fuerit orta altercatio, episcopus et comes simul conveniant, et unanimiter inter eos causam diffiniant secundum rectitudinem.

31. [Cap. 29.] De coniurationibus et conspirationibus, ne fiant; et ubi sunt inventae, destruantur.

32. [Cap. 31.] Ut monasteria secundum canonicam institutionem fiant custodita.

33. [Cap. 32.] Ut fides catholica sanctae Trinitatis et oratio dominica atque symbolum fidei omnibus praedicetur et tradatur.

34. [Cap. 33.] De avaricia et cupiditate calcanda.

35. [Cap. 74.] De hospitalitate sectanda D.

36. [Cap. 35.] De criminosis, ut non habeant vocem accusandi maiores natu aut episcopos suos.

37. [Cap. 34.] De reconciliatione tempore necessitatis.

38. De presbyteris qui contumaces fuerint contra episcopos suos, nequaquam communicentur cum clericis qui in capella regis habitant, nisi reconciliati fuerint ab episcopo suo, ne forte canonica excommunicatio super eos exinde veniat.

39. Si presbyter in criminale opere fuerit deprehensus, ad episcopum suum ducatur, et secundum canonicam institutionem constringatur. Et si forte negare voluerit, et accusator comprobationem dare non potuerit, et coram episcopo definitum esse nequiverit, tunc ad universali concilio illorum ratio deferatur.

40. [Cap. 40.] De puellis quae a parentibus privatae fuerint, sub episcoporum et presbyterorum praevidentia gravioribus feminis commendantur, sicut canonica docet auctoritas.

41. [Cap. 41.] Ut nullus episcopus propriam sedem amittat aliubi frequentando, aut in propriis rebus suis manere audeat, amplius quam tres ebdomadas. Et propinqui vel heredes episcopi res quae ab episcopo sunt acquisitae, aut per comparationes, aut per traditiones, postquam episcopus fuerit ordinatus, nequaquam post eius obitum hereditare debeant, sed ad suam ecclesiam catholice. Illas autem quam prius habuit, nisi traditionem ad ecclesiam ex eis fecerit, heredibus et propinquis succedant.

42. [Cap. 42.] Ut nulli novi sancti colantur, aut invocentur, nec memoria eorum per vias erigantur; sed hii soli in ecclesia venerandi sint qui ex auctoritate passionum aut vitae merito electi sint.

43. [Cap. 64.] De arboribus et lucis destruendis canonica observetur auctoritas.

44. [Cap. 44.] Ut electi iudices de utriusque partibus non spernantur

45. [Cap. 63.] De eorum testibus canonica sit observatio. Et parvuli non trahantur ad sacramentum, sicut Guntbadingi faciunt.

46. [Cap. 46.] De virginibus, quo tempore velandi sint, vel quibus occupationibus ante annos viginti quinque; si necessitas compellit, ea quaerantur quae in canone scripta sunt.

47. De abbatissis quae canonicè aut regulariter non vivunt, episcopi requirant, ut regi adnuntient, ut ab honore priventur.

48. [Cap. 47.] De oblationibus quae in ecclesia vel in usus pauperum conferuntur, canonica observetur norma; et non ab aliis dispensentur nisi cui episcopus ordinaverit.

49. De presbyteris ante tricesimo aetatis anno non ordinandis.

50. [Cap. 50.] Ut confecta sacra mysteria, in missarum solemnibus omnes generaliter pacem ad invicem praebeant.

51. [Cap. 53.] De non recitandis nominibus antequam oblatio offeratur.

D 52. [Cap. 54.] Ut nullus credatur quod non nisi in tribus linguis Deus orandus sit; quia in omni lingua Deus adoratur, et homo exauditur, si iusta petierit.

53. [Cap. 55.] Ut nulli episcoporum et sacerdotum liceat sacris canonibus ignorare.

54. De ecclesiis quae ab ingenuis hominibus construuntur, licet eas tradere, vendere, tantum modo

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. vagari. ² unusquis i. ³ possi i. ⁴ sectenda i. ⁵ nobis i. ⁶ occasionibus coniecit S.

NOTÆ.

^a Flodoardus lib. III, cap. 23, de epistolis Hincmari: Ab antiqua regia capella tulisse. Capitulare

anni 756, cap. 6: in sacellum regis veniant. Vide capitulare de villis Caroli Magni, cap. 6. BALUZ.

ut ecclesia non destruat, sed serviuntur ^a cotidie honores.

55. Dixit etiam dominus rex in eadem synodo, ut a sede apostolica ^b, id est ab Adriano pontifici, licentiam habuisse, ut Angilramnum ^c archiepiscopum ^e in suo palatio assidue haberet propter utilitates ecclesiasticas. Deprecatus est eandem synodum, ut eo modo sicut Angilramnum habuerat, ita etiam Hildeboldum episcopum ^d habere debuisset; quia et de eodem, sicut et de Angilramnum, apostolicam li-

centiam habebat. Omnis synodus consensit, et placuit eis eum in palatium esse debere propter utilitates ecclesiasticas.

56. Commonuit etiam ut Aliquinum ^e ipsa sancta synodus in suo consortio ^h sive in orationibus recipere dignaretur, eo quod esset vir in ecclesiasticis doctrinis eruditus. Omnis namque synodus secundum ammonitionem domni regis consensit, et eum in eorum consortio sive in orationibus recipiunt.

VARIANTES LECTIONES.

¹ angliramnum 1. ² consortio con. S. confortio 1.

NOTÆ.

[†] Sirmondus edidit *serventur*. Fortassis vera est emendatio Sirmondi. Nam voces *servire* et *servare* aliquando invicem permutari solitas colligitur ex capite 67 libri primi Capitularium, ubi pro eo quod meliora Exemplaria habent *honores serventur*, in Pithæano tamen Camberonensi, Aurelianensi, Thuano, Parisiensi, Divioniensi, et Metensi scriptum est *serviant*, in Tiliano *servant*. Editio quoque Basileensis habet *serviant*. Sed Heroldus admonuit in margine legendum esse *serventur*. Antonius Augustinus in Glossario ad Julianum Antecessorem adnotat vocem *observent* in capite 29 novellæ 123 positam esse pro *observiant*. BALUZ.

^b Consueverant ergo reges nostri per illa tempora petere a pontificibus Romanis episcopos et presbyteros qui assidue in palatio manerent. Originem istius moris reperio in epistola 26 Codicis Carolini, quæ est Pauli papæ ad Pippinum regem, in qua hæc leguntur: « Præcelsa christianitas vestra per easdem suas a nobis petiit syllabas Georgium episcopum et Petrum presbyterum in vestro permanere servitio nos debere concedere. Et quidem præcellentissima vestra benignitas agnoscat nos jamdudum de hoc vestræ obtemperasse voluntati. » At excellens est et sanctitate plena sequens Pauli pontificis admonitio. Subdit enim: « Pro quo dirigite nobis quid de episcopatu prædicti Georgii et de Ecclesia quæ prænominato Petro commissa est peragere debeamus, ne amplius illis admonitis in nimiam neglectus incuriam deveniant. » Existimabat itaque Paulus non posse Georgium et Petrum regere Ecclesias suas eodem tempore quo erant in palatio. Petit ergo a Pippino ut ad se rescribat quid statui velit de episcopatu ejusdem Georgii et de Ecclesia quæ Petro commissa erat, ne, illis amotis, damna et detrimenta patiantur per absentiam rectorum. Legi enim illic puto debere *amotis* pro eo quod vulgatæ Editione habent *admonitis*. Porro, præter auctoritatem Romani pontificis, necessarius quoque erat episcoporum sive conciliorum Gallicanorum consensus ut episcopi et presbyteri facultatem haberent com-

^B morandi in palatio; quemadmodum in hoc capite Francofordiensi legitur acitatum esse a Carolo Magno cum Angilramnum primo, dein Hildeboldum in palatio suo habere voluit propter utilitates ecclesiasticas. Testis est etiam hujus rei Hincmarus in epistola 14, cap. 14, loquens de ministerio et officio archicapellani: « A tempore vero Pippini et Caroli interdum per presbyteros, interdum per episcopos regia voluntate atque episcopali consensu, per diaconos vel presbyteros magis quam per episcopos hoc officium exsecutum existit: quia episcopi continuas vigiliis supra gregem suum debent assidue exemplo et verbo vigilare, et non diutius secundum sacros canones a suis abesse parochiis. » Tum in capite sequenti enumerat presbyteros qui sub Pippino, Carolo, et Ludovico archicapellani fuerunt. Id.

^c Metensem. Vocabatur autem archiepiscopus, quamvis metropolitani non esset, quia summus sacri palatii capellanus erat; sicut Fulradus abbas sancti Dionysii, qui eadem dignitate ornatus erat in palatio Pippini et Caroli, quia presbyter erat, Franciæ archipresbyter vocatur in epistola Adriani papæ ad Tilpinum archiepiscopum Rhemensem, quæ exstat apud Flodoardum. Porro Angilramnum fuisse etiam cancellarium Caroli Magni legitur in Chronico monasterii Senoniensis. Quod si verum est, hinc confirmari potest eorum opinio qui putant archicapellani et archicancellarii officia conjuncta fuisse sub secunda regum nostrorum familia. Id.

^d Colonienſi ſedi præfuit.

^e Sermo est de Alcuino. Vetus Codex, *Aliquinum*, pro *Alquinum*. Testamentum Evrardi comitis, in Codice donationum piarum Auberti Miræi, pag. 99: *Librum Alquini ad Widonem comitem*. Alcuinum etiam vocat Thiofridus abbas Eternacensis, in prologo ad Vitam sancti Willibrordi, ut testatur Joannes Roberti, in notis ad epitaphia ejusdem Thiofridi, pag. 81. Annales Anianenses in veteri Codice nostro ms.: « Quem librum (id est, textum Evangeliorum) ejusdem regis magister et didascalus propria manu descripsit Alcuinus, qui et Albinus. Id.

CAPITULARE SAXONICUM (An. 797, Oct. 28, Aquis.).

Constitutionem ab Holstenio ex Codice Romano publici juris factam ope, 1. Codicis ejusdem, inter Palatinos bibl. Vaticanæ n. 289, in-fol. 62-64, sæc. ix et 2. Codicis Corbeiensis m. sæc. ix, vel x, pag. 28-35, integritati suæ restitui.

Anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi 797¹, et 30° ac 22°, regnante domno Carolo præcellentissimo rege, convenientibus in unum

Aquis palatio ² in eius obsequio venerabilibus episcopis et abbatibus, seu illustribus viris comitibus, 5. Kalendas Novembris, simulque congregatis Saxonibus

VARIANTES LECTIONES.

¹ mcccxciv 2. ² xxv. 2. ³ palatio 1. palatii 2.

de diversis pagis, tam de Westfalahis et Angrariis, A quam et de Oostfalahis ¹, omnes unianimiter consenserunt et aptificaverunt, ut de illis capitulis pro quibus Franci, si regis bannum transgressi sunt, solidus sexaginta componunt, similiter Saxones solvent, si alicubi contra ipsos bannos fecerint.

HEC SUNT CAPITULA.

1. ^b Ut ecclesiae, viduae, orfani, et minus potentes ² iustam et quietam pacem habeant. Et ut raptum et fortiam ³ nec incendium infra patriam quis facere audeat praesumptive. Et de exercitu nullus super bannum domini regis remanere praesumat.

2. Si quis supradicta octo ^b capitula transgressus fuerit, omnes statuerunt et aptificaverunt, ut Saxones similiter sicut et Franci sexaginta solidos componant.

3. Item placuit omnibus Saxonibus, ut ubicumque Franci secundum legem solidos 15 solvere debent, ibi nobiliores Saxones solidos 12, ingenui 5, liti 4 componant.

4. Hoc etiam statuerunt, ut qualiscumque causa infra patriam cum propriis vicinantibus pacificata fuerit, ibi solito more ipsi pagenses solidos duodecim pro districtione recipiant, et pro wargida, quae iuxta consuetudinem eorum solebant facere, hoc concessum habeant. Si autem in praesentia missorum regalium causae definitae fuerint, pro iamdicta wargida suprascriptos solidos duodecim ipsi pagenses habeant concessos. Et pro hoc quia missus regalis ex hac re fatigatus fuerit, alios duodecim solidos inde recipiat ad partem regis. Si autem ipsa causa ad palatium in praesentia regis ad definiendum fuerit producta, tunc utrique solidi duodecim, id est, pro wargida, et quod vicinis debuit componere, eo quod infra patriam diffinita ratio non fuerit, ad partem regis ⁵ faciant componere, quod sunt solidi viginti quatuor. Nam si fuerit aliquis qui in patria, iuxta quod sui vicini iudicaverint, sequere pacificare noluerit, et ad palatium pro huius rei causa venerit, et ibi ei fuerit iudicatum quod iustum iudicium iudicassent, in prima vice, ut supra dictum est, solidos viginti quatuor ad partem regis componat. Et si tunc inde rediens se pacificare et iustitiam facere rennerit, et iterum pro ista causa ad palatium fuerit convocatus et deiudicatus, bis viginti quatuor solidos componat. Si vero necdum correptus tertia vice pro eadem re ad palatium remeaverit, triplam compositionem exinde faciat ad partem regis.

5. Si quis de nobilioribus ad placitum manitus venire contempserit, solidos quatuor componat, ingenui duos, liti unum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ wuesterfahis et angariis... osterfahis 2. ² potestes 1. ³ furtum 2. ⁴ mii. 2. ⁵ reges 1. ⁶ unianimiter 1. ⁷ ita 1. 2. i. e. casa. ⁸ regium 1. regium corr. regiam 2. ⁹ foras corr. foris 1. ¹⁰ aut 1. et 2.

NOTÆ.

^a Ad tria ista Saxonum genera respexit Witichindus, lib. 1, pag. 6, ubi ait Saxones divisos fuisse in Orientales, Angarios atque Vestualos. Id.

^b Caput istud compositum est ex capp. 2, 3, 4,

6. De presbyteris statuerunt, quod si aliquid eis aut eorum hominibus quis contrarium facere aut tollere praesumpserit contra iustitiam, omnia in duplum restituat eis et componat.

7. De missis regis statuerunt, ut si ab eis aliquis interfectus evenerit, in triplum eum componere debeat qui hoc facere praesumpserit. Similiter quicquid aut eorum hominibus factum fuerit, omnia tripliciter faciant restaurare et secundum eorum ewa componere.

8. De incendio convenit, quod nullus infra patriam praesumat facere propter iram aut inimicitiam, aut qualibet malivola cupiditate; excepto si talis fuerit rebellis qui iustitiam facere noluerit, et aliter districtus esse non poterit, et ad nos, ut in praesentia nostra iustitiam reddat, venire dispexerit, condicto commune placito simul ipsi pagenses veniant; et si unianimiter ⁶ consenserint, pro districtione illius causa ⁷ incendatur, tunc de ipso placito commune consilio facto secundum eorum ewa fiat peractum, et non pro qualibet iracundia aut malivola intentione, nisi pro districtione nostra. Si aliter facere ausus fuerit, sicut superius dictum est, solidos sexaginta componat.

9. Item placuit ut quandoquidem voluit domus rex propter pacem, et propter laidam et propter maiores causas, bannum fortiozem statuere, una cum consensu Francorum et fidelium Saxonum, secundum quod ei placuerit, iuxta quod causa exigit et oportunitas fuerit, solidos sexaginta multiplicare in duplum, et solidos centum sive usque ad mille componere faciat qui eius mandatum transgressus fuerit.

10. De malefactoribus qui vitae periculum secundum ewa Saxonum incurrere debent, placuit omnibus ut qualiscumque ex ipsis ad regiam ⁸ potestatem confugium fecerit, aut in illius sit potestate utrum interficiendum illis reddatur, aut una cum consensu eorum habeat licentiam ipsum malefactorem cum uxore et familia, et omnia sua foris ⁹ patriam infra sua regna aut in marcu, ubi sua fuerit voluntas, collocare, et habeant ipsum quasi mortuum.

11. Illud notandum est quales debent solidi esse Saxonum; id est, bovem annoticum utrisque sexus autumnali tempore, sicut in stabulum mittitur, pro uno solido; similiter et vernum tempus, quando de stabulo exiit; et deinceps, quantum aetatem auxerit, tantum in pretio crescat. De annona vero bortrinis pro solido uno scapilos quadraginta donant, et de sigule viginti. Septemtrionales autem ¹⁰ pro solidum scapilos triginta de avena et sigule quindecim. Mel

Capitularis anni 788. Imo reliqua quoque ejusdem Capitularis capita hic deesse colligitur ex cap. seq. istius Capitularis; nam illic scriptum est: Si quis supradicta octo capitula etc. Id.

vero pro solido hortrensi sigla una et medio donant; A pro uno solido donent. In argento ¹ duodecim denarios Septemtrionales autem ¹ duos siclos de melle pro uno solido donent. Item ordeum mundum sicut et sigale pretium omnem aestimationem compositionis sunt ¹.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aut 1. ² a. xv. et inde speciebus 2. ³ c. s. desunt 2.

STATUTA RHISPACENSIA ET FRISINGENSIA (An. 799, Aug. 20).

Bernardus Pez in Codice diplomatico, p. 1, col. 74, encyclicam Arnonis Saliburgensis episcopi ediderat, qua episcopo Bajoariæ ad synodum a. d. xiiii Kal. Sept. Rhispaci in diocesi Ratisponensi celebranda invitavit. Nomina eorum qui adfuerunt exstant in Historia Frisingensi, apud Meichelbeck, t. I, p. 94, decreta vero nunc primum prodeunt ex Codice bibl. ducalis Guelferbytanæ Blankenburgico sæc. x, quo fol. 83-85 leguntur. Annus quo synodus habita est haud aperte constat, eam vero annum 801 præcedere, contra Mansii argumenta ex capite 5, quo pro regis salute orandum sit, liquet. Subjicimus quæ in Codice proxime sequuntur, fol. 85, 86, synodum Salisburgensem, æque ineditam.

DECRETUM SINODALE EPISCOPORUM EX IUSSIONE
DOMNI KAROLI.

1. Ideoque convenit supradictam congregationem sanctam domini Dei omnipotentis auxilio statuere in invicem indissolubili vinculo caritatis, ut unanimes uno ore honorificare Deum patrem in celis et concordiam pacis inter se perpetuo iure firmare quod universo populo christiano indesinenter conservare oportet, maxime tamen his qui ecclesiastici ordinis officio manciantur, qui pro se et pro totius christianitatis salute immaculatas hostias domino Christo debent offerre.

2. Admonebant enim in ipso concilio, ut nullus eorum sive episcopus, sive abbas, vel presbyter, aut monachus, vel etiam ceteri ministri sanctæ Dei ecclesiæ, seu sanctaemoniales, a recto tramite deviare præsumeret, et hic qui in canonica vita degere debisset, recte et secundum ordinem absque ulla transgressione vitam conservasset canonicam, aut hi qui sub voto monachicam vitam observare vovissent.

3. Statuerunt ut nullus inter aeclesiasticos ordines pro qualibet causa absque iudicio episcopi sui vel etiam metropolitani consensu ad iudicia secularia minime audeat accedere. Sed si qualibet causa intra sanctas ecclesias contigisset acquirere, cum omni caritate et concordia in invicem conservata requiratur; si episcopus vel abbas vel etiam presbyter inter se aliquam habuissent secularis rei altercationem, cum moderamine caritatis et insolubili vinculo pacis cum consilio episcopi sui in invicem sibi ea quæ in causa essent absque iniuria vel damnatis iuramentis fideliter et devote, iustitia inter eos peracta, cum timore Domini essent consentientes. Si vero cum consilio episcopi iustitia inter eos minime potuisset peragi, tunc ad metropolitanum episcopum causa deferatur, et cum ipsius consilio vel voluntate necnon et iussu omnia perficerentur.

4. Statuerunt etiam, ut cum consilio vel voluntate omnium pro remedio animarum elemosinas esse faciendas quater in anno, id est, sabbato ante palmas, et sabbato sancto pentecosten, et tertia sabbati septimi

B mensis, et in sabbato proximo nativitatis Domini, et hoc publice non propter laudem humanam vel vane gloriæ mercedem, sed pro æterna retributione et in exemplum populi christiani, unde ipse Dominus in euangelio ait: Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant vestra bona opera et glorificent Patrem vestrum qui in cœlis est. Et hoc invitus neque coactus nemo faciat, sed spontaneo iudicio unusquisque iuxta vires suas impertire studeat, quia non requiret Deus quantum, sed quanta voluntate proferatur. Quia voluntas bona pro opere facti reputabitur.

5. Item placuit sancto concilio quarta et sexta feria a carne et vino cuncto clero abstinendum et ad nonam letaniam faciendam cum missarum sollempniis pro incolomitate et prosperitate vel firmitate totius sanctæ Dei ecclesiæ vel pro æterna salute christiani populi et animarum suarum vita perpetua, vel pro vita et salute et stabilitate imperii domni regis vel filiorum eius, exceptis tamen diebus a nativitate Domini usque in octavas epyphaniae, et a pascha usque ad sanctam pentecosten, et præcipuis festivitibus, id est sanctæ Mariæ, sancti Iohannis baptistæ, duodecim apostolorum, sancti archangeli Michaelis, et sancti Martini, vel veneranda festivitate illius parrochie; vel etiam caritatis officium implendum in adventu fratrum supervenientium, et his qui in hoste vel in itinere sunt constituti, vel ad palatium domni regis veniunt, vel infirmitate etiam detenti, indulgentiam concedimus. Cibos vero quadragesimales vel potus in arbitrio uniuscuiusque esse utendos. Hoc tamen maxime cavendum, ut non usque satietatem cibum et potum sumamus, sed partius ¹. Qui vero plus abstinerit, plus se mercedem habere sciat. Si quis vero in ecclesiastico ordine vel clericatus officium hoc sponte adimplere studuerit, hortatur ut semper in melius proficiat. Si quis vero ex his negligens et desidiosus fuerit, corripatur, et invitus per admonitionem nostram et correptionem etiam coactus hoc faciat. Et hoc admonemus, ut prædicetur in populis, ut per exortationem et persuasionem vel per quamlibet occasionem hoc populis per-

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. parcius.

suadere possimus, cum omni studio fideliter et devote faciamus. Similiter decrevimus reliqua capitula conventionis nostrae per singula quaeque breviter praenotari.

6. Ut bis in anno concilia celebrentur, sicut in concilio Calcidonensi continetur capit. 19.

7. De non ordinandis presbyteris et diaconibus, nisi in legitimis temporibus, sicut in decretis Zosimi papae continetur capitulo 3 necnon et in decretis Gelasii papae capit. 11.

8. Ut pacem omnibus inperetur custodiri in ecclesia, sicut in capitulo 1 continetur regulae Innocentii papae.

9. Ut nullus communibus vestimentis spretis, nova et insolita assumat, id est quod vulgo nominatur cotzos vel trembilos, sicut in praefatione Gangrensis¹ sinodi prohibetur, et in decretis Gelasii habetur.

10. Ut nullus presbyter aut alius ex clero usuram exigat, sicut in decretis papae Leonis cap. 3, similiter et in decretis Gelasii papae cap. 15.

11. Ut nullus episcopus vel abbas attrahere² audeat res nobilium³ causa ambitionis sicut in canone Cartaginensi continetur cap. 5.

12. Ut si quis sacerdotum contra statuta decretalia praesumptiose agit, et converti nolens, ab officio suo moveatur, noteturque omnibus, ut nullus eum in consortio recipiat; et si quis hoc fecerit, simili sententiae subiacebit. Similiter et de laicis eandem constituimus regulam, sicut in decretis papae Leonis continetur cap. 5.

13. ⁴ Ut decimae populi dividantur in quattuor partes, id est una pars episcopo, alia clericis, tertia pauperibus, quarta in ecclesiae fabricis applicetur⁵, sicut in decretis⁶ papae Gelasii continetur cap. 27⁷.

14. Ut viduis et pupillis, orfanis, caecis et claudis⁸ tuitionem atque adminiculum impertiamus iuxta possibilitatem nostram vel vires, sicut in praecepto domni regis continetur.

15. De incantationibus, auguriis vel divinationibus, et de his qui tempestates vel alia maleficia faciunt, placuit sancto concilio, ut ubicumque depraesens⁹ fuerint, videat archipresbyter diocesis illius, ut diligentissima examinatione constringantur, si forte confiteantur malorum quae gesserunt; sed sub tali moderatione fiat eadem districtio, ne vitam perdant, sed ut salventur in carcere afflictis¹⁰, usque dum Deo inspirante spondeant emendationem peccatorum. Et ut nullatenus per aliqua¹¹ praemia a comitibus vel centenariis absque districta examinatione remittantur; et hoc si fecerint, archipresbyteri cum hoc cognoverint, nequaquam episcopos celare audeant, et

ab episcopis, ut dignum est, pro hoc corripiantur.

16. Ut omnes presbyteri doceant populum devitare nefarium iuramenti usum, sicut in Calcidonensi continetur concilio cap. 19.

17. Ut nullus ex clero feminam secum in domo habitare permittat propter suspicionis causam, nisi matrem et sororem aut amitam, sive eas quae suspiciones malas effugiunt, sicut in Niceno concilio continentur. Si quis post istam convenientiam mulieres in domo sua habuerit, deponatur. Si clericus hoc perpetratus fuerit, vapulet.

18. Ut claustra monachorum laici non intrent, nec inquietent fratres degentes sub silentio, nisi forte si maiores personae fuerint, quod omnino vitare non possumus.

19. Ut novatiani qui veniunt in monasterio, non recipiantur in ordine congregationis, antequam secundum regulam pleniter examinentur, et non preponantur ceteris in monasterio, antequam regularis vitae ordinem pleniter et doceantur, sicut in regula sancti Benedicti continetur.

20. Ut nemo utatur cuculla, nisi qui se monachi voto constrinxerit, aut si necessitas poposcerit propter frigorem, religiosus sacerdos utatur.

21. Et ut monasterium puellarum non intrent clerici neque laici, nisi tantum presbyter missam cantans vel visitationem infirmorum faciens horis competentibus statim exeat.

22. Ut liceat sanctimonialem signum ecclesiae pulsare, et lumen accendere.

23. Admonemus omnino omnem populum christianum, ab illicitis et sceleratis nuptiis abstinere.

24. Ut monachi ad convivia laicorum minime accedere praesumant. Ut qui monachico voto est constitutus, nullo modo parrochiam teneat, nec ad iudicia secularia accedere praesumat.

25. Ut nullus ex clero domnum regem inquietare audeat, antequam notetur causa episcopo suo. Et si ille minime potuerit definire, tunc dirigat eum ad metropolitanum episcopum. Et si ipse non potuerit causam ipsius deliberare cum consilio metropolitani, cum litteris commendatitiis dirigere eum studeat ad regem.

26. Ut abbatissae nullatenus exeant de monasteriis suis nisi per consensum atque licentiam episcoporum suorum, ipsique episcopi provideantur eis non negentur quando egredi debent de monasteriis pro utilitate sua. Talesque ipse abbatissae secum assumant, de quibus nullatenus redeuntis recitare praesumant ceteris sanctimonialibus, quia plurima destructio est, sicut in sancta regula continetur.

27. Ut sanctaemoniales non induantur virilia in-

VARIANTES LECTIONES.

¹ gangensis c. ² atrahere c. ³ mobilia 1. ⁴ Cap. 13. 14. leguntur et in Codice olim Tegernseensi iam regio Monacensi, atque pro continuatione capitularis perperam habita et numerata in Cod. Gothano, und⁵ varias lectiones adieci. Cap. 13 habetur et inter Karoli leges Langobard. cap. 95 ap. Muratorium. ⁶ amplificetur c. amplificetur Codd. Tegernseensis et Gothanus. ⁷ decreta Teg. Goth. ⁸ cap. XXVII. deest in Goth. ⁹ reprehensi Teg. ¹⁰ vox deest in c. adest in T. et Goth. ¹¹ aliquam c.

dumenta, id est rocho vel fanones, nisi tantum feminea vestimenta.

28. Ut abbates vel monachi vel monachae ipsorum abstineant se de quadrupedia carue, sicut in sancta regula continetur, nisi infirmi ad reparationem corporis restaurandam. Hoc vero non denegamus, si contigerit, ut caritatis officium persolvere debeant, aut si evenerit ex qualicumque necessitate aut famis inopia, et hoc cum magna consideratione atque consilio episcoporum fieri debeat. Nullusque sibi reputetur haec observare non posse propter varia itinera, quia Dominus missis in praedicationem discipulis, iussit non peram sumere neque calciamenta neque duas tunicas, quanto magis nos qui sumptus atque vestimenta sufficienter habemus.

29. Ut nullus episcopus neque abbas sibi atrahere

A audeat res tributalium domni regis, id est basilicas eorum benedicere, vel quicquid a tali conditione pertinere videtur, antequam domnus rex hoc pleniter definiatur.

30. Ut nemo praesumat servus alterius ministrum ecclesiae constituere vel benedicere, antequam a domino suo tradatur in manus pontificis in libertate integra persistendum omnibus diebus; et sciat dominus eius post illum diem nullo dominationis iure in eum exercere; et tunc si dignum est ad sacrum ordinem accedat. Haec vero quae superius comprae-hensa sunt, observare statuimus primo in loco qui dicitur Rhispaio, secundo ad Frigisingas, tertio quae nunc subsecuntur, in monasterio Saliburch adaugere curavimus.

STATUTA SALISBURGENSIA (* An. 799).

1. Ut per omnes dioceses legalia baptisteria constituentur, et sacra fons ibidem honorifice aedificetur.

2. Ut infra quadragesimam singulis ebdomadibus ternas faciant laetania, id est 2. fer. 4. fer. 6. fer.

3. Ut omnis populus honorifice cum omnis supplicationibus devotione, humiliter et cum reverentia absque praetiosarum vestium ornatu vel etiam inlecebrosos cantico et lusu saeculari cum laetantiis procedant, et discant Kyrieleyson clamare, ut non tam rustice ut nunc usque, sed melius discant.

4. Ut Deo opitulante cuiusque consilio gubernante perpendamus, quid de his agendum sit quos ad sacrum ministerium ordinare cupimus, quod iudicio examinentur, si promoveri digni sint.

5. Ut hi qui ad sacrum ministerium ordinati sunt presbyteri, nullatenus praetermittere audeant indeciviter missarum sollemnia celebrare, nisi certis ex causis quae nostra sunt definire, pro quibus abstinere magis oportet usque ad tempus.

6. Ut episcopi abbates, presbyteri res sanctae ecclesiae sibi commissas inter parentes et proximos suos non amplius quam canonica sancit licentia dividant, ut ad cetera plebe vel his qui res suas ibidem offerunt, murmur vel detractio auferatur.

7. Ut admoneantur (C., admoneatur) archipresbyteri qui perquirere ac perscrutari ceteros presbyteros solent, diligenter considerare semetipsos, et ceteros quibus praesunt minime neglegant, sed solerter recogitent, se ad hoc constitutos, ut in ipsis episcopi sui partiantur onera sua.

8. Diaconi sobrie caste atque cum pudicitia vivant, ebrietatem nullatenus sequantur; sed quasi ministri Dei, humilitatis in se semper exempla demonstrent.

9. Ut monachi in monasterio qui vicibus ordinantur praepositi, decani, portarii, cellerarii, ceterique

ministri, non audeant sibi aliqua peculiaris usurpare nec collegere, quod anathema esse novimus.

10. Ut missa sanctae Dei genetricis Mariae quater in anno sollemniter celebretur, id est purificatio 4. Non. Febr. et conceptio quod est 8. Calendarum Aprilium et assumptio quod est 19. Kal. September, et nativitas quod est 6. Id. Septemb.

11. Ut feria 4. ante initium quadragesime, quam Romani caput ieiunii nuncupant, sollemniter celebretur cum laetania et missa post horam nonam.

12. Ut si vobis videtur usum Romanum habere velle, feria 4. ante cenam Domini orationes quae scripta sunt ad feriam 6. parasceue, ab episcopis vel presbyteris hora tertia diei supradictae feriae 4. dicantur in ecclesia cum genuflexione, nisi tantum pro Iudaeis, similiter et in parasceue hora noua, ut Romani faciunt; sicut in missale habet orationem ad collectam secundum Romanam consuetudinem faciamus.

13. Ut nullus de nobilibus neque abbas neque presbyter tonderi audeat, antequam in praesentia episcopi examinentur eius causa, ad cuius diocesim pertinet. Et si aliquas res vel ad monasterium vel ad ecclesiam tradiderit ubi tonsuratus est, ibi sub canonica vel regulari maneat vita. Si autem postea in propria sua residere vult, faciat hostem ut ceteri laici.

14. Notetur abbatibus, ut nullus de fratribus in monasterio plus ametur quam alius, nisi qui in bonis actibus melior invenitur, ut murmur auferatur a ceteris. Et ut nullatenus alii cui consentiat aliquid peculiaris colligere vel habere; et ut omnino litis et contentio diligentissime tollatur in monasterio; et quisquis in eo litem commoverit, tali disciplina corripiatur, ut ceteri metum habeant talia perpetrandi.

15. Si altercatio horta fuerit inter virum et feminam de coniugali copulatione, ut inter se regent de

NOTAE.

* Codex habet: *Titulum VI.* De his que postmodum addita sunt. Sed haec rubrica erronee tandem post cap. primum inserta est.

caruali commixtione, decrevit sancta synodus, ut si **A** vii negaverit eam fecisse ad uxorem, ut stet cum illa ad iudicium crucis, aut si ipse noluerit, inquirat aliam feminam quae cum illa stet, et si vir eandem copulationem dicit super eam, et illa negaverit, tunc ipsa femina purget se secundum legem.

16. Convenit igitur sanctae synodo, ut quando quis Deo iubente de hoc saeculo migraverit, sive episco-

A pus, sive abbas seu monachus, sive presbyter seu sanctimonialis femina, de ipso loco vel monasterio dirigantur litterae ad singulas domos episcopales, et ipse episcopus in diocesi (*C.*, diocesis) sua habeat commendatum, qui ipsas litteras suscipiat, et ceteris abbatibus vel abbatissis, necnon et omnibus presbyteris, pro ipsa anima orandum litteris suis notum faciant nomen et tempus.

EDICTUM PRO EPISCOPIS (An. 800).

Primum ab Amerpachio ex Codice Tegernseensi editum, ope Codicum 1 Sancti Galli n. 733 m., saec. ix ineuntis; 2 c. bibl. ducalis Guelferbytanae Blankenburgici m., saec. x; 3 bibl. ducalis Gothanae m., saec. xi; 4 c. olim Tegernseensis, jam vero bibl. regiae Monacensis, saec. x, recognovi. Ante annum 801 promulgatum fuisse patet.

Karolus, gratia Dei rex Francorum et Langobardorum, ac patricius Romanorum, dilectis ¹ comitibus seu iudicibus et vassis nostris, vicariis, centenariis, vel omnibus missis nostris et agentibus. Cognoscat utilitas vestra quia resonavit ² in auribus nostris ³ quorundam praesumptio non modica, quod non ⁴ ita obtemperetis pontificibus vestris seu sacerdotibus, quemadmodum canonem et legum continetur auctoritas, ita ut presbyteros nescio qua temeritate praesentari episcopis denegetis, insuper et aliorum clericos usurpare non pertimescatis, et absque consensu episcopi in vestras ecclesias mittere audeatis; necnon et in vestris ministeriis pontifices nostros talem potestatem habere non permittatis, qualem recitudo ecclesiastica docet ⁵. Insuper nonas et decimas, vel census, improba cupiditate de ecclesiis unde **C** ipsa beneficia sunt abstrahere nitimini, et precariis de ipsis rebus, sicut a nobis dudum in nostro capitulare ⁶ institutum est, accipere neglegitis, et ipsam sanctam Dei ecclesiam una cum ipsis episcopis vel abbatibus emendare iuxta vires vestras ⁷ denegatis.

Quapropter nos una cum consensu episcoporum nostrorum, abbatum, necnon et aliorum sacerdotum, haec instituta partibus vestris ⁸ direximus. Praecipientes enim iubemus, ut nullus quilibet ex ⁹ fidelibus nostris, a minimo usque ad maximum, in his quae ad Deum pertinent episcopo suo inoboedientia ¹⁰ parare ¹¹ audeat de supradictis capitulis, seu aliis eruditionibus ad illorum ministerium pertinentibus ¹²; sed cum bona voluntate et omni mansuetudine ¹³ subiectionum unusquisque sacerdoti suo propter Deum et pacis studio obtemperare studeat. Si quis autem, quod absit, unus ¹⁴ ex vobis de nonis et decimis censibusque reddendis ¹⁵, atque precariis renovandis, neglegens apparuerit, et importunus ¹⁶ episcopis nostris de his quae ad ministerium illorum pertinere noscuntur, vel sicut in capitulare dudum a nobis factum continetur, contradicere praesumpserit, sciat se procul dubio, nisi se ¹⁷ cito correxerit, in conspectu nostro exiude dicere ¹⁸ rationem. Et ut has litteras certius credatis, de anulo nostro subter eas decrevimus roborare.

VARIANTES LECTIONES.

¹ dilectissimis 1. ² resonuit 2. 3. 4. ³ deest 1. ⁴ deest 1. ⁵ donet 4. ⁶ vestros 1. ⁷ nostris 1. ⁸ deest 1. ⁹ inoboediens 2. 3. ¹⁰ parere 2. ¹¹ pertinentes 1. ¹² mansuetudinis subiectione 2. 3. 4. ¹³ ullus 2. 3. ¹⁴ redditis 1. ¹⁵ inportune 1. ¹⁶ deest 1. ¹⁷ deducere 2. 3. ducere 4.

NOTÆ.

⁸ Capit. 779, 13; 794, 25.

CAPITULUM PRO PAGO CENOMANICO (An. 800).

Exscripsi illud ex Codice Parisiensi bibl. reg. n. 5577, olim Colbert. n. 4167, regio 4382. membranaceo in octavo longiori, saec. x, ubi post aliquot Alcuini epistolas et tractatus habetur. Legitur et apud Benedictum libro Capitularium 1, cap. 303; atque post Caroli reditum ex itinere Cenomanico et Turonensi promulgatum fuisse patet.

CAPITULUM DOMNI CAROLI.

Pro nimia reclamazione quae ad nos venit de hominibus ecclesiasticis seu fiscalinis qui non erant adiurnati quando in Caenomanico pago fuimus, visum est nobis una cum consultu fidelium nostrorum statuere, ut quicumque de praedictis hominibus quartam facti teneret, eum suis animalibus seniori suo

D pleniter unum diem cum suo aratro in campo dominico araret, et post ea nullum servitium ei annuale in ipsa ebdomada a seniore suo requiretetur. Et qui tanta animalia non haberet ut in uno die hoc explorare valeret, perficeret praedictum opus in duobus diebus. Et qui solummodo invalida ita ut per se non possent arare quattuor animalia haberet, cum eis sociatis aliis araret uno die in campo senioris, et unum

diem postmodum in ipsa ebdomadae opera manuum¹ faceret. Et qui nihil ex his facere poterat neque animalia haberet, per tres dies seniori suo manibus a mane usque ad vesperum operaretur, et senior suus ei amplius non requireret. Diversis namque modis hec agebantur; a quibusdam tota ebdomada operabatur, a quibusdam dimidia, et a quibusdam duo dies. Idcirco haec statuimus, ut ne² familia se

A a praedictis operibus subtrahere posset, neque a senioribus amplius eis exquireretur³. Et qui minus quartae obtine de terra haberet, secundum estimationem sui telluris opera faceret. Haec Adalardo comiti palatio nostro ad eorum satisfactionem una cum aliis fidelibus nostris praecipere nostra vice et publice adnuntiare iussimus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ opera manuum alio atramento adscriptum. ² i. e. nec. ³ i. e. requireretur.

CAPITULARE TICINENSE (An. 801, Jun.).

Notæ historicæ in præfatione obviæ, additionem hanc ad leges Langobardorum mense Junio, quo imperator Roma rediens Papiæ commoratus est, promulgatam esse probant. Sistimus eam ope Codicum: 1. S. Pauli membr., sæc. ix ineuntis; 2. bibl. regiæ Paris. n. 4613; 3. Blankenburgensis; 4. Gothani; 4. b. Tegernseensis, unde prima capitularis editio, auctore Amerpachio fluxit; 5. Chisiani; 6. Cavensis, adjecta etiam lectione reliquorum Codicum qui capitularia Caroli Langobardica exhibent, scilicet (A.) Ambrosiani, (Fl.) Florentini, (L.) Londinensis, (V.) Vindobonensis, (Vn.) Veronensis, (E.) Estensis apud Muratorium laudati. Subjectimus additionem duplicem. Prior prodit ex Codice sancti Pauli, cujus capita, ultimo excepto, etiam Codices Chisianus et Cavensis inter Ludovici leges, et Ansegisus, capp. 74 et 75 libri iv, referunt; sed Codicis omnium antiquissimi auctoritas eo quoque adjuvatur, quod capita alia quæ leges eas in Chisiano et Cavensi excipiunt (infr. anno Ludovici tertio edenda) ejusdem fere argumenti sunt, ita ut eadem constitutione vix ac ne vix quidem ita efferri potuissent. Additionem alteram ex Codice Blankenburgensi proferimus.

CAPITULA^a QUÆ ADDITA SUNT AD LEGEM LANGOBARDORUM¹.

In nomine domini nostri Iesu Christi. Karolus, divino nutu² coronatus, Romanum regens imperium, serenissimus augustus, omnibus ducibus, comitibus, gastaldiis, seu cunctis rei publicæ per provincias Italiae a nostra mansuetudine praepositis. Anno ab incarnatione domini nostri Iesu Christi 801, indictione nona³, anno vero regni nostri in Frantia 33, in Italia 23, consulatus autem nostri primo, cum Italiam propter utilitatem sanctæ Dei ecclesiæ ac provinciarum disponendarum venissemus, et multæ adque diversæ per urbes singulas ante conspectum nostrum quaestiones tam de ecclesiasticis quam publicis ac privatis rebus discuterentur, pleraque statim recitata ex Romana seu Langobardica lege competenti sententia terminata sunt, quaedam vero in nostri examinis arbitrium ad tempus dilata, quorum iudicialis sententia a legislatoribus⁴ aut penitus omiſsa est, aut a posteris oblivioni tradita. Quodcirca

B nos considerantes utilitatem nostram et populi a Deo nobis concessi, ea quæ ab antecessoribus nostris regibus Italiae in edictis legis Langobardicæ ab ipsis editæ prætermittuntur, iuxta rerum et temporis considerationem addere curavimus, silicet ut necessaria quæ legi defuerant supplerentur, et in rebus dubiis non quorumlibet iudicium arbitrium, set nostræ regiae auctoritatis sanctio prævaleret. Capitula autem quæ nobis addere placuit, hæc sunt.

1. De cartis donationum faciendum⁵. Si quis⁶ Langobardus statum humanæ fragilitatis præcogitans, pro salutem animæ suæ de rebus suis⁷ cartam donationis cuilibet facere voluerit, non sicut actenus fieri solebat, ius sibi vendendi⁸, commutandi, et per aliam cartam easdem res alienandi reservet; set absolute faciat unusquisque de rebus suis quod velleit⁹, et noverit sibi a nostra auctoritate penitus interdictum duas de eadem rem facere donationis. Set postquam unam de rebus suis traditionem fecerit, aliam de ipsis faciendi nullam habeat potestatem¹⁰. Ita¹¹ tamen,

VARIANTES LECTIONES.

¹ hæc inscriptio exstat nonnisi in Cod. Tegernseensi; in quo formula. In n. d. n. I. Christi deest. ² deest 4. 5. 6. ³ ita superposito VIII. 1. VIII., 2. ⁴ legis Iatronibus 4 b. ⁵ faciendum statuimus si 4 b. ⁶ s. voluerit indicare vel cartula d. c. f. 5. 6. Vn. M. ⁷ donandi. c. 5. 6. Vn. M. ⁸ velit, nisi servaverit ordinationem sibi et usumfructum de rebus suis datis loco Deo dicato si aliter sibi placuerit, et noscat V. Vn. ⁹ p. exceptis rebus traditis euntis. In hostem sepe quidem. Ita etc. V. Vn. E. ¹⁰ Eidem 2. 4

NOTÆ.

^a Capitula ista primus vulgavit Vitus Amerbachius. Vetus illorum exemplar existisse Mutinæ ævo Sigonii ipse scribit in lib. iv de regno Italiae. Vetustissimum nos nacti sumus in bibliotheca Thuana; ac præterea octo ista capitula emendavimus ope duorum veterum Codicum mss. bibl. regiæ. De tempore non ambigitur quo illa constituta sunt, de loco non constat. Sirmondus existimavit ea Romæ fuisse promulgata. Attamen ex Chronico Moysiacciensi colligi posse videtur condita illa fuisse apud Ravennam, quo se mense Junio anni 801 contulisse Carolus imp. statur Eginhardus. Certe ex præfatione istorum

D capitulorum constat non uno loco actum fuisse de legibus emendandis, sed per urbes singulas ante conspectum principis varias quaestiones fuisse agitas, ac varia capitula necessaria legibus addita. BALUZ.

^b Hæc lex specialiter incipit de Langobardo, sed generaliter finitur cum dicit: Sed absolute faciat unusquisque, ut ait glossa vetus in Cod. reg. Usus tamen hujus legis maxime viguit inter Langobardos, qui eam frequenter afferunt in chartis donationum quæ exstant in chartulario monasterii Casauriensis et in chartis monasterii S. Bartholomei de Carpineto, tom. VI Italiae sacræ, pag. 1278 et 1282. Ib.

ut usumfructum si voluerit habere ¹, per precariam A fur vel latro comprehensus est, componere ¹¹ cogatur. res traditas usque in tempus diffinitum possidendi sit concessa facultas.

2. De herivanno ². Si quis liber, contempta iussione nostra, caeteris in exercitum pergentibus, domi residere praesumserit, plenum aribannum secundum lege Francorum, id est solidos sexaginta, sciat se debere componere. Similiter et pro contemptu singulorum capitulorum quae per nostrae regiae auctoritatis bannum promulgavimus, id est qui pacem ecclesiarum Dei, viduarum, orfanorum, et pupillorum ac minus potentium inrumperit ³, sexaginta solidorum multam exsolvat.

3. De desertoribus. Si quis adeo contumax aut superbus extiterit, ut, dimisso exercitu, absque iussio vel licentiam regis domum revertatur, et quod B nos Teudisca ⁴ lingua dicimus *heriliz* ⁵ fecerit, ipse ut reus maiestatis vitae periculum incurrat, et res eius in fisco nostro socientur.

4. De latronibus. Si quis latronem ⁶ morte dignum sibi ad occidendum traditum servaverit, et vitam indigno concesserit, medietatem damni propter quod traditus est ⁷, componat. Et idem latro, si rursus in latrocinio fuerit comprehensus, quod prius debuerat, capitalis sententiae debitum ⁷ exsolvat.

5. De mancationem qualibet. Si quis alterum praesumptive sua sponte castraverit, et ei ambos testiculos amputaverit, integrum widrigildum suum iuxta conditionem personae componat. Si virgam absciderit, similiter. Si unum testiculum ⁸, medietatem solvat. Hoc de oculis, manibus, et pedibus ⁹, vel de C lingua sancimus, ut si unum eorum abscisum fuerit, medietas ⁹ widrigildi; si ambo, integritas pro facti emendatione componatur.

6. De aldiones publicis ad ius publicum pertinentibus. Aldiones vel aldianae ad ius publicum pertinentes ea lege vivant in Italia in servitutem dominorum suorum ¹⁰, qua fiscalini ¹¹ vel lites ¹² vivunt in Francia.

7. De latronibus. Si quis furem vel latronem comprehenderit, et eum indemnem dimiserit, neque illum ad praesentia ¹³ ducis aut comitis vel loci servatoris, qui missus comitis est, adduxerit, et de hoc facto vel nequitia posthac in praesentia iudicum convictus fuerit, ipse damni aestimationem pro quo D

fur vel latro comprehensus est, componere ¹¹ cogatur.

8. De servis fugacibus ¹³. Ubi cumque intra Italia sive regius, sive ecclesiasticus, vel cuiuslibet alterius hominis servus, fugitivus inventus fuerit, a domino suo sine ulla annorum praescriptione vindicatur; ea tamen ratione, si dominus Francus sive Almannus aut alterius cuiuslibet nationis sit. Si vero Langovardus aut Romanus fuerit, ea lege servos suos vel adquirat vel amittat, sicut inter eos antiquitus est constituta.

CAPITULA ADDITA IN CODICE SANCTI PAULI.

9¹⁴. De qualibet causa. Si quis cum altero de qualibet causa contentionem habuerit, et testes contra eum per iudicium producti fuerint, si ille falsos eos esse suspicatur, liceat ei ¹⁵ alios testes, quos meliores potuerit, contra eos opponere, ut veracium testimonio ¹⁶ falsorum testium perversitas superetur. Quod si ambae partes testium ita inter se dissenserint ¹⁷, ut nullatenus una pars alteri cederi velit, elegantur duos ex ipsis, id est ex ¹⁸ utraque parte unus, qui cum excutis ¹⁹ et fustibus in campo discernunt ²⁰ utra pars falsitatem, utra veritatem suo testimonio sequatur. Et canphioni qui victus fuerit, propter periurium quod ante pugna commisit, dextera manu amputetur. Caeteri vero eiusdem partis testes, qui falsi apparuerint, manus suas redimant; cuius ²¹ compositionis duae ²² partis eis contra quem testati sunt, dentur, tertia pro fredo solvatur. Et in seculari quidem causa huiusmodi testium diversitas campo comprovetur; in ecclesiasticis autem negotiis crucis iudicio rei veritas ²³ inquiratur. Hoc et de timidis adque inbecillibus ²⁴ seo infirmis qui pugnare non valent, nec ²⁵ propter hoc iustitiam suam careant, censuimus faciendum. Testes vero de qualivet ²⁶ causa non aliunde querantur, nisi de ipsum comitatum in quo res unde causa agitur posite sunt, quia non est credevilem ²⁷, ut vel de statum ²⁸ hominis vel de possessionem cuiuslibet per alios meliores rei veritas cognosci ²⁹ valeat quam per illis qui viciniore sunt.

10. Si quis in aliena patria ³⁰ hubi vel propter beneficium, vel propter aliam quamlibet occasionem ³¹ assidue conversari solet, de qualibet causa ³² fuerit interpellatus herbi ³³ gratia de conquisito suo vel de mancipiis, hibi secundum suam legem iustitiam faciat, et cum

VARIANTES LECTIONES.

¹ si v. h. *deest* in 1. 3. ² aribando 4 b. ³ inrumperit raptumve infra patria fecerit, aut alienas domo incenderit, vel cum collecta multitudine vim cuiuslibet intulerit, sexaginta 5. 6. et Lang. excepto *Estensi*. ⁴ theodisca 5. ⁵ ereslig 1. erilex 4. eris lex 4 b. eriliz V. eriz Vn. erislig 6. ⁶ est, pro latrone ad partem publicam comp. *Mut. V. Vn.* ⁷ sententiam vitam 1. ⁸ et p. *deest* 1. ⁹ s. quaris hoc aritur vel I. v. in Italia 6. ¹⁰ lides 3. liddi 4 b. lidi V. Vn. M. ¹¹ p. iudicis ducis aut comitis loci s. V. Vn. *Est.* (c. vel loci s.) ¹² ad partem publicam c. V. Vn. ¹³ totum caput *deest* 1. 2. 3. 4. in cod. 1. alio loco legitur. ¹⁴ Eandem legem nonnullis mutatum repetiit *Hludowicus I. anno 817. v. infra.* ¹⁵ ei contra eos alios *Ch. C.* ¹⁶ testimonium 1. ¹⁷ assenserit 1. ¹⁸ *deest* 1. ¹⁹ discutis *Ch. C.* ²⁰ decertent *Ch.* ²¹ cuius usque solvatur *desunt Ch. C.* ²² dee 1. ²³ ueritatis 1. ²⁴ inbellicibus 1. ²⁵ i. e. ne. — *Ch. C.*: ut nullatenus. ²⁶ qualive 1. ²⁷ decrevilem 1. credibile *Ch. C.* ²⁸ testatum 1. ²⁹ cognoscit 1. ³⁰ patrias 1. ³¹ accassionem 1. ³² causam *Ch. re A.* ³³ b. g. de c. s. v. de m. *desunt Ch. C. et Langobh.*

NOTÆ.

¹ « Post tertium furtum, » ut ait glossa interlinearis in uno Cod. reg. BALUZ.

² « Habenti duos, » inquit eadem glossa. « Sed si unicum tantum habenti illum amputaverit, duas partes ipsius pretii componat, sicut de oculo. » Ib.

³ « Per hoc notatur quod hoc lex tantum ad Langobardos pertinet, » ut habetur in eadem glossa. In ⁴ In uno Cod. reg. legitur: *Qua fiscalini vivunt liberi vel ibi vel in Francia.* Ib.

talibus ¹ coniatoribus ² quales in eadem regionem^A vel provincia secum habere potuerit, legitimum sacramentum iuret; excepto si quis eum de stato suo ³, id est de libertate sua vel de hereditatem quam ei ⁴ pater suus moriens derelinquit ⁵, appellaverit ⁶: de his duobus liceat illis sacramentum in patria, id est in legitimo sui sacramenti sui loco, iurandum offerre ⁷; et is qui cum eo litigatur, si velit, sequatur illum in patriam suam ad recipiendum illum sacramentum. Ipse tamen primo ⁸ in eodem loco idem hubi interpellatus est, satisfaciat tam comiti et iudicibus quam aversario suo testibus provando, quod rem queque hab eo requiritur patri suo ⁹ ei derelinquit.

41. Ut omnis solutio adque compositio que in lege Saliga continetur, inter Francos ¹⁰ per duodecim dinariorum solidos componatur, excepto hubi contentio contra Saxones et Frisones exorta fuit, ibi volumus ut ⁴⁰ ¹¹ dinariorum quantitatem solidus habeat, quem vel Saxo vel Frisio et partem Salici Franci ¹² cum eo litigantis ¹³ solvere debet.

42. Ut de stato suo, id est de libertatem, vel de hereditatem, compellendus iuxta legis constitutionem manniatur. De ceteris ¹⁴ vero causis unde quis rationem est redditurus, si post secundam comitis admonitionem aliquis ad mallum venire noluerit ¹⁵, rebus eius in bannum missis venire et iustitiam facere compellatur.

43. Cuiuscumque hominis proprietas ob crimen aliquid hab eo commissum in bannum fuerit commissa, et ille re cognita ¹⁶ ne iustitiam faciat venire distallerit, annumque hac diem in eo hanno illum esse ¹⁷ permiserit, ulterius eam non adquirat, set ipso fisco regis societur. Debitum vero, quod his cuius ea fuit solbere debuit, per comitem ac ministros eius iuxta examinationem damni ¹⁸, de rebus movilibus qui in eadem proprietate ¹⁹ inventa fuerit, his quibus idem devior fuit exolvatur. Quod si rerum movilium ibidem inventarum quantitas ²⁰ ad compositionem non sufficerit, de inmovilibus suppleatur, et quod superfuerit, sicut dictum est, fiscos regis possideat. Si nihil super compositionem remanere potuerit, totum in illam expendatur. Si autem homo ille nondum cum suis coeredibus proprium suum divisum habuit, convocet eos comes, et cum eis legitimam divisionem faciat, et tunc sicut iam dictum est partem eius fiscos regis addiciat: et compositionem de eam iuxta modum superius comprehensum hiis ad quos ille legibus pertinet hec solbat ²¹.

CAPITULA ADDITA IN CODICE BLANKENBURGENSI,
FOL. 89, 90.

14. Hoc nobis precipiendum est omnibus cognitum facere, ut infra regna Christo propitio nostra omnibus iter agentibus nullus hospitium deneget, mansionem et focum, similiter pastum nullus contendere faciat, excepto in prato vel messe.

15. Ut liberi homines nullum obsequium comitibus faciant nec vicariis, neque in prato neque in messe, neque in aratura aut in vinea, et coniectum ullum vel residuum non solvant, excepto haribannatoribus vel his qui legationem ducunt.

16. Ut ^a publicum baptisterium in nulla parochia esse debeat nisi ubi episcopus constituerit cuius parochia est, nisi tantum si necessitas evenerit pro infirmitate aut pro aliqua necessitate. Illi presbiteri quos episcopus in sua parochia constituerit, in qualicumque loco evenerit licentiam habeant, ut omnino sine baptismo non moriantur.

17. De ^b modis excommunicationum tam de clericis quam de laicis. Si quis presbiter ab episcopo suo degradatus fuerit, et ipse per contemptum postea aliquid de suo officio sine comeatu facere presumpserit, et postea ab episcopo suo correptus vel excommunicatus fuerit, qui cum ipso communicaverit scienter, sciat se esse excommunicatum.

18. Similiter quicumque clericus aut laicus vel femina incestum commiserit, et ab episcopo suo correptus se emendare noluerit, et ab ipso excommunicatus scienter, sciat se esse excommunicatum. Et ut sciatis qualis modus sit istius excommunicationis: in ecclesiam non debet intrare, nec cum ullo christiano cibum vel potum sumere, nec eius munera accipere debet, vel osculum porrigere, nec in oratione se iungere, nec salutare antequam ab episcopo suo fuerit reconciliatus. Quod si aliquis se clamaverit quod iniuste sit excommunicatus, licentiam habeat ad metropolitanum episcopum venire, et ibidem secundum canonicam institutionem diiudicetur; et interim suam excommunicationem custodiat. Quod si aliquis ista omnia contempserit, et episcopus minime emendare potuerit, regis iudicio damnetur.

19. Illud ^c preterea per omnia precaves prohibere decrevimus, ut nullus presummat ante annos pubertatis, id est infra aetatem, puerum vel puellam in matrimonium sociare, nec in dissimili aetate; sed coetaneos sibi que consencientes ²². Multas septies ex huiusmodi nuptiale contractu ruinas animarum

VARIANTES LECTIONES.

¹ Talibus exepcto in probanda veritate cartulae vocatae falsae quales V. Vn. E. ² c. tamen liberis I. V. Vn. E. ³ suo ita ut actor aut nolit aut nequeat probare vel V. Vn. E. ⁴ et patre suos I. ⁵ derelinquit c. derelinquit rel. ⁶ a. nisi actio fuerit de investitura de V. Vn. E. ⁷ offerre I. o. scilicet si appellator non potuerit probare eum suum servum esse in eadem patria ubi fit appellatio. Et is V. Vn. E. ⁸ promo I. prius rel. ⁹ pater suus Ch. C. A. V. Vn. et rel. ¹⁰ in francia Ch. in francia et ubicumque V. Vn. E. ¹¹ Mur. LX, codices omnes aut XL aut quadraginta. ¹² francium I. ¹³ litigantes I. ¹⁴ cetero I. ¹⁵ nolueris I. ¹⁶ cognitam I. ¹⁷ bannum i esset I. ¹⁸ damnum I. ¹⁹ proprietatem I. ²⁰ quantitatis I. ²¹ id est exsolvat. ²² Consencientes cod.

NOTÆ.

^a cf. 755. Vern. 7.
^b cf. 755. Vern. 9.

^c Apud Muratorium inter leges Caroli Magni cap. 445.

factas audivimus, et tales fornicationes perpetratos, A quales nec inter gentes : ita plane, ut cum contigerit puerum adultum esse et puellam parvulam, et e contrario si puella maturae aetatis et puer si tenere, et per virum cognata et socrus deprehendantur adultere, et propter puellam frater vel pater pueri tanti peccati flagitio pereant inretriti. Unde qui haec prohibita de cetero usurpare presumpserit, ab omni ecclesiastico consortio sit alienus, sed nec ad publicis sit inmundis iudiciis.

20. De coniunctione parentelae, neque in quarto neque in quinto geniculo coniungere presummat aliquis; et si quis presumpserit, a sancta communione sit alienus.

21. Ecclesiae vero quae aedificantur per singula loca, nullus episcopus audeat sine dote ecclesiam sacrare, quaeque sacratae fuerint, sint in potestate episcopi. Quod si quisquamque laicus exinde portionem querere presumpserit, ipse ecclesiae claudantur, et populus ipse a communione privetur.

22. De servo vero et liberto, nisi tradatur a domino ipsius in manu pontificis, nullus eum presummat ad sacerdotium promovere.

23. De ecclesia quae antea sacrata fuit, et pro qualibet occasione aut incendio altare eius fuit destructum, licentiam habeat pontifex in eadem iterum altare construere. Quod si pontifex aut, pro senectute, aut pro egritudine ad ipsum sanctum locum ambulare minime potuerit, tunc ille presbiter aut qualicumque custos per consilium plebis ad suum pontificem altare deferat ad sacrandum; et ipse presbiter per auctoritatem pontificis sui in loco constituto ordinare debeat. Et si ecclesia noviter aedificata fuerit, nullus episcopus habeat licentiam, sicut superius legitur, presbiterum transmittere, sed ipse pontifex pergat virtutes conlocare vel altaria sacrare.

24. ¹ *Ut* ² *iudices sive missi fiscales freda non exigant prius quam facinus componatur* ³. Hoc quoque iubemus, ut iudices supranominati sive fiscales de quacumque causa freda non exigant prius quam facinus componatur. Si quis autem per cupiditatem ⁴ ista transgressus fuerit, legibus componatur ⁵. Fredum autem non illi iudici tribuat ⁶ cui culpam commisit, sed illi qui solutionem recipit; tertiam partem coram testibus fisco tribuat, ut pax perpetua stabilis permaneat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. a. ² numerus deest in codice. ³ haec ex cod. Tegernseensi et Blankenb. edimus. ⁴ componant Bl. ⁵ pro cupiditate Bl. ⁶ componatur T. l. eum c. Bl. ⁷ t. scilicet reus V.

NOTÆ.

¹ Ibid. cap. 90 et 127.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 801, Nov.).

Codicum, in quibus capitulare hoc legitur, antiquissimus est : 1. C. bibl. regiae Monacensis, inter libros S. Emmerammi Ratisbonensis F. 11 signatus, memb., sæc. ix. Evolvi præterea : 2. C. bibl. regiae Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 signatum m. sæc. x, cum quo : 3. C. Vincentii Mettensis, quo Sirmondi et Baluzii editiones nituntur, ut supra monuimus convenit. 4. C. Andaginensis monasterii, sæculi x, apud Martene et Durand Vett. SS. et Monumentorum Coll. t. VII, pag. 26. capitula eadem qua nos inscriptione, sed ordine paululum diverso, scilicet capp. 3, 8, 4, 6, 7, 5, 1, 2, 9, 10-16, 17-21, sistit, subjectis capitulis sex, quæ in reliquis Codicibus non exstant. Capitulare in utroque Codice Parisiensi refertur ad annum imperii primum, quo, secundum annales Juvavenses, Carolus mense Novembri *synodum examinationis episcoporum et clericorum fecit*.

¹ HÆC SUNT CAPITULA EX DIVINARUM SCRIPTURARUM SCRIPTIS ², QUÆ ELECTI SACERDOTES CUSTODIENDA ATQUE ADIMPLENDA CENSUERUNT ³.

1. Ut cuncti sacerdotes precibus assiduis pro vita et imperio domni imperatoris, et filiorum ac filiarum salute, orent.

2. Ut unusquisque sacerdos cotidianis adsistat orationibus pro pontifice cuius gubernatur regimine.

3. Ut unusquisque sacerdos ecclesiam suam cum omni diligentia aedificet ⁴; et reliquias sanctorum cum summo studio vigiliarum noctis et divinis ⁵ officiis conservet ⁶.

4. Ut omnibus festis et diebus dominicis unusquis-

que sacerdos euangelium Christi populo praedicet ⁷.

5. Ut unusquisque sacerdos orationem dominicam et symbolum populo sibi commisso curiose insinuet, ac totius religionis studium et christianitatis cultum eorum mentibus ostendat.

6. Ut unusquisque sacerdos cunctos sibi pertinentes erudiat, ut sciant qualiter decimas totius facultatis aecclesiis divinis debite ⁸ offerant.

7. Ut et ⁹ ipsi sacerdotes populi suscipiant decimas, et nomina eorum ¹⁰ et quicumque ¹¹ dederint scripta habeant, et secundum auctoritatem canonici coram testibus dividant. Et ad ornamentum

VARIANTES LECTIONES.

¹ scripta 1. ² deest 1. ³ aedificat 1. ⁴ sic. 1. 2. 3. 4. diurnis corrigit B. ⁵ conseruat 1. ⁶ praedicat 1. ⁷ debite 1. ⁸ deest 1. ⁹ eorum q. 2. 3. ¹⁰ quaecumque recte 4.

NOTÆ.

¹ In Codice Oxoniensi, ex quo Spelmannus hæc capitula edidit in tomo I Conciliorum Angliæ, pag. 258, hic erat titulus : *Hæc sunt jura sacerdotum quæ tenere debent*. Non esse Egberti archiepiscopi

Eboracensis, sub cuius nomine ea Spelmannus edidit certum est. Imo in Codice Oxoniensi, ut idem scribit, ante librum poenitentialem Egberti inseruntur. BALUZ.

ecclesiae primam elegant¹ partem, secundam autem ad usum pauperum vel² peregrinorum per eorum manus misericorditer cum omni humilitate dispensent; tertiam vero partem semetipsis solis³ sacerdotes reservent⁴.

8. Ut omnes sacerdotes horis competentibus diei et noctis suarum sonent⁵ aecclesiarum signa, et sacra tunc⁶ Deo celebrent⁷ officia, et populos erudiant, quomodo aut quibus Deus adorandus est horis.

9. Ut nullus sacerdos in domibus vel in aliis locis, nisi in aecclesiis dedicatis, celebrare missas⁸ audeat, nisi necessitas compellit⁹.

10. Ut a¹⁰ cunctis sacerdotibus ius et tempus baptismatis temporibus congruis, secundum canonicam institutionem, cautissime observetur.

11. Ut omnes sacerdotes quibuscumque horis omnibus indigentibus baptismum, infirmitatis causa, diligentissime tribuant.

12. Ut nullus presbyter sacrum officium sive¹¹ baptismatis¹² sacramentum, aut aliqui donorum spiritualium, pro aliquo¹³ praetio vendere praesumat, ne vendentes et ementes in templo columbas imitentur; ut pro his quae adepti sunt, gratiam divinam non praecia¹⁴ concupiscant terrena, sed solam regni coelestis gloriam promereantur accipere.

13. Ut nullus presbyter a sede propriae¹⁵ sanctae aecclesiae sub cuius titulo ordinatus fuit, ambitionis¹⁶ causa ad alienam pergat aecclesiam, sed in eadem devotus usque ad vitae permaneat exitum.

14. Ut nullus ex sacerdotum numero ebrietatis vicium nutriat¹⁷, nec alios cogat per suam iussionem inebriari.

15. Ut nullus sacerdos extranearum mulierum habeat familiaritatem; nec in sua¹⁸ domo, in qua ipse habitat, nullam¹⁹ mulierem umquam permittat²⁰ habitare.

16. Nulli sacerdotum liceat fideiussorem²¹ esse; neque, derelicta propria lege, ad²² secularium²³ iudicia accedere praesumat.

16 b. ²⁴ Ut qui possessionem aecclesiae vel parochiam²⁵ per triginta annos sine alicuius interpellatione tenuerit, iure perpetuo possideat. Si vero inde crebro repetitum fuerit, fiat diligens inquisitio. Et si²⁶ eum qui repetit, iuste quaerere patuerit, adhibitis veracibus et nobilibus testibus quod repetit confirmando vindicet.

17. Nemo ex sacerdotum numero arma pugnantium umquam portet²⁷, nec litem contra proximum ullam excitet.

18. Ut nullus presbyterorum edendi aut bibendi causa ingrediatur in tabernis²⁸.

19. Ut nullus sacerdos quicquam²⁹ cum iuramento iuret, sed simpliciter cum puritate et veritate omnia dicat.

20. Ut cuncti sacerdotes³⁰ omnibus illis confitentibus eorum crimina, dignam poenitentiam cum summa vigilantia ipsis indicent³¹; et omnibus infirmis ante exitum vitae viaticum et communionem corporis Christi misericorditer tribuant.

21. Ut secundum definitionem sanctorum patrum, si quis infirmatur, a sacerdotibus oleo sanctificato cum orationibus diligenter unguatur.

IN CODICE IV HÆC SUBIICIUNTUR:

22. *De nonis et decimis.* Volumus atque iubemus, ut de omni conlaboratu et de vino et foeno fideliter et pleniter ab omnibus nona et decima persolvatur. De nutrimine vero pro decima sicut hactenus consuetudo fuit ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate.

23. *De antiquis ecclesiis ut³² rem suam habeant.* Ut nec decimis nec aliis possessionibus priventur, ita ut oratoriis tribuatur.

24. *De spiritalibus filiis.* Deinde praecepimus, ut unusquisque compater vel proximi spiritales filios suos catholice instruant.

25. *De sacerdotibus.* Ut iuxta apostoli vocem irreprehensibiles sint et moribus ornati, et nequaquam turpibus lucris deseant, iuxta illud quod ait scriptura: *Nemo militans Deo implicat se negotiis saecularibus, ut ei placeat se cui se probavit.* Et a turpibus lucris et usuris non solum ipsi abstineant, verum etiam plebes sibi subditas abstinere instruant.

26. *De incestuosus.* Ut incestuosi iuxta canonicam sententiam poenitentia multentur. Qui vero decimas post crebras admonitiones et praedicationes sacerdotum dare neglexerint, excommunicentur; iuramento vero eos constringi nolumus.

27. *De discretione in corporis et sanguinis Domini perceptione.* Cavendum est enim, ne si nimium in longum differatur, ad perniciem animae pertineat, dicente Domino: *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis.*— Si vero indiscrete accipiatur, timendum et illud quod ait apostolus: *Qui manducat et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* Iuxta ergo apostolici documentum probare se debet homo et sic de pane illo manducare et de calice bibere, ut videlicet abstinens se aliquot diebus ab operibus carnis et purificans corpus animamque suam praeparet se

VARIANTES LECTIONES.

¹ eligant 2. 3. ² p. atque p. 1. ³ soli 2. ⁴ reseruant 1. ⁵ sonant 1. ⁶ et sacra 2. 3. ⁷ celebrant 1. ⁸ missis 1. ⁹ n. n. c. *desunt* 2. 3. ¹⁰ *deest* 1. 4. ¹¹ sine 1. ¹² baptismate s. 1. baptismale 4. ¹³ alico 1. ¹⁴ non p. non c. 1. ¹⁵ propria 2. 3. ¹⁶ ammonitionis 1. 4. ¹⁷ nutriet 1. ¹⁸ suo 1. ¹⁹ ullam 2. 3. ²⁰ permittit 1. ²¹ fideiussorum 1. ²² a 1. ²³ secularia 2. 3. ²⁴ *hoc caput deest* 1. 4. ²⁵ parrochie *corr.* parrochiam 2. ²⁶ portat. excitat 1. ²⁷ tabernas 2. 3. ²⁸ quicquam 1. ²⁹ s. in o. 1. ³⁰ indicat 1. ³¹ ut non r. *M.*

ad percipiendum tantum sacramentum exemplo Da- A opere coniugali ab heri et nudius tertius, nequaquam vid; qui nisi se confessus fuisset abstinuisse se ab panes propositionis a sacerdote accepisset.

MANDATUM DE SAXONIBUS OBSIDIBUS IMPERATORI MOGUNTIAE PRÆSENTANDIS.
(802, Jan. aut Febr. Aquisgrani.)

Membranam cujus ope b. m. Ussermannus tomo I Prodroimi Germaniæ sacræ, n. 3 mandatum hoc publici juris fecerat, anno 1820, in monasterio Sancti Pauli in Carinthia constitutus, integram iterum exscripsi. Constat duobus foliis membranæ teneræ, Codici membr. canones ecclesiasticos continenti et sæculo nono exarato, sæculo ut videre est xiv, assutis; scriptura est anni circiter post Christum natum octingentesimi. Edictum primis anni 802 mensibus, cum imperator Aquisgrani commoraretur ascribendum esse, eo patet, quod Carolus eo tantum anno et anno 794 paschali tempore Francofurti, in suburbanis Moguntiae, moratus sit. Anno vero 794 minus commode ascriberetur, cum annis posterioribus demum maximus Saxonum obsidum numerus in manus regis incidisset.

Cæterum nomina episcoporum et abbatum, scilicet Basileensis, Constantiensis, Augustini, et Augiensis, hic de iis tantum Saxonibus, qui in Alamannia tenebantur, jamque per episcopum Basileensem Hittonemque comitem imperatori adducendi erant, sermonem esse produnt. Comitum nomina nonnulla in chartis Alamannicis ejus ævi occurrere Ussermannus animadvertit, scilicet Hittonem an. 809 in Albwinipara circa Danubium, Richoinum an. 817, Wannungum in Nibelgovia an. 802, Unrocum, Ripoinum in Nibelgovia an. 802, Birtilonem in Bertoldesbara.

DE WESTFALANIS ISTOS RECIPIET HAITO EPISCOPUS ^a ET B
BITTO COMIS.

Leodac filium Bodoloni
Adalradum filium Marcradi habuit ^b Aino ^c episcopus
Odonem filium Emmoni habuit Ansbertus comis
Eruin filium Rano habuit Richoinus
Crailinc filium Thetmaer habuit Richoinus
Gerimfrid filium Egloin habuit Egeno ^d episcopus
Aichardh filium Fredred habuit Ado de Alamania
Theodoar filium Audradi habuit Winangus comis
Baldricum filium Rotgeri habuit ^e Geremannus
comis

Adalgandum filium Suigaut habuit Unrocos comis

DE OSTFALANIS :

Gerardum filium Macconis habuit Sinbertus ^f episcopus
Hlasi filium Brunardi habuit Agino episcopus
Filius Maingis habuit Lantfredus
Titbaldum ^g filium Sigibaldi habuit Ripoinus comis
Vulferi filium Sieri habuit Audracus comis.
Hernaldum filium Suithardi habuit Waldo abbas ^h
Eriwardum filium Herigildi habuit Erivaldus Alamannus

Isti veniant ad Mogontiam media quadragesima.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Titbaldus corr. Titbaldum c. ² Buit cod.

NOTE.

^a Vox ubique fere hab. scripta, exceptis locis quos asterisco signavi.

^b Basileensis.

^c Id est, Agino, Eginno, Constantiensis.

^d Constantiensis.

^e Vox omissa erat, loco vacuo relicto.

^f Augustanus.

^g Augiensis.

Hi sunt in summa 37.

Fredeger filium Ermamenarii habuit Birtilo
Filius Macconis habuit Vulfaldus comis
Wendulfum filium Bernulfi habuit Vulfaldus
Dodonem filium Attosti habuit Torro
Sidugath filium Benninc habuit Bertaldus comis
Ricohardum filium Unvani habuit ¹ Bertaldus comis
Fredegarium filium Wicharii habuit Walah
Alabernum filium Tutonis habuit ² Vulvaldus

DE ANGRARIIS :

Bunun filium Theotaker habuit Wichartus
Albertum filium Wilberni habuit Sindbert episcopus

Hetti filium Megi habuit Sciltung
Hadamarum filium Sigimari et Hittun filium Friedeleih et Brunherum filium Liutheri habuit Wolfoltus
Ditmannum filium Osmanni habuit Waldo
Fridamundum filium Warmunti habuit Einhartus et Macrinum filium Megitodi
Ruadhartum filium Danctagi habuit Ruadhari
Hadabernum filium Witradi habuit Reccho
Wolfurichum filium Eoriches habuit Eginno episcopus

CAPITULARE AQUISGRANENSE AN. 802 (Mart., Aquis.).

Annales Laureshamenses, Sancti Amandi, Guelferbytani et Juvavenses, Carolum imperatoria dignitate accepta in Francia reducem, mense Martio anni 802 Aquisgrani placitum habuisse referunt, quo et nova sacramenta reciperet, et missos ad exigenda ea ab universo populo et ad justitias per omnia sua regna faciendas transmitteret. Capitula ea de re edita servavit Codex bibl. Paris. n. 4613, sæc. x, unde Baluzius primus vulgavit, cuiusque ad fidem diligenter recognita hic iterum prodeunt.

1. *De legatione a domno imperatore directa.* Serenissimus igitur et christianissimus dominus imperator Karolus elegit ex optimatibus suis prudentissimis et sapientissimos viros, tam ^a archiepiscopis, quam et reliquis episcopis, simulque et abbates venerabiles laicosque religiosos, et direxit ¹ in universum regnum suum, et per eos cunctis subsequentibus secundum rectam legem vivere concessit. Ubi autem aliter quam recte et iuste in lege aliquit esse constitutum, hoc diligentissimo animo exquirere iussit et sibi innotescere: quod ipse donante Deo meliorare cupit. Et nemo per ingenium suum vel astutiam perscriptam legem, ut multi solent, vel sibi suam iustitiam ^b marrire audeat vel prevaleat, neque ecclesiis Dei, neque pauperibus, nec viduis, nec pupillis, nullique homini christiano. Sed omnes omnino secundum Dei preceptum iusta viverent rationem iusto iudicio, et unusquisque in suo proposito vel professione unanimitate permanere; ammonere canonici vita canonica absque turpis lucri negotio pleniter observassent, sanctemonesiales sub diligentia custodia vitam suam custodirent, laici et seculares recte legibus suis uterentur absque fraude maligno, omnem in invicem in caritate et pace perfecte viverent; et ut ipsi missi diligenter perquirere, ubicunque aliquis homo sibi iniustitiam factam ab aliquo reclamasset, sicut Dei omnipotentis gratiam sibi ^c cupiant custodire et fidelitate sibi promissa conservare; ita ut omnino in omnibus ubicunque, sive in sanctis ecclesiis Dei, vel etiam pauperibus, pupillis, et viduis, adque cuncto populo, legem pleniter adque iustitia exhiberent secundum voluntatem et timorem Dei. Et si tale aliquit esset quod ipsi per se cum comitibus provincialibus emendare et ad iustitiam reducere nequissent, hoc absque ulla ambiguitate cum ^e brebitariis suis ad suum reserent iudicium; et per nullius hominis adulationem vel praemium, nullius quoque ^d consanguinitas, defensione, vel timore potentum rectam iustitia via impeditur ab aliquo.

2. *De fidelitate promittenda domno imperatori* ^b.

VARIANTES LECTIONES.

¹ dixit c. ² ita correxi; ubi codex. ³ queque c. ⁴ reliquae rubricae desunt in c. ⁵ deest in c. ⁶ ita Baluzius emendavit lectionem codicis ista miserationem. ⁷ nemos c. ⁸ quorum c. ⁹ commix. cod.

NOTÆ.

^a Mentem Caroli in condendis istis capitulis explicant Annales Canigonenses et Ananienses his verbis: « Anno 802 recordatus paissimus Carolus imperator misericordiae suae de pauperibus qui in universo imperio ejus erant et justitias pleniter habere non poterant, noluit de infra palatio pauperibus vassos transmittere justitias faciendum propter munera: sed elegit in regno suo archiepiscopos et reliquos episcopos et abbates, cum ducibus et comitibus, quia opus non habebant super innocentes munera accipere, et ipsos misit per unversum regnum, ut ecclesiis, viduis, orfanis et pauperibus, et cuncto populo justitiam facerent. » Eadem leguntur in Chronico Moysiensi et in vetustis annalibus a Lambecio editis in lib. II Comment. de bib. ioth. Cæsarea, pag. 382, nisi quod illic legitur, *pauperiores vassos* pro eo quod in superioribus annalibus legitur, *pauperibus vassos*. BALUZ.

^b *Marrire*, irrumpere, ut supra in Capitulari Bajutorum an. 788. caq. 1. Marrire itaque hoc loco

A Præcepitque ut omni homo in toto regno suo, sive ecclesiasticus, sive laicus, unusquisque secundum votum et propositum suum, qui antea fidelitate sibi regis nomine promississent, nunc ipsum promissum hominis caesaris faciat. Et hii qui adhuc ipsum promissum non perfecerunt, omnes usque ad duodecimo aetatis annum similiter facerent. Et ut omnes traderet publice, qualiter unusquisque intellegere posset, quam ^a magna in isto sacramento et quam multa comprehensa sunt, non, ut multi usque nunc extimaverunt, tantum fidelitate domno imperatori usque in vita ipsius, et ne aliquem inimicum in suum regnum causa inimicitiae inducat, et ne alicui infidelitate illius consentiant aut retaciat; sed ut sciant omnes istam in se rationem ^b hoc sacramentum habere.

B 3. Primum ut unusquisque et persona propria se in sancto Dei servitio, secundum Dei præceptum et secundum sponsonem suam, pleniter conservare studeat secundum intellectum et vires suas; quia ipse dominus imperator non omnibus singulariter necessariam potest exhibere curam et disciplinam.

4. Secundo, ut nullus homo neque cum periuri neque alii ullo ingenio vel fraude, per nullius umquam adolationem vel præmium, neque servum domni imperatoris, neque terminum, neque terram, nihilque quod iure potestativo permaneat, nullatenus contradicat, neque abstrahere audeat vel celare. Et ut nemo ^c fugitivos fiscales suos, qui se iniuste et cum fraudes liberas dicunt, celare neque abstrahere cum periurio vel alio inenio præsumat.

C 5. Ut sanctis ecclesiis Dei, neque viduis, neque orphanis, neque peregrinis, fraude vel rapinam vel aliquit iniuriae quis facere præsumat; quia ipse dominus imperator, post Domini et sanctis eius, eorum ^d et protector et defensor esse constitutus est.

6. Ut beneficium domni imperatoris desertare nemo audeat, propriam suam exiude construere.

7. Ut ostile bannum domni imperatori nemo præmittere præsumat, nullusque comis ^e tam præ-

D significat perfringere et perrumpere legem, metaphora sumpta a viatoribus qui, a recta via deviantes, marrire iter dicuntur etiamnum a Lemovicibus. Hinc in tit. 19 Capitularum Caroli Calvi, cap. 13, marritio sumitur pro injuria, quia qui injuriam infert divertit a jure. Iterum marritio in veteribus chartis S. Galli hic a Sirmondo relatis significat diminutionem; quia qui diminuit vel subtrahit partem aliquam rei quæ debetur integra, deviat ab æquitate. Exstat in chartulario eccles. Viennensis charta Ariulfi et conjugis ejus Adoaræ, in qua hæc leguntur: « Post denique amborum nostrum decessum, ad usum canonicorum beati Mauricii predictæ res absque *marritione* revocentur. » Item alia Constantii chorepiscopi et fratris ejus Adruilfi diaconi: « Post decessum namque nostrum agricultores beati Mauricii absque *marritione* vel præjudice in suorum ad matrem Ecclesie revocentur potestate et dominatione. » Id.

^e *Brebitariis*, brevibus, inventariis. Id.

sumtiosum sit, ut illum de his qui hostem facere debiti sunt, exinde vel aliqua propinquitatis¹ defensionem, vel cuius muneris adolationem dimittere audeant.

8. Ut nullum bannum vel praeceptum domni imperatoris nullum omnino in nullo marrire praesumat, neque opus eius tricare² vel impedire, vel minuere, vel in alia contrarius fieri voluntati vel praeceptis eius. Et ut nemo debitum suum vel censum marrire ausus sit.

9. Ut nemo in placito pro alio rationare usum habeat defensionem alterius iniuste, sive pro cupiditate³ aliqua, minus rationare valente, vel pro ingenio rationis suae iustum iudicium marrire, vel rationem suam minus valente opprimendi studio. Sed unusquisque pro sua causa vel censum vel debito ratione reddat, nisi aliquis isti infirmus aut rationes nescius, pro quibus missi vel priores qui in ipso placito sunt, vel iudex qui causa huius rationis sciat, rationetur con placito; vel si necessitas sit, talis personae largitur ut⁴ rationem, qui omnibus provabilis sit et qui in ipsa bene noverit causa: quod tamen omnino fiat secundum convenientiam priorum vel missum qui praesentem adsunt. Quod et omnimodis secundum iustitiam legem fiat; adque praemium, mercedem, vel aliquo malae adulationis ingenio, vel defensione propinquitatis, ut nullatenus iustitia quis marrire praevaleat. Et ut nemo aliquit alicui iniuste consentiat, sed omni studio et voluntate omnes ad iustitia perficiendam praeparati sunt.

Haec enim omnia supradicta imperiali sacramento observari debetur.

10. Ut episcopis et presbyteris secundum canones vibant, et itaque caeteros doceant.

11. Ut episcopi, abbates, adque abbatissae, quae caeteris praelati sunt, cum summa veneratione hac diligentia subjectis sibi praeesse⁵ studeat, non potentiva dominationem vel tyrannide sibi subiectos premant, sed simplici dilectionem cum mansuetudinem et caritatem, vel exemplis bonorum operum, commissa sibi grege sollicite custodiant.

12. Ut abbate ubi monaci sunt pleniter cum monachis secundum regula vibant, adque canonicis⁶ diligenter discant et observent. Similiter abbatissae faciant.

13. Ut episcopi, abbates, adque abbatissae advocatos adque vicedomini centenariosque legem scientes, et iustitiam diligentes, pacificosque et mansuetos habeant, qualiter per illosque sanctae Dei ecclesiae magis profectum⁷ vel merces ad crescat; quia nullatenus neque praepositos neque advocatos damnosus et cupidus in monasteria habere volumus, a quibus magis nos blasphemia vel detrimenta oriantur. Sed tales sint, quale eos canonica vel regularis institutio⁸ fieri iubet, voluntati Dei subditos⁹, et ad omnes iu-

stitia perficiendi semper paratos, legem pleniter observantes absque fraude maligno, iustum semper iudicium in omnibus exercentes, praepositos vestros tales, quales sancta regula fieri docet. Et hoc omnino observent, ut nullatenus a quibus magis nobis¹⁰ a canonica vel regulari norma discedant, sed humilitatem in omnibus habeant. Si autem aliter praesumpserint, regulare disciplina sentiant. Et si se emendare noluerit, a praepositum removeantur; et qui digni sunt, in loca eorum subrogentur.

14. Ut episcopi, abbates adque abbatissae comiteque unanimes¹¹ invicem sint, consentientes legem ad iudicium iustum terminandum cum omni caritate et concordia pacis, et ut fideliter vivant secundum voluntate Dei, ut semper ubique et propter illos et inter illos iustum iudicium ibique perficiantur; pauperes, viduae, orphani, et peregrini consolationem adque defensionem¹² hab eis habent; ut et nos per eorum bona voluntatem magis praemium vitae aeternae quam supplicium mereamur.

15¹³. Abbates autem et monachis omni modis volumus et praecipimus, ut episcopis suis omni humilitate et bobbedientia sint subiecti, sicut canonica constitutione mandat. Et omnis ecclesiae adque basilicae in ecclesiastica defensione et potestatem permaneat. Et de rebus ipse basilicae nemo ausus sit in divisione aut in sorte mittere. Et quod semel offeritur, non revolvatur, et sanctificat et vindicet. Et si autem aliter praesumpserit, presolvatur, et bannum nostrum componat. Et monachi ab episcopo provinciae ipsius corripantur. Quod si se non emendent, tunc archiepiscopus eos ad sinodum convocet. Et si neque sic se correxerint¹⁴, tunc ad nostra praesentiam simul cum episcopo suo veniant.

16. De ordinatione elegenda, ut domnus imperator iam olim ad Francorum banno concessit ut episcopi abbatibus, ita etiam nunc et firmavit; eo tamen timore, ut neque episcopus neque abbas in monasterio viliores meliori plus diligit, et eum sibi propter consanguinitatem suam vel aliqua adolationem melioribus suis praeferre studeat, et talem nobis ducere ordinandum, cum meliorem eo habet occultato et oppressu: quod nequaquam fieri volumus, quia inrisio¹⁵ et delusio nostra hoc fieri videtur. Set talis in monasteriis nutriantur ad ordinandum¹⁶, in quo et nobis et merces et profectus ad crescat commendatoribus suis.

17. Monachi autem ut firmiter ac fortiter secundum regula vibant, quia displicere Deo novimus quisquis in sua voluntate tepidus est, testante Iohanne in apoc. ypsin: *Utinam calidus eses aut frigidus: sed quia tepidus es, incipian te evomere ex ore meo.* Seculare sibi negligentiam nullatenus usurpent. Foris monasterio nequaquam progrediendi licentiam habeant, nisi maxima cogente necessitatem:

VARIANTES LECTIONES.

¹ propinquitatis c. ² stricare c. ³ cupiditate c. ⁴ ad? ⁵ praeesse c. ⁶ canonicis c. ⁷ praecipuum c. ⁸ intuitu c. ⁹ dei . subditos c. ¹⁰ unanim c. ¹¹ n. aliquibus malis novis? ¹² locus corruptus. ¹³ deconfessionem c. ¹⁴ caput cum anteriori cohaeret in c. ¹⁵ sic consurrexerint. c. ¹⁶ inrisio c. ¹⁷ ita Bal. orandum c.

quod tamen episcopus, in cuius diocese ¹ erunt, **A** sanctimonialium recipiat absque notitia vel consideratione episcopi ad cuius diocense pertinet locus ille; et ut ipse diligenter exquirat, qualiter in sancto loco ¹⁰ ad Dei servitio permanere cupiat, et stabilitatem suam ibidem firmare vel professionem. Ancilla autem aliorum hominum, vel tales feminas quae secundum more conversationis in sancta congregatione vivere volunt, omnes pleniter de congregatione eiciantur.

19. Ut episcopi, abbates, presbiteri, diaconus, nullusque ex omni clero, canes ad venandum, aut acceptores, falcones, seu sparvarios habere praesumant; sed pleniter se unusquisque in ordine suo canonice vel regulariter custodiant. Qui autem praesumerit, sciat unusquisque honorem suum perdere. Caeteri vero tale exinde damnum patiantur, ut reliqui **B** metum ¹¹ habeant talia sibi usurpare.

20. Ut abbatissae una cum sanctimonialibus suis se unianimiter ¹² aut diligenter infra claustra se custodiant, et nullatenus foris claustra ire praesumant. Sed abbatissae cum pro posuerint ¹³ aliquas de sanctimonialibus dirigere, hoc nequaquam absque licentiam et consilium episcopi sui faciant. Similiter et cum ordinationem aliqua in monasteriis agere debeant, vel aliquas in monasteriis receptiones facere, et hoc cum episcopis suis pleniter antea retractent; et quod salubrius vel utilius fieri disponat, episcopi archiepiscopo annuntient, et cum eius consilio quae agenda sunt perficiantur.

21. Ut presbiteros ac caeteros canonicos quos comites suis ¹⁴ in ministeriis ¹⁵ habent, omnino eos episcopis suis subiectos exhibeant, ut canonica institutio iubet; de his episcopis suis pleniter sub sancta disciplina eos erudire sunt consentientes, sicut nostra gratia vel suos honores habere desiderant.

22. Canonici autem pleniter vitam obserbent canonicam, et domo episcopali vel etiam monasteria, cum omni diligentiam, secundum canonica disciplina erudiantur. Nequaquam foris vagari sinantur ¹⁶, sed sub omni custodia vibant, non turpis lucri dediti, non fornicarii, non fures, non homicides, non raptores, non litigiosi, non iracundi, non elati, non ebriosi, sed casti corde et corpore, humiles, modesti, sobrii, mansueti, pacifici, ut filii Dei digni sint ad sacro ordine promovere. Non per vicos neque per villas ad ecclesiam vicini ¹⁷ vel terminantes sine magisterio vel disciplina, qui sarabaiti dicuntur, luxuriando vel fornicando, vel etiam caetera iniqua operando quae consentiri absurdum est.

23. Presbiteri clericos quos secum habent sollicitae praevideant, ut canocice vivant, non inanis lusibus, vel conviviis secularibus, vel canticis vel luxoriosis usum habeant; sed caste et salubre vivant.

24. Si quis autem presbiter sive ¹⁸ diaconus qui post hoc in domo sua secum mulieres, extra canonicam licentiam, habere praesumerit, honorem si-

18. Monasteria puellarum firmiter observata sint, et nequaquam vagare sinantur, sed cum omni diligentia conserventur, neque litigationes vel contentione inter se movere praesumat, neque in nullo magistris et abbatissis inhobedientes vel contrariae fieri audeant. Ubi autem regulares sunt, omnino secundum regula observent, ne fornicatione deditae, non ebrietatis, non cupiditati servientes, sed omnimodis iuste et sobrie vivant. Et ut in claustra vel monasterium earum vir nullus intret, nisi presbiter propter visitationem infirmarum cum testimonio intret, vel ad missam tantum, et statim exeat. Et ut nemo alterius filiam suam in congregationem

VARIANTES LECTIONES.

¹ doces c. ² olium c. ³ antrifat c. ⁴ inde c. ⁵ trimentum c. ⁶ tela c. ⁷ Certes c. ⁸ tele c. ⁹ sumserit c. ¹⁰ deest in c. ¹¹ metunt h. c. ¹² unianimiter c. ¹³ propr c. ¹⁴ seu c. ¹⁵ misterii c. ¹⁶ variis c. ¹⁷ vini c. ¹⁸ sine c.

mol et hereditatem privetur, usque ¹ ad nostram A praesentiam.

25. Ut comites et centenarii ad omnem iustitiam faciendum compellent, et iuniores tales in ministeriis ² suis habeant, in quibus securi confident qui legem adque iustitiam fideliter observent, pauperes nequaquam oppriment, fures, latronesque, et homicidas, adulteros, malificos, adque incantatores, vel auguriatrices, omnesque sacrilegos nulla adulatione vel praemium nulloque sub tegimine celare audeat, sed magis prodere, ut emendentur et castigentur secundum legem, ut Deo largiente omnia haec mala a christiano populo auferatur.

26. Ut iudices secundum scriptam legem iuste iudicent, non secundum arbitrium suum.

27. Praecipimusque ut in omni regno nostro, neque dives neque pauper, peregrino nemini hospitia ³ denegare audeant, id est, sive peregrinus propter Deum perambulantiibus terram, sive cuilibet iteranti propter amorem Dei et propter salutem animae suae, tectum et focum aqua nemo ille denegat. Si autem amplius eis aliquis boni facere voluerit, a Deo sibi sciant retributionem optimam, ut ipse dixit: *Qui autem susceperit unum parvulum propter me, me suscepit.* Et alibi: *Hospes sui ⁴, et suscepistis me.*

28. De legationibus a domno imperatore venientibus missis directis, ut comites et centenarii praevideant omni sollicitudine, sicut gratia domni imperatori cupiunt, ut absque ulla mora ⁵ eant per ministeria ⁶ eorum, omnibusque omnino praecepit, quia hoc debiti sunt, praevidere ut nullum moram nusquam patiatur, sed cum omni festinatione eos faciant ire viam suam, et taliter providentiam suam habeant, ut missi nostri disponent.

29. De pauperinis vero qui in sua elymosyna domnus imperator concedit, qui pro banno suo solvere debent, ut eos iudices, comites, vel missi nostri pro concessio non habeant constringere pro arte ⁷ sua.

30. De his quos vult domnus imperator, Christo propitio, pacem defensionem habeant in regno suo, id sunt, qui ad suam clementiam festinant aliquo munitiare cupientes, sive ex ⁸ christianis, sive ex paganis, aut propter inopia vel propter famem suffragantia quaerunt, ut nullus eos sibi servitio constringere vel usurpare audeant, neque alienare, neque vindere; sed ubi sponte manere voluerint, sub defensione domni imperatoris ibi habeant suffragia in sua elymosina. Si quis hoc transgredere praesumpserit, sciant se exinde damnum pati vitam praesumptiosus dispositum iussa domni imperator ⁹.

31. Et his qui iustitiam domni imperatoris annuntiant, nihil laesiones vel iniuria quis ¹⁰ machinare praesumat, neque aliquid inimicitiae contra eos mo-

vere. Qui autem praesumpserit, bannum dominicum solvat. Vel si maioris debiti reus sit, ad sua praesentia perducere iussum est.

32. Homicidia, pro quibus multus Deo perit ¹¹ populus christianus, omni contextatione deserere ac vetare mandamus; qui ipse Dominus audivit e ¹² inimicitiae suae fidelibus contradixit, multo magis homicidia. Quomodo enim secundum Deum ¹³ placatum fore ¹⁴ confidit, qui filium suum proximum sibi occiderit? Qualiter vero Christum dominum sibi propitium esse arbitretur, qui fratrem suum interfecerit? Magnum quoque et inhabitaculum periculum est cum Deo patre, et Christo coeli terrae dominatore, inimicitias hominum moveretur, quos aliquot tempus latitando ¹⁵ effugere potest, sed tamen casu ¹⁶ aliquando in manus inimicorum suorum incidit; Deum autem ubi effugere valet? cui omnia secreta manifesta sunt, qua temeritate eius iram quis extimat evadere ¹⁷? Qua ne propter populum nobis ad regendum ¹⁸ commissos hoc male pereat, hoc omni disciplina devitare praevidimus; quia nos nullo ¹⁹ modo placatum vel propitius habere, qui sibi Deum iratum non formidaverit: sed saevissima districtione ²⁰ vindicare velimus qui malum homicidii ausus fuerit perpetrare. Tamen ²¹ ne etiam peccatum ad crescat, ut inimicitia maxima inter christianos non fiat, ubi suadentes diabulo homicidia contingant, statim reus ad suam emendationem recurrat, totaque celeritate ²² perpetratum malum ad ²³ propinquos extincti digna compositionem emendet. Et hoc firmiter banniamus, ut ²⁴ parentes interfecti nequaquam inimicitia super commissum malum adaugere ²⁵ audeant, neque pacem fieri petenti ²⁶ denegare, sed datam fidem paratam compositionem recipere, et pacem perpetuam reddere, reum ²⁷ autem nullam ²⁸ moram compositionis facere. Ubi autem hoc peccatorum merito contingerit, ut ²⁹ quis vel fratres vel propinquum suum occiderit, statim se ad poenitentiam sibi compositam sumit, et ita ut episcopus eius sibi disponat absque ³⁰ ulla ambiguitate, sed iuvante Domino perficere suum remedium studeat, et componat occisum secundum legem, et cum propinquis suis se omnino complaceat, et data fidem ullam inimicitiam exinde movere nemo audeat. Qui autem digna emendationem facere contempserit, hereditatem privet usque ad iudicium nostrum.

33. Incestuosum ³¹ scelus omnino prohibemus. Si quis autem nefanda ³² fornicatione contaminatus fuerit, nullatenus sine districtione gravi relaxetur; sed taliter ex hoc corripiantur, ut caeteri metum habeant talia perpetrandi, ut auferetur penitus et immunditia populo christiano, et ut reus ex hoc per poenitentiam amittat pleniter sicut ei ab episcopo suo disponatur, et eadem femina in manus parentum sit

VARIANTES LECTIONES.

¹ privet. uterque c. ² seu c. ³ misterii c. ⁴ pauper neque per nemini inspiciat c. ⁵ fuit c. ⁶ ullum oritent c. ⁷ misteria c. ⁸ parte? ⁹ et c. ¹⁰ Fortasse legendum: damnum pati, quis tam praesumptiosus dispexit iussa domni imperatoris. ¹¹ qui c. ¹² multis de operi cod. ¹³ i. e. odivit, odit, ¹⁴ secundum c. ¹⁵ fovere c. ¹⁶ ita B. laudando et fugere c. ¹⁷ causa c. ¹⁸ ita correxi: qui temeritatem eius ira quis exstimat de re c. ¹⁹ requirendum. ²⁰ ullo c. ²¹ distraatione c. ²² ne dest c. ²³ celeritate c. ²⁴ et c. ²⁵ a c. ²⁶ adauge c. ²⁷ fide petendi c. ²⁸ rerum c. ²⁹ nulla c. ³⁰ a c. ³¹ adque c. ³² Incestuosum c. ³³ n. a. f. c.

constituta usque ad iudicium nostrum. Si autem iudicium episcopi ad suam emendationem consentire noluerit, tunc ad nostra praesentia perducantur, memores exemplo quod de incestis factum est quod Fricco perpetravit ¹ in sanctimoniali Dei.

34. Ut omnes pleniter bene parati sint quodcumque iussio nostra vel annuntiatio advenerit. Si quis autem tunc se imparatum esse dixerit et praeterierit mandatum, ad palatium perducatur; et non solum ille, sed etiam omnes qui bannum vel praeceptum nostrum transgredere praesument.

35. Ut omnes omnino episcopus et presbyteros suos omni honore venerentur in servitio et voluntate Dei; ut incestis ² nuptiis et se ipsos et caeteros maculare audeant, coniunctiones tacere non praesumat, antequam episcopi presbyteri cum senioribus populi consanguinitatem coniungentium diligenter exquirant; et tunc cum benedictionem iungantur. Ebrietatem devitant, rapacitatem fugiant, furtum non faciant; lites et contentiones adque blasphemia, sive in conviviis sive in complacito, omnino devitentur ³, sed cum caritate et concordia vibant.

36. Et ut omnes omnino ad omnem iustitiam exsequenda et missis nostris sint consentientes; et usum periurii omnino non ⁴ permittant, qui hoc pessimum scelus christiano populo auferre ⁵ necesse est. Si quis autem post hoc in periurio probatus fuerit, manum dextera se perdere ⁶ sciat; tamen ne ⁷ hereditatem propria priventur usque ad nostrum iudicium.

37. Ut hii qui parricidia vel fratricidia ⁸ fecerit, avunculum, patrum, vel aliquem ex propinquis occiderint, et iudicium episcoporum, presbiterorum, caeterorumque iudicium obbedire et consentire noluerint; quod ad salutem animae suae iustumque iudicium solvendum missi nostri et comitis in tali ⁹ custodia coarcent ut salvi sint, nec caeterum populum quoinquinent usque dum in nostra praesentia perducatur, et de res propria sua interim nil habeant.

38. Similiter et his fiat qui illicitis et incestis coniunctionibus reprehensi sunt correcti, et nec se emendare volunt, neque episcopis neque presbiteris

A suis obtemperare, et bannum nostrum praesumat contempnere.

39. Ut in forestes nostras feramina nostra nemine furare audeat, quod iam multis vicibus fieri contradiximus; at ¹⁰ nunc iterum banniamus firmiter, ut nemo amplius faciat, sicut fidelitatem nobis promissa unusquisque conservare cupiat, ita sibi caveat. Si quis autem comis vel centenarius, aut bassus noster, aut aliquis de ministerialibus nostris feramina nostra furaverit, omnino ad nostra praesentia perducantur ad rationem. Caeteris autem vulgibus, qui ipsum furtum de feraminibus fecerit, omnino quod iustum est componat, nullatenusque eis exinde aliquis relaxetur. Si quis autem hoc sciente alicui perpetratum, in ea fidelitate conservatam quam nobis promiserunt et B nunc promittere habent, nullus hoc celare audeat.

40. Novissime igitur ex omnibus decretis nostris nosse cupimus in universo regno nostro et missos nostros nunc directos, sive inter ecclesiasticos viros, episcopos, abbates, presbiteros, diaconos, canonicos, omnes monachos, sive sanctimoniales, qualiter unusquisque in suum ministerium vel professione nostra bannum vel decretum habeat conservatum, vel ubi civibus ex his dignum sit ex bona voluntate sua gratias agere, vel adiutoria impendere, vel ubi aliquid adhuc sit necessitatis emendare. Simili autem laicos, et in omnibus ubicunque locis, si de mundeburde sanctorum ecclesiarum, vel etiam viduarum et orphanorum, seu minimum potentium adque rapina, necnon de exercitali placito instituto, et super ipsis causis, qualiter praeceptum vel voluntate nostrae sint obbedientes, vel etiam qualiter ¹¹ bannum nostrum habeat conservatum, qualiterque super omnia unusquisque certamen habeat in sancto servitio Deo seipsum custodire, ut haec omnia bona et bene sunt ad Dei omnipotentis laudem, et gratias referamus, ut dignum est. Ubi autem aliud inultum ¹² esse credimus, sic ¹³ ad emendandum omne studio et voluntate certamen habeamus, ut cum Dei adiutorio hoc ad emendationem perducamus, et ad nostra aeterna mercedem et omnium fidelium nostrum. Similiter et de comitibus vel centenariis ministerialibus nostris inter nos omnia D supradicta nosse cupimus feliciter.

VARIANTES LECTIONES.

¹ perpetravi c. ² incestis c. ³ dubitentur c. ⁴ inseruit Bal. ⁵ offerre c. ⁶ semperdere c. ⁷ vox deest in c. ⁸ fracidia c. ⁹ italia c. ¹⁰ ut c. ¹¹ liter c. ¹² multum c. ¹³ sit c.

CAPITULA MISSIS DOMINICIS DATA (An. 802. Mart., Aquis.).

Constat ex annalibus, Carolum ex conventu Aquensi missos suos per omnia regna sua ad iustitias faciendas et sacramenta fidelitatis ab omnibus exigenda transmisisse. Servavit nobis Codex 1 regius Parisiensis, n. 4995, capitula missis per missaticum Parisiense et Rodomense data, eaque hic primum integra publici iuris facimus, cum Baluzius quinque tantum ejus capitula, incertum unde recepta, capitulis missorum per missaticum Senonense immiscuerit. Et haec quidem ediderat ex Codd. 2 Palatino et 3 S. Vincentii Mettensis; nos ea quoque ope Codicis 4 regii Parisiensis inter Supplementa latina n. 75 recognita iterum sistimus.

Capitula a missorum per missaticum Parisiense et Rodomense.

Capitula missorum per missaticum Senonense.

ITEM CAPITULA CAROLI IMPERATORIS MAGNI.

1. De fidelitatis iurandum b omnes repromittant.
2. De episcopis et reliquis sacerdotibus, si secundum canonicam institutionem vivant, et si canones bene intellegant et adimplent.

3. De monasteriis virorum ubi monachi sunt, si secundum regulam vivant an canonicè, et si regulam et canones bene intellegant ubi promissa est.

4. De monasteria puellarum, utrum secundum regulam an canonicè vivant, et de claustra earum.

5. De legibus mundanis.

6. De periuria.

7. De homicidia.

8. De adulteria et in icitis causis perpetratis, tam per episcopos et monasteriis virorum et puellarum, quamque et inter seculares homines.

9. De illis hominibus qui nostra beneficia habent destructa et alodes eorum restauratas. Similiter et de rebus ecclesiarum.

10. De illis Saxonibus qui beneficia nostra in Francia habent, quomodo an qualiter habent condita.

11. De obpressionibus liberorum hominum pauperum qui in exercitu ire debent, et a iudicibus sunt obpressi.

12. Ut omnes bene parati sint, quomodocumque nostra iussio venerit.

In primis de Aurelianense civitate ad Segonnam quomodo rectum est, deinde ad Trebas cum Tricasino toto, inde ad Lingones, de Lingonis ad Bissancion in villam parte ¹ Burgundiae, inde vero ad Augustidunum, postea ad Ligercem usque ad Aurelianis, sunt missi Magnus ^c archiepiscopus et Godefridus comes.

1. De fidelitate iusiurandum ut omnes repromittant.

2. De episcopis et reliquis sacerdotibus, si secundum canonicam institutionem vivant, et si canones bene intellegant et adimpleant.

3. De abbatibus, utrum secundum regulam an canonicè vivant, et si regulam aut canones bene intellegant.

4. De monasteriis virorum ubi monachi sunt, si secundum regulam vivant, ubi promissa est.

5. De monasteriis puellarum, utrum secundum regulam an canonicè vivant, et de claustris earum.

6. De legibus mundanis.

7. De periuriis.

8. De homicidiis.

9. De adulteriis et inlicitis causis perpetratis, tam per episcopia et monasteria virorum et puellarum, quamque inter seculares homines.

10. De illis hominibus qui beneficia nostra habent destructa et alodos eorum restauratos. Similiter et de rebus ecclesiarum.

11. De illis Saxonibus qui beneficia nostra in Francia habent, quomodo aut qualiter habeant condita.

12. De obpressionibus liberorum hominum pauperum qui in exercitu ire debent, et a iudicibus sunt obpressi.

13. Ut omnes praeparati sint bene, quomodocumque nostra iussio venerit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ parte corr. partis 4.

NOTÆ.

^a Flodoardus, lib. II. Historiæ Rhemensis, cap. 18, docet Wlfarium archiepiscopum Rhemensem constitutum fuisse missum super totam Campaniam et pagos aliquot ibi nominatos. Præstat integrum locum hic describere, qui magnam lucem afferet huic capitulari. ^c Tilpinum sequitur Wlfarius, qui ab imperatore præfato Magno Carolo missus dominicus ad recta iudicia determinanda fuerat ante episcopatum constitutus super totam Campaniam, in his quoque pagis, Dolomense scilicet, Vogense, Castricense, Stradonense, Catalanense, Otmense, Laudunense, Vadense, Portiano, Tardunense, Suessionense; sicut et alii quidam sapientes et Deum timentes habebantur abbates per omnem Galliam et Germaniam a præfato imperatore delegati, quo diligenter inquirerent qualiter episcopi, abbates, comites, et abbatissæ per singulos pagos agerent, qualem concordiam et amicitiam ad invicem tenerent, et ut bonos et idoneos vicedominos et advocatos haberent, et undecumque necesse fuisset, tam regias quam Ecclesiarum Dei justitias, viduarum quoque et orphanorum, sed et cæterorum hominum inquirerent et perficerent, et quodcumque emendandum esset emendare studerent in quantum melius potuissent, et quod emendare per se nequivissent, in præsentiam imperatoris adduci facerent, et de his omnibus eidem principi fideliter renuntiare studerent. Residens igitur præfatus vir illustris Wlfarius ad injuncta sibi definienda iudicia cum quibusdam comitibus in mallis publicis, res quasdam Remensi ecclesiæ, sed et mancipia nonnulla vel colonos reimpetrasse, ac legibus per ecclesiæ advocatos evindicasse reperitur. Idem missus dominicus eadem tempestate fuit in Rætia, ut docet Rupertus monachus Sangallensis in loco paulo ante laudato. Fortassis cum Unfredo Retiarum comite, cujus mentio exstat in charta Sangallensi apud Goldastum in tomo secundo Rerum Alamannicarum, pag. 81. Arno, Juvavensis archiepiscopus, hoc missaticum implevit in Bajoaria una cum Adalwino coepiscopo ejus, episcopo nimirum Ratisbonensi, et Orendillo iudice, ut docent veteres chartæ editæ in tomo tertio metropolis Salisburgensis, pag. 321 et 322. BALUZ.

^b Rhetos repromississe patet ex veteri charta Sangallensi quæ exstat apud Goldastum in tom. II Rerum Alamannicarum, pag. 81: « Per ipsum sacramentum quod domno nostro datum habemus. » Item Bajoarii, ut legitur in tomo III metropolis Salisburgensis, pag. 322: « Per sacramentum fidelitatis quod domino Carolo imperatori ipso præsentem Arno juraverunt. » Hinc ergo colligitur cæteros quoque Francici imperii populos idem sacramentum præstitisse. BALUZ.

^c Senonensis. Id.

13. De navigia praeparandum circa litoralia maris. **A**
14. De liberis hominibus qui circa maritima loca habitant, si nuntius venerit ut ad succurrendum debeant venire, et hoc neglexerit, unusquisque solidos viginti conponat, mediaetatem in dominico, medietatem ad populum. Si ictus ¹ fuerit, solidos quindecim conponat ad populum, et fredo dominico.
15. De legationibus ad nos venientibus, et de missis a nobis directis.
16. De his quos volumus ut pacem habeant et defensionem per regna, Christo propitio, nostram.
17. De illis hominibus qui propter nostram iustitiam adnunciantes occisi sunt.
18. De decimis et nonis atque iustitia ² aecclesiarum Dei dare et omnes dare studeant.
19. De banno domno imperatoris et regis an per semetipsum consuetus est bannire, id est de mundeburde aecclesiarum, viduarum, orfanorum, et de minus potentium atque rpto, et de exercitali placito instituto. Ut hii qui ista inrumperint, bannum dominicum omnimodis conponant. **B**
20. Ut diligenter inquirant inter episcopis, abbatibus, sive comites, vel abbatissas, atque vassos nostros, qualem concordiam et amicitiam ad invicem habeant per singula ministeria, an si aliqua discordia inter ipsos esse videtur, et omnem veritatem in eorum sacramento nobis exinde renuntiare non neglegent. Ut omnes habeant bonos vicedominos et advocatos.
21. ^a In Parisiaco, Melciauo, Melidunense, Provinense, Stampinse, Carnotinse, Pinciacense, ^b Fardulfus et ^c Stephanus. Insuper totum undecumque necesse fuerit, tam de iustitiis nostris, quamque ³ et iustitias aecclesiarum, viduarum, orfanorum, pupillorum, et ceterorum hominum, inquirant et perficiant. Et quodcumque ad emendandum invenerint, emendare studeant in quantum melius potuerint. Et quod per se emendare nequiverint, in praesentia nostra ^d adduci faciant.
- In Cenomanico, Hoxonense, Livino, Baiocasim, Constantino, Abrincadin, Ebrecino, et Madrieinse, et de illa parte Sequanae Rodomense, ^e Magenardus episcopus et ^f Madelgaudus.
14. De legationibus ad nos venientibus, et de missis a nobis directis.
15. De his quos volumus ut pacem habeant et defensionem per regna, Christo propitio, nostra.
16. De illis hominibus qui iustitiam nostram adnunciantes occisi sunt.
17. De decimis et nonis atque iustitia aecclesiarum Dei, ut ⁴ dare et emendare studeant.
18. De banno domni imperatoris Karoli, quod per semetipsum consuetus est bannire, id est de mundoburde ⁵ aecclesiarum, et viduarum, orfanorum, et de minus potentium, atque rpto, et de exercitali placito instituto, ut hi qui ista inrumperint, bannum dominicum omnimodis conponant.
19. De omni re insuper totum undecumque necesse fuerit, tam de iustitiis nostris, quamque iustitiis aecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum, pupillorum, et ceterorum hominum, inquirant et perficiant. Et quodcumque ad emendandum invenerint, emendare studeant in quantum melius potuerint. Et quod per se emendare non potuerint, in praesentiam nostram adduci faciant.
- ⁶ Sacramentale qualiter promitto ego, quod ab isto die inantea fidelis sum domno Karolo piissimo imperatori, filio Pippini regis et Berthanae reginae, pura mente, absque fraude et malo ingenio de mea parte ad suam partem, et ad honorem regni sui, si ⁷ cut per drictum debet esse homo domino suo. Si ⁸

VARIANTES LECTIONES.

¹ litus? ² castitia c. ³ proqua c. ⁴ ut omnes d. *Bal.* ⁵ ita sea corr. mundiburgio 4. 55. ⁶ i. e. Sic.

NOTÆ.

- ^a Hæc non exstant in codicibus Palatino et Metensi, et sumpta sunt ex eodem apographo Sirmondi. *BALUZ.*
- ^b Assentior clarissimo scriptori Annalium ecclesiæ Francorum, qui locum hunc explicat de Fardulfo abbate sancti Dionysii. *Id.*
- ^c Comes Parisiensis. *Id.*
- ^d Istud observatum reperio a Wlfario Rhemensi archiepiscopo, qui missus dominicus ea tempestate fuit in Rhætia. Rupertus monachus in lib. de Origine et Casibus monasterii S. Galli, cap. 5 : « Hortatus est eos ut per aliquem fidum hominem eamdem firmitatis chartam domno imperatori dirigerent. » *BALUZ.*
- ^e Rothomagensis, cujus mentio in capite octavo Francofordiensi. *Id.*
- ^f Frater fortassis Angilberti abbatis Centulensis, cujus fratres fuisse Madhelgaudum et Richardum tradit Nithardus Angilberti filius in libro quarto de dissensionibus filiorum Ludovici Pii. Hi vero tres fratres ut idem ait, apud Carolum Magnum merito habebantur. *Id.*
- ^g Exstat inter formulas Lindenbrogii, cap. 40. Putavit autem Andreas Duchesnius. *Id.* ta pertinere ad annum 770, quia videbat ea acta fuisse anno secundo Caroli. Certum est tamen revocanda esse ad annum 802. *Id.*

me adiuvet Deus et ista sanctorum patrocinia quae in hoc loco sunt, quia diebus vitae meae per meam voluntatem, in quantum mihi Deus intellectum dederit, sic attendam et consentiam.

Item aliud. Sacramentale qualiter repromitto ego domno Karolo piissimo imperatori, filio Pippini regis et Berthane, fidelis sum sicut homo per dicitum debet esse domino suo, ad suum regnum et ad suum rectum. Et illud sacramentum quod iuratum habeo, custodiam et custodire volo, in quantum ego scio et intellego, ab isto die inantea. Si me adiuvet Deus, qui coelum et terram creavit, et ista sanctorum patrocinia.

CAPITULA EXCERPTA (An. 802, Mart., Aquis).¹

Capitula haec a Baluzio ex schedis Jacobi Sirmondi primum edita, proxime ad capitulare superius referenda sunt. Pauca enim exhibent, quae in eo atque in capitulari an. 789 eccl. iisdem verbis non legantur.

1. [Cap. 2] Ut eorum qui ad ordinandum veniunt, A fides et vita et scientia prius ab episcopo discutiantur.
2. [Cap. 3] Ut fugitivi clerici et peregrini a nullo recipiantur sine commendatitiis litteris.
3. [Cap. 4] Ut presbyteri, diaconi, vel cacteri clerici mulierem extraneam in domo sua non habeant.
4. [Cap. 14] Ut monachi et clerici tabernas non ingrediantur, edendi vel bibendi causa.
5. [Cap. 16] Ut ignota angelorum nomina nec fingantur nec nominentur.
6. [Cap. 17] Ut mulieres ad altare non ingrediantur.
7. [Cap. 20] Ut canonici libri tantum legantur in ecclesia.
8. [Cap. 21] Ut nullus per pecuniam ordinetur.
9. [Cap. 22] Ut monachus vel clericus ad secularia negotia non transeat.
10. [Cap. 24] Ut clerici de civitate ad civitatem non transmigrantur.
11. [Cap. 25] Ut nullus absolute ordinetur.
12. [Cap. 26] Ut clerici et monachi in suo proposito permaneant.
13. [Cap. 28] Ut clerici inter se negotium habentes a suo episcopo diiudicentur, non a secularibus.
14. [Cap. 29] Ut clerici et monachi insidias contra pastorem suum non faciant.
15. [Cap. 31] Ut¹ loca quae semel Deo dedicata sunt ut monasteria sint, maneant perpetuo monasteria, nec possint ultra fieri secularia habitacula.
16. [Cap. 37] Ut nullus presbyter contra suum episcopum superbire audeat.
17. [Cap. 38] Ut clerici ecclesiastici ordinis, si culpam incurrerint, apud ecclesiasticos iudicentur, non apud seculares.
18. [Cap. 39] Ut qui commodaverit pecuniam, pecuniam accipiat. Si speciem aliam, eandem speciem, quantum dederit, accipiat.
19. Ut² ante viginti quinque annos aetatis nec diacones ordinentur, nec virgines consecrentur.
20. Ut³ virgines Deo sacrae simul habitantes invicem se custodiant, nec passim vagando ecclesiae laedant existimationem.
21. [Cap. 42] Ut falsa nomina martyrum non vernerentur.
22. [Cap. 43] Ut nec uxor a viro dimissa alium accipiat, vivente viro suo, nec vir aliam accipiat, vivente uxore priore.
23. [Cap. 48] Ut ecclesiastica ieiunia sine necessitate rationabili non solvantur.
24. [Cap. 50] Ut nullatenus presbyter ante trigesimum aetatis suae annum ordinetur.
25. [Cap. 55] Ut nulli sacerdotum liceat ignorare sanctorum canonum instituta.
26. [Cap. 57] Ut nullus episcopus ad clericatus officium servum alterius, sine domini sui voluntate, promovere praesumat.
27. [794, 51; 802, 1, 10] Ut episcopi et reliqui sacerdotes canones bene intelligant, et secundum canonicam institutionem vivant.
28. [789 ec., c. 69] Ut episcopi diligenter discutiant per suas parochias presbyteros, eorum fidem, baptismam, et missarum celebrationes, et ut fidem rectam teneant, et baptismam catholicam observent, et missarum preces bene intelligant, et ut psalmi digne secundum modulationes versuum modulentur.
29. [Cap. 60] Ut fides catholica ab episcopis et presbyteris diligenter legatur, et omni populo praedicetur. [Cap. 68] Et dominicam orationem ipsi intelligant et omnibus praedicent intelligendam, ut quisque sciat quid petat a Deo.
30. Ut omnis populus christianus fidem catholicam et dominicam orationem memoriter teneat.
31. [Cap. 61] Ut inter episcopos, abbates, comites, iudices, et omnes ubique seu maiores seu minores personas, pax sit et concordia et unanimitas; quia nihil Deo sine pace placet.
32. Ut abbates canonici canones intelligant et canones observent, et clerici canonici secundum canones vivant.
33. Ut abbates regulares et monachi regulam intelligant, et secundum regulam vivant.
34. Ut abbatissae canonicae et sanctimoniales canonicae secundum canones vivant, et claustra earum ordinabiliter composita sint.
35. Ut abbatissae regulares et⁴ sanctimoniales in monachico proposito existentes regulam intelligant et regulariter vivant, et claustra earum rationabiliter disposita sint.
36. [Cap. 70] Ut ecclesia Dei suum habeat honorem; simul et altaria secundum suam dignitatem venerentur. Et non sit domus Dei et altaria sacra pervia canibus. Et ut secularia negotia vel vaniloquia in ecclesiis non agantur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ inter K. M. leges Langob. Mur. c. 135. ² ex Conc. Carth. c. 16. ad cap. 789. l. 38. laudato. ³ Conc. Afric. c. 11. unde cap. 39. capitularis an. 789. Eccl. ⁴ dicit apud Bal.

37. [Cap. 69] Ut presbyteri et diacones vel reliqui clerici arma non portent, sed magis confidant in de-
tensione Dei quam in armis.

8. [Cap. 62] Ut quibus data est potestas iudican-
di, iuste vel iudicent, non muneribus, quia muna-
nera excaecant corda prudentium. Et ut iudices iei-
iuni causas iudicent¹ et discernant.

39. [Cap. 63] Ut omnes caveant periurium, non
solum in sancto euangelio, vel in altare, seu in san-
ctorum reliquiis, sed et in communi loquela. Et ut
qui in sanctis habet iurare, hoc ieiunus faciat cum
omni honestate et timore Dei. Et qui semel periura-
tus fuerit, nec testis sit post haec, nec in sua causa
nec in alterius iurator existat.

40. [Cap. 64] Ut nemo sit qui ariolos sciscitetur
vel somnia observet, vel ad auguria intendat: nec
sint malefici, nec incantatores, nec phitones, caucu-
catores, nec tempestarii, vel obligatores. Et ubi-
cunque sunt, emendentur vel damnentur.

41. [Cap. 64] Ut observationes quas stulti faciunt
ad arbores vel petras, vel fontes, ubicunque in-
veniuntur, tollantur et destruantur.

42. [Cap. 66] Ut homicidia infra patriam nec causa
ultionis, nec avaritiae nec latrocinandi, non faciant.
Et non occidatur homo, nisi lege iubente.

43. [Cap. 67] Ut furta et iniusta connubia et illici-
tae causae prohibeantur.

44. [Cap. 73] Ut aequales mensuras et rectas et
pondera iusta et aequalia omnes habeant. Et² qui
antea dedit tres modios, modo det duos.

45. [Cap. 78] Ut mangones et cociones et nudi
homines qui cum ferro vadunt, non sinantur vagari
et deceptiones hominibus agere.

46. [Cap. 80] Ut opera servilia diebus dominicis
non agantur. Et ut dies dominica a vespera ad vespe-
ram celebretur.

47. Ut³ omnes fidelitatem promittant domno im-
peratori.

48. [Ib. cap. 5?] Ut comites et iudices confiteantur
qua lege vivere debeant, et secundum ipsam iudi-
cent.

49. [Cap. 9] Ut beneficia domni imperatoris et ec-
clesiarum considerentur, ne forte aliquis alodem
suum restaurans beneficia destruat.

50. [Cap. 10] Ut beneficia Saxonum in Francia
considerentur qualiter condirecta sint.

51. [Cap. 11] Ut liberi homines pauperes a nullo
iniuste opprimantur.

52. [Cap. 12] Ut omnes parati sint quandocumque
domni imperatoris iussio venerit.

53. [Cap. 15] Ut missi ad domnum imperatorem
venientes, et ab eo directi, honorabiliter suscipiantur.

54. [Cap. 16] Ut ii qui in mundeburde domni im-
peratoris sunt, pacem et defensionem ab omnibus
habeant.

55. [Cap. 17] Ut inquiratur si aliquis homo pro-
pter iustitiam domni imperatoris annuntiando occi-
sus sit, vel aliquid mali passus sit.

56. [Cap. 18] Ut ii qui per beneficium domni im-
peratoris ecclesiasticas res habent, decimam et non-
nam dare et ecclesiarum restaurationem facere stu-
deant.

57. [Cap. 19] Ut bannus quem per semetipsum
domnus imperator bannivit, sexaginta solidos solva-
tur. Caeteri vero banni quos comites et iudices fa-
ciunt, secundum legem unuscuiusque componantur.

58. [Cap. 20] Ut omnes bonos et idoneos vicedo-
minos et advocatos habeant et iudices.

59. [Cap. 20] Ut missi nostri, undecumque necesse
fuerit, tam de iustitiis ecclesiarum Dei, viduarum,
orphanorum, pupillorum et caeterorum hominum,
inquirant et perficiant, et quodcumque ad emendan-
dum invenerint, emendare studeant in quantum me-
lius potuerint. Et quod per se emendare nequiverint,
in praesentiam nostram adduci faciant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ audiant 789. i. 61. ² Quae sequuntur, l. c. non habentur.

NOTÆ.

³ Cf. Cap. per missat. Rotomag. (Supra col. 233), cap. 1.

ADMONITIO GENERALIS.

Capitulare superius (Col. 223-232) in Cod. Paris. 4613 excipiunt paucae lineae, a Baluzio pro capite 41 habitae sed amissa Codicis parte reliqua imperfectae, et quae ad capitulare ipsum non pertineant. Deperditam vero partem exscripsi ex Codice Cavensi, et apparet esse orationem imperatoris, qua proceres conventu soluto domum redire iubet. Habitam esse in fine conventus superioris, tum ex loco quo in Codice Parisiensi legitur, tum vero ex iis quae sub finem ducibus, comitibus et iudicibus de iustitia faciendi ingeruntur, effici videtur. Innumera sermonis vitia, cuique harum rerum perito intellectu non difficilia, tollere nolui. Numerus 1 Codicem Cavensem, 2 Parisiensem indicat.

AMMONITIONEM DOMNI CAROLI IMPERATORI.

Audite¹, fratres dilectissimi, pro salute vestra²
huc³ missi sumus⁴, ut admoneamus vos⁵, quomodo
secundum Deum iuste est bene vibatis, et secundum
hoc seculum⁶ cum iustitia, et cum misericordia con-

vertimini⁷. Ammoneo vos in primis, ut credatis in
unum Deum omnipotentem Patrem et Filium et Spi-
ritum sanctum. Hic est unus Deus⁸ et verus, perfe-
cta trinitas et vera unitas⁹, Deus creator¹⁰ omnium vi-
sibilem et invisibilem, in quo est salus nostra, et

VARIANTES LECTIONES.

¹ Audistis 1. ² salutem nostram corr. salute nostra 1. ³ hunc 1. 2. ⁴ missum, ut 2. ⁵ nos 1. ⁶ deest 2.
⁷ conuertimini 1. conversemur 2. ⁸ unum deum 1. ⁹ et v. u. deest 1. ¹⁰ Creator usque auctor deest 2.

auctor omnium bonorum nostrorum. Credite filium Dei pro salute mundi hominem factum, natum ¹ de Spiritu sancto ex virgine Maria. Credite quod pro salute nostra mortem passus est, et tertia die resurrexit a mortuis, ascendit in celos, sedens ad dexteram Dei. Credite eum venturum ² ad iudicandum vivos et mortuos, et tunc reddet unicuique secundum opera sua. Credite unam Ecclesiam, id est congregationem bonorum hominum, per totum orbem terre; et scitote quia illi soli salvi esse poterunt, et illi soli ad regnum Dei pertinent, qui in istius ³ ecclesiae fidem ⁴ et communionem et caritatem perseverent ⁵ usque in finem; qui vero pro peccatis ⁶ suis excommunicantur ab ista ecclesia, et non convertantur ad ea per penitentiam, non possunt ob saeculo aliquid Deo acceptabilem facere. Confidite ⁷, quod in baptismum omnium peccatorum remissionem suscepisti. Sperate Dei misericordia quod cotidiana peccata nostra per confessionem et penitentiam redimantur. Credite resurrectionem omnium mortuorum, vitam eternam. Impiorum ad supplicium eternum. Hec est ergo fides nostras, per quam salvi eritis, si eam firmiter tenetis, et bonis operibus adimpletis, quia fides sine operibus mortua est, et opera sine fide etiam si bona sunt Deo placere non possunt. Primum ergo diligite Deum omnipotentem, ex toto corde, et ex omnibus viribus vestris, et quicquid potestis scire quod Deo placet, illum semper agite quantum potestis per Dei adiutorium: qui vero Deo contrarii sunt, fugite; qui enim dicit Deum diligere, et mandata eius non servat, mendax est. Diligite proximos vestros sicut vos ipsos, et aelemosina facite pauperibus secundum vires vestras. Peregrinos suscipite in domos vestras, infirmos visitate, in is qui in carceribus sunt, misericordiam praebe; nulli malum quantum hac vere potestis faciatis; ne his qui faciunt ut consentiatis: non solum enim qui faciunt rei sunt, sed qui consentiunt faciendi. Dimitte vobis invicem debita vestra sicut vultis quod vobis Deus dimittat vestra peccata. Redimite captivos, adiuuate iniuste oppressis, defendite viduas et orphanos; iuste iudicate; iniqua non consentitis; ira longa non teneatis; ebrietates et commessiones superfluas fugite. Humiles et benignus estote inter vos; domini nostri fideliter serviat; furta et periuria ne faciatis, nec consentiatis facientibus. Hodia et invidia violingue ⁸ separant a regno Dei. Reconciliate citius ad pacem inter vos; quia humanum est peccare, angelicum est emendare, diabolicum est perseverare in peccato. Ecclesiam Dei defendite; et causa eorum adiuuate, ut fieri possint pro vobis orare sacerdotes Dei. Quod Deo promisistis in baptismo, recordamini; abrenuntiastis diabolo per operibus eius;

A nolite ad eam reverti quibus abrenuntiastis, sed permanete ⁹ in Dei voluntate sicut promisistis, et eum diligite qui vos creavit, et quo omnia bona habuistis. Unusquisque in eo ordine Deo serviat fideliter in quo ille est. Mulier sint subiecti viri sui, in omni bonitate et pudicitia, custodiant se a fornicatione, et beneficiis ¹⁰, et abaritiis, quoniam qui hec facit, Deo repugnant. Nutriant filios suos in Dei timore, et faciant aelemosinas ex tantum, quantum habet hilarum mentem, et bona voluntatem. Viri diligant uxorem suam, et inhonesta ¹¹ verba non dicat ei; gubernet domus suas; in bonitate conveniant ad ecclesia frequentius. Reddant hominibus que debent sine murmurationem, et Deo que Dei sunt cum bona voluntate. Filii diligant parentes suos, et honoret illos. B Non sint illi inobedientes, caveant se a furtis et homicidiis et fornicationibus; quando ad legitima etate veniunt, legitima ducat uxorem. Nisi forte illi plus placeant in Dei servitio intrare. Clerici, canonici, episcoporum suorum diligenter obediant mandata sua; gira non sint de loco ad locum. Negotiis secularibus se non implicant. In castitate permaneant, lectio sanctorum scripturarum frequenter ammonet Dei intendant, ecclesiastica diligenter exercent. Monachi qui Deo promisierunt custodiant, nichil extra abbati sui preceptum faciat; turpi lucrum non faciant. Regula memoritur teneat et firmiter custodiat, scientes preceptum quod multis melius est non votum vobere, quam post votum non reddere. Duces, comites, et iudices, iustitiam faciat populos, misericordiam ir pauperes, pro pecunia non mutet aequitates, per odia non damnent innocentes. Illa apostolica semper in corde teneantur, qui ait: *Omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, ut recipiant unusquisque prout gessit, siue bonum siue malum.* Quod Dominus ipse ait: *In quo iudicio iudicabitur, iudicabitur de vobis.* Id est: misericorditer agite, ut misericordiam recipiat a Deo. *Nihil occultum quod non sciatur, neque opertum quod non reveletur.* Et pro omni otioso verbo reddimus rationem in die iudicii. Quanto magis faciamus omnes cum adiutorio, ut cum Deo placere possit in omnibus operibus nostris, et post hac vita presentem gaudere mereamur cum sanctis Dei in eternum. Brevis est ista vita, et incertum est tempus mortis; quid aliud agendum est, nisi ut semper parati sumus. Cogitemus quam terribilis est incidere in manu Dei. Cum confessione et penitentia, et elemosinis, misericors est Dominus, et clemens; si viderit ¹² nos ex toto corde ad se convertere, statim miseretur nostris, ut possent nobis misericordiam suam; et concede nobis ista vita prospera, et futura cum sanctis suis in eternum. Deus vos conservet ¹³, dilectissimi fratres.

VARIANTES LECTIONES.

¹ deest 1. ² e. v. deest 1. ³ qui initium 1. ⁴ sedis 2. ⁵ reliqua, quaternione deficiente, desunt in 2. ⁶ rocem inserui, deest in 1. ⁷ dite 1. ⁸ violenta? ⁹ permane 1. ¹⁰ honesta 1. ¹¹ videris 1. ¹² con-
tuerne 1.

NOTÆ.

* I. c., beneficiis.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 802, Mart., Aquis).

Edimus capitulare hoc ex Codicibus : 1. Chisiano et, 2. Cavensi, subjectis lectionibus Codicum Ambrosiani, reliquorumque qui leges Langobardicas ^a exhibent. Legitur in Codicibus inter leges Caroli, sed capitibus 3 et 5 a Pippino rege promulgatum fuisse efficitur. Anno 802 ascripti quod ejus capitula 2 et 3 et in capitulis Francicis ejusdem temporis occurrant, aliaque, e. g., de decimis in capitularibus Pippini mox sequentibus innui videantur.

INCIPIIT KAPITULA, QUALITER DOMNUS REX AD PLACITUM A SUO COMITI UBI EI NECESSITAS POPOSKERIT, ADIUTOR ET EXORTATOR EXISTAT, QUALITER SUUM MINISTERIUM EXPLERE POSSIT. SIMILITER ET COMIS FACIAT CONTRA SUUM EPISCOPUM, UT IN OMNIBUS ILLI ADIUTOR SIT, QUALITER INFRA SUAM PARROCHIAM CANONICUM POSSIT ADIMPLERE MINISTERIUM.

1. Volumus atque ammonemus ², ut episcopi suum in omnibus iuxta vires peragere studeant ministerium in parrochiis eorum, et ut predicationem et confirmationem ibidem expleant. Et ut de monasteriis quae infra eorum parrochia sunt, vigilanter curent, ut canonici secundum canones, regulares secundum regulam vivant : et ubi aliter quam ordo poposcit invenerint, emendare studeant ; et si emendare nequiverint, nobis renuntient.

2. Ut abbates qui monasteriis regularibus ³ presunt, volumus atque iuvemus, ut secundum regulam vivat et doceant ; et de subiectis de hoc quot ⁴ quot ⁵ illis et carnaliter et spiritualiter ministrare procurent ⁶ et vigilantiam habeant.

3. Ut abbates qui canonicam debent normam, illis ⁷ similiter suis provideant clericis, sicut ordo canonicus docet, et iuxta vires certent, qualiter ipse ordo ibidem servetur, et officium debitum ipsi explere queant ; et ubi opus est, sua monasteria emendare procurent. Et ut abbates monasteria sibi commissa magis frequentare delectent, et suos clericos instruant, ut Dei servitium expleant ⁸ et ordinem suum custodiant, quam per cetera delectamenta voluntatum ⁹ saecularium vacare non sinant ¹⁰, nisi forte contingat eos in servitio domni imperatoris nostrumque esse occupatos : et hoc ad tempus erit, non semper.

4. Ut comites pleniter iustitiam diligant, et iuxta C vires expleant, et iustitiam sanctae Dei ecclesiae vigilantia cura instant ¹¹, et orfanorum viduarum pauperum et omnium qui in eorum ministerio commanent et de quacumque causa ad eos venerit querella, plenissima et iustissima deliberatione diffinire decertent ; et sicut rectius et iustius est, ita agant ; et ut primitus ad placita eorum orfanorum et viduarum nec non et pauperum causas deliberent ; nec propter aliqua dilatione eorum iustitia a iudicibus dilatetur.

5. Volumus ut episcopi et comites concordiam et dilectionem inter se habeant, ad Dei et sanctae ecclesiae protractatum ¹² peragendum, ut episcopus D

quos ¹³ noverunt causa de qua inter eos agitur com-

6. Praecipimus etiam comitibus et omnibus fidelibus domni imperatoris nostrique ¹⁴, ut quicumque de rebus aecclisae beneficia habent, pleniter ¹⁵ nonas et decimas ad ipsas ecclesias donent absque ulla deminoratione aut dilatione, in quantum melius possunt ; et iuxta possibilitatem ¹⁶ quando necessitas exigit ¹⁷, de opera ad ipsas ecclesias restaurandas adiutorium ¹⁸ faciant.

7. Et vos episcopi, qui omnium ¹⁹ vos nonas et B decimas accipitis, in vestra providentia sit, qualiter ecclesiae et cappellae quae in vestra parrochia sunt emendentur, et luminaria eis praebeatis, et ut presbyteri in eis vivere possint.

8. Ut nemo alterius clericum sine commendaticis aut dimissoriis litteris recipere audeat.

9. Ut episcopi et abbates per sinodochia et monasteria eorum ospitalem ²⁰ ubi antiquitus fuit, faciant, et summopere curent ut nullatenus praetermittantur.

10. Ut vassi et austaldi ²¹ nostri in vestris ministeriis, sicut decet, honorem et plenam iustitiam habeant, et si presentes ²² esse non possunt, suos advocatos habeant, qui eorum res ante comitem defendere possint ; et quicquid eis queritur, iustitiam faciant.

11. Volumus ut advocati in presentia comitis eligantur, non habentes fama mala, sed tales eligantur quales lex iubet eligere.

12. Volumus etiam atque iubemus, ut comites et eorum iudices non dimittant ²³ testes habentes mala fama testimonium perhibere, sed tales eligantur qui testimonium bonum habeant inter suos pagenses. Et primum per ipsos iudices inquirantur, et sicut ab aliis ²⁴ iudices ²⁵ rectius inquirere potuerint, ita faciant, non voluntas malorum hominum assensum praebentes ; ut et ipsi comites vel eorum iudices, D

VARIANTES LECTIONES.

¹ fidibus cod. ² iubemus A. V. Vn. et rel. ³ deest 2. ⁴ deest 2. ⁵ quod 2. ⁶ curent 2. decerent 1. ⁷ illius 2. ⁸ et... expleant deest 2. ⁹ voluntatem. 1. ¹⁰ sinat 1. desinant 2. ¹¹ instant ed. ¹² protractum Est. pertractatum Mur. ¹³ fidelibus nostris Mur. ¹⁴ p. secundum morem regionis nonas et d. Mur. ¹⁵ possunt et i. p. suam V. Vn. ¹⁶ exigerit detur o. ad M. ¹⁷ r. et a. M. ¹⁸ in omnibus M. ¹⁹ ospitales 2. ²⁰ castaldi 2. ²¹ presens 2. ²² lege admittant. ²³ yssos 2. illis M. Est. ²⁴ deest in Est. ²⁵ quomodo Est. qui M.

NOTÆ.

• Capita 1, 4-9, 11-15. 17-21. leguntur apud Murat. inter leges Caroli capp. 57-64, 67-71, 73-75, 77.

perta ¹ esse, sine blandimento ipsius qui causam habet faciant ² ad eandem causam venire, et per eorum inquisitionem fiat definita. Et iubemus, ut testimonia ab invicem separantur, sicut lex iubet; quia si ita agant, multi falsi testes possunt convinci ³.

13. Sed et hoc volumus, ut comites plenam iustitiam de latronibus faciant per eorum ministeria, et ut malefactores et fures non patiantur quietos residere, sed semper eos, in quantum valent, infestent.

14. Ut ante vicarios nulla criminalis actio diffiniatur, nisi tantum leviores causas quae facile possunt diiudicari; et nullus in eorum iudicio aliquis in servitio hominem conquirat, sed per fideiussores ⁴ remittatur usque in praesentiam comitis. Et ingenuos homines nulla placita faciant custodire, postquam illa tria custodiant placita quae instituta ⁵ sunt, nisi forte contingat, ut aliquis aliquem accuset; excepto illos scabinos qui cum iudicibus residere debent.

15. Volumus, ut sicut nos omnibus legem observamus, ita et omnes ⁶ nobis legem conservare faciant, et plenam iustitiam in eorum ministeriis, quicquid ad nos pertinet, facere studeant.

16. Iubemus ⁷ enim, ut propter ullam districtionem quem nos facere iubemus aut quibuslibet cau-

sis servi non mittantur in districtionem, sed per missos nostros vel domini ⁸ eorum aut illorum advocati ⁹ ipsos servos ¹⁰ distringant ¹¹, et ipsi ¹², sicut lex iubet, rationem pro servos reddant, utrum culpabiles sint, an non. Ipsi vero domini distringant et inquirent servos suos, sicut ipsi amant.

17. Ut nemo pedicas in foreste ¹³ dominica ¹⁴ nec in quolibet ¹⁵ loco tendere praesumat. Et hoc si ingenui perpetraverint, bannum dominicum solvant; si servi, domini illorum emendent sicut lex est ¹⁶.

18. Ut nemo praesumat quis hominem ¹⁷ vendere aut comparare nisi in ¹⁸ presentia comitum aut missorum illorum, et ¹⁹ ut nemo audeat in furto mancipia emere et in aliam regionem occulte ducere; ubi vero repertum fuerit, legali sententiae subiaceat.

19. Ut nemo forcipium ²⁰ de mancipiis aut de quolibet causa recipere praesumat, sicut saepius dominus imperator commendavit ²¹.

20. Ut mancipia adventitia et fugitiva nullus recipere praesumat.

21 ²². De manire vero nisi de ingenuitate aut de hereditate non sit opus observandum; de ceteris vero inquisitionibus ²³ per districtionem comitis ad mallum veniant, et iuste examinentur ad iustitiam faciendam. Comites vero non semper pauperes per placita opprimant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ aperta 2. coopertam *M. Est.* ² f. testes *Est. M.* ³ c. si non interrogatis fuerint. et condixuncti. 2. si interrogati fuerint separatim *A. V. Vn. E.* ⁴ fides 1. fidem 2. fideiussores *M.* ⁵ instructa 1. ⁶ o. comites *V. Vn. E. M.* (c. nostri). ⁷ Iubemus—facere deest 2. ⁸ domine *A. dominos V.* ⁹ advocatos *V.* ¹⁰ servos—pro deest 2. ipsi serui *V.* ¹¹ distringantur *A. V.* ¹² i. domini *s. V.* ¹³ foresta 2. foresto *M.* ¹⁴ dominice 1. dominico *M.* ¹⁵ q. regali 1. *A? V. Vn. E. M.* ¹⁶ est, id est ut CXX ictus accipiat servus *V. Vn. E.* ¹⁷ hominum 1. ¹⁸ deest 1. 2. ¹⁹ hucusque caput deest in *M.* ²⁰ fur capiant 2. furem camphium *V. Vn. Est. M.* ²¹ c. in verbis, non lege. *V. Vn. E.* ²² item al. kap. de manire uero 2. ²³ rebus *V. Vn. causis Est. M.*

CAPITULARE GENERALE AQUENSE (An. 802, Oct., Aquis).

Mense Octobri magnus Carolus iterum congregavit conventum, quo et ecclesiastica et secularia imperii negotia tractaret. Amplissimum ea de re testimonium annales Laureshamenses et Moissiacenses praebent, referuntque ¹ generalem imperatoris iussionem exiisse super omnes episcopos, abbates, presbyteros, diaconos et universum clerum, ut clerici secundum canones, monachi secundum regulam sancti Benedicti viverent, cjusque ad normam vitii prioribus emendatis, officium quoque secundum morem Romanae ecclesiae psallerent et scholas cantorum construerent. Quo tempore et ducibus comitibus et reliquo Christiano populo una cum legislatoribus congregatis, imperator omnes leges in regno suo legi, explicari et emendari fecit, edixitque ut iudices per scriptum iudicarent, et absque munerum acceptione, unicolque iustitiam tribuerent. ² Cujus conventus acta cum hucusque non prodissent, jam 1 ex Codice bibliothecae ducalis Guelferbytanae Blankenburgensi *iussionem generalem*, quae hic referenda videtur, 2 tum ex codice bibliothecae regiae Monacensis inter S. Emmerammi Ratisbonenses G. 411 signato, primisque saeculi ix annis exarato *capitulare examinationis* presbyterorum, canonicorum, abbatum, laicorumque; 3 ex Codicibus duobus bibl. regiae Monacensis inter Codd. Frisingenses, saeculo ix et x exaratis *capitula de iis quae omnes ecclesiastici discere iussi sunt*; 4 ex Codice regio Parisiensi n. 4995 *capitula excerpta ex canonibus* ab Adriano papa Carolo missis una cum *capitulis examinationis* abbatum et monachorum proferimus. Leges eodem conventu litteris traditae, Saxonum, Thuringorum et Frisionum secundo collectionis nostrae tomo referuntur.

CAPITULARE GENERALE.

ITEM ¹ IUSSA KAROLI PER UNIVERSUM REGNUM, EPISCOPIS, ABBATIBUS, PRESBITERIS PERTINENTIA.

1. Omnes ecclesiasticos de eorum eruditione et doctrina diligenter examinare, et in eadem examinatione nos quamvis imperiti simus per provinciam

C istam, et non solum aeclesiasticorum dogma, sed etiam laicorum investigare iussa sunt nutrimenta vel benivolentia sanctae exercendae iustitiae.

2. Primo qualiter unusquisque aeclesiasticus, sive episcopus seu abbas vel presbiter omnesque canonici vel monachi, suum habeant officium praepara-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Titulum VII. *co. l.*

tum, quidque ¹ neglectum, quidve emendationi condignum, ut his qui bene noverit officium suum gratias exinde habeat et in melius semper proficere suadet. Qui autem negligens aut desidiosus inde fit, condigna satisfactione usque ad emendationem congruam constringatur.

3. Qualiterque presbyteri psalmos habeant, qualiterque cursum suum sive diurnum vel nocturnum adimplere secundum Romanum usum prevaleant.

4. Quomodo catechuminos de fide christiana instruere soleant, ac deinde quomodo missas speciales sive pro defunctis vel etiam pro vivis sciant commutare rationabiliter secundum utrumque sexum sive in singulari numero sive in plurali.

5. Similiter et in doctrina populorum et in officio praedicandi, nec non et confessione peccatorum, qualiter eos agere doceant, qualiter eis remedium peccatorum imponere sciant vel procurent ².

6. Super omnia autem de eorum conversatione et castitate, quomodo formam et exemplum praebeat christianis.

7. Quomodo oboedientes sint episcopis suis, qua verecundia et p̄ce vel caritate inter se invicem vivant.

RELIIQVO POPULO.

8. Et ut sciant episcopos suos pia sollicitudine sibi humiliter praeesse debere, non tyrannicam in eis ³ se vindicare potentiam; sed ita subditis suis sibi oboedire cupiant, ita etiam et ipsi sollicite cavere procurent, ne iniuste aliquem vel iracundia commoti absque ratione affligere audeant, sed consortes eorum se esse considerent, et magis debent studere amare quam timere ⁴.

9. Deinde praeceptum est de fide sua pleniter unumquemque examinare, qualiter vel ipsi credant vel alios credere doceant.

10. Similiter et orationem dominicam quomodo intellegant, et ipsam orationem vel symboli sensum pleniter discant, et sibimet ipsis sciant, et aliis insinuare praevaleant.

11. Ut canones et librum pastorem necnon et homelias ad eruditionem populi diebus singulis festivitatum congruentiam discant.

12. Ut nullus tonsus sine canonica sit vita vel regulari, nullusque absolutus sine magisterio episcopali vel presbyteri aut diaconus vel abbas, quia displicere Deo novimus eos qui sine disciplina vel magisterio sunt.

13. Ut nullus ex laicis presbyterum vel diaconem seu clericum secum habere praesumat vel ad ecclesias suas ordinare absque licentiam seu examinatione episcopi sui, ut ipse sciat, si recte possit appellari clericus, aut presbyter. et sit absque repraesensione.

14. Omnibus omnino christianis iubetur symbolum et orationem dominicam discere.

15. Ut nullus infantem vel alium ex paganis de fonte sacro suscipiat, antequam symbolum et orationem dominicam presbytero suo reddat.

16. Ut incestas nuptias omnino vitare doceantur, et abstinere a fornicatione, homicidio, furto, periurio, maleficio, ab auguriis et incantationibus, vel sacrilegio, ebrietate et convitio, rapina, odio vel invidia, et sanctam communionem digne excipiant.

17. Ut nemo ex ecclesiasticis ulla umquam occasione extra canonicam vel regularem licentiam aliquid agere praesumat.

18. Deinde omnino monachis Dei verbo praeceptum est et domini nostri omniumque optimatum suorum iussum atque decretum est, ut nullus monachus secularibus negotiis amplius occupetur, quam in synodo B Calcidonensi decretum est.

19. Qui vere et sincere singularem sectantur vitam, competenter honorentur. Quoniam ⁵ vero quidam utentes habitum monachi aeclesiastica negotia civiliaque conturbant, circumeuntes indifferentes urbes nec non et monasteria sibi instituere temptantes, placuit nullum quidem usquam aedificare aut construere monasterium vel oratorii domum praeter conscientiam civitatis episcopi. Monachos vero per unamquamque civitatem aut regionem subiectos esse episcopo, et quietem diligere, et intentos esse tantummodo ieiunio et orationi, in locis quibus renuntiaverunt saeculo permanentes; nec ecclesiasticis vero nec saecularibus negotiis communicent, vel in aliquo sint molesti, propria monasteria deserentes.

CAPITULA EXAMINATIONIS GENERALIS.

In palatio regis inventum habent, ut presbyteri non ordinentur prius quam examinentur.

1. Cap. Interrogo ⁶ vos presbyteri quomodo creditis ut fidem catholicam teneatis, seu symbolum et orationem dominicam quomodo sciatis vel intelligitis.

2. Canones ⁷ vestras quomodo nostis vel intellegitis.

3. Benitentialem quomodo scitis vel intellegitis.

4. Missam vestram secundum ordinem Romanam quomodo nostis vel intellegitis.

5. Euangelium quomodo legere potestis vel alios imperitos erudire potestis.

6. Homelias orthodoxorum Patrum quomodo intellegitis, vel alios instruere sciatis.

7. Officium divinum secundum ritum Romanorum in statutis sollempnitatibus ad tecantandum ⁸ quomodo scitis.

8. Baptisterium quomodo nostis vel intellegitis.

9. Canonicos interrogo si secundum canones vivant, an non.

10. Vos autem abbates interrogo, si regulam scitis vel intellegitis, et qui sub regimine vestro sunt secundum regulam beatissimi Benedicti vivant an non, vel quanti illorum regulam sciatis aut intellegant.

11. Laicos etiam interrogo, quomodo legem ipsorum sciatis vel intellegant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ quisque cod. ² procurent c. ³ ei cod. ⁴ lege amari quam timeri. ⁵ Quam cod. ⁶ interro cod. ⁷ Canonones cod. ⁸ i. e. decantandum.

12. Ut unusquisque filium suum litteras ad dis-
cendum mittat, et ibi cum omni sollicitudine perma-
neat, usque dum bene instructus perveniat.

CAPITULA DE DOCTRINA CLERICORUM.

Haec sunt quae iussa sunt discere omnes ecclesiasticos.

1. Fidem catholicam sancti Athenasii et cetera
quaecumque de fide;

2. Symbolum etiam apostolicum;

3. Orationem dominicam ad intellegendum pleni-
ter cum expositione sua;

4. Librum sacramentorum pleniter tam canonem
missasque speciales ad commutandum pleniter;

5. Exorcismum super caticuminum sive super de-
moniacos;

6. Commendationem animae;

7. Paenitentialem;

8. Compotum,

9. Cantum Romanorum in nocte,

10. Et ad missa similiter;

11. Euangelium intellegere, seu lectiones libri co-
mitis;

12. Omelias dominicis diebus et solemnitatibus die-
rum ad praedicandum canonem; monachi regulam
similiter et canonem firmiter;

13. Librum pastorem canonici atque librum offi-
ciorum;

14. Epistolam Gelasii pastorem;

15. Scribere cartas et epistulas.

EXCERPTA CANONUM. CAPITULA VARIA.

De canonibus apostolorum. — 1. Ut^a sacerdotes et
ministri altaris de secularibus curis se abstineant.

Item in eodem cap. 13. — 2. Ut nullus fidelium ab-
sque litteras commendatitias alienum clericum sus-
cipiatur^b et qui suscepti sunt reddantur, et nulli
presbiterum ab episcopo ad ecclesiam ordinatum
sine consensu episcopi proiciat.

Item in eodem cap. 16^c. — 3. Si quis episcopus
clericum alterius susceperit.

Item capitula 17^d. — 4. Quod clericus fideiussor
esse debeat.

Item in eodem cap. 18^e. — 5. Quod episcopus
presbiter et diaconus in fornicatione furtu periurium
comprehensum deponatur.

Item in eodem cap. 19^f. — 6. Quod episcopus
presbiterum et diaconem peccantes percuti non de-
beat.

Item cap. 20^g. — 7. Ut episcopis bis in anno con-
cilio celebrentur.

Item cap. 21^h. — 8. Quod in nomine sanctae tri-
nitatis debent baptizari.

De Niceno concilioⁱ. — 9. De subintroducendis mu-
lieribus

Item in eodem i. — 10. De his qui ad onorem pres-
biterii [Cod., preb. ij] sine examinatione proventi sunt.

Item cap. k. — 11. De clericis usuras accipientibus.

De Anchirano concilio^l. — 12. De corepiscopis.

De Neocesariense concilio^m. — 13. De presbiteris
qui uxores acceperunt et qui fornicati sunt amplius,
pelli debeant.

Item cap. n. — 14. De tempore ordinationis pres-
biteris.

Item cap. o. — 15. De mulieribus que retundunt
cristianis obtentu et p de hoc capitulo domno aposto-
lico intimandum est.

Item in Nicena^q. — 16. De his qui dicuntur cataroe.

De Sardicense concilio^r. — 17. De his qui in can-
nalis sunt.

De Cartaginense 16^s.

18. De ordinandis virginibus.

19. De aequa mensura et denariis.

20. De pauperibus hominibus considerandum est,
sub quali mensura censa debeant solvere annua.

21. De sancta trinitate discat unusquisque, se-
cundum quod sancti patres indictum et tractatum
habent, et fideliter intellegat, et in tantum sufficiat,
et amplius non requiratur.

22. De^t fugitivis partibus Ravennae et Pentabo-
lin, si placet domno meo, legatur capitula 7. 3. 6.
8. 59. 60. [c. 70] et 61.

23. Id est de generibus monachorum, qualis de-
beat esse abba, de obedientia discipulorum.

24. De disciplina suscipiendorum novitiorum, de
filiis nobilium vel pauperum qui offeruntur.

25. De sacerdotibus qui voluerint in monasterio
habitare, et de clericis seu et de monachis peregrin-
nis; continentur in his definitiones quae sufficiunt
ad numerum 20 abbatum.

26. Insuper etiam questiones quaedam eis familia-
rum obponi possunt, ut queratur ab eis in quo capi-
tula scriptum vel quomodo intellegendum est: Nullus
in monasterium proprii [c. proprii] sequatur cordis
voluntatem. Similiter ubi vel quid sit sinaxis. Ubi
quid sit senpectas. Ubi etiam vel qui sit non super
sanus tyrannides, vel ubi legitur in scriptura volun-
tas habet poenam, et necessitas parit coronam. Vel
si secundum regulam legitur euangelium dominicia

NOTÆ.

^a Ex cap. 7 apud Harzheim Conci. Germaniæ, t.
I, p. 132.

^b Hucusque tantum ap. Harzheim cap. 13, l. c.

^c Ibid., p. 132.

^d Ibid. cap. 20.

^e Ibid. cap. 25.

^f Ibid. cap. 28.

^g Cap. 38.

^h Cap. 49.

ⁱ Cap. 3. p. 137.

^j Ibid. c. 9. p. 138.

^k Ibid. c. 17.

^l C. 12. pag. 147.

^m C. I. p. 150.

ⁿ Ibid. c. 11.

^o Concilii Gangrensis ap. Harzheim l. 1. pag. 154.
cap. 15: De his qui christianitatis obtentu despiciunt
filios.

^p Sequentia desunt in canone.

^q Cap. 8. pag. 138.

^r Cap. 11. pag. 191.

^s Pag. 201.

^t Cf. 783, 16.

noctibus, vel ubi praeceptum sit tundere monachum, A tatis gradu, et in tertio capitulo, et in 11. et in 17. vel si dormiantur fratres post nocturnas, et ubi et in 28. continentur, et quid singulos biberes vel hoc praeceptum sit; haec omnia in secundo humili-

mixtum accipere.

CAPITULARE LANGOBARDICUM DUPLEX (803, vere).

Edictum hoc publici juris facimus ex 1. codice S. Pauli saec. ix, fol. 5-6, et codicibus 2. Chisiano, et 3. Cavensi, ubi inter Caroli leges numeris 14-24 et 15-25 insignitur. A Pippino tamen promulgatum fuisse ex cap. 16, et formula finali prodit. Datum videtur tempore quo Carolus in Germania res ecclesiasticas ordinare aggressus erat, igitur autumno anni 802 vel potius, ut ex sententia finali patet, vere anni sequentis. Prior edicti pars solam ecclesiam, altera universum populum spectat, cuius distinctionis aliud exemplum capitulare anni 805 praebet. Posterioris partis capitula duo, scilicet 12 et 16, in quinque capita distributa, leguntur etiam in cod. Tegernseensi proxime post Caroli epistolam ad Pippinum an. 807, subjecto capite de plateis curandis; quae quidem appendicis loco infra referemus. Codicum Ambrosiani reliquorumque qui leges Langobardorum continent, lectiones in ima pagina subiiciuntur.

Placuit primis omnium ¹, ut vitia que nostris temporibus in sancta Dei aeclesia emersa sunt, radicitus ² evellantur.

1. Cap. Volumus igitur, preordinante Domino, aeclesias nostras secundum auctoritatem ³ canonum ordinare et ordinem clericorum disponere.

2. Monasteria que iam pridem regularia fuerunt, tam virorum quamque et puellarum, que ⁴ sub nostro dominio ⁵ site sunt, volumus ut secundum regula disponantur et vibant; et si abbates vel abbatisse sine regula vivere seu inordinate inventi vel invente fuerint, si correpti vel correpte emendare noluerint, abstantur ⁶, et de ipsa congregatione, si digni inventi fuerint, abba vel abbatissae eligantur; sin autem, aliunde: et monasteriis regalibus ⁷ si ei placet ⁸ similiter.

3. De senodochiis vero nobis pertinentibus ⁹ que bene ordinata sunt, in ipso permaneant, que vero destructa, secundum qualitate temporum ad ¹⁰ priore cultum perducere cupimus, ut ubi pauperes Domini reficiantur, et per tales personas fiat ordinata, qui ea iuxta Deum regant et de alimoniis pauperum nihil subtraant.

4. De aeclesiis baptismalibus ¹¹ ita censemus, ut per presbiteros ordinate sint, et nulla violentia et superposita ab episcopis suis vel diminutionem de titulis patiantur, set secundum canonicam institutionem et antiquam consuetudinem faciant.

5. Quando vero episcopus suam parrochiam circat, non plus ab ea exigat vel accipiat nisi secundum canones vel antiqua consuetudinem, et obpressionem ab hominibus ¹² eiusdem episcopi ipsa plebs non patiatur.

6. Ut ita ¹³ episcopi quamque et presbiteri seu diaconi, vel abbates et monachi, nulla venationem per se facere praesumant, aut hubi ipsi presentes

B sunt, neque ulla ¹⁴ iocorum genera ante se fieri permittant que contra canonum auctoritate veniunt.

7. De stipendiis quoque clericorum volumus, ut tam de redditibus vel de oblatione fidelium plenius secundum canonem ipsi clerici habeant.

8. Ut prepositi ¹⁵ cardinalium aeclesiarum obediens ¹⁶ sint episcopis suis, et neque episcopi eos ad ¹⁷ a suis aeclesiis expellere praesumant absque culpa et iusta rationem, et nulla eis per violentia inponatur.

9. Propter ordinationes vel consecrationes ¹⁸ presbiterorum ceterorumque clericorum nulla nos premia amodo abcepturos promittimus, neque ab ipsis neque ad parentibus vel amicis eorum, neque palam ¹⁹ neque occultum.

C 10. Exenia vero que aeclesiis nobis ²⁰ nobiter ^b inposita sunt, amputanda et non maiora quam consuetudo fuerat accipienda censemus.

11. De decimis vero que ad populo in plebibus vel baptismalibus aeclesiis offeruntur, nulla exinde pars maiori aeclesiae vel episcopo inferatur ²¹.

12 ²² c. Volumus primo ut neque abbates et presbiteri neque diaconi et subdiaconi neque quislibet de clericos ²³ de personis suis ad publica ²⁴ vel secularia iudicia traantur vel distringantur, set a suis episcopis adjudicati iustitia faciant. Si autem de possessionibus suis, seu aeclesiasticis seu propriis, super eos clamor ad iudicem venerit, mittat iudex clamantem cum missos suos ad episcopum, ut faciat eum per advocatum iustitiam recipere. Si vero talis aliqua inter eos contentio orta fuerit que per se pacificare non velint aut non possint, tunc per advocatum episcopi ²⁵ qualem iusserit ipse ²⁶, causa ipsa ante comitem vel iudicem veniat, et ivi secundum legem finiatur, ante posito ²⁷ ut dictum est persona clerici ²⁸.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Placuit nobis Karolo gloriosissimi regis, ut 2. 3. ² eradicentur et e. 2. 3. ³ auctoritatum 1. ⁴ seuque 2. 3. ⁵ n. regimine dominio 2. 3. ⁶ astantur 1. ⁷ regularibus 2. 3. ⁸ si ei p. desunt 2. ⁹ reliqua capitulis desunt 3. ¹⁰ ac 1. ¹¹ De a. b. desunt 3. ¹² omnibus 1. ¹³ tam 2. 3. ¹⁴ ullo 1. ¹⁵ prepositis 1. ¹⁶ obediens 1. ¹⁷ ad suis vel ab aliis iustis utilitatibus expellere 2. 3. ¹⁸ consecrationes 1. ¹⁹ pala 1. ²⁰ deest 2. 3. ²¹ imponatur 2. 3. ²² XII. CAP. codex 1. ita et quae sequuntur XIII, XIII etc. numerantur. ²³ clero praeter episcopos, abbates, abbatissas, de V. Vn. (E.) cap. 99. ²⁴ publico 1. ²⁵ episcopi suum clericorum V. Vn. ²⁶ i. lex ipsa V. Vn. E. ²⁷ ante ei posito 3. anteposita V. Vn. E. ²⁸ clericorum V. Vn. E.

NOTÆ.

^a f. e. a.

^b i. e. novis noviter.

^c Capp. 12. 15-19. habentur ap. Mur. inter leges Karoli c. 99. 120. 100. 121. Hloth. 41. Illud. 34.

13. Ut clerici seu monachi vacantes ¹, sive de ipsa parrochia seo aliunde supervenientes, sine consensu episcopi a nemine suscipiantur.

14. Ut aeccliesie baptismales ab his qui debent restaurantur, et singulis prout eius possibilitas fuerit restaurandi mensura deputetur. Hec ² ideo dicimus, quia in quibusdam locis quosdam per pecunias consentientibus magistris se ³ supraentes audivimus; omnes autem aecclsiasticos per ⁴ aeccliesie ministrum ordinari oportet.

15. Ut placita publica vel secularia nec ad comite nec ab ullo ministros suos vel iudice, nec in ecclesia nec in tectis aeccliesie circumiacentibus vel coerentibus, ullatenus teneatur ⁵.

16. Ut serbi, aldiones, livellarii antiqui vel illi noviter facti qui non pro fraude nec pro malo ingenio de publico se subtraentes, sed per sola paupertate et necessitatem terras aeccliesie incolunt vel colenda suscipiant, non a comite vel colivet ⁶ ministro illius ad ullam angaria seu servitium publicum vel privatum cogantur vel compellantur; set quicquid av ⁷ eis iuste agendum est, a patrono vel domino suo ordinandum est. Si vero de crimine aliquo accusantur, episcopus primo compellatur, et ipse per advocatum suum secundum quot lex est, iuxta conditionem singularum personarum iustitiam faciant; sin vero ⁸, sicut in capitulare domno imperatori ⁹ scriptum est, ita fiat. Ceteri vero liveri homines qui vel commendationem vel beneficium aecclsiasticum habent, sicut reliqui homines iustitias faciant.

17. Audivimus etiam quod iuniores comitum vel aliqui ¹⁰ ministri rei publice sive etiam ¹¹ nonnulli fortiores vassi comitum aliquas redibutiones vel collectiones, quidam ¹² per pastum, quidam etiam sine pasto, quasi deprecando ¹³ exigere soleant ¹⁴, similiter quoque operas, collectiones fruguum, arare, seminare, runcare, caricare, secare, vel cetera is similia, a populo per easdem vel alias machinationes exigere consueverunt, non tantum ab aecclsiasticis set etiam a reliquo populo: que omnia, si vobis placet, et a ¹⁵ nobis et hab omni populo iuste amovenda videntur, quia in quibusdam locis in tantum inde populus oppressus est, ut multi ferre non valentes ¹⁶ per fuga a dominis vel patronibus suis lapsi sunt, et terre ipse in solitudinem redacte sunt. A potentioribus autem vel ditioribus, spontanea tamen voluntatem vel mutua dilectionem, volentibus solatium prestare invicem minime probemus

18. De pontibus vero vel reliquis similibus operibus que ecclesiastici ¹⁷ per iustam et antiquam consuetudinem ¹⁸ cum reliquo populo facere debent, hoc praecipimus ¹⁹, ut rector aeccliesie interpelletur ²⁰, et ei secundum quod eius possibilitas fuerit, sua portio deputetur, et per alium exactorem ecclesiastici homines ad opera non ²¹ compellantur. Si vero opus suum constituto die completum non abuerit, liceat comiti pro ²² pena prepositum ²³ operis pignerare iuxta extimationem vel quantitatem imperfecti operis, quousque perficiatur: comis autem si neglexerit, a rege ²⁴ vel misso regis iudicandus est.

19. De decimis: ut dentur, et dare nolentes secundum quod anno preterito denuntiatum est ad ministri reipublice exigantur. Id est, eligantur quatuor vel octo ²⁵ homines ²⁶, vel prout opus fuerit, de singulis plebibus iuxta qualitatem unusquisque ²⁷, ut ipsi inter sacerdotes et plevem testis existant hubi date vel non date fuerint: hoc ideo, ne ibi iuramentum aliquod faciendi necessitas contingat. Non tamen ideo tantos testes mittendos dicimus, ut ipse semper omnes in dandis decimis presentes esse pariter necesse sit, set ut pluribus ²⁸ committitur minus graventur; in duobus autem, si adfuerint, sufficere credimus. Neglegentes autem ammonentur a presbiteris aecclsiarum usque ad tertiam vicem ut ipsa decima dent; quod si contemserint, ab introitu aeccliesie proibeantur; et si in hoc minime emendaverint, a ministris reipublice districti, singuli per caput sex solidos ecclesie componat, et insuper decima dare cogantur. Nam si iterum contemtores extiterint, tunc per publicam auctoritatem domus vel case eorum wiffentur ²⁹, quousque pro ipsa decima sicut supra dictum est satisfaciant. Quod si denuo revelles vel contradictores esse voluerint, ut super ipsam wiffam ³⁰ suam auctoritatem intrare praesumpserint, tunc a ³¹ ministris reipublice in custodia mittantur, usque dum ad iudicium publicum perducantur ³², et ibi secundum legem contra comitem vel partem publica componat. Reliqua autem, ut supra dictum est, de decimis et sex solidis contra aeccliesia satisfaciant ³³.

Hec interim ut supradictum est, inter cetera pia cristianitatis opera servari convenit, quousque in sequendi conventu medio Octubrio qui in ³⁴ civitate Papia condictus est, nisi forte a rege aliter precipiatur, aliquit melius addeandum iungendumque mutandumve ³⁵ Deo duce inveniatur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. vagantes quod 2. 3. legunt. ² et 4. ³ seo 4. ⁴ q; 4. ⁵ teneatur. Nisi comes minora placita tenuerit. Ea enim habeat, ubi impetrare potuerit. V. Vn. E. ⁶ Si vero culpabiles fuerint V. Vn. ed. ⁷ capitulare nostro 2. 3. ⁸ aliquit 1. ⁹ etia 1. ¹⁰ quidem 1. ¹¹ d. a. populo ed. ¹² solea 1. ¹³ si v. p. et a deest 2. 3. ed. ¹⁴ volentes 1. ¹⁵ ecclesiasticis 1. ecclesiastici homines V. Vn. Est. ¹⁶ per a. c. et iustitiam V. Vn. E. ¹⁷ petimus 1. ¹⁸ interpellentur 1. interpellat 2. interpellent 3. ut rectores e. eos interpellentur Vn. ¹⁹ adoperant 1. ²⁰ per 1. ²¹ propositi V. Vn. E. ²² regem 1. ²³ octos 1. ²⁴ h. optimi 3. ed. ²⁵ uniuscuiusque plebis Tegern. et ed. (deest 2. 3.) ²⁶ plurimus 1. dum pluribus Teg. ²⁷ wiffentur 3. giffentur ed. ²⁸ guiffa 3. guiffam ed. ²⁹ deest 1. ³⁰ producantur Teg. ³¹ reliqua desunt in ed. ³² in c. p. deest 2. 3. ³³ mutandum vel 1. 3.

NOTÆ.

^a i. e. quolibet.

^b i. e. ab.

Codex Tegernsensis haec tantummodo habet :

1. Volumus primo, ut neque abbates et presbyteri, neque diaconi et subdiaconi, neque quislibet de clero de personis suis ad publica vel secularia iudicia trahantur vel distringantur; sed a suis episcopis adiudicati iustitias faciant. Si autem de possessionibus suis, seu ecclesiasticis seu propriis, super eos clamor ad iudicem venerit, mittat iudex clamantem cum misso suo ad episcopum, ut faciat eum per advocatum iustitiam recipere.

2. Si vero talis aliqua inter eos contencio orta fuerit quae per se pacificare non velint aut non possint, tunc per advocatum episcopi qualem iusserit ipse, causa ipsa ante comitem vel iudicem veniat, et ibi secundum legem finiatur anteposito, ut dictum est, persona clerici.

3. Ut servi, aldiones, libellarii antiqui vel illi noviter facti, qui non pro fraude nec pro malo ingenio de publico se subtrahentes sed pro mala paupertate et necessitate terras ecclesiae incolunt vel colenda suscipiunt, non a comite vel quolibet ministro illius

A ad ullam angariam seu servicium publicum vel privatum cogantur vel compellantur; sed quicquid ab eis iuste agendum est, a patrono vel domino suo ordinandum est.

4. Si vero de crimine aliquo accusantur, episcopus primo compellatur, et ipse per advocatum suum secundum quod lex est iuxta condicionem singularum personarum iustitiam faciant.

5. Sin vero, sicut in capitulare nostro scriptum est ita fiat; ceteri vero liberi homines qui vel commendacionem vel beneficium ecclesiasticum habent, sicut reliqui homines iustitias faciant.

6. Volumus etiam et statuimus de plateis vel cloacis curandis uniuscuiusque civitatis de regno Italiae pertinentibus, ut singulis annis curentur. Tamen non volumus, quod exinde pandum aliquis ad partem palatii nostri persolvat. Sed praecipimus, quatenus exactores singularum civitatum studium habeant, ne ante finiatur annus quam plateae et cloacae emundentur; et hoc unusquisque procurator civitatis publice ex nostra imperiali parte ammonendo precipiat ne pretermisum fiat.

VARIANTES LECTIONES.

^a ingenio cod. ^b lege sola. ^c clocleis littera I superimposita codex; Amerpachius hic et infra cloacis correxit; de cocleis i. e. campanilibus emundandis, sermonem esse non posse patet. ^d cocleae codex.

CAPITULA QUAE IN LEGE SALICA MITTENDA SUNT¹.

Edimus ea ope codicum bibl. regiae Parisiensis n. 4629, 4404, 4995, 4758, 4626, 4632 et inter Suppl. latina n. 75, bibliothecae ducalis Guelferbytanæ Gudiani, Augustæ, et Blankenburgensis, tum Tegernsensis in bibl. regia Monacensi, bibl. ducalis Gothanæ, codicis Sangallensis n. 728, codicis Vaticani inter Palatinos n. 773, et codicum eorum qui leges Caroli Langobardicis additas exhibent, scilicet codicis S. Pauli in Carinthia, Paris. 4613, Chisian, Cavensis, Ambrosiani, Florentini, Londinensis, Vindobonensis, Veronensis atque Estensis apud Muratorium, ratione quoque habita editionis Baluzianæ, sed iis tantum lectionibus allatis, quæ alicujus momenti esse videri possent².

Inscribuntur in codice Paris. n. 4995: « In Christi nomine incipiunt capitula legis imperatoris Karoli nuper inventa. Anno tertio clementissimi domni nostri Karoli augusti sub ipso anno haec facta capitula sunt et consignata Stephano comiti, ut haec manifesta fecisset in ciuitate Parisius mallo publico, et ipsa legere fecisset coram illis scabineis; quod ita et fecit. Et omnes in uno consenserunt, quod ipsi uoluissent omni tempore obseruare usque in posterum; etiam omnes scabinei, episcopi, abbatis, comitis, manu propria subter firmauerunt³. CAPITULA QUAE IN LEGE SALICA MITTENDA SUNT. » — In Codice Sangallensi vero: « Incipiunt capitula que in lege Salica dominus augustus Karolus, anno ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi 803, imperii vero sui anno tertio, praeponendo addere iussit; » atque in codice Parisiensi n. 4613: « Haec sunt capitula quae dominus Karolus magnus imperator iussit scribere in consilio suo, et iussit ea ponere inter alias leges. » Gothanus tandem: « Incipiunt capitula legi Salicae quos constituit Karolus imperator. Habentur apud Muratorium inter Caroli leges capp. 101-108, 91, 92, 24.

¹ De homicidiis clericorum. ^d Si quis subdiaconum occiderit, 300 solidos componat; ^e qui diaconum

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita codd. 4629 (Capitulum q. i. l. saligam mitenda sunt), 4404, 4995, Vatic. 773, 4758 (Incipit c. q. ad l. s. m. sunt), 4632 (in legem salicam). ² Salicha V. Vn. Salicha K. subaudis nunc lex Est. In cod. Gothano *multae initio ut in editis habebantur, sed manu coeua ita correctae sunt, ut iam cccc, dc, dcccc sol. (in presbytero et monacho) legantur, tum*: Qui episcopum occiderit monachus fiat.

NOTÆ.

^a Leguntur praeterea in codd. regg. Paris. 4628, 4628 A. 4788, Supplement. lat. 164 bis, et 4760.

^b Parisiensi. De quo hæc leguntur in paruo chartulario Ecclesiae Parisiensis, fol. 71: « Domino sancto et in Christo apostolico sacrosanctæ Mariæ ecclesiae Dei que genitricis et sancti Stephani protomartyris seu et domini Germani, ubi locatus Parisiacæ urbis episcopus rector praesae videtur, quæ est infra murum Parisii constructa. Ideoque in Dei nomine ego Stephanus Christi humilis gratia Dei comes, nec non et Amaltrudis, comitissa, pariter ob amorem invicem dilectionis donamus res nostras quæ sunt in pago Parisiaco, in loco qui vocatur Sulciacus, etc. Actum Bonoilo villa, ubi facta et firmata fuit in anno xi imperii domni nostri Caroli gloriosique Augusti, xiiii regni ejus in Francia, et xxxvi in Italia, sub indict. 3. » Charta Inchadi episcopi Parisiensis data in

concilio generali: « Sulciacum, quem Stephanus illustris vir et pia recordationis comes, nec non et uxor ejus Amantrudis, eorum usibus delegaverunt. » Idem fuit missus dominicus an. 802 in Parisiaco, etc. Subscriptus praeterea reperitur in breviario divisionis thesaurorum Caroli Magni. BALUZ.

^c Quod factum est ex praecepto Caroli; cf. infra capitula minora cap. 19.

^d Post hæc verba sequitur in editione Pithœi, et ei adprobatur fuerit. Quæ nos sustulimus, quia in nullo veterum exemplarium exstant quæ nos vidimus, nec in editione Canisii, nec in libro tertio Capitularium. BALUZ.

^e Codex regius hic et in aliis locis hujus capituli semper repetit vocem *occiderit* quam plurimi Cod. non repetunt. lb.

num¹ 400 solidos, qui presbiterum 600, qui episcopus^a 900 solidos componat^a. Qui monachum^b, 400^b solidis culpabilis iudicetur.

2. *De his, qui infra immunitatem confugunt, vel damnum aliquod ibi faciunt.* ^c Si quis in immunitatem damnum aliquid fecerit, 600 solidos componat. Si autem homo furtum fecerit aut homicidium, vel quodlibet crimen foras committens infra immunitate fugerit, mandet comes vel episcopo, vel abbate^d, vel^e vicedomino, vel quicumque locum episcopi aut^e abbatis tenderit, ut reddat ei reum. Si ille contradixerit et eum reddere noluerit, in prima contradictione solidis 15 culpabilis iudicetur. Si ad secundam inquisitionem et eum reddere noluerit, 30 solidis culpabilis iudicetur. Si nec ad tertia consentire noluerit, quicquid reus damnum fecerat, totum ille qui eum infra immunitatem retinet nec reddere vult, solvere cogatur, et ipse comes veniens licentiam habeat ipsum hominem infra immunitatem quaerendi, ubicumque eum invenire potuerit. Si autem statim in prima inquisitione comiti responsum fuerit, quod reus infra immunitatem^f quidem fuisset, sed fuga lapsus sit, statim iuret^g quod ipse eum ad iusticiam cuiuslibet disfaciendam fugire non fecisset, et sit ei in hoc sati factum. Si autem intranti in ipsam immunitatem comiti collecta manu quilibet resistere temptaverit, comes hoc ad regem vel ad principem deferat, ibique iudicetur; ut sicut ille qui in immunitatem damnum fecit, 600^h solidos componere debeat^h, itaque qui comiti collecta manu resistere praesumpserit, 600 solidis culpabilis iudicetur.

3. *De his qui ad aecclesiam confugium faciunt.* Si quis ad aecclesiam confugium fecerit, in atrio ipsius aecclesiae pacem habeat, nec sit ei necesse aecclesiam ingredi, et nullus eum inde per vim abstrahere praesumat; set liceat ei confiteri quod fecit, et inde per manus honorum hominum ad discussionem in publico perducatur.

4. *De his qui per malum ingenium alium auxiliaverit.* Si quis hominem in iudicio contra alio altercantem iniuste adiuvari per malum ingenium praesumpserit, atque inde coram iudicibus vel comite increpatus fuerit, et negare non potuerit, solidis 15 culpabilis iudicetur.

5. *De his qui ingenuare volunt.* Si quis de libertate sua fuerit interpellatus, et timens ne in servitium cadat, aliquem de propinquis suis, per quem se in servitium casurum timens occiderit, id est patrem, matremⁱ, patrualem, avunculum, vel quamlibet huiusmodi propinquitatis personam, ipse qui hoc perpetraverit moriatur, agnatio^j vero et consanguinitas^k eius in servitium cadat. Et si negaverit se illum occidisse^l, ad novem vomeres ignitos, iudicium Dei examinandus, accedat.

6. *De his qui ad casam Dei res suas tradere voluerint.* Si quis res suas pro anima sua ad casam Dei tradere voluerit, domi^m traditionem faciat coram testibus legitimis. Et quae actenus in hoste factae sunt traditiones, de quibus nulla est quaesitio, stabiles permaneant. Si vero aliquis alii res suas tradiderit, et in hoste profectus fuerit, et ille cui res traditae sunt interim mortuus fuerit, quiⁿ res tradidit, cum reversus fuerit, adhibitis testibus coram quibus traditio facta est, res suas recipiat. Si autem et ipse mortuus fuerit, heredes eius legitimi res traditae recipiant.

7. *De homine qui per cartam libertatem consecutus est.* Si quis per cartam ingenuitatis a domino suo legitime libertatem est consecutus, liber permaneat. Si vero aliquis eum iniuste inservire temptaverit, et ille cartam ingenuitatis suae ostenderit, et adversarium [iniuste^o] se inservire velle comprobaverit, ille qui hoc temptavit, multam quae in carta scripta^p est, solvere cogatur. Si vero carta non paruerit, sed iam ab illo qui eum inservire voluerit disfacta est, widrigildum^q eius componat, duas partes illi quem inservire voluerit, tertiam regi; et ille iterum per praeceptum regis^r libertatem suam conquirat^r.

8. *De libero homine qui se loco wadii tradidit.* Liber qui se loco wadii in alterius potestate^s commiserit, ibique constitutus damnum aliquod cuilibet fecerit, qui eum in loco wadii suscepit, aut damnum solvat, aut hominem in mallo productum demittat, perdens simul debitum propter quod eum in wadio suscepit. Et qui damnum fecit demissus iuxta qualitatem regi^t cogatur emendare. Si vero liberam se minam habuerit, usque dum in pignus extiterit, et

D filios habuerint^u liberi permaneant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ d. vel monachum 400 sol. S. P. d. 400 qui monachum similiter. Pal. 773. ² culp. iud. reliqua desunt S. P. Pal. 773. Gud. ³ cccclv. Cav. ⁴ presbiterum S. P. ⁵ v. iudice uel vicedomno Paris. 4404. ⁶ e. vel abbas vel abbatissa t. 4404. ⁷ inm. usque immunitatem deest S. P. ⁸ iuret qui locum episcopi vel abbatis tenuerit codd. tres, scil. Suppl. 75. S. Vinc. Mett. et Vatic. ⁹ manu secunda dccc c. Goth. ¹⁰ alii debuit. ¹¹ m. amitam matrualem Bal. (contra codicum novem antiquissimorum fidem). ¹² c. id est filii V. Vn. ¹³ c. id est fratres Vn. ¹⁴ domni Paris. 4404, dni. (i. e. domni) C. domui id est maiori aecclesiae V. Vn. E. ¹⁵ q. ipsas res suas t. 4404. Augst. Blank. et 4758. ¹⁶ deest in regio et Ling. codd. 4629, 4995, 4758. Aug. Palat. et apud Ansegisum. ¹⁷ discripta 4995. discripta vel descripta S. Gall. et alii. ¹⁸ wedregildum 4629. wadregillum 4404. widregildum 4758. widrigyldum Aug. uuregeldum 4995. Pal. uuldritgeldum S. G. ¹⁹ deest 4995. ²⁰ c. Similiter destructor alicuius cartulae res omnes quas cartula continebat emendet. V. Vn. E. In margine Veronensis additur: per intellectum recentiorique manu: per usum. ²¹ manus 4995. ²² i. e. rei ita antiquissimi codd. legunt. ²³ et f. h. desunt V. Vn.

NOTÆ.

^a Ita vetus codex regius: in aliis sexcentos solidos componat. Id.

^b In Codice Pictaviensi et in Mazarino legitur: 30 solid. culpabilis iudicetur. Id.

^c Id est in Ecclesiam, vel in res Ecclesiae quae immunitatis nomine censentur. Id.

^d In Codicibus Vaticano et Metensi additur, vel abscondisse. Id.

9¹. *De debitis regalibus, qualiter solvi debeant.* **A** praesumpserit, ibique testibus convictus fuerit, aut omnia debita quae ad partem regis solvere debent, solidis duodecim denariorum² solvant, excepta freda quae in lege Saliga scripta sunt. Illa eodem solido quo caeterae compositiones solvi debent, componantur.

10. *De eo qui causam indicatam repetere praesumit.* Si quis causam indicatam repetere in mallo

quindecim solidos componat, aut quindecim ictus ab scabiniis³ qui causam⁴ prius iudicaverunt, accipiat.

11. *De eo qui in testimonium assumitur, qualis esse debeat.* Optimi quique in pago⁵ vel civitate in testimonium adsumantur, et cui is contra quem testimoniare debent nullum crimen possit indicere⁶.

VARIANTES LECTIONES.

¹ cap. deest in Blank. ² 12 den. sol. V. Vn. ³ scabinis 4404. 4629. Pal. scabineis 4995. scavinis Blank. ⁴ q. causam ipsam C. Lgbd. ⁵ paucis 4758. ⁶ indicare Goth. incirere V. Vn. inducere M. dicere Baluz. obicere nullus codex legit. In codice Sangallensi haec adduntur post ultimum capitulum: ista 11 capitula ad omnibus legibus mittenda sunt.

CAPITULA MINORA⁷.

Capitulis legi Salicae addendis in codicibus omnibus praeter Sangallensem capitula minora subjiciuntur, quae jam illorum ope iterum evulgamus. Inscribuntur: *Incipit capitula minoris* in cod. 4995. *Item primum capitulum* in c. 4629. *Item de capitulis* in Gothano, *Iussio imperatoris* in Vaticano. Inter leges Caroli Langobardicas capp. 1. 4-6, 8, 10-13, 15, 17, 20, 22; apud Muratorium c. 154, 93, 98, 110-113, 126, 14-117 habentur.

1. De causis admonendis, de ecclesiis emendandis, et ubi in uno loco plures sunt quam necesse sit⁸, ut destruantur quae necessaria non sunt, et alia construantur.

2. Ut presbyteri non ordinentur priusquam examinentur. Et ut excommunicatio passim et sine causa non fiat⁹.

3. Ut missi nostri scabinos, advocatos, notarios¹⁰ per singula loca elegant; et eorum nomina, quando reversi fuerint, secum scripta deferant.

4. De his qui legem servare¹¹ contempserint, ut per fideiussores ad praesentia regis deducantur¹².

5. Ut illi qui haribannum solvere debent, coniectum¹³ faciant ad haribannatorem¹⁴.

6. De fugitivis¹⁵ ac peregrinis, ut dstringantur, ut scire possimus qui sint aut unde venerunt.

7¹⁶ Ut bauga¹⁷ et brunias¹⁸ non dentur negotiatoribus¹⁹.

8. De mensuris, ut secundum iussionem²⁰ nostram aequales fiant.

9. Ut non mittantur testimonia super vestitura domni Pippini regis [sed talis nobis in hac causa

B honor servetur, qualis et antecessoribus nostris et imperatoribus servatus esse²¹ cognoscitur²².]

10. ²³ Ut nec colonus nec fiscalinus foras mitio²⁴ possint alicubi²⁵ traditiones facere.

11. Ut nullus praesumat hominem in iudicio²⁶ mittere sine causa²⁷, nisi iudicatum fiat.

12. Ut liber homo qui in monasterio regulari comam deposuerit, et res suas ibidem delegaverit, promissionem factam secundum regulam firmiter teneat²⁸.

13. Ut omnia quae²⁹ wadiare debent, iuxta quod in lege continet, pleniter secundum ipsam legem rewadiata³⁰ fiant; et in postmodum vel domnus rex, vel ille cuius causa est, iuxta quod ei placuerit, misericordiam faciat.

14. De episcopis, abbatibus, comitibus qui ad placitum nostrum non venerunt.

15. Ut nullus ebrius suam causam in mallo possit conquirere, nec testimonium dicere. Nec placitum comis habeat, nisi ieiunus.

16³¹ Ut nemini liceat alium cogere ad bibendum³² [nisi quod ei necesse erit.]

VARIANTES LECTIONES.

sint 4629. ³ faciant 4629. ⁸ a. uigarios notarios Vatic. ¹² adducantur 4629. ¹³ coniectum i. e. gaforum Vn. cap. 98. ¹⁶ Benedict I. II, 221. hic addit: et nullum aliud obsequium comitibus vel vicariis faciant. ¹⁷ f. et ancillis fugacibus advenis et p. M. ¹⁸ caput deest in cod. 4404. ¹⁹ baoga et bronias 4758. ²⁰ b. uel spata Vatic. ²¹ n. foras marca Vatic. ²² esset cod. ²³ haec solus exhibet cod. Blank. ²⁴ deest in cod. Vatic. ²⁵ f. m. desunt in B. sed leguntur in antiquissimis codicibus f. mistio i. e. nisi in mistione Amb. f. mistos Vn. f. mixtos M. ²⁶ alicui 4629 ²⁷ s. c. desunt in ed. ²⁸ in codice Blank. hic inseritur caput 9. add. ad l. Salicam. Ut omnia debita usque componantur. ²⁹ omnes qui 4629. ³⁰ inuadiata ed. ³¹ caput deest in 4629.

NOTÆ.

⁷ Collata sunt cum eisdem exemplaribus quorum ope emendavimus superiora undecim capitula. Meminit istorum Siebertus in Chronico ad an. 803: « Carolus per omne imperium justitias facit, et legis capitula xxix instituit. » Eadem leguntur in veteri chronico ms., cujus hoc fragmentum reperi inter schedas Sirmondi. « Anno III Carolus imperator per totum imperium suum justitias facit et legis capitula xxix instituit. » BALUZ.

⁹ Codex Thuaneus, consenserunt. In Mazarino scriptum est, non consenserunt. BALUZ.

¹⁰ In cod. Vaticano et in Metensi, imperatoris. BALUZ.

¹¹ Codex Corbeiensis: « Ut nec colonus nec fisca-

linus foras mitio possint alicubi traditionis facere. » Bigotianus: « Ut nec colonus nec fiscalinus possint alicubi foras mitti vel traditiones facere. » Lindembrogius: « possit alicubi foras mistos traditiones facere. Quam lectionem accepit ex lib. II legis Longobardorum. » lb.

²⁶ Aliqui Codices addunt sine causa. Quo etiam modo habent editiones omnes, praeter Lindembrogicam. Istam nos secuti sumus, quia juvabatur majori numero veterum exemplarium. lb.

³¹ Cod. S. Remigii Rhemensis addit, nisi quantum ei sufficit Regius, nisi quod ei necesse fuerit. Ita etiam editio Bavarica. lb.

17. De missis nostris discurrantibus, vel caeteris A interpe'latus fuerit, primo legitimum auctorem suae hominibus in utilitate nostra iter agentibus, ut nul- libertatis proferat, et in sua libertate perseveret. Si lus mansione contradicere praesumat ¹. vero auctor defuerit, testimonia bonorum hominum, qui tunc aderant quando liber dimissus fuit, se de- fendere permittatur. Si vero et testes defuerint, cum duabus cartis, qui eiusdem cancellarii manu firmate sint vel subscribe, cuiuscumque fuerint, suam car- tam, quae tertia est, veracem et legitimam esse con- firmet. Si autem interpellatus fuerit ad servitium, nec auctorem nec testimonia habuerit, neque alias duas cartas ad suam cartam ¹² confirmandam inve- nire potuerit, tunc his qui eum interpellavit secun- dum legem ipsam cartam falsam efficiat, et servum suum conquirat. Si vero interpellatur ¹³ aut aucto- rem aut testimonia aut cartarum conlatione victus uerit, et hoc quod voluit efficere non potuerit, multa quae in ipsa inienuitatis cartam continet, cogatur exsolvere ¹⁴.

18. De canibus qui in dextro armo tumsi sunt, ut homo qui eum habuerit, cum ipso cane ² in praesen- tia domni regis veniat.

19. Ut populus interrogetur de capitulis quae in lege noviter addita sunt ³. Et postquam omnes ⁴ consenserint, subscriptiones et manufirmationes suas in ipsis capitulis faciant ⁵.

20. Ut nullus ad placitum ⁶ banniatur, nisi qui causam suam quaerere aut si alter ei quaerere debet; exceptis scabineis septem, qui ad omnia placi- ta praeesse ⁷ debent ⁸.

21. De falsis testibus ut non recipiantur.

22. Ut nullus praesumat per vitam regis et filio- B rum eius iurare.

23. De illis Saxonibus qui uxores non habent.

24. De signatis ⁹ qui mentiendo vadunt.

25. Ut missi nostri qui iam brevis detulerint de adnuntiatione, volumus ut adhuc ¹⁰ adducant de opere ¹¹.

26. Quanta mora faciunt in unoquoque loco, et quot homines secum habeant.

27. De prudentia et constantia missorum no- strorum.

28. De falsis monetariis requirendum est.

29 ¹². Si aliae res fortuito non praeoccupaverint ¹³, 8. Kalendas Iulias, missa sancti Iohannis baptistae, ad Magontiam sive a Cavalonno ¹⁴ generale placitum habere volumus.

In cod. bibl. regia n. 4632, sequitur:

Cap. de inienuitate cartarum. Si quis per cartam inienuus dimissus, et quolibet homine ad servitium

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. ihero tempore V. Vn. E. ² cano 4629, 4404, 4995, 4758. ³ hic desinit cod. Vatic. ⁴ p. cotidianum b. V. Vn. E. ⁵ esse 4995. V. Vn. E. Mur. ⁶ reliqua desunt 4404, Blank. ⁷ t. inquirendum est ut ed. ⁸ sin- nadis 4995. ⁹ deest 4629. ¹⁰ de o. deest 4995. ¹¹ caput deest in 4995 et cod. Mazarin. Si deest 4629. ¹² praeoccupaverit 4929 p. Explicit capitula de legem Saligam. reliqua desunt 4758. ¹³ Cabillonem ed. ¹⁴ carcam c. ¹⁵ i. e. interpellator. ¹⁶ ita Baluzius ex Ansegiso cogitat absoluerit c. ¹⁷ praecipuum 2. ¹⁸ aliqui 1. ¹⁹ ipsius 1. ²⁰ comis 1. ²¹ deest 1.

NOTÆ.

^a Id est Capitulare proxime superius.

^b Quod factum est in mallo Parisiaco. Vide supra (Col. 255, B-C, parag. Inscrubuntur).

CAPITULARE LANGOBARDICUM.

Legitur in Codicibus Chisiano et Cavensi capp. 42-64 et 69-90, et inter leges Langobardorum apud Mura- torium capp. 97, 91-93, 98, 102-108, 93, 110, 111 (cap. 15 deest), 112-119. Continet capp. 1-21; capp. legi Salicæ addita, c. 9, 10; capp. minora c. 4, 5; capp. leg. Sal. c. 2-8; capp. minora c. 4, 6, 8, 9, 11, 12, 15, 17, 20, 22.

22. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas re- D comiti commendaretur. gias, et feminis liberis quae homines similiter fiscalines regios accipiunt etc. vide infra 805 B. 22.

23. Ut ¹ causa quae adhuc coram comite non fuit, et his qui reclamant, propter suam violentia ² aut contumacia comiti inde appellare noluerint, iterum

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ut usque fuit deest Ch. C. ² stulticiam V. Vn. E. M. cap. 118. ³ Recentiori manu in Vn. adaitur: De beneficiis et terris tributariis.

CAPITULA QUÆ IN LEGE RIBUARIA MITTENDA SUNT.

Edimus ea ope codicum 1. regii Parisiensis n. 4629; 2. Vaticani inter Palatinos, n. 775; 3. Tegernseensis jam Monacensis, unde ea Amerpachius primus publici juris fecerat; 4. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, tum codicis Sancti Pauli in Carinthia qui caput tertium exhibet, atque reliquorum¹, quibus capitula ad leges Langobardorum adjecta exhibentur. Inscritur vero in codice Vaticano ita: « Incipit nova legis constitutio Karoli imperatoris qua in lege Ribuarie mittenda est. » Codex 4629 hæc tantum habet: *Item alios capitulos.*

In Cod. Suppl. lat. n. 75 legitur: « Hoc fuit datum ad Aquis in tercio anno imperii domni Karoli augusti, quando synodus ibi magna fuit; » quæ quidem aut ad hæc capitula aut ad proxime anteriora (vel potius ad utraque) referenda, Baluzio teste in codd. quoque Mettensi et Vaticano habebantur.

Inter Caroli leges Langobardicas reperiuntur capp. 2-5, 7, 8-13, apud Muratorium c. 109, 119, 26, 27, 94; Pipp. 13, Caroli 38, 132.

Cap. 1. (*Ad legis Ribuar. tit. 1.*) Si quis ingenuus A decim, tertia super viginti et unam, quarta super ingenuum ictu percusserit, quindecim solidos componat.

2. (10). Homo regis, id est fiscalinus, et ecclesiasticus vel litus interfectus, centum solidis componatur.

3. (12^a). Homo ingenuus qui multa qualibet solve non potuerit, et fideiussores non² habuerit, liceat ei semetipsum in wadium³ ei cui debitor est mittere, usque dum multa quam debuit persolvat⁴.

4. (18). De sonesti⁵ aut sexcentos solidos componat, aut cum duodecim iuret. Aut si ille qui causam querit, duodecim hominum sacramentum recipere noluerit, aut cruce aut scuto et fuste contra eum decertet.

5. (20⁷). Nemini liceat servum suum, propter damnum ab illo⁶ cuilibet inlatum, dimittere; sed iuxta qualitatem damni dominus pro ipso respondeat, vel eum in compositione aut ad pœnam petitoris offeret⁷. Si autem servus perpetrato scelere fugerit, ita ut a domino paenitus inveniri non possit, sacramento se dominus eius excusare studeat, quod nec suae voluntatis nec conscientia fuisset, quod servus eius tale facinus commisit⁸.

6. (30). Sicut petierunt, ita dominus imperator consensit¹¹.

7. (34¹²). Si quis¹³ ad mallum legibus mannitus¹⁴ fuerit¹⁵ et non venerit, si eum sunnis non detenerit, quindecim solidis culpabilis iudicetur. Sic¹⁶ ad secundam et tertiam. Si autem ad quartam venire contempserit, possessio eius in bannum mittatur, donec veniat et de re qua interpellatus fuerit iustitiam fatiat. Si infra annum non venerit, de rebus eius quæ in bannum missæ sunt¹⁷ rex interrogetur, et quicquid inde iudicaverit fiat. Prima ammonitio¹⁸ super noctes septem, secunda super noctes quatuor-

decim, tertia super viginti et unam, quarta super quadraginta duas. Similiter et de beneficio hominis, si forte res propriae non habuerit, mittatur in bannum usque quo rex interrogetur¹⁹.

8. (35). Si auctor venerit, et rem interciatam recipere rennuerit, campo vel cruce contendatur.

9. (48). Qui filios non habuerit, et alium quemlibet haeredem sibi facere voluerit, coram rege vel coram comite et scabinos vel missus dominicus, qui tum²⁰ ad iustitias faciendas in provincia²¹ fuerint ordinati, traditionem faciat²².

10. (57²³). Homo denarialis non ante haereditare in suam agnitionem²⁴ poterit, quam usque ad tertiam generationem perveniat.

11. (64). Homo cartellaris²⁵ similiter.

B. 12. (67). Omne sacramentum in ecclesiae aut supra reliquias iuretur. Et quod in ecclesia iurandum est, vel cum sex²⁶ electis, vel si²⁷ duodecim esse debent, quales potuerit invenire²⁸, sic illum Deus adiuvet et sancti quorum istae reliquiae sunt, ut veritatem dicat²⁹.

13. (72). Si interciata res furtu ablata fuerit, liceat ei super quem res interciata fuerit, sacramentum se excusare de furtu, nec suae voluntatis aut conscientia fuisse quod ablatum est; et aliud tantum sine damnum restituat³⁰.

Codex 1 addit :

Ut nullus praesumat teloneum per vias nec per villas, nec rotaticum nec cespaticum^a nec pulveraticum recipere.

In cod. 3. adiiciuntur haec :

De homine qui comprehendit servum, iussit eum occidere dominos suos^b duos infantes, unum qui habuit novem annos, alium qui habuit undecim: ad ex-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cod. Londinensis caput 3 inter Pippini capitula refert. ² hoc tantum caput adest in cod. S. Pauli et Chis. ³ deest 3. ⁴ iudicium 1. ⁵ p. in eodem capitulo 1. 3. 4. S. Pauli. ⁶ soniste 3. 4. S. P. ⁷ XVIII 2. 3. ⁸ aliquo 1. ⁹ auferet 1. ¹⁰ et sit absolutus Vn. ? M. ¹¹ hæc unus Cod. 1. exhibet. Bened. II, 310. ¹² XXXIII. 2. 3. 4. ¹³ Si q. Salichus ad V. Vn. E. ¹⁴ bannitus 4. B. ¹⁵ m. de ingenuitate aut de hereditate tantum f. V. Vn. E. ¹⁶ Si 1. ¹⁷ misserunt 1. ¹⁸ ita 1. 3. mannitio 2. bannitio 4. ¹⁹ i. Beneficium quidem contradicatur ei donec ipse veniat et iustitiam fecerit aut missus eius aliquando. V. Vn. E. ²⁰ eum 1. ²¹ parochia 1. ²² fatiant 1. ²³ LVIII. 2. XVII. 3. ²⁴ ita 1. 2. agnitionem corr. agnationem 4. agnationem 3. ²⁵ cartularis 2. cartularius 3. 4. ²⁶ septem 4. B. ²⁷ deest 1. ²⁸ i. Et sic iuret. Sic Amb. et rel. codd. Langob. ²⁹ dicat. Haec sacramenta sint de minoribus placitis. V. Vn. E. ³⁰ reliqua desunt in 2. 3. 4. Si auctor venerit, et rem interciatam recipere noluerit, campo contendat vel cruce. V. Vn. E. (v. supra cap. 8.) Notæ Tironianæ codicis 1. in tabula adiecta exprimentur.

NOTÆ.

^a Id est, cespaticum.

^b Id est, domino suo.

tremum illum servum, postquam dominos suos illos **A** plici weregildo conponat; alium vero qui undecim pueros occisit¹, in foveam quandam proiecit. Et iudicatum est, ut illum qui novem annos habuit, tri-

annos habuit, dupliciter; servum, quem mordritum, tripliciter; et bannum nostrum ad omnia.

VARIANTES LECTIONES.

¹ occisit, manu posteriore d superposito.

CAPITULARE DE EXERCITU PROMOVENDO.

Constitutio hæc, primo ab Heroldo in additione ad leges Langobardorum capite 3, pag. 320, publici juris facta, a Baluzio anno 811 adscripta est, quod in capitulari Bononiensi cujus notas chronologicas ad annum 812 referebat, ejus mentio fieri videretur. Sed cum jam in capitulari anni 805 cap. 6, edicti cujusdam de exercitu promovendo mentio fiat, in quo de brunis nihil adhuc constitutum sit, quod in constitutionem nostram quadrat, anno 805 anteriorem esse constat. Ascripsi eam igitur anno 803, cum nec ipso nec proximo antecedenti Carolus expeditionem per se fecerit, sed domi remanens legatos suos in hostes miserit, quod cum capitulis capitularis hujus 8 et 9 optime congruit. Editio nostra nititur auctoritate Codicis, unde et Heroldus legem exscripsisse videtur, Weissenaugiensis sæculi x, a viro cl. et arduo studiorum nostrorum promotore D. Maier jurisconsulto Eslingensi in usus nostros cum editis collato.

BREVIS CAPITULORUM QUAM MISSI DOMINICI HABERE DEBENT AD EXERCITUM PROMOVENDUM.

1. Ut ^a omnis liber homo qui quatuor mansos vestitos de proprio suo sive de alicuius beneficio habet, ipse se præparet, et per se in hostem pergat, sive cum seniore suo si senior eius perrexerit, sive cum comite suo. Qui vero tres mansos de proprio habuerit, huic adiungatur qui ¹ unum mansum habeat, et det illi adiutorium ut ille pro ambobus possit. Qui autem duos habet de proprio tantum, iungatur illi alter qui similiter duos mansos habeat, et unus ex eis, altero illum adiuvante, pergat in hostem. Qui etiam tantum unum mansum de proprio habet, adiungatur ei tres qui similiter habeant, et dent ei adiutorium, et ille pergat tantum; tres vero qui illi adiutorium dederunt, domi remaneant.

2. Volumus ^b atque iubemus, ut idem missi nostri diligenter inquirant, qui anno præterito de hoste bannito remansissent, super illam ordinationem quam modo superius comprehenso de liberis et pauperioribus hominibus fieri iussimus; et quicumque fuerit inventus, qui nec parem suum ad hostem suum faciendum secundum nostram iussionem adiuvit neque perrexit, haribannum nostrum pleniter rewadiet, et de solvendo illo secundum legem fidem faciat.

3. Quod ^c si forte talis homo inventus fuerit qui dicat, quod iussione comitis vel vicarii aut centenarii sui, hoc de quo ² ipse semetipsum præparare debeat, eidem comiti vel vicario aut centenario vel quibuslibet hominibus eorum dedisset, et propter hoc illud demisisset iter, et missi nostri hoc ita verum esse investigare potuerint, is per cuius iussionem ille remansit, bannum nostrum rewadiet atque persolvat, sive sit comes, sive vicarius ³, sive advo-

B catus episcopi atque abbatis.

4. De ^d hominibus comitum casatis. Isti sunt excipiendi, et bannum rewadiare ⁴ non iubeantur: duo qui dimissi fuerunt cum uxore illius, et alii duo qui propter ministerium eius custodiendum, et servitium nostrum faciendum remanere iussi sunt. In qua causa modo præcipimus, ut quanta ministeria unusquisque comes habuerit, totiens duos homines ad ea custodienda domi dimittat, præter illos duos quos cum uxore sua. Ceteros vero omnes secum pleniter habeat, vel si ipse domi remanserit, cum illo qui pro eo in hostem proficiscitur, dirigantur ⁵. Episcopus vero vel abbas duo tantum de casatis et laicis hominibus suis domi dimittant.

5. De ^e hominibus nostris et episcoporum et abbatum, qui vel beneficia, vel talia propria habent, ut ex eis secundum iussionem in hostem bene possunt pergere, exceptis his quos eis secum domi remanere permisimus. Si aliqui inventi fuerint, qui vel pretio se redemissent, vel dominis ⁶ suis permittentibus domi remansissent, bannum nostrum, sicut superius dictum est, rewadiant ⁷, et fidem faciant ac persolvant. Domini vero eorum, qui eos domi remanere permiserint ⁸, vel ministeriales eorum, qui ab eis precium acceperunt, similiter bannum nostrum rewadiant ⁹, et fidem faciant, usque dum nobis nuntiatum fuerit.

6. Volumus ut missi nostri diligenter inquirant in quibus locis hoc factum sit, quod ad nos pervenit ¹⁰, quod quidam homines postquam secundum nostram iussionem sociis suis qui in hostem perrexerunt, de stipendia sua adiutorium fecerunt, iubente comite vel ministerialibus eius propter se redimendum pretium dederunt, ut eis domi remanere licuisset, cum

VARIANTES LECTIONES

¹ deest 1. ² ita correxi; codex et Heroldus hoc quoque legunt. ³ siue vicarius bis scriptum in codice. ⁴ reuuardiare 1. ⁵ dirigatur 1. ⁶ domibus 1. ⁷ vox in codice et apud Heroldum desiderata, et a Baluzio restituta. ⁸ permiserit 1. ⁹ reuuardiant 1. ¹⁰ pertinet 1.

NOTÆ.

^a Cf. 807, c. 1, 2.

^b Cf. 811, Octobr., cap. 1.

^c Cf. 811, Oct., c. 9.

PATROL. XCVII.

^d Cf. 811, Oct., cap. 9.

^e Cf. idem.

illi in hostem ire non deberent, quia iam sociis suis a nobis adiutorium dederunt: hoc fiat investigatum et nobis nuntiatum.

7. Volumus ^a ut isti missi nostri qui hac legatione fungi debent, ab his hominibus coniectum accipiant qui in hostem pergere debuerunt et non perrexerunt. Similiter et a comite vel vicario vel centenario, qui ad hoc consenserunt ut domi remansissent; necnon et ab omnibus praedictum coniectum accipiant, qui anno praeterito constitutam a nobis exercitalis itineris iussionem irritam fecerunt.

8. Istius capitularii exemplaria quatuor volumus

^a Cf. 811, Oct., c. 9.

^b Cf. 811, Oct., c. 7.

ut scribantur, et unum habeant missi nostri, alterum comes in cuius ministeriis haec facienda sunt, ut aliter non faciant neque missus noster neque comes, nisi sicut a nobis capitulis ordinatum est. Tertium habeant missi nostri qui super exercitum nostrum constituendi sunt. Quartum habeat cancellarius noster.

9. Volumus ^b ut homines fidelium nostrorum, quos nobiscum ad servitium nostrum domi reservare iussimus, in exercitum ire non compellantur; sed et ipsi ^c domi remaneant vel in servitio dominorum suorum. Neque haribannum rewadiare iubeantur illi homines qui anno praeterito nobiscum fuerunt.

NOTÆ.

^c Remansionem id vocat Eginhardus in epist. 17 ad Rhabanum abbatem Fuljensem scribens. BALUZ.

CAPITULA ALIA ADDENDA.

Capitula a Baluzio ex Codicibus Palatino bibliothecæ Vaticanæ et S. Vincentii Mettensis primum edita. ope 1 Codicis regii Parisiensis inter Supplementa latina n. 75 signati recognovi.

ALIA CAPITULA ADDENDA SUNT, EA QUAE NUPER AUDITA B ET COMPERTA HABEMUS.

1. De clericis et laicis qui chrisma ad aliquam nimitatem dant et accipiunt. Si quis presbyter aut diaconus dare aut accipere praesumpserit, gradum amittat. Ceteri clerici et ^a nonnanes disciplinam corporalem et carceris custodiam sustineant. Laici qui acceperint, aut alicui dederint, manum perdant.

2. De negotio super omnia praecipendum est, ut nullus audeat in nocte negotiare in vasa aurea et argentea, mancipia, gemmas, caballos, animalia, excepto vivanda et fodro, quod iter agentibus necessaria sunt, sed in die coram omnibus et coram testibus unusquisque suum negotium exerceat.

3. Reliqua capitula quae in anteriore ¹ capitulari scripta sunt, tam de venundatione annonae, et de reliquis iustitiis, et de restauratione ecclesiarum, et de pace, et de fugitivis, et de singulis quibusque causis, omnia ita observentur ^b.

12. [Supra, col. 263, c. 5.] Nemini liceat servum suum propter dampnum a se dimittere; sed iuxta qualitatem culpae dominus eius pro ipso servo respondeat, aut componat quicquid ille fecit usque ad super plenam leudem liberi hominis. Quicquid super hoc fuerit, in regis iudicio ^a esse videtur.

13. Si inventus fuerit quis cartam falsam fecisse aut falsum testimonium dixisse, manum perdat ^a aut redimat.

14. Ut homo liber peccato imminente, quod absit,

patrem aut matrem, avunculum vel nepotem interfecerit, hereditatem propriam amittat. Et si quis mechatus fuerit matrem, sororem, amitam, aut neptam, similiter hereditatem perdat.

15. Ut homines fiscalini sive coloni aut servi in alienum dominium commorantes, a priore domino requisiti, non aliter eidem concedantur, nisi ad priorem locum ubi prius visus fuit mansisse, illuc revertatur, et ibi diligenter inquiratur de statu ipsius cum cognatione eius. Hoc a nobis praceptum est omnibus cognitum facere.

16. [801, 14.] Ut infra regna Christo propitio nostra omnibus iterantibus nullus hospitium denegat, mansionem et focum tantum. Similiter pastum nullus contendere faciat, excepto pratam et messem.

17. [801, 15.] Ut liberi homines nullum obsequium comitibus faciant, nec vicariis, neque in prato, neque in messe, neque in aratura aut vinea, et coniectum nullum vel residuum eis resolvant; excepto servitio quod ad regem pertinet, et ad heribannitores, vel his qui legationem ducunt.

18 ^b. [Supra, col. 262, c. 3.] Ut ubicumque inveniuntur vicarii aliquid mali consentientes vel facientes, ipsos eicere et meliores ponere iubemus.

19. [C. 4.] Ut comites et vicarii eorum legem sciant, ut ante eos iniuste neminem quis iudicare possit, vel ipsam legem mutare.

20. [C. 2.] Ut quicumque in dona regia ^c caballos

VARIANTES LECTIONES

¹ anteriore 1. ² ita correxi, inregauditio cod. et edd. ³ p. et a. 1. ⁴ cohaeret anteriori capiti 1.

NOTÆ.

^a Hæc non habentur in Codice Palatino et videntur esse superflua. BALUZ.

^b Hic in Codice 1 sequitur: *Sciendum est quod in quibusdam libellis legis Salicæ, etc.*, tota recapitulatio solidorum in editis legi Salicæ subjecta: qua quidem resecta, Baluzius scripsit: Hic desunt capitula octo.

^c Qui ideo *dona regia* vocantur quia tum moris

erat equos offerre regibus, ut pluribus ostendit Carolus Dufresnius in Observationibus ad Joinvillam, pag. 155. Praceptum Ludovici Pii pro ecclesia Brivatensi: *Nemini cuilibet obsequium pro praedictis rebus fecissent, nisi tantum ad partem regis annuatim caballum unum cum scuto et lancea praesentassent.* BALUZ.

praesentaverit, in unumquemque a suum nomen scriptum habeat.

21. Ut qui oratorium consecratum habet, vel habere voluerit, per consilium episcopi de suis propriis rebus ibidem largiatur, ut propterea illi vici canonici non sint neglecti.

22¹. [C. 1.] Ut nullus homo praesumat teloneum

VARIANTES LECTIONES.

¹ Cum praecedente capite cohaeret f. ² praetereunt?

NOTÆ.

^a Sic in cereis quos ad sepulcrum sanctæ Radegundis post mortem ejus obtulerunt sanctimoniales,

^c Singulae suis cereis nomina sua inscripserant, ut est in ejus Vita scripta a Bandomina. BALUZ.

CAPITULA MISSO CUIDAM DATA.

Capitula hæc ex capp. 5 et 6, ad interrogationem missi cujusdam dominici data, ope Codicis regii Parisiensis inter Suppl. latina n. 75 recognovi. Edita erant primum a Baluzio ex Codicibus Palatino bibliothecæ Vaticanæ et Sancti Vincentii Mettensis.

1. Continebatur namque in primo capitulo, utrum ubi colonam servus cuiuslibet uxorem acceperit, infantes illorum pertinere deberent ad illam colonam, an ad illum. Considera enim, si proprius servus tuus alterius propriam ancillam sibi sociaverit, aut alterius servus proprius tuam propriam ancillam uxorem acceperit, ad quem ex vobis eorum procreatio pertinere debeat, et taliter de istis fac, quia non est amplius nisi liber et servus.

2. De secundo unde me interrogasti, si comes de notitia solidum unum accipere deberet, et scabinii sive cancellarius. Lege Romanam legem, et sicut ibi inveneris, exinde facias. Si autem ad Salicam pertinet legem, et ibi minime repereris quid exinde facere debeas, ad placitum nostrum generale exinde interrogare facias.

3. Continebatur quippe in tercio capitulo, de his qui per falsos testes libertatem consecuntur, quid ex his facere deberes interrogasti. Nos vero ubique vobis praecepimus ut nequaquam cum falso testimonio ullus se potuisset liberare de servitio. Et si secundum legis ordinem se liberare potuerit, liber permaneat. Si vero cum falsis testibus, nequaquam illi consentias.

4. In quarto namque capitulo declarabat de his qui prima, secunda, tertia vice a manni, ad vestram praesentiam venire nolunt. Similiter de ipsis praecepimus, quid ex his facere deberet.

5. In quinto autem capitulo referebatur de episcopis, abbatibus, vel ceteris nostris hominibus qui ad placitum vestrum venire contempserint. Illos vero per bannum nostrum ad placitum vestrum bannire facias. Et qui tunc venire contempserint, eorum

R nomina annotata ad placitum nostrum generale nobis repraesentes.

6. In sexto autem capitulo scriptum erat de pontibus antiquis constitutis, vel de b illicitis theloneis. Unde praecepimus, ut ubicumque antiqua consuetudo fuit theloneum accipiendi, theloneum legitimum accipiant. Nam et hoc antea vobis ore proprio iniunximus, et nequaquam intellexistis.

7. In septimo autem capitulo, ubi referebatur qualiter post querelas dominorum servi eorum cartas ostendant, et ipsi servi, a scabineis sententia accepta, eas veras esse comprobare debeant; nequaquam hoc volumus quod servus suam cartam propriam probare debeat; sed dominus qui ipsum servum quaerit, ipse, si poterit, ipsam cartam falsam deprehendat.

8. In octavo capitulo referebatur de servis qui Francas feminas accipiunt, et postea illorum domini eas cartas faciunt eo tenore, ut si aliqua procreatio filiorum aut filiarum ex ipsis orta fuerit, liberi permaneant; et nesciunt, sicut scripsisti, utrum habere debeant, an non. Deinde volumus, ut si ille homo servo aut ancillae cartam in sua praesentia fecerit, et ille vel illa qui cartam libertatis habere debet praesentes fuerint, ipsa carta stabilis permaneat. Sed qui post discessum domini sui ortus fuerit, in servitio permaneat. Et illae cartae quae a quibusdam dominis his factae fuerint qui necdum nati esse noscuntur, sed post eorum discessum nati fuerint, nullum optineant effectum, nec per easdem cartas liberi esse valeant.

NOTÆ.

^a Cod. Palat., admoniti. BALUZ.

^b Hæc vox non exstat in Codice Palatino. Id.

CAPITULA A MISSIS DOMINICIS EDITA.

Capitulare a Baluzio editum ex veteri Codice ms. Sancti Vincentii Mettensis, ope Codicis f bibl. regæ Parisiensis inter Suppl. latina n. 75 recognovi.

1. In primis de banno domni imperatoris et regis, A quem per semetipsum consuetus est bannire, id est, de ^a mundoburde aecclesiarum, viduarum, orfanorum, et de minus potentum personarum, atque ^b de raptu, et de exercitali placito instituto, ut hi qui ista irrumpierint, bannum dominicum omnimodis componant.

2. De decimis et nonis, atque iustitia aecclesiarum Dei, ut studeatis dare et facere sicut lex est.

3. Qui beneficium domni imperatoris et aecclesiarum Dei habet, nihil exinde ducat in suam hereditatem, ut ipsum beneficium destruat.

4. Nullus homo alterius clericum aut hominem recipiat in sua potestate.

5. Ut nullus latronem habeat in sua potestate, nec celet.

6. Ut nullus se praesumat perjurare, aut falsum testimonium dicere.

7. Ut nullus contra rectum iudicium audeat indicare quicquam.

8. Ut nullus praesumat nocere eum qui rectum imperatoris ^a dixerit.

9. Ut nullus praesumat alium sine lege opprimere, vel aliquid mali agere.

10. Nullus homo praesumat aliter vendere, aut emere, vel mensurare, nisi sicut dominus imperator mandatum habet.

11. Ut diem dominicum cum omni diligentia custodiatis, sicut lex est, vel sicut dominus imperator mandatum habet.

12. Nullus fidelitatem quam promissam habet domino imperatori infrangat; aut qui infractam habet, non consentiat ^a.

B 13. Nec non etiam de istis causis paganis ^a quod aliqui observant, ut nullus faciat, nec consentiat facientem ^b.

VARIANTES LECTIONES.

^a impr. 1. ^b ita 1. corr. consentiatur ei, ut ed. ^a paganis adiecto c. 1. ita 1. corr. facienti, ut ed.

NOTÆ.

^a *Mundoburde Cor.*; *mundoburgio 1, mundoburgio B.*

^b *Voces de raptu inserui, cum in Codicibus Pari-*

siensi et in editione utraque Baluziana desiderantur.

CAPITULARE AD ^a SALZ (An. 803, ætate).

Textum hujus capitularis ex 1 Codice b'bl. Vaticanæ inter Palatinos n. 289 signato, sec. ix, cujus in fol. primo legitur, collato 2 Codice bibl. regie Paris. inter Suppl. latina n. 75, restitui. Et in Codice quidem Palatino nullam inscriptionem præfert, cum in Parisiensi *In quarto anno ad Salz* legatur. Eadem habebantur in Codice unde Sirmondus Tomo II Concil. Gallie, p. 252, legem hanc primus publici juris fecit, illeque et ipse et Baluzius eam anno 804 assignandam duxerunt. Monendum tamen restat, Carolum non eo anno, sed precedenti, 805, in palatio Salz in Franconia commoratum fuisse; eoque hoc capitulare ætati anni 805 ascribendum, aut annum ejus plane in incerto relinquendum esse. Subjicimus, quæ in Codicibus istis proxime sequuntur, ex codice Palatino *capitulare metropolitani* cujusdam fortasse in synodo quadam promulgatum, ad fidem vero Codicis Parisiensis *cavitula data presbyteris*, a Sirmondo et Baluzio opo Codicum Remensis et Vaticani quondam vulgata.

1. Ut ecclesias Dei bene constructæ et restauratæ fiant, et episcopi unusquisque infra suam parochiam exinde bonam habeat providentiam, tam

C de officio et luminaria, quamque et de reliqua restoratione.

2. De decimis ubi antiquitus uerunt ^b eccle-

NOTÆ.

^a Palatium regium in Germania ad Salam fluvium. Duos istius nominis fluvios habet Germania, unum qui in Albiam influit, alium qui in Mœnum. De posteriori sermo hic est. Constat enim ex Annalibus Eginhardi Carolum Magnum anno 790, relicta Wormatia, per Mœnum fluvium ad Salz palatium suum in Germania juxta Salam fluvium constructum, navigasse. Præterea in Annalibus Metensibus et Fuldensibus scriptum est Ludovicum Pium, paulo ante quam moreretur, ad Salz villam regiam (quam iidem Annales Fuldenses ad annum 897 vocant *curtem quæ dicitur Salz*) reversum, cum illic ægrotare cœpisset, per Mœnum fluvium navigio ad Franconofurd, inde post paucos dies in insulam quamdam Rheni fluminis prope Ingilnheim delatum fuisse. Situm palatii istius indicat poeta Saxonicus, cujus ævo etiamnum exstabat, ad annum 790, ubi de Carolo Magno loquens, ait:

Est aggressus iter Mœnum navale per amnem,
Ascenditque per hunc, donec prope mœnula venit
Magnæ palatiæ sedis Salt nomine dicæ.
Nascenti vicina Sala: nam fluvius hujus
Rivus adhuc modicus hæc ipsa palatia cingit,
Vix raucum oer saxa cicus resonantia murmur.

BALUZ.

^b Ecclesiæ in quibus publicum baptisterium erat, ut legitur in capite septimo synodi quæ apud

Vernum nata est sub rege Pipino. Lutprandus, rex Longobardorum, in præcepto pro Lupertiano episcopo Aretino, quod a Jacobo Buralio editum est in historia episcoporum Aretinorum pag. 25: « Causa quæ vertebatur inter te et Donatum episcopum civitatis Senensis de Ecclesiis sanctorum Dei in quibus baptisma consuetudo est faciendi. » Quæ baptisteria vocantur in præcepto Caroli Magni et in litteris Ambrosii majoris domus sub Liutprando apud eumdem Buralium. Eadem tituli baptismales dicuntur a Floardo lib. II, historiæ Remensis cap. 19, pag. 264, in editione Colvenerii. Ecclesiæ itaque illæ dicebantur baptismales, ut ab aliis distinguerentur quæ baptisteria non habebant. Verissimam enim puto Josephi vicecomitis observationem, qui putat unicum tantum ecclesiam baptismalem in unaquaque civitate fuisse vetustis temporibus, ad quam omnes baptizandi convenire tenebantur; ut patet etiam ex vetusta narratione quæ exstat apud Chiffletium parte II Vesontionis cap. 26, pag. 163. Quod non solum in civitatibus, sed etiam in vicis obtinuisse colligitur ex Canonæ 48 synodi Meldensis, et ex veteri charta Patriciacensi edita a Perardo in Monumentis historiæ Burgundicæ, pag. 42. « Proclamantes quod non deberent episcopalem receptionem facere apud sanctum Marcellinum, quæ Capella est, non vicus publicus. » Burchardus

siae ¹ baptismales, et devotio facta fuit, iuxta quod episcopus ipsius parrochiae ordinaverit, omnimodis ² sicut donatae. Et si per donationes regum, aut caeterorum Deum timentium bonorum hominum, ad episcopia seu monasteria aliquas res delegatus ³ sunt, et ex ipsis rebus antiquitas ad ipsas ecclesias prio-

res decimas datas fuerunt, ipsa antiqua donatio vel devotio firma et stabilis omnino permaneat, et ipsas res ubi delegatas esse videntur permanent. Tamen, ut supra diximus, decimas de ipsis rebus qui eas possidere videtur persolvat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ecclesiales l. ² ita r. ³ ita l.

NOTÆ.

confirmat lib. III, cap. 22, ex quodam Concilio Aquisgranensi, si vera fides: « Plures baptismales ecclesie in una terminatione esse non possunt, sed una tantummodo cum subditis capellis. » Gratianus 16, q. 1, cap. 53, citat ex concilio Toletano: Capellarum antiquitas subjectarum ecclesiis mentio est in capite secundo epistolæ Hincmari ad clerum et plebem Laudunensem, quæ exstat infra inter Formulas promotionum episcopaliū, tit. 18. In capellis illis, quæ etiam oratoria dicuntur veteribus synodis et Patribus, baptisterium fieri non licebat. Testis erit Gregorius Magnus lib. II, indictione 10, epist. 9 ad episcopum Ariminensem, ubi loquens de oratorio quod Theodomea construxerat intra civitatem Ariminensem, ait: « Predictum oratorium absque missis publicis solemniter consecrabis, ita ut in eodem loco nec futuris temporibus baptisterium construat, nec presbyterum constituas cardinalem. Eadem de alio quodam oratorio in civitate Neapolitana statuuntur, lib. VIII, indict. 3, epist. 3, sanctum Gregorium exscripsit postea Zacharias Papa in responso 15 ad Capitula Pippini per Ardobanum missa. Imo qui ad oratoria illa sive capellas per annum conveniebant, ter in anno ad matrem Ecclesiam venire tenebantur, ut pluribus conciliis sancitum est. Diu viguit hæc sancta institutio, nimirum usque ad sæculum Christi undecimum. Habemus nos litteras Pibonis, episcopi Tulensis, datas anno 1079, in quibus legitur « Ecclesiam de Munz antiquitus capellam de Blano exstitisse, hominesque apud eandem villam de Munz commorantes ter in anno, videlicet in Pascha, Pentecosten, et Natale Domini ex consuetudine apud matrem suam Ecclesiam de Blano convenire et debitas oblationes presbytero de Blano ibidem persolvere. » Liberati tum ab hac lege sunt homines de Munz, quibus præterea Pibo baptisterium et liberam sepulturam concessit. Poterat sane Pibo istud facere, ut observatum est a Gratiano in loco paulo ante laudato. Sed necessarius erat cleri consensus. Hoc jus episcopale noverat Augustinus Valerius cardinalis Veronensis, qui in annotationibus ad Constitutiones synodales Matthæi Giberti, episcopi Veronensis, ita scribit pag. 296: « Ex quibus verbis colligi potest non omnibus parochialibus ecclesiis datam esse facultatem fontis baptismalis. Quam rem confirmare videtur usus multarum parochialium, in quibus non sunt fontes baptismales. Et ideo ut omnem ambiguitatem tollamus, decernimus ut non liceat cuicumque carato ipsius constitutionis vigore pro libito suæ voluntatis fontem erigere baptismalem, nisi prius mandato et licentia speciali obtenta a nobis. Si secus factum fuerit, fons ipse funditus omnino destruat, et parochus ille mulctetur arbitrio nostro. » Lege Caroli Magni (quæ exstat in capite sequenti istius Capitularis et in Capitulari primo anni 823, cap. 19), decimæ villarum in quibus novæ ecclesie constitutæ erant pertinebant ad antiquiores ecclesias intra quarum limites istæ continebantur. Sancitum id ipsum reperitur in libro secundo Capitularium cap. 36, 47, et lib. 5, cap. 97, itemque in decreto Leonis IV, quod a Gratiano refertur 16, q. 1, cap. 45, *De decimis*. Unde concludit Gratianus decimas tantummodo baptismalibus ecclesiis dandas esse. Ad quæ verba addit Glossa decimas semper baptismalibus ecclesiis solvendas esse, et non capellis. Apud Giraldum Cambrensem in Descriptione Cambrie, cap. 18, legitur

Britannos decimæ magnæ duas partes Ecclesiis baptismalibus, tertiam episcopis diocesanis dare consuevisse. Afferam autem insignem locum Amulonis archiepiscopi Lugdunensis, in quo dignitatem et auctoritatem Ecclesiarum baptismalium verbis minime obscuris explicat. Hæc sunt ejus verba ex epistola ad Theoboldum episcopum Lingonensem: « Unaquæque plebs in parochiis et ecclesiis quibus attributa est quietam consistat, atque ad ea sanctuaria ubi sacrum baptismum accipit, ubi corpus et sanguinem Domini percipit, ubi missarum solemnia audire consuevit, ubi a sacerdote suo poenitentiam de reatu, visitationem in infirmitate, sepulturam in morte consequitur, ubi etiam decimas et primitias suas offerre præcipitur, ubi filios suos baptismalis gratia initiari gratulatur, ubi verbum Dei assidue audit, et agenda ac non agenda cognoscit, illuc, inquam, vota et oblationes suas ad ariter perferat. » In Chartulario Ecclesie Viennensis reperi, in synodo habita ab Alexandro archiepiscopo anno 907, judicatum fuisse secundum Barnardum abbatem sancti Mauricii, qui contendebat decimas capellæ sancti Severi, quæ constructa erat intra limites ecclesie sancti Primi de Tausiaco, ad Ecclesiam Tausiacensem pertinere debere. Ludovicus tamen Pius constituit in Capitulari anni 816, cap. 12, ut decimæ de villis novis conferantur ad ecclesias in eis noviter constitutas. Sed præter decimas, dos, etiam a fundatoribus requirebatur, ut dictum est in notis ad Reginonem pag. 543. Exstant in veteri Chartulario Ecclesie Brivatensis litteræ Adalardi episcopi Arvernensis datæ anno 906, in quibus post narratam dotem ecclesie noviter constructæ in villa Blaneda, addit ut illa matri Ecclesie Arvernorum debitum obsequium, ut cæteræ capellæ similes ejus, persolvat. Item litteræ Arnaldi episcopi Arvernensis datæ anno 923, de consecratione et dote ecclesie de Caneto, in quibus legitur illum dedicasse eandem capellam specie septima mensis novissimi, et statuisse ut quandiu Joannes fundator advixerit, eandem capellam teneat. Sed ut ad baptismales ecclesias revertamur, eadem vocabantur plebes, ut dicitur ad Capitula Caroli Calvi. Dicebantur etiam oracula, ut in capitulis Pippini Regis Italiæ excerptis et Codice legis Longobardorum cap. 16, et in præcepto Caroli III imp. pro ecclesia Pergamensi, quod a R. P. Celestino capucino editum est lib. XXI Historiæ Pergamensis, pag. 399. Cum itaque magna esset ecclesiarum istiusmodi dignitas ac reverentia, merito Carolus Magnus edixit in Capitulari anni 793, cap. 2, ne eas laici homines teneant, id est, ne in beneficium tribuantur laicis. Quod in capitulari ejusdem Pippini sancitum est cap. 15. Attamen in Chartulario prioratus de Paredo reperio ecclesiam sancti Benigni, quæ et cœmeterium, et sepulturam, et baptisterium habebat, diu possessum a laicis fuisse beneficiario jure, donec qui eam possidebant, monasterio de Paredo reddiderunt tempore Hugonis prioris. Hinc etiam ecclesiarum baptismalium dignitas colligitur quod cum in reliquis sufficeret unus presbyter, in istis necessarius erat unus diaconus cum presbytero. Istud reperi in vetustis capitulis ex Codicibus Vaticano et Casinensi descriptis a Sirmondo, quorum octavum sic habet: *Ut nulla ecclesia cujuslibet dioceseos ubi baptismum fit presbyter absque diacono esse reperiat.* BALUZ.

3. Quicumque voluerit in sua proprietate ecclesiam aedificare, una cum consensu et voluntate episcopi, in cuius parrochia fuerit, licentiam habeat. Veruntamen omnino praevidendum est, ut alias ecclesias antiquiores propter hanc occasionem nullatenus earum iustitiam aut decimam perdant, sed semper ad antiquiores ecclesias persolvantur.

4. Unusquisque episcopus in sua parrochia secundum canonicam institutionem presbyteros ordinare faciat.

5. Ut nullus in monasterio puellarum vel ancillarum Dei intrare praesumat; nec presbiter, nec diaconus, nec subdiaconus, vel clericus, aut laicus, nisi tantummodo presbyter missa celebrandum tempore oportuno ingradatur, salva necessitate monasterii secundum canonicam institutionem, et iuxta quod episcopus ipsius parrochiae ibidem ordinaverit.

A Presbyter autem missa celebrata statim exeat.

6. Quicumque filiam suam, aut neptam, vel parentam Deo omnipotenti offerre voluerit, licentiam habeat. Si non autem, domui infantes suos nutriat, et non aliam infra monasterio mittere nutriendi gratia praesumat, nisi qui de firmiter in ipso loco in Dei servitio perseverare voluerit, vel secundum instituta sanctorum patrum seu canonicam auctoritatem.

7. Omnino prohibemus, ut nullus masculinum filium, aut nepotem, vel parentum¹ suum, in monasterio puellarum aut nutriendum commendare praesumat, nec quisquam illum suscipere audeat.

B 8. Ut nullus ex clericali ordine, sacerdotes videlicet, aut alii clerici, neque laicus, brunias aut alii arina infra monasterio puellarum commendare praesumat, ne quisquam recipere audeat, excepto si in aelimosyna datum fuerit.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita 1. cf. cap. 6.

NOTÆ.

^a Regino caput istud retulit ex Capitularibus; Burchardus, pro more suo, ex Concilio Wormatiensi,

verbis Capitularis in alia mutatis, ne fraus cuiquam suboleret. BALUZ.

CAPITULARE METROPOLITANI CUIUSDAM IN SYNODO PROPOSITUM.

ITEM ALIA.

Cap. 1. Deo gratias agere, quod Deus nos sanos congregavit in unum¹.

2. Ut fiat oratio pro domno imperatore et filiis eius et cuncto populo christiano.

3. Si aliquis ex vobis aliquam causam habet nobis dicendam, quam ipse per se non potuit emendare.

4. Ut unusquisque episcopus ammonet presbiteros et clericos in sua parrochia, ut secundum canones agant et vivant.

5. Ut episcopi et abbates qui monachos habent, illos regant et doceant secundum regulam sancti Benedicti.

C 6. ' / 1

Ut orent pro me peccatore, sicut eorum est voluntas.

VARIANTES LECTIONES.

¹ unum coa.

• CAPITULA DATA PRESBYTERIS.

Ammonere vos cupio, fratres et filii mei, ut ista pauca capitula, quae hinc scripta sunt, intentius audiat.

1. Imprimis, ut sacerdos Dei de divina Scriptura doctus sit, et fidem Trinitatis recte credat, et alios doceat, et suum officium bene possit implere.

2. Ut totum psalterium memoriter teneat.

3. Ut signaculum et baptisterium memoriter teneat.

4. Ut de canonibus doctus sit, et suum penitentiale bene sciat.

5. Ut cantum et computum sciat.

6. Ut nullus sacerdos feminas secum habitare permittat, excepto matrem, sororem, vel amitam.

7. Ut presbyteri in tabernis bibere non praesument.

8. Ut nullus avariciam sectetur; non sit superbus, non ebriosus, non vinolentus, nec somnolentus.

D 9. Ut nullus praesumatur in cena Domini ieiunium solvere.

10. Ut nullus baptizare praesumat, nisi in pascha et pentecosten, excepto infirmo.

11. Ut nullus presbyter, nec diaconus, nec clericus

NOTÆ.

^a Hæc capitula non sunt integra, sed breviora duntaxat capitulorum. Non opus est ire per singula capita, quæ variis in locis capitularium descripta sunt. Sufficiet hic annotare caput tertium, quod in libris Capitulorum non exstat, reperiri integrum in tomo nono Spicilegii Dacheriani pag. 64, inter Capitula quæ Bonifacio archiepiscopo tribuuntur, quam-

vis illius non sint. Sic ergo ibi legitur: « Ut unusquisque episcopus in sua parrochia diligenter discutiat suos presbyteros, et faciat ut illorum signacula et baptisteria bene faciant. [Leg. sciant] et doceant presbyteros quid in illo baptisterio unumquodque verbum vel sententia per se significet. » BALUZ.

cus, chrisma alicui dare praesumat ^a pro aliqua necessitate. Qui si hoc fecerit, degradetur. **A** venire. Quod si aliter facere praesumpserit, veniat, et secundum canones iudicetur.

12. Ut nullus presbyter ad synodum contempnat

NOTE.

^a Id est, sub praetextu medicinae vel cuiuslibet rei, ut legitur in additione m, cap. 99, ex concilio Arelatensi iv, cap. 18, vel sub praetextu medicinae vel maleficii, ut in libro quinto Capitularium, cap. 145, ex concilio Moguntiaco, cap. 27. Interdum etiam chrisma usurpabant ad tegenda flagitia, quod persuas-

sum haberent criminosos chrismae unctos aut potatos nequaquam ullo examine deprehendi posse, ut docet canon vigesimus concilii Turonensis habiti anno 813. Vide Capitula Bonifacio archiepiscopo tributa, cap. 5. BALUZ.

CAPITULA LEGI BAIJOARIORUM ADDITA (An. 803, Sept. vel Nov.).

In ordinanda Bajoaria anno 788 penitus subacta Carolus ter majus temporis spatium consumpsit, annis scilicet 788, 792 et 793, atque 803. Quorum cuinam capitula ad legem Bajoariorum addita assignanda sint, haud facile dixeris; et M. Welserus anno 788, Coingtius an. 792, Baluzius vero annis 788 et 806 attribuit, ea post imperii divisionem anno 806 repetita ratus. Ambigentibus vero nobis, imperatoris vocabulum litem dirimere visum est, in Codicibus recentioribus quidem omissum, ut in antiquissimis omnibus, unde illi descripti sunt, propositum. Ad manus autem fuerunt: 1 C. bibl. regiae Parisiensis n. 4417 in-fol. saec. ix vel x, 2 C. bibl. palat. Vindobonensis in catalogo Juris civilis n. 64 signatus m. saec. xii, in quo, ut in anteriori et subsequenti, post leges Bajoariorum habetur. Til. Editio Joannis Tili absque loco et anno in 16°. Praeterea vir cl. Foringer de Codicibus in bibliotheca regia Monacensi asservatis ad nos retulit eorumque lectiones benignissime enotavit. Sunt autem hi quatuor: 3 C. olim Tegernseensis Cimel. IV. 3 d. saeculi ix, vel x, in-8° legum Bajoariorum et Alamannorum; 4 C. olim ecclesiae cathedralis Augustanae n. 153, saec. x, in-4°, collectionem canonum poenitentialium, leges Alamannorum et Ansegisum continens, in quo ut in Tegernseensi legi Alamannorum submittitur; 5 C. Olim Chiemensis, postea D. Lipperti, jam Cimel. IV. 3 c. saec. xii, in-8° maj., ubi legem Bajoariorum et decretum Tassilonis excipit. Liber hic, ut cl. Foringer observat, ex Cod. Tegernseensi, adhibito fortasse alio quodam, profluus, fons est Codicis sex. i. 6 olim civitatis Augustanae m. saec. xii, in-8°, leges Bajoariorum continentis. Ex quo H. Canisius, Welseri apographum nactus, post Chronicon Victoris Tununnensis, Ingolstadii, an. 1600, in-4°, et Welserus, in libro v Rerum Boicarum, Augustae Vind., an. 1602, Editiones suas paraverunt.

Capitula ¹ quae ad legem Bajoariorum ² dominus Carolus serenissimus ³ imperator ⁴ addere iussit, ut ⁵ bannum ⁶ ipsius quislibet ⁷ intrumperit ⁸ componere debeat.

1. Ut aecclesia ⁹, viduae, orfani, vel minus potentes pacem rectam habeant. Et ubicunque fuerit infractum, sexaginta ¹⁰ solidis componatur.

2. Ut raptum ¹¹ vel vis ¹² per collecta hominum et incendia infra patria ¹³ nemo facere praesumat. Et qui hoc commiserit, sexaginta solidos in bannum nostrum componat ¹⁴.

3. Similiter et ¹⁵ qui iussionem regiam in hoste ¹⁶ bannitus intrumperit ¹⁷.

Haec ¹⁸ octo ¹⁹ capitula in assiduitate ²⁰; reliqua autem reservata sunt regibus, ut ipsi potestatem habeant nominativae demandare unde ²¹ exire debent. **C**

VARIANTES LECTIONES.

¹ cartula 1. ² bauariorum 2. ad l. b. *desunt* 3. 4. 5. 6. ³ *deest* 2. ⁴ *deest* 5. 6. ⁵ et 1. ut si 2. ⁶ pannum 3. 5. 6. pannum *corr.* bannum 4. *ita et infra cap.* 2. 3. ⁷ in hislibet 1. quilibet *Til.* ⁸ irrumperet 4. irrupere 3. intrumperet 5. 6. intruperit *Til.* ⁹ ecclesiae 4. ¹⁰ XLX 49. 2. XL 4. ¹¹ raptam 1. ¹² vim 2. 4. 5. 6. ¹³ patriam 2. 4. 5. 6. *Til.* ¹⁴ commiserint sexaginta solidos componant 2. ¹⁵ *deest* 2. ¹⁶ hostem 4. 5. 6. ¹⁷ intruperit 3. 4. *Til.* ¹⁸ Haec usque debent *desunt* apud Welserus et apud *Til.* et Baluzium *hoc loco. Tilius tamen et Baluzius sententiam in fine totius capitularis scripserunt, contra auctoritatem codicum omnium.* ¹⁹ numerus iam deletus in codice 3. *deest* in 5. 6. ²⁰ inde 3. 5. 6. ²¹ derinalibus 2. dinerialibus 3. 5. 6. *ita, corr.* deneralibus 4. ²² *deest* 3. 5. 6. ²³ i. a. *desunt* 1. ²⁴ *deest* 4. ²⁵ Qui vero per *Til.* ²⁶ c. cum XL 5. 6. ²⁷ receptum 2. ²⁸ cum 3. 4. 5. 6. ²⁹ praescriuandum 1. ³⁰ deducat *Til.*

NOTE.

^a I. e., assidue, in quocunque casu, servanda sunt; **D** Caroli anno 806 regni haeredes institutos refert; sed cum Bajoaria uni tantum eorum, Pippino Italiae regi obvennerit, ex Baluzii quoque sententia pluralem pro singulari positum esse patet.

CAPITULARE BAIJOARICUM (An. 803, Sept. vel Nov.).

Carolus a palatio Saltz digressus mense Augusto in Bajoariam venit ibique exercitus e Pannonia reditum praestolaturus per tres menses resedit. Quo tempore in metropoli ejus provinciae Ratisbona praecipua commoratus esse videtur, quanquam et mense Octobri Saltzburgensis urbis situsque ejus miranda inspexit. Tunc etiam capitula de partibus Bajoariae condita fuisse videri possunt. Baluzius, nescio qua ratione

ductus, ea anno 806 ascripsit. Editio nostra Codici unico 4 quem in bibliotheca Caesarea Vindobonensi in catalogo juris canonici, numero 128 signatum, evolvi, membr. in-8° majore saeculi ix innititur; paucis tamen vocibus ex Benedicto suppletis. Baluzii editio aut ex eodem fonte, aut ex Benedicti libro secundo fluxit ¹.

Primus omnium iubendum est, [ut habeant²] ecclesiae earum iustitias, tam in vita illorum qui habitant in ipsis acclesias, quamque in pecuniis et substantiis eorum.

2. Ut omnes episcopi potestative secundum regulam canonicam doceant, et regant eorum ministeria, tam in monasteriis virorum quamque et puellarum, vel in forensis presbiteris, seu reliquo populo Dei.

3. Ut viduae, orfani et minus potentes sub Dei defensione et nostro mundeburdo pacem habeant, et eorum iustitia [adquirant³].

4. Ut episcopi cum comitibus stent, et comites cum episcopis, ut uterque pleniter⁴ suum ministerium peragere possint.

5. Ut latrones, vel homicidae, seu adulteri, vel incestuosi, sub magna districtione [et correctione⁵] sint correpti secundum eoa⁶ Baiuvariorum vel lege.

6. De rebus propterea, ut ante missos, comites seu iudices nostros veniant⁷, et ibi accipiant finitivam sententiam. Et ut in antea nullus praesumat rebus alterius propterea; nisi magis suam causam quaerat ante iudices nostros, ut diximus, et ibi recipiat quod iustum est.

7. Ut si aliquis voluerit dicere quod iuste ei non iudicetur, tunc in praesentia nostra veniat. Aliter vero non se praesumat in praesentia nostra venire pro alterius iustitiam dilatandam.

8. Quod non amplius de illis iustitiis missi nostri ad praesens modo faciunt, nisi de temporibus Tassilonis seu Liutpergae, excepto illis⁸ qui ad fidem avi et genitoris nostre vel ad nos venerunt.

9. Ut marca nostra, secundum quod ordinatum vel scaritum⁹ habemus, custodiant una cum missis nostris.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Baluzius inscripsit: *Et haec missi nostri ante nativitatem Domini omnibus cognita faciant; quod deest in 1. v. infra an. 806. Capitula missis data.* ² deest 1. ³ deest 1. ⁴ leniter 1. ⁵ et c. deest 1. ⁶ euvam ed. ⁷ v. ii qui hoc egerunt Bened. II, 251. ⁸ illes 1. ⁹ sancitum ed.

CAPITULARE DE LATRONIBUS (An. circ. 804).

Constitutionem hanc hucusque ineditam exscripsi ex Cod. regio Parisiensi 4404 membr., in folio, saec. ix, cujus ultima in pagina legitur. Data est ante annum 805, teste cap. 21 capitularis ejus anni, ubi de ea sermonem fieri patet.

Capitulare qualiter missi nostri de latronibus agere debent.

1. Ut ubicumque eos repererint¹ diligenter inquirent, et cum discreptione² examinant, ut nec hic superfluum faciant ubi ita non oportet, nec praetermittant quod facere debent.

2. Si latro de liberis personis fuerit hortus, postquam reprobatus fuerit inventus secundum antiquam consuetudinem iudicetur. Si vero dictus fuerit latro et non fuerit comprahensus, qui eum conprobare voluerit secundum legem adprobare faciat; et si quislibet per aliquam iram aliquem dixerit latronem, si hoc conprobare non potuerit, non credatur³ eis; et si ipse qui famosus est hoc iurare potuerit aut ad iudicium exire, quaecumque melius videtur, et plena fuerit discussio de illo facta, sine disciplina nihil pa-

tiatur, inter dumtaxat si hoc facere voluerit quae diximus.

3. Si per sacramentum qui se exsedonare⁴ voluerit et fuerit aliquis qui contra eum contendere vellit, retrahat alius manum de super altare antequam iuratores sui iurent, et exeant in campum cum fustibus: et si latro victus fuerit, componat omnia undecumque reprobatus factus fuerit, nisi forte eveniat ut dignus sit morte. Et si alius victus fuerit qui contra eum innocentem surrexit, sciat se mendacium dixisset, et quicquid iudicaverint hoc susteneat.

4. De liberis hominibus et ecclesiasticis aut fiscalibus ubicumque reprobi inventus fuerit, secundum legem de iudicetur, et antequam⁵ per honorum hominum liberorum testimonium bonam famam habentium reprobentur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ reperint cod. ² i. e. discreptione. ³ credat c. ⁴ i. e. exidoneare. ⁵ i. e. antea.

CAPITULA ECCLESIASTICA (An. circ. 804).

Duo haec capitula in Codice bibl. regiae Monacensis olim Augustano a viro cl. Foringer exscripta mecumque communicata, anno huic assignanda censui, quod anni superioris mandatum de oratione dominica et symbolo fidei discendis in eis renovetur. In Codice Ansegisi, intra indicem et textum libri tertii, manu antiqua leguntur inserta.

1. Episcopus in cuius parochia aliquis consistens aliquid iniuste fecerit, semel et bis, et tercio si necesse, vocabit illum sua admonitione per suum nun-

tium canonice ad emendationem sive compositionem et ad penitentiam, ut Deo et ecclesiae quam lesit satisfaciatur. Si autem desoverit atque contempserit eius

admonitionem et saluberrimam invitationem, feriat illum pastorali virga, hoc est sententia excommunicationis, et a communione sanctae ecclesiae omniumque christianorum sit separatus usque ad congruam satisfactionem et dignam emendationem. Quam excommunicationem ¹ debet isdem episcopus seniori illius notam facere ², et omnibus coepiscopis, ne eum recipiant usque ad dignam satisfactionem.

2. Symbolum et orationem dominicam vel signa-

culum omnes discere constringantur. Et si quis ea nunc non teneat, aut vapulet, aut ieiunet de omni potu excepto aqua, usque dum haec pleniter valeat. Et qui ista consentire noluerit, ad nostram praesentiam dirigatur. Feminae vero aut flagellis aut ieiuniis ³ constringantur. Quod missi ⁴ nostri cum episcopis praevideant ut ita perficiatur; et comites similiter adiuvant episcopis, si gratiam nostram velint habere. ad hoc constringere populum ut ista discant.

VARIANTES LECTIONES

¹ excommunionem c. ² fecere c. ³ ieiunis c. ⁴ iussi. c.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 805, vere, Aquis.).

Ineditum hucusque ex Cod. bibl. reg. Paris. n. 4995, saec. ix, fol. 33 et 34 exscripti, assignavique anno 805, quo et Carolus rex, imperatoris aequivocus, a patre cum exercitu in Bohemiam missus est, et ex capitulari proxime sequente fames valida exstitit. Capitula igitur haec missis reliquisque qui Carolum regem sequi non iussi fuerant proceribus, quae generaliter nota facerent, commissa sunt.

Item alia capitula domni imperatoris.

Capitula quae volumus, ut episcopi abbates et comites qui modo ad casam redeunt, per singula loca eorum nota faciant et observare studeant, tam infra eorum parochias et missaticos, seu ministeria ¹ eorum convicinantium, qui in exercitu simul cum equivo nostro perrexerunt.

1. Ut indigentibus adiuvaré studeant de annona, ita ut famis periculum non pereant.

2. Ut medio mense Augusto cum excarritis hominibus ad nos esse debeant, si antea iussu nostra ad eos non pervenerit ² pro aliqua necessitate.

3. Ut omnes praeparati sint ad Dei servitium, et ad nostram utilitatem, quando quidem missus aut epistola nostra venerit, ut statim nobiscum venire faciatis.

B 4. Si alicui de illis hominibus qui in exercitu exire valeant, una cum dilecto filio nostro Karolo esse videntur, aliquis ad casam male fecerit, aut in uxore aut in domo, aut in aliis quibuslibet causis, ut ipsi malefactores comprehensi, et in cippo et in carcere faciant missi, et sub custodia salvi usque dum ad casam remeaverint ³ contra quos ⁴ illa mala fuerit perpetrata.

5. De latronibus et malefactoribus habeant providentiam quantum melius possunt, una cum missis illorum qui in exercitu sunt.

6. Ut per civitates monasteria virorum et puellarum commonere faciant, ut omnes pie et caste Dei servitio certent vivere, et eorum pauperes et familias iuxta possibilitatem nutrire faciant.

C

VARIANTES LECTIONES.

¹ misteria c. ² pervenerint c. ³ remeaeuauerint c. ⁴ decet in c.

NOTÆ.

¹ Anno 808, quo tertiam Carolus rex expeditionem ex placito, sed postea tandem, cum exercitu missus fecit, de fame non legitur; anno 806 idem rex non est.

CAPITULARE DUPLEX IN THEODONIS VILLA PROMULGATUM (An. 805, Dec.).

Magni momenti edictum in conventu ad Theodonis villam, ubi imperator mensibus Novembri et Decembri anni 805 et Januario ac Februario sequentibus morabatur, promulgatum, primum ab Amerpachio ex Codice Tegernseensi, deinde a Sirmondo et Baluzio vulgatum est. Quorum quidem neutri tanta quanta nobis subsidia ad manus fuerunt; scilicet præter Codices quibus capitularia Langobardica exhibentur, sancti Pauli, Chisianum, Cavensem, Ambrosianum, Florentinum, Londinensem, Vindobonensem, Veronensem, et editiones Muratorii et Baluzii: 1. C. bibl. regie Paris., n. 4629, saec. ix. 1 b. C. bibl. ducalis Guelferbytanæ Gudianus, saec. ix. 2. C. bibl. reg. Paris. inter Suppl. Lat., n. 303 signatus, saec. ix. 2 b. C. bibl. ejusdem n. 4628 A, qui ex superiore descriptus esse videtur, saec. x. 3. C. bibl. ducalis Guelferbytanæ Augustæus, saec. ix. 4. C. bibl. regie Parisiensis, n. 4995, saec. ix. 4. b. C. bibl. reg. Monacensis, olim Tegernseensis, saec. x. 5. C. bibl. ducalis Guelferbytanæ Blankenburgensis saec. x. 6. C. bibl. ducalis Gothanæ, saec. xi. 7. C. bibl. regie Parisiensis inter Supplementa Latina, n. 75, insignis, saec. x, quocum Codices sancti Vincentii Mettensis, Vaticanus et Navarricus a Sirmondo et Baluzio adhibiti consentiunt. Cæterum Baluzius et Codd. Corbionensi et Parisiensi (nostro 2) usus est: In fine excerptum hujus capitularis duplex, alterum Jesse episcopo Ambianensi, misso dominico, datum atque primum a Baluzio ex Codice Paris. 4626, saec. x vulgatum, nuncque denno auctoritate ejusdem Codicis recognitum, alterum alii cuidam misso datum necdum vulgatum ex Codice bibl. reg. Paris. 4628, membr., saec. ix, vel x, subjicimus. Quæ vero Baluzius pro altera secundæ partis Editione sinit, non alia est quam lectio Codicis 7 et Mettensis.

AD TEOTONEM VILLAM FUJT DATUM IN ANNO 5 IMPERII ANTE NATALÆ DOMINI ¹.CAPITULA INFRA AECCLSIAM ².

- Baluzius ita habet.*
1. De lectionibus. . Ut lectiones in ecclesia distincte legantur.
2. De cantu ³. 2. Ut cantus discatur, et secundum ordinem et morem Romanae ecclesiae fiat : et ut ^b cantores de Mettis revertantur.
3. De scribis ⁴. 3. De scribis ut vitiose non scribant. Ut unusquisque episcopus et abba et singuli comites suum notarium habeant.
4. De notariis. 4. De cæteris disciplinis ecclesiae, ut secundum canones vel regulam fiant.
5. De diversis disciplinis ⁵. 5. De compoto, ut veraciter discant omnes. De medicinali arte ut infantes hanc discere mittantur.
6. De compoto. 6. De ecclesiis sine honore manentibus, absque officii et luminariis, et de his qui decimas sumunt ⁶, et de aeclesiis non curant; et de altaribus, ut non superflua sint in aeclesiis.
7. ^a De medicinali arte. 7. De nuper venientibus ad monasterium, ut primo discant regulam antequam foras mittantur ad ministeria, et quod non vadant ad iudicia secularia.
8. De aeclesiis sine honore manentibus, absque officii et luminariis; et de his qui decimas sumunt ⁶, et de aeclesiis non curant; et de altaribus, ut non superflua sint in aeclesiis. 8. ⁷ De iis qui seculum relinquunt propter servitium dominicum impediendum, et tunc neutrum faciunt : ut unum e duobus eligant, aut pleniter secundum canonicam, aut secundum regularem constitutionem vivere debeant, aut servitium dominicum faciant.

- A 9. De laicis noviter conversis, ne antequam suam legem pleniter vivendo discant, ad alia ^a negotia mittantur.
10. De derelinquentibus seculum; unum e duobus elegant, ut pleniter secundum canonicam, aut secundum regularem institutionem vivere debeant.
11. De servis propriis vel ancillis, ut non amplius tundantur vel velentur nisi secundum mensuram, et ubi ^b satis fiat, et villae non sint desolatae.
12. De congregationibus superfluis, ut nullatenus fiant, sed tantos congreget quantis consilium ¹⁰ dare potest.
13. ¹¹ De his qui non fiunt secundum regulam pulsati, ut ¹² deinceps emendentur ¹³ et pulsent secundum regulam.
- B 14. Ut infantulae aetatis puellae non velentur, antequam illi elegere sciant quid velint ¹⁴, salva canonica auctoritate ¹⁵.
15. Ut laici ¹⁶ non sint praepositi monachorum infra monasteria, nec archidiaconi sint laici.
16. De incestuosis, ut canonicae examinentur, et nec propter alicuius amicitiam quidam relaxentur, quidam vero constringantur.

COMMUNITER AECCLSIÆ ET POPULI ¹⁷.

1. De pace. Ut omnes qui per aliqua scelera ei rebelles sunt, constringantur.
2. De iustitiis aecclsiarum Dei, viduarum, orphanorum, et pupillorum ¹⁸, ut in publicis iudiciis non dispiciantur clamantes ¹⁹, sed diligenter audiantur.
- C 3. De iustitiis regalibus ²⁰, ut pleniter fiant inquisitae.
4. De hoc si evenerit fames, clades, pestilentia, inaequalitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, ut non expectetur edictum nostrum, sed statim depraecetur Dei misericordiam. Et ²¹ in praesenti anno de famis inopia, ut suos quisque adiuret prout potest, et suam annonam non nimis care vendat. Et ne foris imperium nostrum ²² vendatur aliquid alimentariae.
5. De armis infra patria non portandis, id est,

VARIANTES LECTIONES.

¹ haec inscriptio habetur in codd. 7. et S. Vincentii Mettensis; coa. 4 naeet : Incipit tertius capitularis; codex 5 : Capitulare dominicum datum anno Domini 806 ad Theodonis villam anno imperii Karoli 6. Titulum II. Item Karoli de causis ecclesiasticis. ² ita 1. 2. 2 b. 3. 4. 4 b. 5. 6. 7. in nonnullis prima vox deest. ³ c. ut discatur, et ut cantores de Mettis revertantur 7. ⁴ s. quod vitiose non scribant 2. 2 b. 3. 7. s. ut non vitiose scribant 4 b. ⁵ de d. d. discendis 7. de caeteris disciplinis 4 b. ⁶ ita 1. 4. absument 4 b. adsumunt 2. assumunt 2 b. ⁷ Caput hoc Baluzius ex cod. Corbionense et Benedicto II. 260 excerpit. ⁸ a linea 1. ⁹ ut et ibi 4 b. ¹⁰ subsidium 5. ¹¹ inter K. M. Langob. c. 141. Mur. ¹² ut non d. 4. ¹³ reliqua capitis omittunt 2. 2 b. 3. 5. ¹⁴ velint, et ut pulsentur s. e. sententia et a. edd. ¹⁵ auctoritate, id est aute xxv annos, excepto metu mortis aut raptus V. Vn. E. adiecto in V. posteriori manu, nisi cum sensu parentum; quod et E. habet. ¹⁶ superadscripto nec clerici 1. ¹⁷ ita 1. 4. ad omnes generaliter 2. 2 b. 3. 7. item Karoli generaliter ad omnes 5, item capitulare 6. ¹⁸ cod. 7. hic incisione facta duo capita numerant. ¹⁹ audientes 1. 1 b. 4. ²⁰ ita 2. 3. 4 b. 5. 6. et Ansegisus i domni imperatoris 1. 4. cf. infra cap. 10 et 15. ²¹ hic in cod. 7. caput aliud incipit. ²² deest 1. 4.

NOTÆ.

^a In Codice quo usus est Amerbachius legebatur scriptam, cap. 8, et Monachum Sangallensem, lib. 1, simpliciter de medicinalia. Quo etiam modo legitur cap. 11. Vita Alcuini de Sigulfo presbytero agens, ait eum Metas civitatem causa cantus directum fuisse. in veteri Exemplari Parisiensi. BALUZ.

^b Vide. Vitam Caroli Magni ab incerto auctore BALUZ.

scutis et lanceis et loriceis. Et si fido sit, discutatur tunc quis e duobus contrarius sit ut pacati sint; et dstringantur ad pacem, etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si aliquis post pacificationem alterum occiderit, componat illum ¹, et manum quam periuravit ² perdat, et insuper bannum dominicum solvat. [Et ut servi lanceas non portent, et qui inventus fuerit post bannum, hasta frangatur in dorso eius ³.]

6. (*Supra*, col. 265.) De armatura in exercitu, sicut iam antea in alio capitulare commendavimus, ita servetur. Et insuper omnis homo de duodecim mansus bruneam habeat. Qui vero bruniam habens et eam secum non tulerit, omne beneficium cum brunia pariter perdat.

7. De negotiatoribus qui partibus Sclavorum et Aravorum pergunt, quousque procederae cum suis ⁴ negotiis debeant, id est partibus Saxoniae usque ad Bardaenovic ⁵, ubi praevideat Hredi ⁶; et ad Schelza ⁷, ubi Madalgaudus ⁸ praevideat; et ad Magadoburg praevideat Aito ⁹. Et ad Espesfurt ¹⁰ praevideat Madalgaudus et ad Halazstat ¹¹, ^d praevideat item Madalgaudus ¹². Ad Foracheim ¹³, et ad Breemberg ¹⁴, et ad Ragenisburg praevideat Audulfus ¹⁵, et ad Lauriacum ¹⁶ Warnarius ¹⁷. Et ut arma et brunias non ducant ad venundandum. Quod si inventi fuerint portantes, ut omnis substantia eorum auferatur ab eis, dimidia quidem pars partibus palatii, alia vero medietas inter ¹⁸ missum et inventorem dividatur.

8. De clamatoribus vel causedictis qui nec iudicium scabinorum adquiescere nec blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est ut in custodia recludantur donec unum e duobus fatiant. Et si ad palatium pro hac re postea reclamaverint, et litteras detulerint, non quidem eis credatur, nec tamen in carcere ponantur; sed cum custodia et cum ipsis litteris pariter ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiantur sicut dignum est ¹⁹.

. De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum

A fidelitas promittatur, nisi nobis et unicuique proprio seniore ad ²⁰ nostram utilitatem et sui senioris; excepto his sacramentis quae iuste secundum legem alteri ab altero debentur ²¹. Et infantis qui antea non potuerunt propter juvenalem aetatem iurare, modo fidelitatem nobis ²² repromittant.

10. De conspirationibus vero quicumque facere praesumserit, et sacramento quamcumque conspirationem firmaverint, ut triplici ratione iudicentur. Primo, ut ubicumque aliquid malum per hoc perpetratum fuit, auctores facti interficiantur; adiutores vero eorum singuli alter ab altero flagellentur, et nares sibi invicem praecidant. Ubi vero nihil mali perpetratum est, similiter quidem inter se flagellantur, et capillos sibi vicissim detendant. Si vero per dextras aliqua conspiratio firmata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis iuratoribus hoc pro malum non fecisse, aut si facere non potuerint, suam legem componant; si vero servi sunt, flagellentur. Et ut de caetero in regno ²³ nostro nulla huiusmodi conspiratio fiat, nec per sacramentum nec sine sacramento.

11. De periuriis, ut caveantur, et non admittantur testes ad iuramentum antequam discutiantur. Et si aliter discuti non possint, separentur ab invicem, et singulariter inquirantur. Et non solum accusatorem liceat testes eligere, absente suo causatore ²⁴. Et omnino nullus, nisi ieiunus, ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat et probet, quare illum recipere nolet. Et de ipso pago, non de altero, testes elegantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periurii, manum ²⁵ perdat, aut redimat.

12. De advocatis, id est, ut pravi advocati, vicidomini, vicarii, et centenarii tollantur, et tales eligantur quales et sciant ²⁶. t velint iuste causas discernere et terminare. Et si comes pravus inventus fuerit nobis nuntietur.

VARIANTES LECTIONES

¹ i. si se defendendo fecerit, si vero aliter omnem substantiam suam amittat, et *Vn, Est.* ² per quam iuravit absque ulla redemptione p. s. et *Bened.* 1, 247, II, 271. ³ ita 5 et *Bened.* II, cc. ⁴ deest 1. 1 b. ⁵ bardaenouuo 1. bardenuui 2. bardanuuih 3. bardouuich 4. bardenuuich 5. partenuuich 4 b 6. ⁶ redi 1. heredi 4. arethi 5. heretus 4 b. ⁷ sedzela 1. schzela 1 b. hereditaskaesla 2. hredi et ad sclesla 2 b. skaesla 3. (*deest* 4.) kesla 5. skerba 6. schesla *Bal.* skesba 4 b. ⁸ madalgaus 2. madalgez *Bal.* ⁹ haito 2. hatto 2 b. atto 4. 5. hatto 3. 6. *Bal.* ¹⁰ herpesfur 1. erpifurt 2. 3. herbisfurt 1 b. erpesford 2 b. alpesfrud 4. hernesfurt 5. serpfesfur 6. ¹¹ alaraestat 1. aletat 1 b. halazstad 2. 3. alazstad 2 b. halastat 4. chalazstat 5. alugestat 6. aluesstat 4 b. ¹² et ad h. p. i. M. *desunt in editis.* ¹³ foracheim 1. forachim 4. furcham 1 b. forachimirin 2 b. foramheim 4 b. ¹⁴ breberg 1. breemberg 1 b. hereberg 2 b. ¹⁵ aotolfus 5. ¹⁶ lauriago 1 b. lauoriacum 5. ¹⁷ werinheri 4 b. ¹⁸ i. comitem et inventorem diuidatur et inter iamdictum missum 7. ¹⁹ et si indiculum portat de curte, non mittatur in carcerem, sed sub custodia cum ipso indiculo mittatur ad curtem 7. ²⁰ s. et 1. 4. ²¹ *reliqua capitis desunt* 1. 1 b. 4. 4 b. 6. *codex 4. tamen in fine capitularis haec addit*: De his qui tunc infantes fuerunt, ut alii qui non iuraverunt, fidelitatem domini imperatoris et suos infantes modo iurent. *Vide infra*, col. 290 *Excerptum codicis* 4628 cap. 6. ²² *vocem recepi ex cod. S. Pauli.* ²³ imperio 1. rinno 2 3. regno 2 b. 4. 4 h. 5. 6. et *cod. S. Pauli* et *Bened.* 1, 251. II. 276. V. *supra* cap. 3, et *infra* cap. 15. ²⁴ accusatore 1. 4 b. 2 b. V. M. ²⁵ Perdat manum si se sciente fecerit aut redimat, id est widrigild tribuat si nesciens fecit. V. V. Vn. E. ²⁶ e. qui bene sciant C. S. Pauli.

NOTÆ

^a Bardowiek.
^b Schesel in ducatu Lunenburg.
^c Esfurt.

^d Prope Bambergam.
^e Forchheim.
^f Lorch prope Ens.

13. De teloneis placet nobis, ut antiqua et iusta A telonea a negotiatoribus exigantur, tam de pontibus, quam et de navigiis seu mercatis. Nova vero seu iniusta, ubi vel funes tenduntur, vel cum navibus sub pontibus transitur, seu et his similia, in quibus nulum adiutorium iterantibus praestatur, ut non exigantur. Similiter etiam nec de his qui sine negotiandi causa substantiam suam de una domo sua ad aliam ducunt, aut ad palatium, aut in exercitum. Si ¹ quid vero fuerit unde dubitetur, ad proximum placitum nostrum quod cum ipsis missis habituri sumus, interrogetur.

14. De fugitivis clericis sive laicis, vel etiam feminis, sicut iam in alio capitulare praecepimus (*Supra*, col. 257, c. 2), ita servetur.

15. De liberis ² hominibus ³ qui ad servitium Dei se tradere volent, ut prius hoc non fatiant quam a nobis licentiam ⁴ postulent. Hoc ideo, quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis, quam exercitum seu alia funzione regali fugiendo, quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupescunt, circumventos audivimus, et hoc ideo fieri prohibemus.

16. De oppressione pauperum liberorum hominum, ut non fiant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut coacti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec et supra et hic de liberis hominibus diximus, ne forte parentes contra iustitiam fiant exhereditati, et regale obsequium minuatur, et ipsi heredes propter indigentiam mendici vel latrones seu malefactores effiantur. Et ⁵ at saepius non fiant mannti ad placita ⁶, nisi sicut in alio capitulare praecepimus (*Supra*, col. 245, c. 14, 246, c. 21, 261, c. 20), ita servetur.

17. De ecclesiis seu sanctis noviter sine auctoritate inventis, nisi episcopo probante ⁷ minime venerentur: salva etiam de hoc et de omnibus ecclesiis canonica auctoritate.

18 ⁸. De falsis monetis, quia in multis locis contra iustitiam et contra edictum fiunt, volumus ut nullo alio loco moneta sit, nisi in palatio nostro, nisi forte iterum a nobis aliter fuerit ordinatum. Illi ⁹ tamen denarii qui modo monetati sunt, si pensantes et meri fuerint, habeantur.

19. De heribanno ¹⁰ volumus, ut missi nostri hoc anno ¹¹ fideliter exactare debeant absque ullius personae gratia, blanditiae, seu terrore, secundum iussionem nostram; id est, ut de homine habente libras sex in auro, in argento, bruncis, aeramento, pannis

integris ¹², caballis, boves, vaccis, vel alio peculio, et uxores vel infantes non fiant dispoliati pro hac re de eorum vestimentis, accipiant ¹³ legitimum heribannam, id est libras tres. Qui vero non habuerint amplius in suprascripto praecio valente nisi libras tres, solidi triginta ab eo exigantur, id est, libra et dimidia ¹⁴. Qui autem non habuerit amplius nisi duas libras, solidi decem. Si vero una habuerit, solidi quinque, ita ut iterum se valeat praeparare ad Dei servitium et nostram utilitatem. Et nostri missi caveant et diligenter inquireant, ne per aliquod malum ingenium subtrahant nostram iustitiam, alteri tradendo aut commendando.

20. Census regalis undecumque legitime exiebat, volumus ut inde solvatur, sive de propria persona ¹⁵ hominis, sive de rebus.

21. De latronibus, sicut iam antea in alio ¹⁶ capitulare commendavimus, ita maneat.

22. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias, et feminis liberis quae homines similiter fiscalinos regios accipiunt, ut non de hereditate parentum vel de qua causa sua quaerenda, nec de testimonio pro hac re abiciantur; sed talis etiam nobis in ac causa honor servetur, qualis et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatus esse cognoscitur ¹⁷.

Codex 5 ita pergit :

23. Volumus, et ita missis nostris mandare praecepimus, ut in ecclesiis libri canonici veraces habeantur, sicut iam in alio capitulare (*Supra*, col. 237, c. 7) saepius mandavimus.

24. Ut laici symbolum et orationem dominicam pleniter discant. Comites quoque et centenarii et ceteri nobiles viri legem suam pleniter discant, sicut in alio loco decretum est (*Supra*, col. 262, c. 4, 249, c. 11). Praecipimus autem missis nostris, ut ea quae a multis iam annis per capitularios nostros in toto regno nostro mandavimus agere, discere, observare, vel in consuetudine habere, ut haec omnia nunc diligenter inquireant, et omnino innovare ad servitium Dei ei ad utilitatem nostram, vel ad omnium christianorum hominum profectum innovare studeant, et quantum Domino donante prevalent, ad perfectum usque perducant; et nobis omnino annuntient, quis inde certamen bonum hoc adimplere habuisset, ut a Deo et a nobis gratum habeat. Qui autem negligens inde fuerit, talem disciplinam percipiat, qualem talis sit contemptor percipere dignus, ita ut ceteri metum habeant amplius.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Haec omissa in Ansegiso. ² diversis C. S. Pauli. ³ h. non coniugatis V. Vn. E. ⁴ deest 1. 1 b. 4. ⁵ p. si vero coniugati sunt ut vir et uxor, non fiat hoc sine consensu episcopi, V. Vn. E. ⁶ ad p. deest 1. 1 b. 4. ⁷ probati 1. ⁸ caput deest 1 b. ⁹ Haec desunt in Ansegiso. ¹⁰ aheribanno 4. heribanno 3. aribanno 6. herebanno 1 b. arianno C. S. Pauli. ¹¹ deest C. S. P. Ansegis III. 14 et Bened. 1. 258. II. 285. ¹² deest in codd. A. V. Vn. E. Mur. ¹³ accipiat 1 b. 4. 5. ¹⁴ id e. l. et d. adest in 1. 1 b. 4. 4 b. et C. S. P. deest in reliquis. ¹⁵ cognoscitur. Deo gracias 4 b. Sequuntur ibi capp. 13. 14. et 15. synodi Rhispacensis; eadem in Gothano (fortasse et in Mutinensi ubi cap. 25 legitur. v. Murat. c. 165) pro continuatione Capitularis habita, numeris XXIII. XXIII. XXV. praefixis subiiciuntur.

NOTÆ.

¹⁶ Vide capitulare de latronibus, supra col. 279.

^a *Excarpsu capituli domno imperatoris Karoli, quem
 b* *lesse episcopus ex ordinatione ipsius augusti se-
 cum detulit ad omnibus hominibus notum facien-
 dum.*

Cap. 1. De laicis noviter conversis, ne antequam suam legem pleniter vivendo discant, ad alia negotia mittantur.

2. Ut laici non sint praepositi monachorum in monasterio, ne archidiaconi sint laici.

3. De iustitiis aecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum, pupillorum, ut in publicis iudiciis non dispiciantur audientes, sed diligenter audiantur.

4. De iustitiis domni imperatoris, ut pleniter fiant inquisitae.

5. De hoc si evenit fames, clades, pestilentia, inaequalitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, ut non expectetur edictum nostrum, sed statim deprecetur Dei misericordia. Et in praesenti anno de famis inopia, ut suos adjuvet prout potest, et suam annonam non nimis care vendat. Et ne foras imperium vendatur aliquid alimonia.

6. De armis infra patria non portandis, id est, scutis, et lanceis, et loriceis. Et si faidosus sit, discutatur tunc quis e duobus contrarius sit ut pagati sint, et dstringantur ad pacem, etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si aliquis post pacificationem alterum occiderit, componat illum, et manum quam periuravit perdat, et insuper bannum dominicum.

7. De armatura in exercitu, sicut iam antea in alio capitulare commendavimus ita servetur. Et insuper omnis homo duodecim mansis bruniam habeat. Qui vero bruniam habens, et eam secum non tulerit, omnem beneficium cum brunia pariter perdat.

8. De clamatoribus vel causedicis qui iudicium scabiniorum adquiescere, blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est, ut in custodia recludantur donec unum ac duobus faciant. Et si ad palatium pro hac re postea reclamaverint, et litteris detulerint, nunquam eis credatur, nec tamen in carcere ponatur, sed cum custodia et cum ipsis litteris ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiantur sicut dignum est.

9. De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum fidelitas permittatur, nisi nobis et unicuique proprio seniore ad nostram utilitatem et sui senioris. Excepto his sacramentis quae iuste secundum legem alteri ab altero debetur.

10. De conspirationibus vero, quicumque facere praesumpserint, et sacramento quacumque conspiratione firmaverint, ut triplici ratione iudicentur. Primo, ubicumque aliquod malum perpetratum fuit, auctores facti interficiantur. Auditores vero eorum singuli alteri ab altero flagellantur, et nares sibi in-

^a *Excerptum capitularis misso cuidam dominico datum.*

Cap. 1. de iustitiis regalibus, ut pleniter fiant inquisitas.

2. De hoc si evenit fames, clades aut inaequalitas aeris, vel alia qualiscumque tribulatio, ut non expectetur edictum nostrum, sed statim deprecetur Dei misericordia. Et in praesente annum de famis inopia, ut unusquisque adjuvet prout potest, et suam annonam non nimis caro vindat. Et ne foris imperium nostrum vendatur alimonia.

3. De armis infra patriam non portentur, id est scutis et lanceis et loriceis. Si faidosus qui sis, discutatur tunc quis e duobus contrarius sit ut pagati sint, et dstringatur ad pacem etiamsi noluerint. Et si aliter pacificare nolunt, adducantur in nostram praesentiam. Et si alicuius potest pacificationem alteram occidit componat illum, et manum quam periuret perdat, et insuper bannum dominicum solvat.

4. De armatura in exercitu sicut antea in alio capitulare commendavimus ita servetur. Et insuper omnis homo de duodecim mansis bruniam habeat. Qui vero bruniam habens et secum non tulerit, omnem beneficium L. cum brunia perdet.

5. De clamatoribus vel causedicis qui iudicium scabiniorum adquiescere nec blasphemare volunt, antiqua consuetudo servetur, id est ut in custodia recludatur nec unum ac duobus fiant. Et si ad palatium pro hac re reclamaverint, et litteris detulerint, numquid est eis credatur, nec tamen eum in carcere ponatur, sed cum custodia et ipsis litteris pariter ad palatium nostrum remittantur, ut ibi discutiantur ut dignum est.

6. De iuramento, ut nulli alteri per sacramentum fidelitas promittatur, nisi nobis et unicuique proprio seniori ad nostram utilitatem et sui senioris, excepto his sacramentis quae iuste secundum legem alteri ab altero debet; et infantes qui antea non potuerunt propter juvenilem aetatem iurare, modo fideliter repromittant.

NOTÆ.

^a Sic tunc dicebant pro *excerptum*. Glossarium vetus in codice 1197 biblioth. regie, *excerpta, excarpsa*. Vet. Cod. Eccl. Lugd. litteris Saxonis scriptus: « *Excarpsum ex libro sancti Hieronymi presbyteri in explanatione Esaie prophete.* » Item ibid. « *Excarpsum ex libro B. Gregorii papæ in Hiezechiel propheta.* » Vetus Martyrolog. ms: « *Explicit Mar. excarpsum.* » In fronte Cod. Theodos. hæc leguntur in vet. Cod. ms. amplissimi viri Hieron. Bigonii: « *Sub tempore Alarici regis Gothorum fuit data sententia v libros legum, qui in herario regis erant retrusi, excarsum ex omnibus libris fuit conscriptum in unum volumen.* » Apud Lambecium, lib. II Comment. de bibliotheca Vindobonensi, pag. 854, mentio fit veteris chronici ms. bibliothecæ imperatoris qui hunc titulum habet: « *Excarpsum de chronica Gregum episc. Thoronachi.* » Idem erat titulus, sed emenda-

tior, in Codice Alexandri Petavii senatoris Parisiensis, ut fidem facit Andreas Duchesnius, tom. I, pag. 722: « *Excarpsum de chronica Greg. episc. Thoronaci.* » Vide tom. IV Analect. Mabill., pag. 569. BALUZ.

^b Episcopus Ambianensis, cujus crebra passim est memoria per illas tempestates. Joannes Cordesius, canonicus Lemovicensis, edidit epistolam ejus ad presbyteros diocesis Ambianensis, quam nonnulli volunt ab eo scriptam esse quo tempore legationem obibat apud Irenem imperatricem Constantinopolitanam, id est anno 802. Verum ego existimo datam illam esse anno 811, quod manifestum sit ea contineri responsonem ad quaestiones quas tum Carolus Magnus imperator proposuit universis episcopis regni sui. Depositus tandem est ab episcopatu anno 851. Ip.

vicem praecedant. Ubi vero nichil malum perpetratum est, similiter inter se flagellantur, et pilos sibi vicissim delundant. Si vero per dexteram aliqua conspiratio firmata fuerit, si liberi sunt, aut iurent cum idoneis iuratoribus hoc pro malo non fecisse; aut si facere non potuerint, suam legem componant. Si vero servi sunt, flagellantur. Et ut de caetero in imperio nostro nulla huiusmodi conspiratio fiat, nec per sacramentum, nec sine sacramento.

11. De periuriis, ut caveantur, et non ammittantur testes ad iuramentum antequam discutiant. Et si aliter discuti non possint, separentur ab invicem, et singulariter inquirantur. Et non solum accusatore licet testes eligere, absente suo accusatore. Et omnino nullus, nisi ieiunus, ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat et probat quare illum recipere nolle. Et de ipso pago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit periurii, manum perdat aut redimat.

12. De advocatis, id est, ut pravi advocati, vicidomini, vicarii, et centenarii tollantur, et tales eligantur quales sciant et vel iuste causas discernere et determinare. Et si comes pravus inventus fuerit, nobis nuntietur.

13. De oppressione pauperum liberorum omnium, ut non faciant a potentioribus per aliquod malum ingenium contra iustitiam oppressi, ita ut peracti res eorum vendant aut tradant. Ideo haec supra et hic de liberis hominibus diximus, ne forte parentes contra iustitiam faciant, et hereditati, et regale obsequium minuatur, et ipsi heredes propter indigentiam mendaces vel latrones seu malefactores efficiantur. Et ut saepius non fiant maniti; nisi sicut in alio capitulare praecipimus, ita servetur.

14. Census regalis undecunque legitime exiebant, volumus ut inde solvatur, sive de propria persona hominis, sive de rebus.

15. De latronibus, sicut iam antea in alio capitulare commendavimus, ita maneat.

16. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias, et feminas liberas qui homines fiscalinos regios accipiunt, ut de hereditate, vel de causa sua quaerenda, nec de testimonio pro hac re abiciantur, sed talis etiam nobis in hac causa servetur, qualis et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatum esse cognovimus.

7. ^a De periuriis ut caveantur, et non ammittantur testes ad iuramentum antequam discutiant. Et si aliter discuti non possint, separentur ab invicem, et singulariter inquirantur. Et non solum accusatore licet testes eligere, absente suo accusatore. Et omnino nullus, nisi ieiunus, ad iuramentum vel ad testimonium admittatur. Et ille qui ad testimonium adducitur, si refutatur, dicat ille qui eum refutat et probat quare illum recipere nolle. Et de ipso pago, non de altero, testes eligantur, nisi forte longius extra comitatum causa sit inquirenda. Et si quis convictus fuerit perjuri, manum perdat aut redimat.

8. De liberis hominibus qui ad servitium Dei se tradere volent, ut prius hoc non fatiant quam a nobis licentiam postulent. Hoc ideo, quia audivimus aliquos ex illis non tam causa devotionis, quam exercitu seu alia funzione regali fugiendo, quosdam vero cupiditatis causa ab his qui res illorum concupescunt, circumventos audivimus, et hoc ideo fieri prohibemus.

9. De liberis hominibus qui uxores fiscalinas regias, et feminas liberas qui homines fiscalinos regios accipiunt, ut de hereditate, vel de causa sua quaerenda, nec de testimonio pro hac re abiciantur; sed talis etiam nobis honor in hac causa servetur qualis et antecessoribus nostris regibus vel imperatoribus servatum esse cognovimus.

NOTÆ.

^a Capita 7, 8, 9 non observata Codicis scriptione edimus.

CAPITULA MISSORUM DOMINICORUM (An. 806).

Viri olim doctissimi Martene et Durand, tomo VII veterum Scriptorum et Monumentorum, pag. 12, ex Cod. ms. Andaginensis monasterii sæc. x, capitulare hoc per missos Caroli Magni promulgatum primi evulgaverunt. Ascribendum erat annis imperii; cumque in capitulari superiore Theodonis villa, dato capite hucusque inedito 24, missis præcipiatur, ut ea quæ imperator a multis jam annis per capitularios suos in toto regno mandaverit agere, discere, observare, vel in consuetudine habere, hæc omnia nunc diligenter inquirent et innovare studeant, legatio Adalhardi abbatis Corbeiensis, Fulradi abbatis sancti Quintini, Unrochi et Hrocculfi, quorum uterque in breviario Caroli Magni occurrit, ad primos anni 806 menses referenda esse videtur.

Diligendo nobis in Domino illo comiti Hadalhardus, D Non incognitum bonitati vestrae, qualiter domnus Fulradus, Unrochus seu Hrocculfus ¹, missi domni imperatoris, in Domino salutem. Non incognitum bonitati vestrae, qualiter domnus imperator in istis partibus iniunctam nobis habuit legationem suam, Radoni scilicet Fulrado et Unroco,

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita correxi; Martene edit. SENIROCCULFUS.

ut nos quantum valuissemus et Dei et suam voluntatem in ipsa legatione agere decertaremus. Sed quia modo Rado ex parte infirmatus est, et hac vice in ipsa legatione secundum quod necesse est ire non potest, placuit domni imperatori ut Adalbardum et Hrocculfum in supradicta legatione adiungeret, qualiter omnes pariter secundum quod tum ratio permittit vel necessitas docet, sicut praedictum est ad Dei et suam voluntatem peragendam decertando laboramus. Nos igitur in ipsa legatione ¹ positi, idcirco ad vos hanc direximus epistolam, ut vobis et ex parte domni imperatoris iuberemus et ex nostra parte exhortando precaremur, ut de omni re quantum ad ministerium vestrum pertinet, tam ex his quae ad Dei cultum, quamque ex his quae ad domini ² nostri servitium seu ad christiani populi salvationem vel custodiam pertinent, totis viribus agere studeatis. Praeceptum est enim nobis ³ omnino et omnibus reliquis missis a domino nostro, ut medio Aprili ei veraciter renunciemus, quid in regno suo ex his quae ipse in istis annis per missos suos fieri iussit factum sit, vel quid dimissum sit; ut facientibus gratias condignas reddat, et non facientibus secundum quod ei placet increpationes meritas rependat. Et quid plura vobis deinde dicere possumus? Non vult omnino, nisi ut sic adimpletum ei nunciemus sicut iussit, et quid exinde dimissum sit, et per cuius negligentiam dimissum sit. Nunc autem admonemus ut capitularia vestra relegatis, et quaeque vobis per verba commendata sunt recolatis, et tale exinde certamen habere studeatis, pro quo et apud Deum ^C mercedem et apud ipsum magnum Dominum nostrum condignam retributionem suscipiatis.

1. Primo igitur inter cetera praecipimus et admonemus, ut tam vos ipsi quamque omnes iuniores seu pagenses vestri episcopo vestro hoc praesenti seu per missum suum mandanti per omnia, quantum ad suum ministerium pertinet, obedientes sitis, et nullam exinde negligentiam habeatis; deinde et de iustitiis domni imperatoris, secundum quod vobis vel scriptum vel verbis est dictum, tale certamen habeatis, sicut vos exinde debitores esse cognoscitis.

VARIANTES LECTIONES.

¹ *ita correxi*; lectione *M.* ² *domni... domno M.* ³ *vobis M.* ⁴ *ora M.* ⁵ *esse?*

CAPITULA PRESBYTERORUM.

Prodierunt primo ex Codice Andaginensi saec. x, in Martene et Durand Ampliss. Coll., t. VII, post Adalhardi et reliquorum missorum capitula.

CAPITULA.

1. Sicut sancta synodus Nicaena interdicit, nullus unquam presbyter in domo sua habitare secum permittat mulierem extraneam, praeter matrem et sororem adque amitam vel materteram, vel etiam secretum cubiculi vel cellario nullus presbyter aliquam

^A 2. Deinde ut iustitias ecclesiarum, viduarum, orfanorum, et reliquorum omnium sine ullo malo ingenio et sine ullo iniusto pretio vel sine ulla dilatione aut non necessaria mora ⁴ pleniter et inreprehensibiliter et iuste ac recte per omnia faciatis, sive ad vos ipsos sive ad iuniores vestros seu ad quemcumque hominem pertinet, ut exinde et apud Deum mercedem et apud dominum nostrum bonam recipiatis retributionem.

3. Deinde ut quicumque vobis rebelles aut inobedientes fuerint et vobis nec secundum iustitiam auscultare voluerint, inbreviate illos quancumque fuerint, et aut antea si necesse fuerit remandate, aut nobis ipsis cum insimul fuerimus dicite, ut exinde secundum quod dominus noster commendatum habet ^B faciamus.

4. Deinde ut hoc certissime provideatis, si aliquid est de omni illo mandato sive secundum Deum, sive secundum saeculum, quod vobis domni nostri aut scribendo aut dicendo commendatum est ⁵ dubitetis, ut celeriter missum vestrum bene intelligentem ad nostras personas mittatis, qualiter omnia et bene intelligatis et adiuvante Domino bene perficiatis.

5. Deinde observate etiam valde, ne aut vos ipsi aut aliquis, quantum vos praevidere potestis, in vestro ministerio in hoc malo ingenio deprehensus fiat, ut dicatis: *Tacete, tacete donec illi missi transeant, et postea faciamus nobis invicem iustitias!* et per illam occasionem ipsae iustitiae aut remaneant, aut certe tarde fiant; sed magis certate, ut ante factae fiant quam nos veniamus ad vos.

6. Nam si tale aliquod malum ingenium inter vos factum fuerit, aut si ipsae iustitiae quas sine nobis facere potestis, aut per negligentiam aut per malitiam tamdiu retractae fuerint donec nos veniamus, sciatis certissime quod grandem contra vos rationem habebimus.

7. Deinde ut istam epistolam et saepius legatis et bene salvam faciatis, ut ipsa inter nos et vos in testimonium sit, utrum sic factum habeatis sicut ibi scriptum est, aut non habeatis.

VARIANTES LECTIONES.

¹ *presbyterii?*

^D *feminam adire permittat; quod si fecerit post haec, sciat se honore episcopatus ¹ deponi; quia haec frequenter secundum canonicam institutionem prohibuimus, et pleniter a presbyteris observatum non fuit. Ideoque praecipimus ut qui gradum honoris sui retinere vult, omnimodis a familiaritate extraneorum*

mulierum se abstinere faciat, ut nulla occasio inimico pateat suggerendi peccatum, et famam malam a populo nullus eorum incurrat.

2. Ut nullus presbyter, derelicta sua ecclesia, sanguinum seminare ¹ praesumat ad domum quamlibet ullius feminae vel Deo dicatam vel laicam, sed domum ecclesiae suae unusquisque suam oportunitatem agat, ut ibidem ad ecclesiam suam semper inveniatur expetenti aliqua ministeria eius causa.

3. Sicut dudum interdiximus et santi canones prohibent, nullus presbyter arma portare audeat.

4. Ut nullus presbyter tabernaculum ingredi audeat ad bibendum, nec se misceat in tali conventu saecularibus hominibus, ubi turpia verba audiat aut loquatur, aut contentiones ibi aliquas audiat aut intersit, sicut saepe contingere solet.

5. Ut nullus presbyter pro baptizandi causa et communionem tribuendi aliquid precium exactare faciat nec in minimum nec in maximum, quia gratis accepimus, gratis dare debemus; quia nec vendere debent donum et gratiam Dei, quod gratis datur. Quod si fecerit et ad nostram notitiam pervenerit, sciat se post haec a gradu sui ordinis periclitari.

6. Ut presbyteri vocati ad convivium a quolibet de fidelibus, contentiones inter se non habeant de ulla re, nisi caritatis et sobrietatis verba et Deo placabilia et continentiam honestam, ut decet ² sacerdotibus

7. Ut nullus presbyter basilicam suam petat, et nullus presbyter aliam ecclesiam accipere audeat infra parochiam ad missam celebrandum, nisi illam ^C ubi ordinatus est, absque licentia et permissionem episcopi.

8. Ut unusquisque presbyter omni hora, sive die sive nocte, ad officium suum explendum paratus sit, ut ³ si fortuito aliquis infirmus ad baptizandum venerit, pleniter possit implere officium suum; et ab ebrietate se caveat, ne propter ebrietatem non valeat adimplere officium suum, neque titubet in eo.

9. Ut unusquisque secundum possibilitatem suam certare faciat de ornatu ecclesiae suae, scilicet in patena et calice, planetam et albam, missale, lectionarium, martyrologium, poenitentiale, psalterium, vel alios libros quot potuerit, crucem, capsam, velut diximus iuxta possibilitatem suam.

10. Ut qui de homicidio confessi fuerent iubeatur eos presbyter abstinere 40 dies ab ecclesia et communione, antequam ab episcopo reconcilientur, aut episcopus eos presbyteris reconciliare iusserit.

11. Ut omnis presbyter curam et sollicitudinem agat, ne aliquis in infirmitate positus ad extremum veniens sine viaticum permittat de hoc saeculo exire eos ad quos accedere potuerit; quod si exinde negligens fuerit, periculum sui honoris subiacebit.

12. Ut unusquisque presbyter ⁴ ad suam ecclesiam admonitionem aliquam et exhortationem ad populum faciat, ut unusquisque se corrigat ab iniquitate et transeat ad bonitatem, sicut scriptum eis destinaverit ⁵.

13. Ut in sacramento corporis et sanguinis Domini semper aqua in calice misceatur.

14. Ut nullus presbyter suam pecuniam ad usuram non donet, ne a quoquam plus recipiat quam commodaverit.

15. Ut unusquisque presbyter si venerit ad infirmum et ille iam privatus fuerit officium loquendi, si testes adsunt qui eum audierunt dicere quod confessionem suam donare voluisset, omnia circa eum expleat secundum ministerium suum, sicut circa poenitentem adimplere debet.

16. Ut presbyter negotiator non sit, nec per ulum turpe lucrum ⁶ pecunias congreget.

17. Ut ullus presbyter alicubi fideiussor non existat.

18. Ut nullus presbyter ullum clericum recipere praesumat de aliena parochia.

19. Ut presbyteri quando ad infirmum accedunt, cum oleo consecrato veniant, et oleo sancto unguent eum in nomine Domini, et orent pro ipso, et oratio fidei, sicut scriptum est, salvet infirmum, et allevet eum Dominus, et si in peccatis fuerit dimittantur ei.

20. Ut presbyter sine chrismate ⁷ et oleo sacro ad baptizandum alicubi proficiscatur neque sine sacrificio, ut ubicumque contigerit, suum ministerium circa infirmos impleri possit, et ipsum oleum cum chrismate adque sacrificium cum omni custodia et reverentia atque religione custodiat, nec per ebrietatem aut per aliquod neglectum suum inhonoratum

^D fiat sacrum illum superscriptum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ locus corruptus, fortasse: ecclesia, quasi consanguineum se minare praesumat, etc. ² ita correxi; ut det et M. ³ deest M. ⁴ haec corrupta esse videntur, scriptum est declinauerit M. ⁵ turpiloquium M. ⁶ chrismate M.

NOTÆ.

^a Cf. Monach. Sangall., l. II, c. 18, Monum. SS. II, 738, quo episcopis tale quid injunctum esse dicitur.

^a DIVISIO IMPERII (An. 806, Febr. 8).

Divisionem regni Theodoricis villa anno 806 juramento firmatam et testamentum ea de re confectum

NOTÆ.

^a Hanc partitionem regnorum Caroli imp. dubie otii commenta quæ sequiora nobis saecula ingenueque pepererunt, scribit Petrus Pithæus in præfatione

Romam Leoni papæ per seipsum allatum esse, Einhardus in Annalibus ^a memorat. Diem etiam auctori cœvo debemus, qui in libro antiquissimo apud sanctum Gallum eum adnotavit ^b. Textum instrumenti in Codice chartaceo Thegani opus continentis recentiore manu subjunctum Petrus Pithœus ^c reperit, sed tam corruptum, formulis ab oïoso quodam homine non correctis, sed vere depravatis, ut Pithœus crediderit ^d dubiæ esse fidei, ut merito numerari possit inter tot singularis otii commenta quæ sequiora nobis sæcula ingeniaque pepererunt. ^e Sed omnem ea de re dubitationem abstulit f. Codex a. b. m. Ernesto Spangenberg Icto Cellensi meritissimo, ab interitu servatus, qui sæculo nono scriptus legem Saxonum et ultimo folio initium hujus testamenti exhibet. Quæ cum a Spangenbergio evolendus mihi præberetur, ad ejus fidem integram fere præfationem restitui. Baluzius quidem in bibliotheca Thuanea Codicem membraceum se vidisse refert, sed eo minime usus textam Pithœanum repetere satis habuit. Nihil igitur mihi relictum erat quam ut 2. Codicis bibl. Vaticanæ n. 3922, chartacei, in-folio, sæc. xvi, aut xvii, qui in nonnullis veram antiquissimi fragmenti lectionem sequitur, lectionem aliquot locis in textu reciperem.

INCIPIIT DE DIVISIONE ¹ REGNORUM.

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Karolus ^a serenissimus augustus, a Deo coronatus, magnus pacificus imperator, Romanum gubernans imperium, qui et per misericordiam Dei rex Francorum atque Langobardorum ^b, omnibus fidelibus sanctæ Dei ecclesiæ ac nostris, præsentibus scilicet et futuris. Sicut in omnibus ^c notum est et nemini vestrum lateri credimus, quoniam nos divina clementia, cuius nutu ad occasum tendentia secula per successiones generationum reparantur, tres nobis dando ^d filios, magno ^e miserationis suæ atque benedictionis ditavit munere, quia per eos iuxta vota nostra et spem ^f regni confirmavit, et curam oblivionum ^g obnoxia posteritatis relevavit ^h; ita et hoc vobis notum fieri volumus, quia eosdem per Dei gratiam ⁱ filios nostros regni a Deo nobis concessi donec in corpore sumus consortes habere, et post nostrum ex hac mortalitate discessum, a Deo conservati et servandi imperii vel regni nostri heredes relinquere, si ita divina maiestas ^j aduerit, optamus. Non ut confuse atque ^k inordinate, vel sub totius regni deminatione iurgii ^l vel litis controversiam eis relinquamus ^m; sed trina portione totum regni corpus dividentes, quam quisque illorum tueri vel regere debeat porcionem, describere et designare fecimus. Eo videlicet modo, ut sua ⁿ quisque ^o portione contentus, iuxta ordinationem nostram, et fines regni sui qui ad alienigenas extenduntur, cum Dei adiutorio, nitatur defendere, et pacem atque caritatem cum fratre custodire.

1. Divisiones vero a Deo conservati atque conservandi imperii vel regni nostri tales facere placuit, ut Aquitaniam totam et Wasconiam, excepto pago Tu-

ronico, et quicquid inde ad occidentem atque Hispaniam respicit, et de civitate Nivernis, quæ est sita super fluvium Ligerem, cum ipso pago Nivernense, pagum Avalensem atque Alsensem, Cabilionensem, Matisconensem, Lugdunensem, Saboiam, Morienam, Tarentasiam, montem Cinisium, vallem Segusianam usque ad clusas, et inde per terminos Italicorum montium usque ad mare, hos pagos cum suis civitatibus, et quicquid ab eis contra meridiem et occidentem usque ad mare vel usque ad Hispanias continetur, hoc est illam portionem Burgundia, et Provinciam, ac Septimaniam vel Gothiam Ludovico dilecto filio nostro consignavimus.

2. Italiam vero, quæ et Langobardia dicitur, et Baiovariam, sicut Tassilo tenuit, excepto duabus villis quarum nomina sunt Ingoldestat et Lutrahahaf ¹⁷, quas nos quondam Tassiloni beneficiavimus et pertinent ad pagum qui dicitur Northgowe ¹⁸; et de Alamannia partem quæ in australi ripa Danubii fluminis est, et de ipso fonte ¹⁹ Danubii currente limite usque ad Rhenum fluvium in confini pagorum Chletgowe ²⁰ et Hegowe in locum qui dicitur Enge, et inde per Rhenum fluvium sursum versus usque ad Alpes, quicquid intra ²¹ hos terminos fuerit et ad meridiem vel orientem respicit, una cum ducatu Curiensi et pago Durgowe ²², Pippino dilecto filio nostro.

3. Quicquid autem de regno nostro extra hos terminos fuerit, id est Franciam et Burgundiam, excepto illa parte quam Ludovico dedimus, atque Alamanniam, excepto portione quam Pippino adscripsimus, Austriam, Niustriam, Turingiam, Saxoniam, Frisiam, et partem Baiovaria quæ dicitur Northgow ²³,

VARIANTES LECTIONES.

¹ divisiones *cod. Sp.* ² Carolus *Sp.* ³ Longobardorum *Sp.* ⁴ omnibus *Sp.* ⁵ dandos *Sp.* ⁶ magna *Sp.* ⁷ sep *Sp.* ⁸ obliuianam *Sp. quod emendare nisus sum*; oblivioni *Pith.* ⁹ ita *correx*; reuelavit *Sp.* ¹⁰ gratia *Sp.* ¹¹ maiestatis *Sp.* ¹² confus :: que *Sp.* ¹³ iurgiis *Sp.* ¹⁴ relinquimus *Sp.* ¹⁵ suo *Sp.* ¹⁶ hic deficit *cod. Sp.* ¹⁷ angolstat et intrahahaf 2. ¹⁸ norigorre 2. ¹⁹ ita 2. flumine *Bal.* ²⁰ Vergonree 2. ²¹ inier *B.* ²² turgonroe 2. ²³ noregomoee 2.

NOTÆ.

ad XII scriptores cœtaneos Historiæ Francorum, hinc persuasus quod in chartaceo Exemplari Thegani operi recentiore manu subjuncta fuit. Sed ego vetustissimum illius Exemplar reperi in bibliotheca Thuana, licet non integrum; eademque a Joanne Nauclero edita pridem fuerat, et Aventinus eam memorat in Annalibus Boiorum. Imo Eginhardus disertam illius mentionem facit, sequæ eam jussu imperatoris ad Leonem papam detulisse, ut ejus subscriptione firmaretur. Illi præterea fidem et auctoritatem conciliat charta divisionis imperii factæ a

Ludovico Pio anno 857, cujus omnia ferme capita descripta sunt ad verbum ex illa Caroli; et tamen ista falsi accusata non fuit a Pithœo, qui primus eam vulgavit in eodem volumine Scriptorum cœtaneorum. Denique hujus divisionis a Carolo factæ clara et manifesta mentio est in capite 3 Capitulum apud Niamaga statim post imperii divisionem editorum. BALUZ.

^a Monum. Germ. SS. t. I, p. 193.

^b Ibid., p. 70.

^c SS. cœtanei XII in præf. et p. 285.

dilecto filio nostro Karolo concessimus; ita ut Karolus et Ludovicus viam possint habere in Italiam ad auxilium ferendum fratri suo, si ita necessitas extiterit, Karolus per vallem Augustanam, quae ad regnum eius pertinet, et Ludovicus per vallem Segusianam, Pippinus vero et exitum et ingressum per Alpes Noricas atque Curiam ¹.

4. Haec autem tali ordine disponimus, ut si Karolus qui maior natu est, priusquam caeteri fratres sui obierit ², pars regni quam habebit ³ dividatur inter Pippinum et Ludovicum, sicut quondam divisum est inter nos et fratrem nostrum Karolomannum, eo modo ut Pippinus illam portionem habeat quam frater noster Karolomannus habuit, Ludovicus vero illam partem accipiat quam nos in illa portione suscepimus.

Si vero, Karolo et Ludovico viventibus, Pippinus debitum sortis humanae compleverit, Karolus et Ludovicus dividant inter se regnum quod ille habuit, et haec divisio tali modo fiat, ut ab ingressu Italiae per Augustam civitatem accipiat Karolus Eboream, Vercellas, Papiam, et inde per Padum fluvium termino currente usque ad fines Regensium, et ipsam Regiam ⁴, et Civitatem Novam, atque Mutinam usque ad terminos sancti Petri. Has civitates cum suburbanis et territoriis suis, atque comitatibus quae ad ipsas pertinent, et quicquid inde Romam pergenti ad laevam respicit, de regno quod Pippinus habuit, una cum ducatu Spoletano, hanc portionem sicut praediximus, accipiat Karolus. Quicquid autem a praedictis civitatibus vel comitatibus Romam eunti ad dextram iacet de praedicto regno, id est portionem quae remansit de regione Transpadana, una cum ducatu Tuscano ⁵ usque ad mare australe et usque ad Provinciam, Ludovicus ad augmentum sui regni sortiatur.

Quod si caeteris superstitibus Ludovicus fuerit defunctus, eam partem Burgundiae quam regno eius adiunximus, cum Provincia et Septimania sive Gothia usque ad Hispaniam, Pippinus accipiat, Karolus vero Aquitaniam atque Wasconiam.

5. Quod si talis filius cuilibet istorum trium fratrum natus fuerit, quem populus eligere velit ut patri suo in regni hereditate succedat, volumus ut hoc ⁶ consentiant patri ipsius pueri, et regnare permittant filium fratris sui in portione regni quam pater eius frater eorum habuit.

6. Post hanc nostrae auctoritatis dispositionem placuit inter praedictos filios nostros statuere atque praecipere, propter pacem quam inter eos perpetuo permanere desideramus, ut nullus eorum fratris sui terminos vel regni limites invadere praesumat, neque fraudulententer ingredi ad conturbandum regnum eius vel marcas minuendas; sed adiuvet unusquisque illorum fratrem suum, et auxilium illi ferat contra ini-

amicos eius iuxta rationem et possibilitatem, sive infra patriam, sive contra exterarum nationes.

7. Neque aliquis illorum hominem fratris sui pro quibuslibet causis sive culpis ad se confugientem suscipiat ⁷, nec intercessionem quidem pro eo faciat; quia volumus ut quilibet homo peccans, et intercessione indigens, intra regnum domini sui, vel ad loca sancta, vel ad honoratos homines confugiat, et inde iustam intercessionem mereatur.

8. Similiter praecipimus, ut quemlibet liberum hominem, qui dominum suum contra voluntatem eius dimiserit, et de uno regno in aliud profectus fuerit, neque ipse rex suscipiat, neque hominibus suis consentiat ut talem hominem recipiant, vel iniuste retinere praesumant. Hoc non solum de liberis, sed etiam de servis fugitivis statuimus observandum, ut nulla discordiis relinquatur occasio.

9. Quapropter praecipendum nobis videtur, ut post nostrum ex ⁸ hac mortalitate discessum, homines unuscuiusque eorum accipiant beneficia unusquisque in regno domini sui, et non in alterius, ne forte per hoc, si aliter fuerit, scandalum aliquid accidere ⁹ possit. Hereditatem autem suam habeat unusquisque illorum hominum absque contradictione, in quocunque regno hoc eum legitime habere contigerit.

10. Et unusquisque liber homo post mortem domini sui licentiam habeat se commendandi inter haec tria regna ad quemcunque voluerit. Similiter et ille qui nondum alicui commendatus est.

11. De traditionibus autem atque venditionibus quae inter partes fieri solent, praecipimus, ut nullus ex his tribus fratribus suscipiat de regno alterius a quolibet homine traditionem seu venditionem rerum immobilium, hoc est terrarum, vinearum, atque sylvarum, servorumque qui iam casati sunt, sive caeterarum rerum quae hereditatis nomine censentur; excepto auro, argento, et gemmis, armis ac vestibus, necnon et mancipiis non casatis, et his speciebus quae proprie ad negotiatores pertinere noscuntur. Caeteris vero liberis hominibus hoc minime interdicendum iudicavimus.

12. Si quae autem feminae, sicut fieri solet, inter partes et regna fuerint ad coniugium postulatae, non denegentur iuste poscentibus, sed liceat eas vicissim dare et accipere, et adfinitatibus populos inter se sociari. Ipsae vero feminae potestatem habeant rerum suarum in regno unde exierant ¹⁰, quamquam in alio propter mariti societatem habitare debeant.

13. De obsidibus autem qui propter credentias dati sunt, et a nobis per diversa loca ad custodiendum destinati sunt, volumus, ut ille rex in cuius regno sunt, absque voluntate fratris sui, de cuius regno sublati sunt, in patriam eos redire non permittat; sed potius in futurum in suscipiendis obsi-

VARIANTES LECTIONES.

¹ cureas 2. ² s. diem obierit B. ³ habeat B. ⁴ ipsum Regium 2. ⁵ tusculano 2. ⁶ ut huic c. patri sui, et 2. ⁷ sustineat ad intercessionem pro eo faciendam 2. ⁸ ab B. ⁹ accedere 2. ¹⁰ e. gaudere quatuor in alio prope m. s. ubi h. d. 2.

libus alter alteri mutuum ferat auxilium, si frater fratrem hoc facere rationabiliter postulaverit. Idem iubemus et de his qui pro suis facinoribus in exilium missi vel mittendi sunt.

14. Si causa vel intentio sive controversia talis inter partes propter terminos aut confinia regnorum orta fuerit, quae hominum testimonio declarari vel definiti non possit, tunc volumus ut ad declarationem rei dubiae iudicio crucis Dei voluntas et rerum veritas inquiratur, nec unquam pro tali causa cuiuslibet generis pugna vel campus ad examinationem iudicetur. Si vero quilibet homo de uno regno hominem de altero regno de infidelitate contra fratrem domini sui apud dominum suum accusaverit, mittat eum dominus suus ad fratrem suum, ut ibi comprobet quod de homine illius dixit.

15. Super omni autem iubemus atque praecipimus, ut ipsi tres fratres curam et defensionem ecclesiae sancti Petri simul suscipiant, sicut quondam ab avo nostro Karolo, et beatae memoriae genitore nostro Pippino rege, et a nobis postea suscepta est, ut eam cum Dei adiutorio ab hostibus defendere nitantur, et iustitiam suam, quantum ad ipsos pertinet et ratio postulaverit, habere faciant. Similiter et de caeteris ecclesiis quae sub illorum fuerint potestate praecipimus, ut iustitiam suam et honorem habeant, et pastores atque rectores venerabilium locorum habeant potestatem rerum quae ad ipsa loca pertinent, in quocumque de his tribus regnis illarum ecclesiarum possessiones fuerint.

16. Quod si de his statutis atque convenientiis aliquid casu quolibet, vel ignorantia, quod non optamus, fuerit irruptum, praecipimus ut quam citissime secundum iustitiam emendare studeant, ne forte propter dilationem maius damnum possit adlescere.

17. De filiabus autem nostris, sororibus scilicet praedictorum filiorum nostrorum, iubemus, ut post

nostrum ab hoc corpore discussum licentiam habeat unaquaeque eligendi sub cuius fratris tutela et defensione se conferre velit. Et qualiscumque ex illis monasticam vitam elegerit, liceat ei honorifice vivere sub defensione fratris sui in cuius regno degere voluerit. Quae autem iuste et rationabiliter a condigno viro ad coniugium quaesita fuerit, et ei ipsa conjugalis vita placuerit, non ei denegetur a fratribus suis, si et viri postulantis et feminae consentientis honesta et rationabilis fuerit voluntas.

18. De nepotibus vero nostris, scilicet filiis praedictorum filiorum nostrorum, qui eis vel iam nati sunt vel adhuc nascituri sunt, placuit nobis praecipere, ut nullus eorum per quaslibet occasiones quolibet ex illis apud se accusatum, sine iusta discussione atque examinatione, aut occidere, aut membris mancare, aut excaecare, aut invitum tondere faciat; sed volumus ut honorati sint apud patres et patruos suos, et obediens illis sint cum omni subiectione quam decet in tali consanguinitate esse.

19. Hoc postremo statuendum nobis videtur, ut quicquid adhuc de rebus et constitutionibus quae ad profectum et utilitatem eorum pertinent, his nostris decretis atque praecipitis addere voluerimus, sic a praedictis dilectis filiis nostris observetur atque custodiatur, sicut ea quae in his iam statuta et descripta sunt custodire et observare praecipimus.

20. Haec autem omnia ita disposuimus atque ex ordine firmare decrevimus, ut quandiu divinae maiestati placuerit nos hanc corporalem agere vitam, potestas nostra sit super a Deo conservatum regnum atque imperium istud, sicut hactenus fuit, in regimine atque ordinatione, et omni dominatu regali atque imperiali, et ut obediens habeamus praedictos dilectos filios nostros atque Deo amabilem populum nostrum, cum omni subiectione quae patri filiis, et imperatori ac regi a suis populis exhibetur. Amen.

VARIANTES LECTIONES.

¹ pia vel propria 2. ² domo 2. ³ deest. B. ⁴ deest. B.

CAPITULARE DUPLEX AD NIUMAGAM (An. 806 Mart.).

Capitula haec restitui ope Codicum: 1. bibl. reg. Paris. n. 4495, saec. ix; 2. bibl. reg. Monacensis olim Tegernseensis, saec. x, cuius ope prius Amerpachius ea publici juris fecit; 3. bibl. reg. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, saec. x. Nonnulla capitula et in Codice sancti Pauli leguntur. Edictum tempore Quadragesimae, igitur mense Martio, Noviomagi, ubi imperator et paschale festum ejus anni celebravit, missis dominicis traditum est.

CAPITULA QUAE AD NIUMAGA SUNT ADDITA, IN SEXTO ANNO IMPERII ¹ INFRA QUADRAGESIMAM.

1. Unusquisque in suo missatico maximam habeat curam ad praevidendum, ad ordinandum, ac dispo-

nendum, secundum Dei voluntatem et secundum iussionem nostram.

2. De sacramento. Ut hi qui antea fideliter partibus nostris non promiserunt, promittere fa-

VARIANTES LECTIONES.

¹ in usque XLm^a desunt 1. 2. Quae ad numagam addita sunt C. S. Pauli qui capp. 4. 7. 9. exhibet. ² deest 1.

NOTAE.

¹ Docet Eginhardus Carolum hoc anno quadragesimale jejunium et sacratissimam Paschae solemnitatem celebrasse apud Noviomagum. BALUZ.

ciant, et insuper omnis homo ¹ denuo repromittant ² ut ea quae inter filios nostros propter pacis concordiam statuimus, pleniter omnes consentire debeant.

3. Ut praedicti missi per singulas civitates et monasterias virorum hac puellarum praevideant, quomodo aut qualiter in domibus aecclesiarum et ornamentis aecclesiae emendatae vel restauratae esse videntur, et diligenter inquirant de conversatione singulorum, vel quomodo emendatum habeant quod inissimus de eorum lectione et canto, caeterisque disciplinis ³ aecclesiasticae regulae pertinentibus ⁴.

4. Ut singuli episcopi, abbates, abbatissae, diligenter considerent thesauros aecclesiasticos, ne propter perfidiam ⁵ aut negligentiam custodum aliquid de gemmis ⁶ aut de vasis, reliquo quoque thesauro perditum sit; quia dictum est nobis quod negotiatores Iudaei ⁷ necnon et alii gloriantur ⁸, quod quicquid eis placeat, possint ab eis emere.

5. Volumus ut equaliter missi nostri faciant de singulis causis, sive de haribanno ⁹, sive de advenis, sive de ceteris quibuslibet causis. De advenis volumus, ut qui ¹⁰ iamdiu coniugati sunt per singula loca, ut ibi maneant, et sine causa et sine aliqua culpa non fiant eieci. Fugitivi vero servi ¹¹ et latrones redeant ad propria loca.

6. Auditum habemus, qualiter et comites ¹² et alii homines qui nostra beneficia habere videntur, comparant sibi propriaetates de ipso nostro beneficio, et faciunt servire ad ipsas propriaetates servientes nostros de eorum beneficia, et curtes nostras remanent desertas, et in aliquibus locis ipsi vicinantes multa mala patiuntur.

7. Audivimus quod aliqui reddunt beneficium nostrum ad ¹³ alios homines in proprietatem, et in ipso placito dato pretio comparant ipsas res iterum in alode sibi: quod omnino cavendum est; quia qui hoc faciunt, non bene custodiunt fidem quam nobis promissam habent. Et ne forte in aliqua infidelitate inveniantur; quia qui hoc faciunt, per eorum voluntatem ad aures nostras talia opera illorum non perveniunt.

8. Sunt et alii qui iustitiam legibus recipere debeant, et in tantum fiunt in quibusdam locis fatigati, usque dum illorum iustitiam per fideiussorum manus tradant, ita ut aliquid vel parvum possint habere, et forciores suscipiant maiorem porcionem.

9. De mendicis qui per patrias discurrunt volu-

mus, ut unusquisque fidelium nostrorum suum pauperem de beneficio ¹⁴ aut de propria familia nutriat, et non permittat aliubi ire mendicando. Et ubi tales inventi fuerint, nisi manibus laborent, nullus eis quicquam retribuere praesumat.

10. De teloneis et cespitaticis, sicut in alia capitula ordinavimus, teneant; id est, ubi antiqua consuetudo fuit ita exigantur; ubi nova fuerint inventa, destruantur ¹⁵.

NURSUS CAPITULA IMPERATORIS KAROLI.

1. Usura est ubi amplius requiretur quam detur; verbi gratia, si dederis solidos decem, et amplius requisieris: vel si dederis modium ¹⁶ vini ¹⁷, frumenti, et iterum ¹⁸ super aliud exigeris.

2. Cupiditas in bonam partem potest accipi, et ad malam. In bonam iuxta apostolum ¹⁹: *Cupio dissolvi* ²⁰ et esse cum Christo. Et in psalmo ²¹: *Cumcupivit anima mea in atria Domini*.

3. Cupiditas vero in malam partem accipitur, qui supra ²² modum res quaslibet iniuste appetere vult, iuxta Salomonem ²³: *Post concupiscentias tuas non eas*.

4. Avaricia est alienas res appetere, et adeptas nulli largire. Et iuxta apostolum ²⁴ haec est radix omnium malorum.

5. Turpe lucrum exercent, qui per varias circumventiones, lucrandi causa, inhoneste ²⁵ res quaslibet congregare decertant.

6. Foenus est qui aliquid prestat. Iustum foenus est, qui amplius non requirit nisi quam prestat ²⁶.

7. Quicumque ²⁷ enim tempus ²⁸ messis vel tempus vindemiae, non necessitate sed propter cupiditatem, comparat annonam an vinum, verbi gratia de duobus dinariis comparat modium unum, et servat usque dum iterum vendare possit contra dinarios quatuor aut sex seu amplius, hoc turpe lucrum dicimus. Si autem propter necessitatem comparat, ut sibi abeat et aliis tribuat, negotium ²⁹ dicimus.

8. Consideravimus itaque, ut praesente anno, quia per plurima loca famis valida esse videtur, ut omnes episcopi, abbates, abbatissae, obtimates, comites, seu domestici, et cuncti ³⁰ fideles qui beneficia regalia, tam de rebus aecclesiae ³¹ quamque et de reliquis, habere videtur ³², unusquisque de suo beneficio sua familia nutrire faciat, et de sua proprietate propria familia nutriat; et si Deo donante super se et super familiam suam ³³, aut in beneficio aut in alode ³⁴, annonam habuerit, et vendare voluerit,

VARIANTES LECTIONES.

¹ omnes 2. 3. ² r. III. Ut etc. 2. ³ d. et acc. 2. 3. ⁴ fiduciam 1. ⁵ d. g. deest 2. ⁶ deest 1. ⁷ quod... emere desunt 1. ⁸ agribanno 1. ⁹ deest 1. 3. ¹⁰ deest 2. ¹¹ comes 1. ¹² et 1. ¹³ de h. nostro nutriat et (i. S. Pauli. ¹⁴ Quae sequuntur capitula cod. 1. anterioribus praemittit, codd. 2. 3. numeris continuis signant. ¹⁵ modiam 1. ¹⁶ uni 1. 2. unum 3. correxi ex Ansegiso. ¹⁷ neram 1. ¹⁸ desolui 1. ¹⁹ q. in s. m. 2. ²⁰ honeste 1. ²¹ quantum praestitit 2. 3. ²² hoc caput anteriori coniungitur in 2. ²³ tempore... tempore 2. 3. ²⁴ t. hoc. n. d. 2. ²⁵ cunctis 1. ²⁶ aecclesiasticis 2. 3. ²⁷ videntur 2. 3. ²⁸ deest 1. ²⁹ dote 2.

NOTÆ.

^a In Capit. an. 805, p. 131.
^b Philip. 1.
^c Psal. LXXXIII.

^d Eccl. XVIII.
^e J Tim. VI.

non carius vendat nisi modium de avena dinarios A tuor, modium de frumento parato ^b contra dinarios duos, modium de ordeo contra ^c dinarios tres, modium ^d de spelta contra dinarios tres si desparata ^e fuerit, modium unum de sigale contra dinarios qua-

sex. Et ipsum modium sit quod omnibus habere constitutum est, ut unusquisque habeat aqua mensura et aequalia modia ^f.

VARIANTES LECTIONES.

¹ non 2. ² m. de s. c. d. t. s. d. f. desunt 2. ³ disparata 3. ⁴ deest 1. ⁵ modus 2.

ENCYCLICA DE PLACITO GENERALI HABENDO.

(Vide inter epistolas Caroli Magni, Patrologiæ tomo XCVIII.)

CAPITULARE AQUENSE (An. 806, Aquis).

Capitula in placito autumnali (ex cap. 6), igitur Aquis, ubi tum Carolus morabatur edita, et ab Amerpachio primum ex Codice Tegernseensi prolata, jam auxilio Codicis ejusdem septemque aliorum edimus. Sunt autem hi : 1. C. bibl. reg. Paris. n. 4629, sæc. ix; 2. C. bibl. ejusdem n. 4404, sæc. ix; 3. C. bibl. ejusdem n. 4995, sæc. ix; 4. C. monasterii S. Pauli in Carinthia, sæc. ix; 4 a. C. bibl. Chisianæ, sæc. x; 4 b. C. bibl. Cavensis, sæc. xi; 5. C. bibl. regie Monacensis olim Tegernseensis, sæc. x; 6. C. bibl. ducalis Guelferbytanz Blankenburgensis, sæc. x. Data esse missis dominicis ut ubique cognita facerent, ex inscriptione sequenti patet.

Haec capitula missi nostri cognita faciant omnibus B paratus, si ille de latrocinio postea convictus fuerit in omnibus ^a partibus ^b.

Primo capitulo. Ut nullus ad mallum vel ad placitum infra patria arma, id est scutum et lantiam non ^c portet.

2. De latronibus. Quicumque post ^d missam sancti Iohannis baptista latrone mansionem dedit, si Francus est, cum duodcim similibus suis ^e iuret quod latronem eum fuisse non sciret, licet ^f pater eius sit aut frater aut propinquus. Si hoc iurare non poterit, et ab alico convictus fuerit quod latronem in ospicio suscipisset, qualis ^g latro et infidelis iudicetur; quia qui latro est, et infidelis est noster et Francorum; et qui illum suscipit, similis est illi. Si autem ^h andivit quod latro fuisset, et tamen nescit pro firmiter, aut iuret solus quod nunquam eum audisset nec ⁱ per veritatem nec per mendatium latronem; aut sit

ut similis ^j damnetur ^k.

3. Ut nullus comparet caballum, bovem, aut iumentum, vel alia, nisi illum hominem cognoscit qui ei vendidit, aut de quo pago est. vel ubi manet, aut quis est eius senior ^l.

4. De adventiciis. Quicumque missi nostri ad placitum nostrum venerint, habeant descriptum quanti adventicii sunt in eorum missatico, et de quale ^m pago sunt, et nomina eorum, et qui sunt eorum seniores ⁿ.

5. Similis ^o direximus missos in Aequitania et in Langobardia, ut omnes fugitivus et adventiciis ad nostrum placitum adducantur.

6. Quicumque ista capitula habet, ad alios missos ea transmittat qui non habent, ut nulla excusatio de ignorantia fiat. Et ^p haec capitula ante Nativitatem Domini nota faciant omnes partes.

VARIANTES LECTIONES.

¹ in o. deest 1. hominibus 4. ² omnes hominibus partis 2. omnibus in omnes partes 3. Ad omnes 6. in-scriptio deest 5. ³ deest 3. 4. 5. 6. ⁴ p. m. s. i. b. desunt 6. ⁵ deest 2. francis 3. 5. ⁶ deest 1. ⁷ quasi 2. 3. 5. ⁸ Si a. aut non sciret quod latro fuisset pro f. 1. ⁹ similiter 2. 3. 6. eodem sensu. ¹⁰ hic desinit 1. ¹¹ hic desinit 4. una cum codd. Chis et Cav. ¹² eo (i. e. quo) 3. quo 5. ¹³ reliqua sine distinctione capitulum cum antecedentibus cohaerent 2. 5. ¹⁴ Similes 5. ¹⁵ reliqua desunt 3. et hoc missi nostri omnimodo ante nativitatem Domini omnibus cognitum faciant 6. eadem, vocibus omnimodo et omnibus omissis 5.

CAPITULA EXCERPTA DE CANONE.

Capitula hæc ex Codice unico unde Amerpachius quondam ediderat, Tegernseensi scilicet sæc. x, collata Auzegisi lectione in integrum restitui.

INCIPIUNT CAPITULA EXCARPSA ¹ DE CANONE.

1. Ut per singulos annos synodus bis fiat.
2. Qualis ad sacerdotium vel sacros ordines, secundum quod in canone legimus, venire non potest.
3. Ut nequaquam inter duos metropolitanos provincia dividatur.

D 4. Ne in una civitate duo sint episcopi, et de vicariis episcoporum.

3. Quod non oportet ordinationes episcoporum diu differre.

6. De ordinatis episcopis, nec receptis.

7. Quod non oporteat solute ² quoslibet ordinare.

VARIANTES LECTIONES.

¹ excarp̄ c. ² absolute.

8. De servo, si nesciente domino suo fuerit ordinatus.

9. Quod non liceat clericum in duas civitates ministrare, nec abbates plurima monasteria aut cellas habere.

10. Ne de uno loco ad alium transeat episcopus sine decreto episcoporum, vel ut clericus sine iussione episcopi sui

11. De peregrinis episcopis et clericis.

12. De litteris peregrinorum, et clericis sine litteris ambulantiibus.

13. Quales vel pro quibus culpis quis per secundam canonicam institutionem degradetur de officio sacerdotali.

14. De expulso ab ecclesia et excommunicatione, vel damnato ab officio.

15. De ordine ecclesiastico et officio missae. De reliquiis sanctorum et oratoriis villaribus.

16. De altaria non consecranda, nisi lapidea.

17. De confirmatione cum chrismate.

18. De baptismo.

19. De pasca et die dominico et reliquis festivitatibus.

20. De ieiunio et quadragesimo, vel letanias.

21. Ut festivitates praeclaras non nisi in civitatibus aut in vicis publicis teneantur.

22. De hoc officio

23. Ut omnes fideles communicent, et ad missas perstent in sinodali deprecatione.

Incipit canon sancti Silvestri et 284 episcoporum.

Fecit hos gradus in gremio sinodi, ut non presbyter adversus episcopum, non diaconus adversus presbyterum, non subdiaconus adversus diaconum, non acolitus adversus subdiaconum, non exorcista adversus acolitum, non lector adversus exorcistam, non ostiarius adversus lectorem det accusationem aliquam. Et non damnabitur praesul sine 72 testes; neque praesul summus a quemquam iudicabitur, quoniam scriptum est. *Non est discipulus super magistrum.* Presbyter autem, nisi in 44 testimonia, non damnabitur. Diaconus autem cardine constitutus urbis Romae, nisi 37 non condemnabitur. Subdiaconus, acolitus, exorcista, lector, nisi, sicut scriptum est, in septem testimonia filios habentes et uxorem, et omnino Christum praedicantes. Sic datur mistica veritas.

VARIANTES LECTIONES.

^a excommunicato. ^b quadragesimo c. ^c praeclaras c. ^d finali. ^e grandus c. ^f constructus c. ^g demperabitur c. ^h sed diaconus c.

NOTÆ.

^a Matth. x.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 806).

Exstat in Codice sancti Pauli inter Caroli Magni leges capp. 55-66. Cum capitulare duplex anni 805 et capitularia anni 806 Pippino praesente in Francia edita sint, capitulare hoc nonnisi post ejus reditum, autumno anni 806, aut vere anni sequentis, in Italia promulgatum esse videri potest.

Cap. I. Placuit nobis de cartulas illas qui facte sunt de singulis hominibus qui se et uxori suae et filiis vel filiae suae in servitio tradiderunt, ut hi inventi fuerunt, reddantur, et sint liveris sicut primitus fuerunt.

Capp. 2-12. Vide supra, col. 285-288, an. 805, capp. 6, 8, 9-13, 15, 16, 19, 20.

Capp. 13-15. Vide supra, col. 303, 304, cap. ad Niumagam, c. 5, 8, 10.

Capp. 16-19. Vide supra, col. 305, 306, cap. generalia, c. 1, 2, 3.

Cap. 19. Vide supra, col. 214, capitulare an. 807 cap. 8.

VARIANTES LECTIONES.

^a repetitum a Hlothario post tempus famis a. 825 Febr. 20. ^b vel cod.

CAPITULARE AQUENSE (An. 807, Mart. circ.).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, ope Codicis bibl. regiae Paris. inter Suppl. Latina, n. 75, recognovi.

ISTE CAPITULUS FUIT DATUS IN ANNO SEPTIMO AD AQUIS PALATIUM.

Memoratorium qualiter ordinavimus propter famis inopiam, ut de ultra Sequane omnes exercitare debeant.

1. In primis quicumque beneficia habere videntur, omnes in hostem veniant.

2. Quicumque liber mansos quinque de proprietate habere videtur, similiter in hostem veniat. Et qui quatuor mansos habet, similiter faciat. Qui tres

habere videtur, similiter agat. Ubi cumque autem inventi fuerint duo quorum unusquisque duos mansos habere videtur, unus alium praeparare faciat, et qui melius ex ipsis potuerit, in hostem veniat. Et ubi inventi fuerint duo quorum unus habeat duos mansos, et alter habeat unum mansum, similiter se sociare faciant, et unus alterum praeparet; et qui melius potuerit, in hostem veniat. Ubi cumque autem tres fuerint inventi quorum unusquisque mansum unum habeat, duo tertium praeparet.

parare faciant; ex quibus qui melius potest, in hostem veniat. Illi vero qui dimidium mansum¹ habent, quinque sextum praeparare faciant. Et qui sic pauper inventus fuerit qui nec mancipia nec propriam possessionem terrarum habeat, tamen in praecio valente quinque solidos, quinque sextum praeparent; et ubi duo, tertium, de illis qui parvulas possessiones de terra habere videntur. Et unicuique ex ipsis qui in hoste pergunt, sicut coniectati solidi quinque a suprascriptis pauperioribus qui nullam possessionem habere videntur in terra. Et pro hac consideratione nullus suum seniore dimittat.

3. Omnes itaque fideles nostri capitanei cum eorum hominibus et carra sive dona, quantum melius praeparare potuerint, ad conductum placitum veniant. Et unusquisque missorum nostrorum per singula ministeria considerare faciat unum de vassallis nostris, et praecipiat de verbo nostro ut eum illa minore manu et carra de singulis comitatibus veniant, et eos post nos pacifice adducat, ita ut nihil exinde remaneat, et mediante mense Augusto ad Reum sint. Haec autem constituta volumus ut observent omnes generaliter praesenti anno, qui ultra Sequanam commanere videntur.

4. Volumus atque iubemus, ut comites nostri propter venationem et alia ioca placita sua non dimittant, nec ea minuta faciant; sed ad exemplum quod nos cum illis placitare solemus, sic et illi cum suis subiectis placitent et iustitias faciant; et de singulis capitulis quae eis praecipimus, per semetipsos considerare studeant, ut nihil praetermittatur ab eis, quae vel infra patriam vel foras patriam in hoste faciendum iniungimus.

5. Si partibus Hispaniae sive Avaritiae solatium ferre fuerit necesse praebendi, tunc de Saxonibus

quinque sextum praeparare faciant. Et si partibus Beheim fuerit necesse solatium ferre, duo tertium praeparent. Si vero circa Surabis² patriam defendenda³ necessitas fuerit, tunc omnes generaliter veniant.

6. De Frisionibus⁴ volumus, ut comites et vassalli nostri, qui beneficia habere videntur, et caballarii, omnes generaliter ad placitum nostrum veniant bene praeparati. Reliqui vero pauperiores, sex septimum praeparare faciant, et sic ad conductum placitum bene praeparati hostiliter veniant.

7. Volumus itaque atque praecipimus, ut missi nostri per singulos pagos praevidere studeant omnia beneficia quae nostri et aliorum homines habere videntur, quomodo restaurata sint per annunciationem nostram, sive destructa. Primum de ecclesiis, quomodo structae aut destructae sint in tectis, in maceris, sive parietibus, sive in pavimentis, necnon in pictura, etiam et in luminariis, sive officiis. Similiter et alia beneficia, casas cum omnibus appenditiis earum et laboratu sive adquisitu; vel etiam quid unusquisque, postquam hoc facere prohibuimus, in suum alodem ex ipso beneficio duxit, vel quid ibidem exinde operatus est. Qualiter autem sit, hoc unusquisque vicarius singulis comitatibus in suo ministerio, simul cum nostris missis praevideat, et sic ut ipse hoc coniurare valeat, totum quod⁵ invenerit in brevem mittat, et ipsos breves nobis deferant. Et omnes hii qui in ipsa beneficia habent, una cum nostris missis veniant, ut scire possimus qui sint, aut qui suum beneficium habeat conductum aut destructum. Similiter et illorum alodes praevideant, utrum melius sint constructa⁶ ipsi alodi aut illud beneficium; quia auditum habemus, quod aliqui homines illorum beneficia habent deserta et alodes eorum restauratos.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Ita l. corr. dimidios mansos; eadem sententia. ² surabis corr. sorabis l. ³ ita correxi; deferendis l. et ed. ⁴ ita l. corr. fresonibus. ⁵ deest in codd. ⁶ ita l. corr. constructi.

NOTÆ.

¹ Ita habuit vetus Codex. Non dubito autem quin reponendum sit *Avaria*. Atque ita legisse videtur beatus Rhenanus, lib. II *Rerum Germanicarum*, pag. 94, ubi agens de statu Galliarum et Germaniarum sub Francis regibus et imperatoribus, ita scribit: « Saxonum devictorum auxiliis multa gesta sunt. Si in remotas regiones proficiscendum erat, puta Hispaniam aut Avariam, quae Noricum ab Alpibus contingebat, quinque Saxones sextum instruebant. Si contra Sclavos Bohemos, duo tertium instructum

mittabant. Si in Sorabos, omnes venire cogebantur. Sic sex Frisii tenuiores septimum armabant. » Hinc ergo auctoritas conciliatur huic Capitulari. BALUZ.

² Equites, sic dicti a caballis. Vetus charta Brivatensis: « Clericum vero aut caballarium nec ullum hominem nec ullam feminam infra has terminationes non occidam. » Alibi caballarii significant viros nobiles, equites, *chevaliers*, ut in veteri charta Ruthemensi. lb.

EPISTOLA AD PIPPINUM REGEM ITALIÆ.

(Vide inter epistolas Caroli Magni, *Patrologiæ* tomo XCVIII.)

CAPITULARE INGELHEIMENSE (An. 807, August.)

Edictum hoc ex capite 13, intra annos 806 et 810 promulgatum, auctoritate annalium Moissiacensium conventui, Augusto circiter mense, prope Ingelheim palatium habito, assignavimus. Edimusque iterum ex Codice unde primo ab Amerpachio luci datum fuit: 1. regio Monacensi olim Tegerenseis monasterii, sæc. x; et aliquot loca emendavimus ope, 2. Codicis monasterii S. Pauli in Carinthia sæc. ix incunctis, in quo capita 6-9, 12, 13 exstant, uti et in Codd. Chisiano et Cavensi. Et hi quidem eo præcipue a Tegerenseis differunt, quod capp. 9 et 13 de pluribus Caroli filiis mentionem faciant, Tegerenseis vero de uno tantum loquuntur, unde Codicem S. Pauli, ut Tegerenseis ætate superat, ita eum et antiquitate lectionis vincere apparet.

ITEM CAPITULARE.

1. De ordinatione ecclesiastica ¹ et restauracione ecclesiarum Dei, omnes generaliter bonam habeant providenciam.

2. Ut pacem et concordiam habeant ad invicem fideles nostri.

3. Quomodo marca nostra sit ordinata, et quid per ² se fecerunt confiniales nostri specialiter istis preteritis annis.

4. De placito condicto ad marcam, necesse est, ut omnimodis ex omni parte, sicut ordinatum fuerit, unusquisque conveniat.

5. De illis hominibus non recipiendis a marchionibus nostris, qui seniores suos fugiunt pro damna quae eis facta habent.

6 ^a. De pravis iudicibus, advocatis ³ vicedominis, vicariis, centenariis, vel reliquis actoribus malivolis non habendis.

7 ^b De liberorum hominum possibilitate, ut iuxta qualitatem proprietatis exercitare debeant.

A 8. Ut nullus consenciat suis hominibus ad male faciendum infra patriam; et ⁴ de eo quod dicunt se non posse habere homines ad marcam defendendam, si eos bene dstringant ⁵.

9. De vassis regalibus, ut honorem habeant, et per se aut ⁶ ad nos aut ad filios nostros ⁷ caput teneant.

10. De obsidibus, quod bene non custodiunt, et ab eis fugiunt.

11. De illis qui necessitatem paciuntur, ut meliorem ⁸ habeant consolationem ad eorum iusticiam.

12. Ut per placita non fiant banniti liberi ⁹ homines, excepto si aliqua proclamacio super aliquem venerit, aut certe si scabinus aut iudex non fuerit; et pro hoc condemnati illi pauperigres non fiant.

B 13. Ut haribannum aut aliquod coniectum pro ¹⁰ exercitali causa comites de liberis hominibus recipere aut requirere non praesumant; excepto si ¹¹ de palacio nostro aut a filiis nostris missus veniat, qui illum haribannum requiratur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ecclesiastico f. ² qui per f. ³ i. et a. codd. S. P. ⁴ vocem excepti ex cod. S. Pauli, ⁵ dstringunt f. ⁶ deest S. P. ⁷ filium nostrum f. ⁸ meliore f. ⁹ vocem ex c. S. P. excepti., deest in f. ¹⁰ deest f. ¹¹ aut filii nostri f. et codd. Langob. c. 97 Mur.

NOTÆ.

^a Exstat in Codd. S. Pauli. Chis. Cav.

^b Adest in Cod. S. P., ut et capita, 8, 9, 12, 13.

CAPITULARE NOVIOMAGENSE DUPLEX (An. 808, April.).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, ope Codicis regii Parisiensis inter Supplementa Latina n. 75 recognovi.

IN ANNO OCTAVO CAPITULA CUM PRIMIS CONFERENDIS ¹. C paratus sit illuc festinanter venire, quodcumque necessitas fuerit.

1. De latronibus et furibus.

2. De falsis testibus

3. De periuriis.

4. De fugitivis.

5. De hominibus appensis propter leves culpas.

6. De moneta.

7. De roccis et sagis.

8. De mercato palatii nostri.

9. De marcha nostra custodienda terra marique.

10. De navibus quas facere iussimus.

11. Ut ea quae constituta sunt, a fidelibus nostris observentur, et iussiones nostrae impleantur.

12. De tempore alterius placiti nostri, et qui iterum ad illum placitum venire debeant.

13. De hominibus filiorum ac filiarum nostrarum, quos missi et comites dstringere non audent ².

ITEM UBI SUPRA.

1. De ^a marcha ad praevidendum, unusquisque

paratus sit illuc festinanter venire, quodcumque necessitas fuerit.

2. De ^b latronibus, ut melius dstringantur. Et ut nullus hominem pendere praesumat, nisi per iudicium. Si vero aliquis sine culpa penditus fuerit, et ibi moritur, tunc ab eo qui eum sine iudicio pendidit, proximis parentibus sit compositus. Et si ibi mortuus non fuerit, sed vivens evaserit, tunc sibi met sit compositus, et res et mancipia sua in fisco non cadant. De servis vero, si quis alterius servum absque iudicio et sine culpa pendiderit, et ibi mortuus fuerit, weregildus eius domino solvatur. Et si de ipsa morte evaserit, ipse ipsam liudem recipiat, et liber postea permaneat.

3. Ut ^c nullus testes mittere in iudicium praesumat, sed comes hoc per veraces homines circa manentes per sacramentum inquirat; ut sicut exinde sapiunt, hoc modis omnibus dicant.

4. Ut ^d nullus se periurare praesumat. Et si fecerit, sicut in anterioribus capitulis mandatam est, ma-

VARIANTES LECTIONES.

¹ legendum videtur conferenda. Bal. ² audant corr. audent f. audeant Bal.

NOTÆ.

^a Vide, supra, cap. 9.

^b Vide, supra, capp. 1, 5.

^c Vide, supra, cap. 2.

^d Vide, supra, cap. 3.

num perdat aut redimat. Et hoc omnibus annuntiatum fiat, quid periurium aut falsum testimonium noceat.

5. De ^a emptionibus et venditionibus, ut nullus praesumat aliter vendere et emere sagellum meliorem duplum viginti solidis, et simplum cum decem solidis. Reliquos vero minus. Roccum martrinum et lutrinum meliorem triginta solidis, sismusinum ^b meliorem decem solidis. Et si aliquis amplius vendiderit aut empserit, cogatur exsolvere in bannum so-

lidos quadraginta, et ad illum qui hoc invenerit te eum exinde convicerit, solidos viginti.

6. De ^c fugitivis hominibus, ut ubicumque inventi fuerint, ille qui eum retinet, bannum dominicum solvere cogatur, et ille fugitivus absque dubio in patriam ad dominum suum revertatur.

7. De ^d monetis, ut in nullo loco moneta percutiatur nisi ad curtem; et ^e illi denarii palatini mercantur ^f, et per omnia discurrant.

VARIANTES LECTIONES.

^f mercantur *corr.* mercentur *f*.

NOTÆ.

^a Vide, supra, cap. 7. Hanc constitutionem innuit monachus Sangallensis de Vita Caroli lib. 1, cap. 34, in Monum. Germ. SS. II, 747.

^b Id est, ex pellibus cisimorum, id est, zibelina-

B rum.

^c Vide, supra, cap. 4.

^d Vide, supra, cap. 6.

^e Vide, supra, cap. 8.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (AN. 808).

Exstat in Codice sancti Pauli capp. 81-85 post capitula Ingelheimensia anni 807, ideoque anno 808 assignandum duxi.

1. De relinquentibus seculum: ut unum ex duobus eligant, aut pleniter secundum canonicam, aut secundum regularem institutionem vibere debeant.

2. De iustitia ecclesiarum Dei, viduarum, orphanorum, pupillorum, ut in publicis iudiciis ^a non dispiciantur increpantes set diligenter audiuntur.

3. Si servus noster occisus fuerit, duas partes ipsa compositionem tollat curtis nostra, et tertiam pars parentes ipsius servi nostri defuncti, sicut superius diximus. Hoc autem in diebus nostris et in tempore regni nostri statuimus, quamvis ¹ lex nostra non sit. Post autem nostrum decessum qui pro tempore princeps fuerit, faciat sicut ei Deus inspiraverit aut rectum sicut secundum animam suam providerit; quia non semel set multotiens cognovimus, habi tale causas emerit, quoniam nec in rebus publicis nec nulla rationem palatii profuit quod exinde actoris nostris tulerunt; et insuper invenimus et cognovimus multos actores nostros, qui tollebant de singulis unde 10 solidos, unde 6, unde amplius, et dabant talem spatium adque tranquilla, donec ² ipse qui homicidium faciebat obsegrare potuerunt ut exinde nihil darent. Et hoc previdimus statuere: curtis nostre medietatem de aldione et duas partes de servos sicut super diximus habeat ³, ut ipsi parentis propinqui unde habeant dolore, habeant in aliquo propter mercedem consolationem.

4. Propter Deum et eius misericordia precipimus adque statuimus, sola pietatis causa, ut si aldio noster occisus fuerit, medietatem de ipsa compositionem tollat curte nostra, et medietatem parentes ipsius defuncti, si vivo patrem habuerit aldione nostro, sibe matrem, sibe fratres, sibe filii.

5. Oc precipimus, ut nullus ⁴ presumat nec servo nec aldione nostro aliquid emere, quia pro cautella et futuris temporis per omnes curtes nostras brebi facimus de omni territoria de ⁵ ipsas curtes pertinentes. Unde qui amodo inventus fuerit de servo aut de aldionem vel abthin ⁶ curte nostra aliquid emere, per ipsum perdere habet, sicut qui res alienas malo ordinem invadit; et si actor consenserit aut conscius fuerit, res eius tollere et inpublicare faciat. Quia debet omnis homo considerare propter Deum et animam suam, quoniam nos illum ⁷ relaxavimus a livero eremannos quod nobis in curtis nostras set secundum antiquo edicto legibus pertinebat; quoniam qui unam filiam relinquebat, tantum in tertiam pars substantia patri suo succedebat et duas in publico revertebant, si propinquus parentes non habebat ⁸; et si duas filias habebat aliquis aut amplius, in medietatem tanto succedebat patri suo, et publicus in medietatem. Et ecce nox ⁹ modo

^D omnia de talibus causis propter Deum et mercedem anime mee relaxavimus. Proinde unicuique debet sufficere sua substantiam, et non debet cupiditatem habere contra rationem comparandum da servo aut de aldionem vel abthin nostro. Unde qui hoc facere presumpserit, componere habet sicut scriptum est; insuper in periurii reatum nobis comparuit pertinere, eo quod nobis iuratum habet quod nobis fidelis sit. Et qualis fidelitas est, dum ille cum iudicis aut actorem aut aldionem vel servo concludium fecit, et res nostra contra voluntatem invadit? Quia hoc statutum est in edictum, ut qui de serbo aut aldionem comparaverit, perdat pretium; et quale legem unus-

VARIANTES LECTIONES.

¹ Quam *c.* emendam *ope* capitularis Hlotharii a. 852. II. c. 33, quod ex hoc fluxit. ² denec *c.* ³ habeat ipsi parentis, propinqui *c.* ⁴ nullus *c.* ⁵ i. e. ad. ⁶ i. e. illud. ⁷ Habebat. ⁸ i. e. nos.

NOTÆ.

^a Id est, iudiciis.

^b Vox infra iterum occurrit; desideratur in Glossariis.

quisque ¹ Langobardus sibi habere vult, talem debet curtem nostram conservare. Et quis modo comparavit aut infiduciabit ², perdat pretium suum secundum edicti tinore. Qui vero hoc modo facere presumpserit, et pretium perdat, et, sicut qui res aliena

A malo ordine invadit nesciente domino, componat; actor vero admittat ³ substantiam suam qui hoc consenserit, sicut superius legitur: nam si nos relaxavimus, unusquisque habere debeat cui preceptum fecimus aut fecerimus.

VARIANTES LECTIONES.

¹ unusquis e. ² i. e. infiduciavit. ³ i. e. amittat.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 808).

A Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis editum, ope Codicis regii Paris. inter Suppl. Latina n. 75, recognovi, et placito quod mense Augusto vel autumnio haberi consueverat, quodque hoc anno Aquis habitum fuisse videri potest, assignavi. Nam ad placitum Noviomagense non referendum esse, utriusque capita inter se collata una cum inscriptione horum capitulorum evincunt.

ITEM DE ANNO OCTAVO.

1. De pace infra patriam.
2. De canonicis et monachis.
3. De falso testimonio et periurio.
4. De his qui se fraudulenter ingenuare volunt, et aliqui optumescunt.
5. De falsis monetis.
6. De illorum hominum conquisitu qui modo foris

B ducti fuerunt, et postea adquisierunt postquam patres eorum et parentes ducti sunt ^a.

7. De decimis et nonis.
8. De latronibus et disciplina eorum.
9. De operibus palatii ad Vermeriae [Ita f; Corr. uermerium].
10. De illo ^b broilo ad Atiniacum palatium nostrum.

NOTÆ

^a Bona eorum qui foris patria ducebantur, in fisco redacta fuisse, probat Caroli diploma, quo d. 17 Julii hujus anni Aquisgrani Manfredo Regiensi

cjusmodi bona restituit. Murator. Antiqq. III, 78; (VIII, 450).

^b Lucus muro, vallo vel sepe inclusus, venationi inserviens

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 809)

Baluzius duo anni 809 capitularia ediderat, primum ex Codice S. Vincentii Mettensis, secundum ex Codice Navarrico. Utrumque tamen idem esse, collatis singulis capitibus prodit; neque ob diversum ordinem, qui et in aliis capitularibus, e. g., in Codicibus duplicis Niumagensis a. 806 locum habet, duo capitularia esse distinguenda existimaverim. Unum igitur, cui et Ansegisi lectiones congruunt, edidi auxilio Codicum trium quos in bibliotheca regia Parisiensi evolvi; scilicet, 1. n. 4995, signati, quem pro fundamento Editionis posui; 2. n. 4628 A, quem pro Baluzii (Navarrico) habere licet; 3. inter Supplementa Latina, n. 75, qui eumdem capitulorum ordinem ut Baluzii Mettensis sequitur. Præterea capitibus 1-12 adhibui Codices Langobardicos, Chisianum, Cavensem, Ambrosianum, Florentinum, Londinensem, Vindobonensem, Veronensem et Estensem apud Muratorium. Lectiones Codicis 3 et S. Vincentii Mettensis apud Baluzium singulares, e regione textus primarii collocari feci.

CAPITULA QUAE DOMNUS IMPERATOR AQUIS PALATIO ¹ CONSTITUIT.

Capitula quae propter iustitias intra patriam faciendas constituta sunt ².

1. De ³ illis hominibus qui propter eorum culpas ad mortem diiudicati fuerint, et postea vita eis ⁴ fuerit concessa, si ipsi iustitiam ab aliis requisierint, aut ab eis iustitiam quaerere voluerit, qualiter inter eos iudicium terminetur. Primum omnium de illis causis pro quibus iudicatus fuit ad mortem, nullam potest facere repetitionem, quia omnes res suas secundum

iudicium Francorum in publico fuerunt revocatas. Et si aliquid in ⁵ postmodum, postquam ei vita concessa est, cum iustitia adquirere potuerit, in sua libertate teneat et defendat secundum legem. In testimonio non suscipiatur, nec inter scabineis legem iudicandam locum non teneat ⁶. Et si ad sacramentum aliquid ei iudicatum fuerit quod iurare debeat, si aliquis ipsum ad sacramentum ⁷ aliquid admallaverit, ipse semper ad iudicium Dei examinandus accedat.

2. Si alicui post iudicium scabinorum fuerit vita concessa, et ipse in postmodum aliqua mala perpe-

VARIANTES LECTIONES.

¹ D. Karolus c. 2. ² haec desunt 2. Ch. C. ³ cod. 3. cap. 28. haec habet: Ut postquam quisque ad mortem fuerit iudicatus, neque iudex fiat, neque scabinus, neque testis, nec ad sacramentum recipiatur; sed unde alii iurare debent, ipse semper ad iudicium Dei examinandus accedat. ⁴ eius 1. ⁵ deest 1. ⁶ t. et defendat. Amb. Vind. Mur. ⁷ ipsum s. fassum dicere voluerit, armis contendat. 2. 3. ita et Chis. et Cav. A. V. Vn. Est. edd.

NOTÆ.

^a Scil. capp. 16, 16 not., 17, 18, 20, 21, 21 not., 4, 3, 3 not., 5, 6, 9, 8, 25, 10, 11, 15, 12, 13, 19,

inscriptio capitis 1, 14, 1, 2, 4, 7, 12, 22, 23, 24.

traverit, et iustitia reddere noluerit, dicendo quod A mortuus sit, et ideo iustitiam reddere non debeat, statutum est ut superiorem iudicium sustineat quod antea sustinere debuit. Et si aliquis adversus eum aliquid male fecerit, secundum aequitatis ordinem licentiam abeat suam iustitiam requirendi de causis, perpetratis postquam ad mortem iudicatus est. De praeteritis maneat, sicut supra diiudicatum fuit.

3. De latrone forbannito: ut liber homo qui eum suscepit, 15 solidos componat, et servus 120 percussionibus vapuletur¹.

4. Ut comes qui latronem in forbanno miserit, vicinis suis² comitibus notum faciat, eundem latronem a se esse forbannitum, ut illi eum non recipiant.

Codd. Suppl. lat. 75 et Mellensis.

5. Ut nullus alius de liberis hominibus ad placitum vel ad mallum venire cogatur, exceptis scabineis [et vassis comitum³] et qui illorum causas⁴ quaerendi aut respondere debent⁵.

6. Ut testes ad testimonium dicendum praemio⁷ non conducantur; et nullus ut testimonium dicat, aut sacramentum iuret, nisi ieiunus. Et ut testes, priusquam iurent⁸ separatim discutiuntur quod de illam rem dicere velint unde testimonium reddere debent.

7. Ut nullus quislibet nostrorum⁹, neque comes, neque iudex, neque scabineus¹⁰, cuiuslibet iustitia dilatare praesumat, si statim¹¹ adimpleta poterit esse secundum rectitudinem; neque praemia pro hoc a quolibet homine per aliquod ingenium accipere¹² praesumant.

§¹³. Ut nullus cogatur ad pontem¹⁴ ire ad flumen

transeundi propter teloneis causam, quando ille in alio loco compendiosius illud flumen transire potest. Similiter et in plano campo, ubi pons nec treiectus est, omnimodis praecipimus ut non teloneus¹⁵ exactetur.

9. Ut mercatus die dominico¹⁶ in nullo loco habeatur, nisi ubi antiquitus fuit et legitime esse debet.

10. Ut presbyter qui sanctam crismam donaverit ad iudicium subvertendum, postquam de gradu suo expoliatus¹⁷ fuerit, manum¹⁸ amittat.

11. Ut iudices¹⁹, advocati, praepositi, centenarii²⁰, scabini, quales meliores inveniri possunt et Deum timentes, constituentur ad sua ministeria exercenda cum²¹ comite et populo; elegantur mansueti et boni.

12. Ut nemo propter cupiditatem pecuniae et propter avaritiam suam prius detur pretio, et futura questione²² sibi praeparet, ut duplum vel triplum tunc recipiat; sed tunc tantum quando fructum praesens est, illum comparet²³.

13. Ut in locis ubi mallos publicos habere solent, tectum tale constituentur, quod in hiberno et in aestate²⁴ ad placitos observandos usus esse possit.

14. Ut sacramenta quae ad palatium²⁵ fuerunt adharamita, in palatio²⁶ perficiantur. Et si cum sacramentales²⁷ homines cum ipso venire renuerint, iussione dominica cum²⁸ indiculo aut sigillo ad palatium²⁹ venire cogantur.

15.³⁰ Si vero advocatus sacramentum contra alium habuerit et iurare non potuerit, aut aliquid per iustitiam reddiderit, propter hoc beneficium non perdat.

16. De ecclesiis nondum bene restauratas; de causis quae cotidie non cessant³¹.

VARIANTES LECTIONES.

¹ De meziban id est de l. f. 3. ² Ut... vapuletur deest 2. v. Nisi ei hospicium dedit V. Vn. *Hinc capitulo in codice 3 haec subiiciuntur*: Ut nullus absque iustitia pauperem et inopem expoliare praesumat. ³ m. alii 2. *Chis. Cav. v. s. et aliis V. Vn. M.* ⁴ haec desunt in 1. *adsunt in reliquis et Ansegiso.* ⁵ causas 1. ⁶ nisi qui causam suam quaerere debet ac respondere 2. (aut r.) A. V. Vn. E. ⁷ praecio superimposito vel praemio 2. ⁸ iuret... iurant deest 1. ⁹ q. missus noster 2. *Ch. et rel. Lang. et Anseg.* ¹⁰ scabineis 1. ¹¹ statum 1. l. malum p. 2. ¹² codex 2. *hoc caput sequenti praeposit. ita et Ch et rel. Lang.* ¹³ pontum 1. ¹⁴ teloneis 1. ¹⁵ d. d. deest in Ch. et rel. Lang. ¹⁶ expollitus 1. expullus A. expulsus V. Vn. ¹⁷ manus Ch. ¹⁸ i. vicedomini 3. ¹⁹ c. p. vicarij 2. c. s. p. V. Vn. M. ²⁰ cum... boni deest 2. *Ch. et rel. Lang.* ²¹ coemptionem 3. A. V. Vn. contentione Ch. ²² reliqua desunt Ch. et rel. Lang. ²³ in iberno et ins stato 1. ²⁴ placitum 1. et *Weissenzug.* ²⁵ placito 1. et *Weiss.* ²⁶ c. tales 1. ²⁷ aut 2. ²⁸ placitum 1. ²⁹ reliqua omnia exceptis capp. 22. et 24. desunt in codice 2. ³⁰ in cod. 3. *hic inseritur*: De pacc latronum.

NOTE.

* Cf. 806, Niumg., c. 18.

17. De concordia fidelium nostrorum ; de fugitivis ¹ qui non cessant recipere et abscondere.

18. De navigiis peregrinis ². De homicidiis.

19. De traditionibus seu comparationibus, ut nullus in absconso non faciat.

26. De traditionibus, ut in abscondito non flant propter contentiones diversas.

27. Ut nullus comparationes faciat cum paupere dolose, nisi per iustitiam.

20. De monetis sive mensuris modiorum et sestariorum.

21. De beneficiis nostris non bene constructis ³.

22. De hospitalitate et susceptione iterantium, tam missorum nostrorum quam reliquorum bonorum hominum ⁴.

23. Quod missos nostros ad vicem nostram mittimus.

24. De illis qui vinum et annonam vendunt antequam colligant, et per hanc occasionem pauperes efficiuntur ⁵.

25. Ut omnis homo iudicium Dei credat absque ulla dubitatione.

VARIANTES LECTIONES.

¹ fugivis ¹. ² de vagis peregrinis qui propter Deum non vadunt ³. ³ condirectis. Et ut nothae vel decimae per omnia donentur. ³. De clericis et vassallis ut nullus sine licentia domini sui recipiatur. ³. ⁴ omnium ⁴. ⁵ efficiunt ⁴.

CAPITULARE LANGOBARDICUM (An. 809).

Capitula hæc in Codice sancti Pauli numeris 86 et 87 signata, capitulare anni 808 excipiunt, et postea a Lothario imperatore repetita sunt. Patet promulgata esse a Pippino, qui anno sequenti obiit.

1. Qualiter iubet dominus rex ad omnes actores suos qui curtis eius commissas habent; id est inprimis de illo quod iam nostris temporibus inpublicatum est, ut iuret unusquisque actor et dicat per euangelias : *quia quodcumque cognovero quod contra rationem alicui tultum est, facio exinde notitia domno mei regi, ut relaxetur*; sic tamen ut dicat in ipso sagramento, quod non consentiendo amico, non ad parentem, non ad premio corruptus nisi cot ¹ certum sciat quod contra rationem tultum est; et cum nobis fuerit recensitum, per nostra iussionem relaxetur.

2. Unde statuimus, ut per 40 annos inquiretur possessiones de pecunias publicas, pro eo quod peccatis eminentis de 40 annis aliquis non memorat, et pauci inveniuntur qui tantos annos habeat, statuimus, ut excepto qui iam per iustitiam inpublicatum

B est, quod intra 30 annos aliquo invasio aut fraus in pecunia publicas facta est, ipsa requiratur et adducat ad nostra notitiam; sic tamen, ut antea non presumat, wiffare ² aut pignorare; quia nos volumus ista causa per nosmet ipsos audire et secundum Deum ordinare: quia apparuit nobis, quod si nos ipsa causa audierimus, Deo fabentem, sine peccatum eam inquirere habemus, et sic ordinare ut mercedem habeamus, quia iudicis nostri, neque arimannos, nec actoris nostri, possunt sic disciplina distringere sicut nos. Quod autem provatum est qui per 30 annos aut ³ super cuiuscumque possessionem fuit, et amodo habeat, ut nullus actor eo presumat nec de servo nec wiffare nec molestare; et qui presumpserit, componat ⁴ ipse actor widriguldum suum, excepto ⁵ unde preceptum falsum inveniatur, quod aperta ⁶ causa est ad requirendum.

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. quod. ² i. e. signum suum ibi ponere, possessionem arripere. ³ ut c. ⁴ compona c. ⁵ lexcepto c. ⁶ aperta c.

CAPITULARE DE DISCIPLINA PALATII AQUISGRANENSIS (An. 809).

Baluzius sub titulo capitularis *de ministerialibus palatinis* ex Codice olim S. Vincentii Laudunensis jam regio Paris. n. 4788, sæc. IX, fragmenta edicti vulgaverat, quod jam, eodem Codice iterum a me evoluto, integrum prodit. Ascribendum videbatur posterioribus imperatoris annis, cum aula et palatium, teste auctore anonymo Vitæ Ludovici Pii, nebulonibus redundaret.

1. Unusquisque ministerialis palatinus diligentissima inquisitione discutiat primo homines suos, et postea pares suos, si aliquem inter eos vel apud suos ¹ igrotum ² hominem vel meretricem latitantem invenire possit. Et si inventus homo aliquis vel aliqua femina huiusmodi fuerit, custodiatur, ne fugere possit, usque dum nobis adnuntietur Et ille ho-

mo qui talem hominem vel talem feminam secum habuit, si se emendare noluerit, in palatio nostro observetur. Similiter volumus ut faciant ministeriales dilectæ coniugis nostræ vel filiorum nostrorum.

2. Ut Ratbertus auctor per suum ministerium, id est, per domos servorum nostrorum, tam in Aquis quam in proximis villulis nostris ad Aquis per-

VARIANTES LECTIONES.

¹ uos *cod.*

NOTÆ.

² Id est, ægrotum.

inentibus, similem inquisitionem faciat. Petrus A vero et Gunzo per scruas ^a et alias mansiones actorum nostrorum similiter faciant. Et Erwaldus per mansiones omnium negotiatorum, sive in mercato sive aliubi negotientur, tam Christianorum quam et Iudaeorum. Mansionarius autem faciat simili modo cum suis iunioribus per mansiones episcoporum et abbatum et comitum qui actores non sunt, et vasorum nostrorum eo tempore quando illis seniores in ipsis mansionibus non sunt.

5. Volumus atque iubemus, ut nullus de his qui nobis in nostro palatio deserviant, aliquem hominem propter furtum, aut aliquem homicidium vel adulterium, vel aliud aliquod crimen ab ipso perpetratum, et propter hoc ad palatium nostrum venientem, atque ibi latitare volentem recipere praesumat. B Et si liber homo hanc constitutionem transgressus fuerit, et talem hominem receperit, sciat se eundem hominem qui apud eum inventus fuerit, in collo suo portare debere, primum circa palatium, deinde ad cippum in quem idem malefactor mittendus est. Si autem servus fuerit qui hanc nostram iussionem servare ¹ contempserit, similiter illum malum factorem in collo suo usque ad cippum deportet, et ipse postea in marcatum adducatur, et ibi secundum merita sua flagelletur. Similiter de gadalibus ^b et meretricibus volumus, ut apud quemcumque inventae fuerint, ab eis portentur usque ad mercatum, ubi ipsae flagellandae sunt. Vel si noluerit,

volumus ut simul cum illa in eodem loco vapuletur.

4. Quicumque homines rixantes in palatio invenerit, et eos pacificare potuerit et noluerit, sciat damnum quod inter eos factum fuerit, participem esse debere. Quod si rixantes viderit, et eos pacificare non potuerit, et qui sint illi qui inter se rixantur cognoscere noluerit ut hoc indicare possit, similiter volumus ut damnum quod inter eos commissum fuerit, in compositione communionem habeat.

5. Quicumque hominem undecunq[ue] ad palatium nostrum venientem receperit sive adduxerit, nec expellere curaverit, damnum quod hab eo fuerit in palatio nostro factum aut eum praesentet, aut si praesentare non potuerit, damnum quod ipse fecerat pro ipso componat.

6. Ut comites palatini omnem diligentiam adhibeant, ut clamatores postquam indiculum ab eis acceperint, in palatio nostro non remaneant.

7. Ut super mendicos et pauperes magistri constituantur qui de eis magnam curam et providentiam habeant ut.... ores ² et simulators inter eos se celare non possint.

8. Ut omni hebdomada per diem sabbati agentes vel ministeriales nostri indicent quid de hac inquisitione factum habeant, et hoc quod nobis indicaverint, sic diligenter ac veraciter habeant inquisitum et investigatum, ut si nobis placuerit, in manu nostra valeant adfirmare, quod non aliud nobis nisi veritatem indicassent.

VARIANTES LECTIONES.

^a senerare. ² tres vel quatuor litterae legi non potuerunt.

NOTÆ.

^a Diversae videntur esse a screonis.

^b Libilinosi.

CAPITULARE DE MONETA.

Reliquias tantum huius edicti ex laciniis Codicis olim S. Vincentii Laudunensis, jam regii Parisiensis n. 4788, sæc. ix, vix ægre salvavi; et quam maxime spero, fore ut integrum capitulare alius Codicis ope aliquando in lucem prodeat. Lacunas, quantum fieri poterat, indicavi. Littera obliqua expressa, aut ex conjectura supplevi, aut dubiæ lectionis esse existimavi.

1. Haec capitula in singulis locis observari debent *re* *Ut* civitatis illius moneta publice sub custodia comitis fiat.

2. Ut monetarii ipsi publice, nec loco alia nec infra nec extra illam civitatem nisi constituto eis loco, monetam facere non praesumant.

3. Si inventus quisquam fuerit aut ex ipsis aut alia quaelibet persona in ipso pago monetam faciens cum omnem substantiam eius et totam m *amplius* opus accipiat nihil

4. Ut monetarii monetae batere non possint; ideo volumus ut comes h is inquisitum *per hoc est falsat*

et proclam

5.

nihil et cum piscibus
riatur corium in dorso et
capite et scribatur ei in
facie: falsator monetae; in ceteris vero civitatibus ubi
concessum non est moneta, simili ratione comes,
s monetariorum
ipse comes non solum
que facienti
comes et me / optineat ut ipse per
pares suos vel negotiatores huc illucque dis-
currentes inquirat *ob*

ferat

auct

sub-

stantiae subiacere
D statutum in
praesunt

* CAPITULARE ECCLESIASTICUM (An. 809, Nov., Aquis).

Anno 809, mense Novembri, concilium de processione Spiritus sancti Aquisgrani convocatum, ibique et de statu ecclesiarum et de conversatione eorum qui in eis Deo deserviunt agitatam, nec tamen aliquid definitum fuisse propter rerum magnitudinem Einhardus tradit. Quo pertinere videri possunt 1. capitulorum fragmentum in Editione operum Hincmari Cordesiana, pag. 683, vulgatum, iterumque ex schedis Sirmondi a Baluzio prolatum, et capitulare quintum incerti anni inscriptum; 2. *Capitulare de presbyteris*, ab Ansegiso l. i, capp. 140-158 servatum, quod integrum referendum censuimus. Nam Einhardi verba non adeo absolute intelligenda esse ut nihil penitus definitum fuisse opinemur, collato alio ejus loco in Vita Caroli Magni cap. 29, in Monum. Germ. SS., t. II, pag. 458 patebit; tantum, quæ finita sint, minimam cœpti negotii partem effecisse, credendum est. Capitula hæc in conventu autumnali promulgata esse, ex ordine quo ab Ansegiso intra capitulare Aquisgranense anni 809 supra col. 315, 316 editum et capitulare Aquisgranense anni 810 referuntur, prodire videtur.

1. Primo, omnium admonendi sunt de rectitudine fidei suæ, ut eam et ipsi teneant et intelligant et sibi subiectis populis vivo sermone annuntient. Et unusquisque eos quos habet in suo ministerio cognoscat, sive viros, sive feminas, ut noverit singulorum confessiones et conversationem, quia pro omnibus redditurus est rationem Deo.

2. Secundo, ut ipsi sacerdotes talem ostendant suam conversationem subiectis sibi populis quæ imitabilis sit, videlicet, sicut apostolus dixit, in castitate, in sobrietate, ut non deserviant gulæ et cupiditatibus huius seculi, ut quod alios monent observare, in se ipsis ostendant, ut caveant se ab omni avaritia et cupiditate; quia multi die noctuque laborant ut adquirant temporalia, res videlicet, mancipia, vinum, et annonam, cum usura, a qua et Deus prohibet et omnis scriptura divina et sancti canones. Necnon mulierum declinent consortium, et secum habitare non permittant, ut auctoritas est canonica.

3. Tertio, ut orationem dominicam, id est *Pater noster*, et *Credo in Deum*, omnibus sibi subiectis insinuent, et sibi reddi faciant tam viros et feminas, quamque pueros.

4. Quarto. Ut ipsi presbyteri a comessionibus, potationibus, ut apostolus monet, se subtrahant; nam quidam illorum cum quibusdam vicinis suis utuntur usque ad mediam noctem et eo amplius cum ipsis bibendo morantur; et qui religiosi et sancti esse videntur, non quidem tunc ibi manent, sed tamen saturati vel ebril revertuntur ad ecclesias suas, et neque in die neque in nocte officium Deo in ecclesia sibi credita persolvunt. Nonnulli vero in eodem loco, ubi ad convivium pergunt, dormiunt.

5. Quinto. Ut ipsi presbyteri tales scholarios ha-

al. ms. serviunt. BALUZ.

VARIANTES LECTIONES.

NOTÆ.

* Editum pridem fuit hoc capitulare a Joanne Cordesio tanquam esset Jesse episcopi Ambianensis. Non est autem Jesse sed Caroli Magni, datum, ut opinor, missis dominicis. Error ortus ex eo quod in Codice quo Cordesius usus est subjectum erat epistolæ Jesse Ambianensis, de qua dictum est supra. At in veteri Codice Sangallensis monasterii non apparet, et finis epistolæ Jesse est in capite quod habet hunc titulum in Edit. Cordesiana: *De confirmatione corporis et sanguinis Christi*. Recte sane. Hæc est enim ultima quæstionum de quibus Carolus M.

A beant, id est ita nutritos et institutos [insinatos, *Bal.*], ut si forte eis contingat non posse occurrere tempore competenti ad ecclesiam suam officii gratia persolvendi, id est tertiam, sextam, nonam, et vespas, ipsi scholarii et signum in tempore suo presentent, et officium honeste Deo persolvant.

6. Sexto. Ut diligenter resciat post ordinationem uniuscuiusque presbyteri quantum quisque fecerit in suo ministerio: quia qui ante ordinationem pauperes fuerunt, post ordinationem vero de rebus cum quibus debuerant ecclesiis servire, emant sibi alodium et mancipia, et caeteras facultates; et neque in sua lectione aliquid profecerunt, neque libros congregaverunt, aut ea quæ pertinent ad cultum religionis augmentaverunt, sed semper convitiis et contritionibus et rapina vivunt.

7. Septimo. Ut domesticos suos, id est eos qui cum ipsis sunt in sua mansione, sive scholarios, sive alios servientes, diligentissime prævidere studeant ab omnibus vitiis, et maxime de ebrietatibus et luxuriis, et variis immunditiis. Nam, sicut dicit apostolus, qui domesticorum suorum curam negligit, aliorum non prodesse poterit conversationi.

8. Octavo. Ut hospitales sint; quia multi, qui sciunt hospitem supervenire ad ecclesiam suam, fugiunt. Sed quod apostolus iubet et caetera scriptura divina sectari, illi e contrario faciant, et pauperibus subvenire metunt.

9. Nono. Iubet apostolus omnibus fidelibus, ut sermo eorum in gratia sit semper sale conditus, id est, ut ea loquatur christianus quæ religioni conveniunt, unde aliquis mentem condire possit, et a putredine peccatorum emundare. Si omnibus fidelibus.... *Reliqua desunt.*

interrogaverat episcopos, ut patet ex epistola ejus ad Odilpertum archiepiscopum Mediolanensem, et ex libro Theodulfi episcopi Aurelianensis de ordine baptismi. Itaque hic esse debuit finis epistolæ Jesse. Postea addita est a quodam studioso alia lucubratiō de traditione baptismi propter similitudinem argumenti, deinde illud Capitulum, quod quoniam conjunctum erat in veteri Codice cum epist. Jesse, primum erat existimare ea omnia esse ejusdem auctoris. BALUZ.

CAPITULA DE PRESBYTERIS.

Excepti ea ex Ansegisi libro 1, capp. 140-158, et ex appendice 1, cap. 20; duo eorum et inter Caroli capitula legibus Langobardicis addita capp. 96 et 137 reperiuntur.

1. Ut nullus presbyter ad introitum ecclesiae exenia donet.
2. Ut nullus laicus presbyterum in ecclesia mittere vel eicere praesumat, nisi per consensum episcopi.
3. Ut episcopi praevideant, quem honorem presbyteri pro ecclesiis senioribus tribuant.
4. Ut decimae in potestate episcopi sint, qualiter a presbyteris dispensentur.
5. Ut ecclesiae vel altaria melius construantur. Et nullus presbyter annonam vel foenum in ecclesia mittere praesumat.
6. Ut ecclesiae vel altaria, quae ambiguae sunt de consecratione, consecrentur.
7. Ut presbyteri per parrochias suas feminis praedificent, ut linteamina altaribus praeparent.
8. Ut nullus presbyter in alterius parrochianum, nisi in itinere fuerit, vel placitum ibi habuerit, ad missam recipiat.
9. Ut nullus presbyter in alterius parrochia missam cantare praesumat, nisi in itinere fuerit, nec decimam ad alterum pertinentem audeat recipere.
10. Ut terminum habeat unaquaeque ecclesia, de quibus villis decimas recipiat.
11. Ut unusquisque presbyter res quas post diem consecrationis adquisierit proprias, ecclesiae relinquat.
12. Ut nullus presbyter aut laicus poenitentem invitet vinum bibere aut carnem manducare, nisi ad praesens pro ipso unum vel duos denarios, iuxta qualitatem poenitentiae, dederit.
13. Ut nullus presbyter cartas scribat, nec conductor sui senioris existat.
14. Ut nullus deinceps in ecclesia mortuum sepeliat.
15. Ut unusquisque presbyter capitula habeat de maioribus vel de minoribus vitiis, per quae cognoscere valeat vel praedicare subditis suis, ut caveant ab insidiis diaboli.
16. Ut presbyter semper eucharistiam habeat paratam, ut quando quis infirmaverit, aut parvulus infirmus fuerit, statim eum communicet, ne sine communione moriatur.
17. Ut presbyter in coena Domini duas ampullas secum deferat, unam ad chrisam, alteram ad oleum ad catechuminos inungendum vel infirmos iuxta sententiam apostolicam; ut quando quis infirmatur, inducat presbyteros ecclesiae, et orent super eum, unguentes eum oleo in nomine Domini.
18. Ut qui ecclesiarum beneficia habent, nonam et decimam ex eis ecclesiae cuius res sunt donent. Et qui tale beneficium habent, ad medietatem laborent, et de eorum portione proprio presbytero decimas donent.
19. Hae sunt festivitates in anno, quae per omnia venerari debent: natalis Domini, sancti Stephani, sancti Iohannis evangelistae, innocentium, octabas Domini, epiphania, octabas epiphaniae, purificatio sanctae Mariae, pascha dies octo, letania maior, ascensa Domini, pentecosten, sancti Iohannis baptistae, sancti Petri et Pauli, sancti Martini, sancti Andree. De assumptione sanctae Mariae interrogandum reliquimus.
20. De iudicio poenitentiae ad interrogandum reliquimus, per quem poenitentialem vel qualiter iudicentur poenitentes; et de incestibus, quibus liceat iungere, quibus non.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (AN. 810).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, jam ope Codicis 1. Paris. inter Suppl. Latina n. 75, recognovimus; eo quidem a Baluzio recedendum rati, quod rubricas capitularis alio ordine collocatas et in Codicibus ei subjectas, non pro capitulari habendas, sed ad capitulare ipsum referendas existimavimus.

CAPITULA QUAE ANNO DECIMO IMPERII DOMNI KAROLI SERENISSIMI AUGUSTI AQUIS PALATIO COMMONITA SUNT.

1. De ^a clamatoribus qui magnum impedimentum faciunt in palatio ad aures domni imperatoris: ut missi sive comites illorum missos transmittant contra illos qui mentiendo vadunt, ut eos convincant.
2. Ut ^b ante vicarium et centenarium de proprietate aut libertate iudicium non terminetur aut ad-

quiratur, nisi semper in praesentia missorum imperialium, aut in praesentia comitum.

3. De ^c homicidiis factis anno praesenti inter vulgares homines, quas propter pulverem mortalem ^d acta sunt.
4. Ut ^d sacerdotes admonent populum ut aelemosinam dent, et orationes faciant, propter diversas plagas quas assidue pro peccatis patimur.
5. Ut ^e ipsi sacerdotes unusquisque secundum or-

VARIANTES LECTIONES

^a mortalem 1.

NOTAE.

^a Cf., infra, col. 528, capp. 8 et 10.

^b Cf., infra, c. 15.

^c Cf., infra, c. 7.

^d Cf., infra, c. 1, 3.

^e Cf., infra, c. 2.

dinem suum praedicare et docere studeat plebem A niores dstringat, ut melius ac melius oboediant et consentiant mandatis et praeceptis imperialibus.

6. De ^a ebrietate, ut primum omnium seniores semetipsos exinde vetent, et eorum iuniores exemplum bonae sobrietatis ostendant.

7 Admonendi ^b sunt omnes generaliter, secundum euangelicam auctoritatem, ut sic luceant opera vestra coram hominibus, ut glorificent patrem vestrum qui in coelis est.

8. De fugitivis qui per diversas provintias detenti et occultati contra praeceptum domni imperatoris sunt, ut qui eos post praeteritum tempus suscepit aut retinet, bannum dominicum componat.

9. De pace et iustitia infra patriam, sicut saepe per alia capitula iussi, adimpletum fiat.

10. De ^c latronibus qui magnam habent blasphemiam, quicumque aliquem ex ipsis comprehenderit, nullum dampnum exinde patiatur.

11. De ^d heribanno, ut diligenter inquirant missi, qui hostem facere potuit et non fecit, ipsum bannum componat, si habet unde componere possit. Et si non habuerit unde componere valeat, rewadiatum fiat et inbreviatum, et nihil pro hoc exhactatum fiat usque dum ad notitiam domni imperatoris veniat.

12. Herisliz ^e qui factum habent, per fideiussores ad regem mittantur.

13. De ^f beneficiis destructis et alodis restauratis.

14. De ^g freda exigenda.

15. De materiamine ^h ad naves faciendas.

16. De ⁱ vulgari populo, et unusquisque suos iu-

niore dstringat, ut melius ac melius oboediant et consentiant mandatis et praeceptis imperialibus.

17. De elemosina mittenda ad Hierusalem propter aecclesias Dei restaurandas.

18. Ut nullus homines malignos consentiat, sed magis, in quantum potest, resistat. Ut pauperea, orfani, et viduae, et ecclesiae Dei pacem habeant.

ITEM DE ANNO DECIMO.

(Capitula proposita.)

1. De tribulatione generali quam patimur omnes, id est de ⁱ mortalitate animalium et ceteris plagis.

2. De pradicatione per singulas parroechias.

3. De euangelio, ut luceat lux vestra coram hominibus.

4. De omnibus vitiis et ebrietate fugiendum.

5. De semetipso et sua familia unusquisque corrigendum

6. De orationibus in invicem facientibus.

7. De innocentibus occisis inquirendum.

8. De clamatoribus, quomodo castigentur.

9. De beneficia non bene conducta inquirendum.

10. De mendacia et periuria cavenda.

11. De heribanno exigendo.

12. De pauperibus qui minime solvere possunt.

13. De freda exigenda.

14. De his qui herisliz ^h fecerunt, ut fideiussores donent.

15. De res et mancipia, ut ante vicariis et centenariis non conquirantur.

16. De latronibus, quomodo dstringantur.

VARIANTES LECTIONES.

^a materia adiecto mine 1. ^b brisliz 1.

^a Cf., infra, c. 4.

^b Cf., infra, c. 5.

^c Cf., infra, c. 16.

^d Cf., infra, c. 11, 12.

^e Cf., infra, c. 14.

^f Cf., infra, c. 9.

^g Cf., infra, c. 15.

^h Cf., infra, c. 5.

ⁱ Id est, boum. Eginhardus ad an. 810: «Tanta fuit in ea expeditione boum pestilentia, ut pene nul-

NOTÆ.

lus tanto exercitui superesset, quin omnes usque ad unum interirent. Et non solum ibi, sed etiam per omnes imperatori subjectas provincias, in illius generis animalia mortalitas immanissime grassata est.» Agobardus, in libro de grandine et tonitruis, cap. 16. «Ante hos paucos annos disseminata est quaedam stultitia, cum esset mortalitas boum, ut dicerent Grimaldum ducem Beneventorum transmisisse homines cum pulveribus quos spargerent per campos et montes, prata et fontes.» BALUZ.

CAPITULARE DE INSTRUCTIONE MISSORUM (Aquis).

Editum a Baluzio ex Codice S. Vincentii Mettensis, jam ope Codicis Paris. inter Suppl. Latina, n. 75, recognovimus.

1. Ut tales sint missi in legatione sua, sicut decet esse missos imperatoris strenuos, et perficiant quod eis iniunctum fuerit. Aut si non potuerint, domno imperatori notum faciant quae difficultas eis resistat ne illud perficere possint.

2. Ut quicquid de eius iussione cuilibet praecipere et commendare debent, potestative annuncient atque praecipiant. Et non sibi faciant socios inferioris ordinis homines, qui semper inde retro res qualescumque tractare volunt; sed illos sibi socient qui ad effectum unamquamque rem deduci cupiunt.

3. Quando iustitiam pauperibus facere iusserint, semel aut bis praecipiant ut iustitia facta fiat. Tertia vice, si non iam factum est, ipsi pergant ad locum

D et ad hominem qui iustitiam facere noluit, et cum virtute tollant ab eo quod iniuste alteri tulit, et reddant illi cuius per iustitiam esse debuit.

4. Ut qui bannum domni imperatoris vel freda dare debet, accipiatur illa solutio, et ad eum inferatur, ut ipse tamen det cuicumque ei placuerit.

5. Quicumque illis iustitiam facere volentibus resistere conatus fuerit, domno imperatori annuncient. Similiter quicumque contra iustitiam alteri in placito defendere voluerit, legitimam poenam incurrat, cuiuslibet homo sit, sive domni imperatoris, sive cuilibet filiorum et filiarum, vel ceterorum potentium h. minum.

ENCYCLICA DE JEJUNIIS GENERALIBUS.

(Videsis inter epistolas Caroli Magni, Patrologia tome XCVIII).

CAPITULARE DUPLEX AQUISGRANENSE (AN. 811).

Capitulare duplex, primum sub titulo : « Capitulare interrogationis de iis quæ Carolus Magnus pro communi omnium utilitate interroganda constituit, » Sirmodus et Baluzius ex Codice S. Vincentii Mettensis ediderunt; nos ope Codicis Paris. inter Suppl. Lat. n. 75 recognovimus.

DE INTERROGATIONE DOMNI IMPERATORIS DE ANNO A UNDECIMO.

1. In primis separare volumus episcopos, abbates, et comites nostros, et singulariter illos alloqui. Quæ causæ efficiunt, ut unus alteri adiutorium præstare nolit, sive in marcha, sive in exercitu, ubi aliquid utilitatis defensione patriæ facere debet.

2. Unde illæ frequentissimæ causationes, in quibus unus alteri quaerit quicquid parem suum viderit possidentem.

3. De eo quod quilibet alterius hominem ad se fugientem suscipit.

4. Interrogandi sunt, in quibus rebus vel locis ecclesiastici laicis, aut laici ecclesiasticis, ministerium suum impediunt. In hoc loco discutiendum est atque inveniendum ¹ in quantum se episcopus aut abbas ^B facere secularibus debeat inserere, vel in quantum comes vel alter laicus in ecclesiastica negocia. Hic interrogandum est acutissime, quid sit quod apostolus ait ^a : *Nemo militans Deo implicet se negotiis secularibus*, vel ad quos sermo iste pertineat.

5. Quid sit, quod unusquisque christianus in baptismo promittat ², vel quibus abrenunciet.

6. Quæ sectando vel negligendo ipsam suam renunciationem vel abrenunciationem irritam faciat.

7. Quod ille bene in Deum non credit qui præcepta eius impune se contempnere putat, vel quia ea quasi non ventura despicit quæ ille comminatus est.

8. Quod in nobis despiciendum est, utrum vere christiani sumus. Quod in consideratione vitæ vel morum nostrorum facillime cognosci potest, si diligenter conversationem coram discutere voluerimus.

9. De vita et moribus pastorum nostrorum, id est, episcoporum, qui populo Dei non solum docendo, sed etiam vivendo, exemplum bonum dare debent. Ipsis namque apostolum dixisse credimus, ubi dicit ^b : *Imitatores mei estote, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.*

10. De vita eorum qui dicuntur canonici, qualis esse debeat.

11. De conversatione monachorum, et utrum ali-

qui monachi esse possint præter eos qui regulam sancti Benedicti observant. Inquirendum etiam, si in Gallia monachi fuissent priusquam traditio regulæ sancti Benedicti in has parroechias pervenisset.

12. Ista conservetis sicut vobis decet; et in vobis confido, piissimi pontifices, et in quantum investigare possum, vobis mittere seu scribere non dubito. Bene valete in Domino.

ITEM BREVIS CAPITULOREM QUIBUS FIDELES NOSTROS EPISCOPOS ET ABBATES ALLOQUI VOLUMUS ET COMMUNERE DE COMMUNI OMNIUM NOSTRORUM UTILITATE.

1. Primo commemorandum est, quod anno præterito ^c tria tridua ieiunia fecimus, Deum orando ut ille nobis dignaretur ostendere, in quibus conversatio nostra coram illo emendare debuisset: quod nunc facere desideramus.

2. Quærendum ^d est in primis ecclesiasticis, id est episcopis et abbatibus, ut illi nobis patefaciant de conversatione sua, qualiter vivere debeant, ut cognoscere valeamus cui de illis aut bonum aut aliud aliquid refrenati credere debeamus; et ut scire possimus, in quantum cuilibet ecclesiastico, id est episcopo, vel abbate, seu monacho, secularibus negotiis se ingerere; aut quod proprie pertineat ad illos qui dicuntur et esse debent pastores ecclesiæ patresque monasteriorum, ut aliud ab eis nec non quaeramus, quam quod ipsis facere licet, et ut quislibet ex eis a nobis ea non quaerat, in quibus eis consentire non debemus.

3. Interrogare ^e volumus ipsos ecclesiasticos, et qui scripturas sanctas non solum ipsi discere, sed etiam alios docere debent, qui sint illi quibus apostolus loquitur: *Imitatores mei estote*; vel quis ille de quo idem dicit: *Nemo militans Deo implicat se negotiis secularibus*, aut qualiter apostolus sit imitandus, vel quomodo Deo militet.

4. Iterum ^f inquirendum ab eis, ut nobis veraciter patefaciant, quid sit quod apud eos dicitur seculum relinquere, vel in quibus internosci possint hi qui seculum relinquunt, ab his qui adhuc seculum sec-

VARIANTES LECTIONES

interueniendum *edd. et l.* ² *deest l.*

NOTÆ.

^a II Tim. II, 4.

^b Philipp. III, 17.

^c Cf. supra, cap. 4.

^d Cf. supra, c. 4, 9.

^e Cf. supra, c. 5, 6.

tantur; utrum in eo solo, quod arma non portant nec publice coniugati sunt.

5. Inquirendum etiam, si ille ^a seculum dimissum habeat, qui cotidie possessiones suas augere quolibet modo, qualibet arte, non cessat, suadendo de coelestis regni beatitudine, comminando de aeterno supplicio inferni, et sub nomine Dei aut cuiuslibet sancti tam divitem quam pauperem, qui simpliciores naturae sunt, et minus docti atque cauti inveniuntur ^b si rebus suis expoliant, et legitimos heredes eorum exheredant, ac per hoc plerosque ^c ad flagitia et scelera propter inopiam, ad quam per hoc fuerint devoluti, perpetranda compellunt, ut quasi necessario furta et latrocinia exercent, cui paterna rerum ^d hereditas, ne ad eum perveniret, ab alio praerepta est.

6. Iterum inquirendum, quomodo seculum reliquisset, qui cupiditate ductus propter adipiscendas res quas alium vidit possidentem, homines ad periuria et falsa testimonia praecio conducit, et advocatum sive praepositum non iustum ac Deum timentem, sed crudellem ac cupidum ac periuria parvipendentem, inquiri, et ad inquisitionem rerum non qualiter, sed quanta adquirat ^e.

7. Quid de his dicendum, qui quasi ad amorem Dei et sanctorum, sive martyrum sive confessorum, ossa et reliquias sanctorum corporum de loco ad locum transferunt, ibique novas basilicas construunt, et quoscumque potuerint, ut res suas illis tradant, instantissime adhortantur. Ille siquidem vult ut videatur quasi bene facere, seque propter hoc factum bene meritum apud Deum fieri, quibus potest persuadere episcopis. Palam fit ^f hoc ideo factum, ut ad aliam perveniat potestatem.

8. Miramur unde accidisset, ut is qui se constituit seculum reliquisse, neque omnino vult consentire ut ipse a quolibet secularis vocatur, armatos ^g homines velit et propria retinere, cum ad eos qui nondum in totum seculum renunciant hoc pertineat: ad ecclesiasticos vero quomodo iuste pertineat, penitus ignoramus, nisi illi nobis insinaverint qui haec quasi licita usurpare non dubitant.

9. Quid ^h unusquisque Christo in baptismo promittat, vel quibus causis abrenunciat; ut quamvis unicuique christiano considerandum sit, specialiter tamen ab ecclesiasticis inquirendum, qui laicis ipsius promissionis et abrenunciationis in sua vita exem-

plum praebre debent. Hic diligentissime considerandum est, et acutissime distinguendum, quae sectandae vel neglegendae unusquisque nostrum ipsam suam promissionem et abrenuntiationem vel conservet vel irritam faciat; et quis sit ille satanas, sive adversarius, cuius ⁱ opera vel pompam in baptismo renunciamus. Hic autem conspiciendum est, ne perversa unusquisque faciendo, illum quislibet nostrum sequatur cui iamdudum in baptismo renunciamus.

10. In quo canonum vel in cuius sancti patris regula constitutum sit, ut invitus quislibet aut clericus aut monachus fiat, aut ubi Christus praecipisset aut quis apostolus praedicasset, ut de nolentibus et invitatis, et vilibus personis, congregatio fieret in ecclesia vel clericorum vel monachorum.

11. Quam utilitatem ^j conferat ecclesiae Christi, quod is qui pastor vel magister nec cuiuscumque venerabilis loci esse debet, magis studet in sua conversatione habere multos quam bonos, et non tantum probet ^k quam multitudine hominum delectatur, plus studet ut suos clericos vel monachos bene canteat et legat, quam iuste et beate vivat. Quamquam non solum minime in ecclesia contempnenda sit cantandi vel legendi disciplina, sed etiam omnimodis exercenda. Sed si utrumque cuilibet venerabili loco accedere potest, tolerabilius tamen ferendum nobis videtur in perfectione cantandi, quam vivendi. Et quamvis bonum sit, ut ecclesiae pulchra sint aedificia, praefendus ^l tamen est aedificiis honorum morum ornatus et culmen; quia, in quantum nobis videtur, structio basilicarum veteris legis quaedam trahit consuetudinem; morum autem emendatio proprie ad novum testamentum et christianam pertinet disciplinam. Quod si Christus et apostoli, et qui apostolos recte secuti sunt, in ecclesiastica disciplina sunt sequendi, aliter nobis in multis rebus faciendum est quam usque modo fecissemus, multa de usu et consuetudine nostra auferenda, et non minus multa, quae actenus non fecimus, facienda.

12. Qua ^m regula monachi vixissent in Gallia, priusquam regula sancti Benedicti in ea tradita fuisset, cum legamus sanctum Martinum et monachum fuisse et sub se monachos habuisse, qui multo ante sancto Benedicto fuit.

13. De sanctimonialium et ancillarum Dei conversatione.

VARIANTES LECTIONES.

¹ p. qui f. ² paternarum f. 2. ³ inquiri corr. adquirat f. ⁴ episcopis palam sit f. ⁵ ita textum restituere mihi visus sum; armatos hom. : : : et p. retinere corr. armatus homo cum sit, et p. velit retinere f. ⁶ quae corr. cuius f. ⁷ paucitatem corr. utilitatem f. ⁸ probet corr. probis f. ⁹ reverentius corr. praefendus f.

NOTAE.

^a Libellus precum Marcellini et Faustini, pag. 83, «contemptu rerum saecularium et humanae gloriae, ad quam plerique affectant, etiam qui se saeculo et concupiscentiae carnis abrenuntiasse gloriantur.» Hieronymus in epistola ad Rusticum: «Vidi ego quosdam, postquam renuntiavere saeculo, vestimentis duntaxat et vocis professione, non rebus, nihil de pristina conversatione mutasse.» BALUZ.

^b Hieronymus in epitaphio Nepotiani: «Alii nummum addant nummo, et marsupium suffocantes, matronarum opes venentur obsequiis, sint ditiores monachi quam fuerant saeculares.» Id.

^c Cf. supra, c. 5, 6.

^d Id est, exercent, excolat, emendet, meliores reddat.

^e Cf. supra, c. 11.]

CAPITULARE DE EXPEDITIONE EXERCITALI (An. 811, Aquis).

Editum a Baluzio ex codicibus Palatino bibliothecæ Vaticanæ et Sancti Vincentii Neutensis, denuo ope codicis Parisiensis inter Supplementa latina n. 75 recognovimus.

ITEM UNDE SUPRA DE ANNO UNDECIMO.

De causis propter quas homines exercitalem obedientiam a dimittere solent.

1. In primis discordantes sunt, et dicunt quod episcopi, abbates, et eorum advocati potestatem non habeant de eorum tonsis clericis et reliquis hominibus. Similiter et comites de eorum pagensis non habeant potestatem.

2. Quod pauperes se reclamant expoliatos esse de eorum proprietate. Et hoc aequaliter clamant super episcopos et abbates et eorum advocatos, et super comites et eorum centenarios.

3. Dicunt etiam, quod quicumque proprium suum episcopo, abbati, vel comiti, aut iudici, vel centenario dare noluerit, occasiones quaerunt super illum pauperum, quomodo eum condemnare possint, et illum semper in hostem faciant ire, usque dum pauper factus, volens nolens suum proprium tradat aut vendat; alii vero qui traditum habent, absque ullius inquietudine domi resideant.

4. Quod episcopi et abbates, sive comites, dimittunt eorum liberos homines ad casam in nomine ministerialium. Similiter et abbatissae. Hi sunt falconarii, venatores, telonearii, praepositi, decani, et alii qui missos recipiunt et eorum sequentes.

5. Dicunt etiam alii, quod illos pauperiores constringant et in hostem ire faciant, et illos qui ha-

bent quod dare possint, ad propria dimittunt.

6. Dicunt ipsi comites, quod alii eorum pagenses non illis obediunt, nec bannum domni imperatoris adimplere volunt, dicentes quod contra missos domni imperatoris pro heribanno debeant rationem reddere; nam non contra comitem; etiam et si comes suam domum illi in bannum miserit, nullam exinde habeat reverentiam, nisi intret in domum suam, et faciat quaecumque ei libitum fuerit.

7. Sunt etiam alii qui dicunt se esse homines Pippini^b et Chluduici, et tunc proferunt se ire ad servitium dominorum suorum, quando alii pagenses in exercitum pergere debent.

8. Sunt iterum et alii qui ramanent, et dicunt quod seniores eorum domi resideant, et debeant cum eorum senioribus pergere ubicumque iussio domni imperatoris fuerit. Alii vero sunt qui illos se commendant ad aliquos seniores, quos sciunt in hostem non profecturos. Quod super omnia maius sunt inobedientes ipsi pagenses comiti et missos decurrentes, quam antea fuissent.

9. De illis hominibus, qui parentes eorum, matrem, aut materteram, aut patrualem, aut quemlibet de sua genealogia occidunt, ut per illos non fiant conquisiti. Sunt et alii qui de ipsa genealogia non debent esse inclinati, attamen fiunt propter illam occasionem inclinati.

NOTÆ.

^a Ita codices; expeditionem legendum esse videtur.

^b Pippinus anno 810 obierat.

CAPITULARE DE EXERCITALIBUS (811).

Capitulare hoc exstat in Ansegisi libro III, capp. 64-66 et appendice II; capp. 34 et 35; post capitularia annorum 809 et 810 et ante capitularia annorum 811 et 812; editionem ejus Langobardicam ex capitularibus Caroli legibus Langobardicis additis excepi.

1. Si quis¹ super missum dominicum² cum collecta et armis venerit, et missaticum illi iniunctum contradixerit, aut contradicere voluerit, et hoc³ ei adprobatum fuerit, quod se sciens contra missum dominicum ad resistendum venisset, de vita componat⁴; et si negaverit, cum 12 suis iuratoribus se idoneare studeat⁵, et pro eo quod cum collecta contra missum dominicum armatus venerit ad resistendum⁶, bannum dominicum componat. Simili modo dominus imperator de suis vassis iudicavit. Et si servus hoc fecerit, disciplinae corporali subiaceat.

2⁷. Si quis⁸ domum alienam cuiuslibet⁹ fregerit, quicquid exinde per virtutem¹⁰ abstulerit, aut rapuerit, vel furaverit¹¹, totum secundum legem et evam¹² illi cuius domus fuerit fracta et exspoliata, in triplo componat, et insuper bannum nostrum¹³ solvat. Si vero servus hoc fecerit, sententiam superiorem accipiat, et insuper secundum suam legem compositionem faciat.

3. Si quis¹⁴ liber homo¹⁵ aliquod tale damnum cuiuslibet fecerit, pro quo plenam compositionem facere non valeat, semetipsum in wadium pro servum dare

VARIANTES LECTIONES

¹ q. liber M. ² d. m. V. Vn. ³ et si h. ei V. Vn. ⁴ c. et res eius ad publicum deveniant Vn. E. ⁵ faciat V. et Ansegis. ⁶ ad r. venit V. Vn. ⁷ Capitibus 2-6; in editionibus legis Langob. 30-34 signatis, ibi et in codice Vn. titulus adjicitur: Kapitula de exercitalibus. ⁸ q. in expeditione d. V. Vn. E. ⁹ cuiuslibet V. Vn. Est. ¹⁰ vim A. V. Vn. ¹¹ furatus fuerit V. Vn. E. ¹² et evam desunt in codd. Lang. ¹³ do minicum ed., deest V. ¹⁴ deest A. ¹⁵ h. in eadem V. Vn. h. in eadem expeditione Est.

¹ studeat, usque dum plenam compositionem adimpleat ².

4. Si ³ quis ⁴ messes ⁵ aut anonas in hoste super bannum dominicum rapuerit, aut furaverit vel pauperit ⁶, aut cum caballis vastaverit, aestimato damno secundum legem in triplum componat. Et si

CAPITULA FRANCICA.

5. Si aliquis Saxo hominem comprehenderit absque furto aut absque sua propria aliqua re, dicens quod illi habeat ⁷ damnum factum, et hoc contendere voluerit, in iudicio aut in campo aut ad crucem licentiam habeat. Si vero hoc noluerit, cum suis iuratoribus ipse liber homo se idonei faciat. Et si servum cuiuslibet absque aliqua conprobatione comprehenderit, ipse servus aut ad aquam ferventem aut **B** ad aliud iudicium se idonei faciat.

6. Si aliquis Saxo caballos in sua messe invenerit, et ipsos caballos inde ducere pro suo damno ad conprobandum voluerit, si quis liber homo hoc ei contradixerit aut aliquod malum pro ⁸ hoc ei ⁹ fecerit, tripla compositione secundum legem et secundum eorum ¹⁰ contra eum emendare studeat, et insuper bannum dominicum solvat, et manum perdat pro eo quod inobediens fuit contra praeceptum domni imperatoris, quod ipse pro pace statuere iussit. Si servus hoc fecerit, secundum suam legem omnia in triplum restituat, et disciplinae corporali subiaceat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ semetipsum invadere ei studeat V. Vn. Est. ² ita Ansegisus V. Vn. Est. M.; reliqui faciat. ³ hoc caput antea in Fl. ⁴ q. in eadem (scilicet expeditione) V. Vn. ⁵ messes aut annonam V. Vn. etc. ⁶ usurpaverit ed. ⁷ p. h. re desunt loco raso A. ⁸ damno A. Ansegis. reliqui banno. ⁹ liceat Corb. ¹⁰ deest Corb. ¹¹ deest Corb. ¹² eorum corr. eorum, et supra id est legem Corb. ¹³ ita correxi; codd. Si q. ¹⁴ p. in eadem V. Vn. p. in eadem expeditione Est. ¹⁵ interpellata V. Vn. E. ed. ¹⁶ i. et si iurata non praesumpserit ipsum sacramentum A. addit. et si iurare non praesumpserit, XV sol. componat Fl. ¹⁷ hoc caput deest in A. Fl. et Lond. edidit ex Est M. ¹⁸ quicumque V. quinq; Vn.

ENCYCLICA AD ARCHIEPISCOPOS DE DOCTRINA.

(Hanc encyclicam videsis inter epistolas Caroli Magni, Patrologiae tomo XCVIII; Odilberti vero responsum in appendice ad easdem epistolas, tomo eodem.)

CAPITULARE BONONIENSE (Octobr.).

Editum est anno 811 post d. vii Idus Oct., quo Carolus annum regni 44 inierat, Bononiae ubi, Einhardo in Annalibus teste, classem recens constructam inspiciebat. A Baluzio ex codicibus Palatino bibl. Vaticanae et S. Vincentii Mellensis vulgatum, jam auctoritate codicum Parisiensium 1. bibliothecae reg. n. 4995, et 2. bibl. ejusdem inter Suppl. latina n. 75, emendatum suoque anno restitutum iterum edimus.

CAPITULA QUAE DOMNUS IMPERATOR CONSTITUIT BONONIAE, QUAE EST IN LITTORE MARIS, ANNO REGNI SUI 44, MENSE OCTOBRIO, INDICIONE 5 ¹.

1. Quicumque liber homo in hostem bannitus fuerit, et venire contempserit, plenum heribannum ², id est solidos sexaginta, persolvat, aut si non ha-

liber homo hoc fecerit, bannum dominicum pro hac re ³ componere cogatur; servus vero secundum suam legem triplam compositionem damnum in loco restituat, et pro banno ⁴ disciplina corporali subiaceat.

CAPITULA LANGOARDICA.

5. Sic ⁵ quoque qualibet persona ⁶ de hoc quod interpellatus ⁷ fuerit, praesentialiter aut emendet, aut sacramentum reddat solus, quod nec ipse fecerit, nec, qui fecisset, sciat. Accusator vero prius iuret, quod non eum se sciente iniuste interpellasset ⁸.

6 ⁹. De his vero personis, quae longe a palatio quasi in via remaneant expectantes seniores summi, et depraedationes fecerint, comes aut minister eius quicquid contra legem fecerint, absque ulla excusatione emendare faciant. Si vero de iniustitia contendere voluerint, constringat, aut velint vel nolint, ut iustitiam faciant. Si vero quisquam ¹⁰ in sua superbia adeo contenderit, ut ibidem interfectus sit, incompositus iaceat; et neque senior neque propinquus eius pro hoc nullam fidam portet, aut commotionem faciat; et si fecerit, nobis et populo nostro **C** inimicus annotetur.

VARIANTES LECTIONES.

¹ Vl. 2. et Baluze; falso. ² heribannum l. constanter. heribannum secundum legem Francorum componat id est sol. 60 persolvat. V. Vn. E. M. ³ servitium usque servitium deest. l. ⁴ servitium usque servitium deest l.

elus hereditatem quae ad elus pertinent ^a non A perdant, nec libertatem, nec de ipso heribanno obnoxii fiant.

2 ¹. Ut non per aliquam occasionem, nec de wacta, nec de scara, nec de warda ^b, nec pro heribergare ^c, neque pro alio hanno, heribannum comis exactare praesumat, nisi missus noster prius heribannum ad partem nostram recipiat, et ei suam tertiam partem exinde per iussionem nostram donet ^d. Ipse vero heribannum non exactetur neque in terris neque in mancipiis, sed in auro et argento, palleis adque arunis, et animalibus atque peccoribus, sive talibus speciebus ^e quae ad utilitatem pertinent.

3. Quicumque homo nostros honores habens in ostem bannitus fuerit, et ad conditum placitum non venerit, quod ^e diebus post placitum conditum venisse comprobatus fuerit ^f, tot diebus abstineat a carne et vino.

4. Quicumque absque licentiam vel permissione principis de hoste reversus fuerit, quod factum Franci ^g herisliz dicunt, volumus ut antiqua constitutio, id est capitalis sententia, erga illum puniendum custodiatur.

5. Quicumque ex his qui beneficium principis habent, parem suum contra hostes communes in exercitu pergentem dimiserit, et cum eo ire vel stare noluerit, honorem suum et beneficium perdat.

6. Ut in hoste nemo parem suum vel quemlibet alterum hominem bibere roget. Et quicumque in exercitu hebrius ^d inventus fuerit, ita excommunicatur, ut in bibendo sola aqua utatur, quousque male fecisse cognoscat.

7. De vasallis dominicis qui adhuc intra casam serviunt, et tamen beneficia habere noscuntur ^h, statutum est, ut quicumque ex eis cum domno imperatore domi remanserint, vasallos suos casatos secum non retineant, sed cum comitem cuius pagenses sunt ire permittat.

8. Constitutum est, ut secundum antiquam consuetudinem praeparatio ad ^g hostem faciendam indicaretur et servaretur, id est, victualia de marca ad tres menses et arma atque vestimenta ad dimidium annum; quod tamen ita observari placuit, ut his qui de Reno ad Ligerem pergunt, de Ligere initium viatus ^h sui computetur. His vero qui de Ligere ad Renum iter faciunt, de Reno trium mensium victualia habenda esse dicatur ⁱ. Qui autem trans Renum sunt et per Saxoniam pergunt, ad Albiam ¹¹ marcam esse sciant. Et qui trans Ligerem manent, atque in Spania proficisci debent, montes Pirinaeos marcam sibi esse cognoscant.

9. Quicumque liber homo inventus fuerit anno praesente cum seniore suo in hoste non fuisse, plenum heribannum persolvere cogatur. Et si senior vel comis illius eum domi dimiserit, ipse pro eo ¹² eundem baannum persolvat; et tot heribanni habere exigantur, quod ^e homines domi dimisit. Et quia nos anno praesente unicuique seniorum duos homines quos domi dimitteret concessimus, illos volumus ut missis nostris ostendant, quia hisque tantummodo heribannum concedimus.

10. Constitutum est, ut nullus episcopus, aut abbas, aut abbatissa, vel quislibet rector aut custos ecclesiae, bruniam vel gladium sine nostro permissu cuilibet homini extraneo aut dare aut vendare praesumat, nisi tantum vasallis suis. Et si e venerit, ut in qualibet ecclesia vel in sancto loco plures brunias habeat quam ad homines rectores eiusdem ecclesiae sufficiant, tunc principem idem ¹³ rector ecclesiae interroget, quid de his fieri debeat.

11. Ut quodcumque navigium mittere volumus, ipsi seniores in ipsis navigibus pergant, et ¹⁴ ad hoc sint praeparati.

VARIANTES LECTIONES.

^a *K. M. Langob. c. 128. V. Vn. E. apud Mur. deest in reliquis.* ^b heir bare 1. ^c donec 1. ^d utilis specialibus 1. ^e deest 1. ^f *codex Weissenaugiensis in Alamania monasterii legit: franci et alamanni heresliz.* ^g beneficia non habent C. *Weissenaugiensis Ansegisi.* ^h ad in h. 1. ⁱ victus 2 ¹⁰ denoscatur 2. ¹¹ libiam 2. *falso, ut patet.* ¹² deest 1. ¹³ id est 1. 2. ¹⁴ ad ad 1.

NOTÆ.

^a *I. e.*, quæ ad h. e. p.

^b *I. e.*, custodia.

^c *I. e.*, quot.

D ^d *I. e.*, ebrius.

^e *I. e.*, quot.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 812).

A Baluzio ex Codd. S. Vincentii Mettensis et Palatino bibl. Vatic. editum, a nobis denuo ope 1 Codicis bibl. regiae Parisiensis inter Suppl. Latina, n. 75, et Codicum capitularia Langobardica continentium, scilicet Ambrosiani et reliquorum, tum et Ansegisi, est recognitum.

ITEM CAPITULA QUAE PRO IUSTITIIS INFRA PATRIAM FACIENDIS CONSTITUTA SUNT.

1. De termino causarum et litium statuimus, ut ex

quo bonae memoriae domnus Pippinus rex obiit, et nos regnare coepimus, causae vel lites inter partes ¹ factae atque exortae discutiantur, et congruo sibi

VARIANTES LECTIONES.

¹ *via Ansegisi; codex 1. et Baluzius pares.*

judicio terminentur. Prius vero, id est ante obitum praedicti domni Pippini regis causae commissae, vel omnino non moveantur, vel salvae usque ad interrogationem nostram reserventur.

2. Ut episcopi, abbates, comites, et potentiores quique, si causam inter se habuerint, ac se pacificare noluerint, ad nostram iubeantur venire praesentiam, neque illorum contentio aliubi diiudicetur¹, neque propter hoc pauperum et minus potentium iustitiae remaneant. Neque² comes palatii nostri potentiores causas sine nostra iussione finire praesumat, sed tantum ad pauperum et minus potentium³ iustitias faciendas sibi sciat esse vacandum.

3. Ut quodcumque testes ad rem quamlibet discutendam quaerendi atque eligendi sunt, a misso nostro et comite in cuius ministerio de rebus qualibuscumque agendum est, tales eligantur, quales optimi in ipso pago inveniri possunt. Et non liceat litigatores per praemia⁴ falsos testes adducere, sicut actenus fieri solebant.

4. Ut nullus homo in placito centenarii, neque ad mortem neque ad libertatem suam amittendam, aut ad res reddendas vel mancipia, iudicetur; sed ista aut in praesentia comitis vel missorum nostrorum iudicentur⁵.

5. Ut missi nostri diligenter inquirant et describere faciant unusquisque in missatico, quid unusquisque de beneficio habeat, vel quot homines casatos in ipso beneficio.

6. Quomodo eadem beneficia condita sunt, aut quis de beneficio suo alodem comparavit vel struxit.

7. Ut non solum beneficia episcoporum, abbatum, abbatissarum, atque comitum, sive vassallorum nostrorum⁶, sed etiam nostri fisci describantur⁷, ut

A scire possemus quantum etiam de nostra⁸ in uniuscuiusque legatione habeamus.

8. Volumus propter iustitias quae usque modo de parte comitum remanserunt, quatuor tantum mensibus in anno missi nostri legationes nostras exerceant, in hieme Ianuario, in verno Aprili, in aestate Iulio, in autumno Octobrio. Ceteris vero mensibus unusquisque comitum placito suo habeat et iustitias faciat. Missi autem nostri quater in anno mense uno⁹ et in quatuor locis habeant placita sua cum illis comitibus, quibus congruum fuerit ut ad eum locum possint convenire.

9. Ut quicquid ille missus in illo missatico alter factum invenerit quam nostra sit iussio, non solum illud emendare iubeat, sed etiam ad nos ipsam rem, qualiter ab eo inventa est, deferat.

10. Ut missi nostri censos nostros perquirant diligenter, undecumque antiquitus venire ad partem regis solebant. Similiter et freda. Et nobis renunciant, ut nos ordinemus, quid de his in futurum fieri debeat.

11. Ut de rebus unde censum ad partem regis exire solebat, si ad aliquam ecclesiam traditae sunt, aut tradantur propriis heredibus, aut qui eas retineant, vel illum censum persolvat.

12. Ut unusquisque missorum nostrorum, in placito suo, notum faciat comitibus qui ad eius missaticum pertinent, ut in illis mensibus quibus ille legationem suam non exercet, convenient inter se et communia placita faciant, tam ad latrones distringendos, quam ad ceteras iustitias faciendas.

13. Ut missi nostri populum nostrum iterum nobis fidelitatem promittere faciant secundum consuetudinem iam dudum ordinatam. Et ipsi aperiant et interpretentur illis hominibus, qualiter ipsum sacramentum et fidelitatem erga nos servare debeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita correxi, codex diiudicaretur corr. finiatr. ² N. ullus c. p. n. Ansegis. ³ p. ut in omnibus causis pro illis rationem reddere possint. Mur. c. 43. K. M. absque codicum auctoritate. ⁴ ita codd. Langob. et Ansegisus; plurima I et B. ⁵ codd. legum Langobard. alterum capitulum de centenariis exhibent, quod infra daturus sumus. ⁶ uestrorum I. ⁷ d. in breve, ut Ansegis. ⁸ substantia scilicet; nostro Ansegis. ⁹ vox superadjecta I.

BENEFICIORUM FISCORUMQUE REGALIUUM DESCRIBENDORUM FORMULAE.

Cum imperator anno 807 capite septimo capitularis Aquensis praecipisset, ut missi dominici beneficia tam ecclesiastica quam alia per totum imperium suum in breviarent, anno 812 cap. 7, capitularis proxime superioris, ut « non solum beneficia episcoporum, abbatum, abbatissarum atque comitum sive vassallorum suorum, sed etiam fisci regalia describerentur, » constituit^a. Quod ut ex voto atque eodem per universum imperium modo fieret, formulis^b opus erat, ad instructionem missorum comparatis. Partem earum servavit nobis codex bibl. ducalis Guelferbytanae inter Helmstadiensis n. 254 insignis, saeculo IX ineunte in membrana solito longiori exaratus, unde primum ab Eckharto in Commentariis de Francia Orientali t. II, p. 902-910, deinde a Brunzio in libro *Beiträge zu den deutschen Rechten des Mittelalters*, p. 57-79, editae, jam tertio

NOTAE.

^a Bona monasteriorum vel ecclesiarum nonnullarum, necessitate aliqua exigente, jam antea descripta fuerunt, e. g. anno 787, per missos Caroli bona monasterii Fontanellensis (*Monum. Germ. H.* 290); Alcuino iubente bona monasterii S. Martini Turonensis.

^b Formulas esse, praecipue ex sententiis « et sic caetera breviare debes, et sic caetera de talibus rebus breviare debes. Item abbreviandum de pecuniis, et sic de caeteris omnibus praeteritis et praesentibus vel reliquis numerabis, » tum ex vocibus *ille, illa, illud,*

D illius, etc. nominis omissi loco nonnunquam adhibitis patet. Descriptionis ipsius, jam deperditae, fragmen- tum exstare videtur in polyptico monasterii Fossatis apud Baluzium t. II, col. 1567-91. Polypticus abbatiae Sancti Germani Parisiensis, Irminonis qui hoc an. 812 abbatiae regimen suscepit nomine clarus, documentum aevi Carolini pretiosissimum moxque viri doctissimi Gérard opera lucem visurum, multo prolixior est, quam qui formularum nostrarum praecipis congrueret.

diligentissime a nobis descriptæ prodeunt. Cæterum quanta formularii pars in fragmento nostro exstet, determinare non licet, cum quaterniones libri anteriores unecum perisse numeras 12 quaternioni superstiti inscriptus indicet. Relicta sunt exempla inbreviandorum episcopatum, monasteriorum, fiscorumque regalium, scilicet pars descriptionis episcopatus Augustani, recensio hominum prelatoriorum et beneficiariorum monasterii Weissenburgensis, atque descriptio Asnapii, Treolæ aliorumque trium fiscorum regalium. De commentatoribus idem quod in capitulari subsequenti observandum venit.

.. non pergit, duos annos multonem [vervicem] A optimum 1, in tertio vero anno de annona modios 4.

Item de eodem.

Invenimus in insula quæ Staphinseie ¹ nuncupatur, ecclesiam in honore sancti ² Michaelis constructam, in qua reperimus altare auro argenteoque paratum ^b 1. Capsas ³ reliquiarum deauratas et eum gemmis vitreis et cristallinis ornatas 5, cuprinam per loca deauratam 1. Crucem reliquiarum parvulam cum clave lamminis argenteis deauratam 1; aliam vero crucem parvam reliquiarum auro vitroque fabricatam 1; aliam vero crucem maiorem auro argenteoque paratam cum gemmis vitreis 1. Pendet super idem altare corona argentea per loca deaurata ⁴ 1, pensans libras 2, et in medio illius pendit crux parva cuprina deaurata 1 et pomum cristallinum 1; et in eadem corona per girum pendent ordines margaritarum diversis coloribus 35. Est ibi de argento munito ^c solidi 3. Habentur ibi in aures aurei 4, pensantes denarios 17. Sunt ibi calices argentei 2, quorum unus de foris sculptus et deauratus penset pariter cum patena sua solidos 30, alter vero de foris sculptus et deauratus penset pariter cum patena sua solidos 15. Offeritorium argenteum 1, pensantem solidos 6. Bustam ^d cum cuperculo argenteam ad timiam portandum 1, pensantem solidos 6. Aliam bustam argenteam pensantem solidos 5.

Invenimus ibi turabulum argenteum per loca deauratum 1, pensantem solidos 30. Alium etiam turabulum cuprinum antiquum 1. Ampullam cuprinam 1, aliam ampullam stagneam 1. Urceum cum aquamabile cuprinum 1. Ollam vitream magnam 1. Ampullas vitreas parvulas cum balsamo 2. Pendent super eandem ecclesiam signa bona 2, habentes in funibus circulos cuprinos deauratos 2. Invenimus ibi planetas castaneas 2, de lana factam et tinctam 1. Dalmaticam 1, siricam 1, albas 7. Amictus 4. Fanones lineos serico paratos ad offerendum ad altare 13. Pallia ad altaria induenda 8. Pallia de lana ^e facta et tincta ad altare induendum 2. Pallia linea tincta 2. Lintamina serico parata ad altaria vestienda 20. Mani-

cas sericeas auro et margaritis paratas 4, et alias sericeas 4. Corporales 4. Orarii 2. Plumatum ^f serico indutum 1. De libris: liber eptaticum ¹ Moysi, et liber Iosue, et liber iudicum, et Ruth, et libri regum 4, et libri paralippomenon 2 in uno volumine: liber psalmodum David, et liber parabule Salomonis, et liber ecclesiastes, et liber canticum canticorum, et liber sapientie, et liber Iesu filii Sirach, et liber Iob, et liber Tobit, et liber Iudith, et liber Hester, et libri duo Machabeorum in uno volumine: libri 12 prophetarum et libri Hesdrae duo in uno volumine: liber actuum apostolorum, et liber epistolarum Pauli, et libri 7 epistolarum canonicarum, et liber apocalipsin, in uno volumine; liber lectionarius, tabulas lamminis cuprinis deauratis habens paratas 1, liber omeliarum diversorum auctorum 1, liber beati Gregorii quadraginta omeliarum 1, libri sacramentorum 3, libri lectionarii 2, liber canonum excerptus 1, liber expositio psalmodum sine auctore 1, liber quatuor euangeliorum vetustus 1, libri antefonarii 2, libros commentarii Hieronimi in Matheum 1, liber regule sancti Benedicti 1. Est ibi de vitro duae tine ^g plene; de plumbo tabule 3, et una massa, et calami 170; faldonem ad sedendum 1.

Item unde supra. Invenimus in eodem loco curtem et casam indomincatam ^h, cum ceteris aediificiis ad præfatam ecclesiam respicientem. Pertinent ad eandem curtem de terra arabili iurnales 740; de pratis, unde colligi possunt de foeno carradas ⁱ 610. De annona nihil reperimus, excepto quod dedimus ^j provendariis ¹ carradas 30; qui sunt provendati usque ad missam sancti Iohannis, et sunt 72. De brace ^k modii 12. Caballum ² domitum 1, boves 26, vaccas 20, taurum 1, animalia minora 61, vitulos 5, vervices 87, agnellos 14, hircos 17, capras 58, hediculos 12, porcos 40, porcellos 50, aucas 63, pulios 50, vasa apium 17. De lardo baccones ³ 20 pariter cum miuitiis ⁴ 1, unctos ⁵ 27, verrem occisum et suspensum 1, formaticos ⁶ 40. De melle siclus dimidius: de butiro sicli 2, de sale modii 5, de sapone sicli 3. Colecta cum plumatiis ⁷ 5, caldaria aerea 3, ferrea

VARIANTES LECTIONES.

¹ lectio propter rasuram penultima litterae haud satis distincta, staphinseie apparet; staphinseo restituendum videtur; Eccardus staphinseie ediderat, quod Brunsius servavit. ² sca cod. ³ capsas c. ⁴ deaura c. ⁵ la cod. para c. ⁶ carrad. cod. ⁷ dedimus cod. ⁸ cababallum cod.

NOTÆ.

^a Insula Staffelsee, in episcopatu Augustano, in qua Benedictoburani monasterii conditor Landfridus ædificatum in honore S. Michaelis archangeli construxerat. *Monum. Boica* VII, 83.

^b Id est ornatum.

^c Id est monetato.

^d Arcula, pyxis.

^e Pulvinar.

^f Heptateuchus sive libri quinque Moysi, liber Jo-

suæ et liber Ruth. Eccard.

^g Vasa grandia.

^h In usum domini (hic ecclesie) redactam.

ⁱ Præbendariis.

^j Germ. *malz*, unde cerevisia fit.

^k Perna porcina, Anglice *bacon*.

¹ Intestina, *pflaumen KINDELING* apud Bruns.

² Adeps, *schmalz*; an vasa modii uncti?

³ Casei.

vero 6, gramacula ^a 5, luminare ferreum 1, tinas ferro ligatas 17, falces 10, falciculas 17, dolaturas 7, secures 7, coria hircina 10, pelles uernicinas ^c 26, sagenam ad piscandum 1. Est ibi genitium ^b, in quo sunt feminae 24; in quo reperimus sarcellos ^e 5, cum fasciolis 4, et camisiles 5. Est ibi molina 1; reddit annis singulis modios 12.

Respiciunt ad eandem curtem mansi ingenuiles ^d vestiti 23 ^g. Ex his sunt 6, quorum reddit unusquisque annis singulis de annona modios 14, friskinguas 4, de lino ad pisam ^h seigam 1, pullos 2, ova 10, de semente lini sextarium 1, de lenticulis sextarium 1, operatur annis singulis ebdomades 5, arat iurnales 3, secat de foeno in prato dominico carradas 1, et introducit; scaram ^f facit. Ceterorum vero sunt 6, quorum unusquisque arat annis singulis iurnales 2, seminat et introducit: secat in prato dominico carradas 5, et illas introducit; operatur ebdomadas 2; dant inter duos in hoste bovem 1. Quando in hostem non pergunt, equitat, quocumque illi praecipitur. Et sunt mansi 5, qui dant annis singulis boves 2. Aequitat quocumque illi praecipitur. Et sunt mansi 4, quorum arat unusquisque annis singulis iurnales 9, seminat et introducit; secat in prato dominico carradas 3, et illud introducit. Operatur in anno ebdomadas 6, scaram facit ad vinum ducendum, fimat de terra dominica iurnalem 1, de ligno donat carradas 10. Et est unus mansus, qui arat annis singulis iurnales 9, seminat et introducit; secat de foeno in prato dominico carradas 3, et illas introducit, scaram facit, parafredum donat. Operatur in anno septimanas 5. Serviles vero mansi vestiti 19. Quorum reddit unusquisque annis singulis friskingam 1, pullos 5, ova 10, nutrit porcellos dominicos 4, arat dimidiam araturam: operatur in ebdomada 3 dies, scaram facit, parafredum donat. Uxor vero filius facit camisilem 1 et sarcellem 1. Conficit bra-cem et coquit panem.

Restant enim de ipso episcopatu curtes 7 de quibus hic breviamur non est; sed in summa totum continetur. Habet quippe summa Augustensis episcopatus mansos ingenuiles vestitos 1006, absos ^e 35, serviles vero vestitos 424, absos 45. Inter ingenuiles autem et serviles vestitos 1427, absos 80. Explicit.

De illis clericis et laicis, qui illorum proprietates donaverunt ad monasterium, quod vocatur Witzn-burch, et e contra receperunt ad usum fructuarium.

Hartwic presbiter tradidit ad ipsum monasterium supradictum in pago Wormacinae ^h medietatem

A de illa ecclesia quae est constructa in villa Hessi-heim ^g, et cum casa dominicata mansos vestitos ser-viles 4, et de vineis picturas ⁱ 5: et e contra rece-pit illam ecclesiam in villa Unkenstein, et cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis pi-cturas 5, de prata ad carra 20; in ea vero ratione, ut id ipsum, quod tradidit, diebus vitae suae habeat in precariam.

Motwinus et uxor eius similiter tradiderunt ad ipsum monasterium in villa Hessihaim ^h in ipso pago cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis picturas 5, de prata ad carradas 12; et e contra receperunt in ipsa villa cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis picturas 7, de prata ad carradas 15.

B Unroh habet in ipso pago similiter in praecariam in villa illa mansum vestitum 1, serviles absos 2, de vinea pictura 1, de prata ad carradas 20, diebus vitae suae.

Birniho presbiter tradidit ad ipsum monasterium in ipso pago in villa Franconadal ecclesiam 1, et cum casa dominicata mansos vestitos serviles 7, de vineis picturas 3, de prata ad carradas 20; et e contra recepit in ipso pago in villa Marisga mansos serviles absos 3, de vineis pictura 1, de prata ad carradas 20.

Similiter tradidit Gomoldus ad ipsum monasterium in ipso pago in villa nuncupante Wisa, cum casa dominicata mansos serviles vestitos 5, de vineis picturas 3, de prata ad carradas 20; et e contra recepit in ipsa villa cum casa dominicata mansos ve-stitos serviles 4, de vineis picturas 2.

C Graolfus clericus tradidit ad ipsum monasterium in ipso pago, in villa illa cum casa dominicata man-sos vestitos serviles 5, de vineis picturas 4; et e con-tra recepit in ipso pago in villa illa cum casa domi-nicata mansos vestitos serviles 5, de vineis picturas quinque; et sic cetera breviamur debet.

De beneficiariis, qui de eodem monasterio beneficium habere videntur.

Habet Humbertas in beneficium in pago Worma-cinae, in villa nuncupante Waneshaim cum casa do-minicata mansos vestitos serviles 6, ingenuiles ve-stitos 2, absos 4, de prata ad carradas 20, de vineis picturas 6, et silvam communem; et in ipsa villa habet Friduricus beneficium.

D Baldrih habet beneficium in ipso pago in villa nuncupante illa, cum casa dominicata mansos vestitos

VARIANTES LECTIONES.

^a uernicinas cod. ^b XXIII f. ^c hessicheim 1. ^d hessichaim 1.

NOTÆ.

^a Gramaculum et cramaculus, Gallice *crémaillère*, est instrumentum ferreum supra focum suspensum, cui caldaria appenduntur.

^b Gynæceum, feminarum cubiculum.

^c Panni lanei levioris species, *serge* vulgo dicta. ECC.

^d Ingenuis hominibus contraditi cultoribus non vocantur; *basette freihusen*.

Gynæceum.

^e Verm. *schaarwerk*.

^g Cultoribus non contraditi.

^h Ex locis hujus pagi infra memoratis apud La-meium in descriptione ejus (*Acta Palatna, t. I*) oc-currunt, Unkenstein, p. 247, Hessihaim, p. 246, Franconadal et Marisga, p. 245, Waneshaim, hodie Wonshaim, p. 279, Alasenza, hodie Alsenz, p. 280, Lorenzenvillare, hodie Lorzweiler, p. 267.

ⁱ Terræ modus.

serviles 5, absos 4, de prata ad carradas 30, de vineis picturas 1, molino 1, et silvam communem.

Habet Gerbertus in ipso pago in villa illa beneficium cum casa dominicata, mansos serviles absos 5, de vineis picturas 5.

Meginhartus habet in beneficium in ipso pago in villa Alasenza cum casa dominicata mansos vestitos serviles 2, absos 3, de prata ad carradas 15, de vineis picturam 1, molinum 1, et silvam communem.

Habet Herigis in ipso pago in beneficium in villa illa mansos vestitos serviles 4, absos 1, de vineis picturas 2.

Waltheri habet in beneficium in ipso pago in villa illa cum casa dominicata mansos vestitos serviles 6, de vineis picturas 6, de prata ad carradas 6; et inter Lorenzenvillare et Hefanheim et Winolfesheim mansos vestitos serviles 2, absos 2. Et habet ipse Waltheri in pago Spirinse in villa Tatastat ^a ecclesiam 1 cum casa dominicata, mansos vestitos ingenuiles 4, serviles vestitos 10, absos 1, de vineis picturas 5, de prata ad carradas 20. Et sic cetera de talibus rebus brevare debes.

Item adbreviandum de pecullis.

De ministerio illius maioris vel ceterorum.

Invenimus in Asnapio ^b fisco dominico salam regalem ex lapide factam optime, cameras 3; solaris totam casam circumdatam, cum pisilibus ^c 11; infra cellarium 1; porticus 2, alias casas infra curtem ex ligno factas 17 cum totidem cameris et ceteris appendiciis bene compositis; stabulum 1, coquinam 1, piatrinum 1, spicaria 2, scuras 3. Curtem tunimo ^d strenue munitam, cum porta lapidea, et desuper solarium ad dispensandum. Curticulum similiter tunimo interclausam, ordinabiliter dispositam, diversique generis plantatam arborum. Vestimenta: lectum parandum 1, drappos ad discum ^e 1 parandum; tociam ^f 1. Utensilia: concas aereas 2, poculares 2, calderas aereas 2, ferrea 1, sartagine 1, gramalium 1, andedam ^g 1, farum 1, secures 2, dolatoriam 1, terebros 2, asciam 1, scalprum 1, runcinam ^h 1, planam ⁱ 1, falces 2, falciculas 2, pallas ferro paratas 2. Utensilia lignea ad ministrandum sufficienter. De conlaboratu: spelta vetus de anno praeterito corbes 90, quae possunt fieri de farina pensas 450, ordeum modios 100. Presenti anno fuerunt speltae corbes 110; seminavit ex ipsis corbes 60, reliqua repperimus: frumenti modii 100; seminavit 60, reliqua repperimus: sigilis ^j modii 98, seminavit totidem; ordeo modii 1800, seminavit 1100 ^k, reli-

qua repperimus. Avena modios 450, faba modium 1, pisos modios 12. De molinis 5, modios 800 ad minorem mensuram; dedit ^l prebendariis modios 240, reliqua repperimus. De cambis ^m 4, modios 650 ad minorem mensuram. De pontibus 2, sale modios 60, et solidos 2. De ortis 4, solidos 11. Mel modios 3; de censu butyrum modium 1; lartum de praeterito anno baccones 10, novos baccones 200 cum minucia et unctis; formaticos de anno presenti pensas 43. De peculio iumenta maiora capita 51, de anno tertio 5, de praeterito 7, de presenti 7, poledros bimos 10, annotinos 8; emissarios 3, boves 16, asinos 2, vacas cum vitalis 50, iuencos 20, vitulos annotinos 38, tauros 3, porcos maiores 260, porcellos 100, verres 5, vervices cum agnis 150, agnos annotinos B 200, arietes 120, capras cum hedis 30, hedos annotinos 30, hircos 3, aucas 30, pullos 80, pavones 22.

De eo quo supra. Item de mansionilibus, quae ad supra scriptum mansum aspiciunt. In Grisione villa invenimus mansioniles dominicatas, ubi habet scuras 3, et curtem sepe circumdatam. Habet ibi ortum 1, cum arboribus; aucas 10, anantes 8, pullos 30.

In alia villa. Repperimus mansioniles dominicatas, et curtem sepe munitam, et infra scuras 3, vineas arripennam 1, ortum cum arboribus 1, aucas 15, pullos 20.

In villa illa mansioniles dominicatas ⁿ. Habet scuras 2, spicarium 1, ortum 1, curtem sepe bene munitam.

Item unde supra. Mensuram modiorum et sestario- rum ita invenimus, sicut et in palatio. Ministeriales non invenimus, aurificos, neque argentarios, ferrarios, neque ad venandum, neque in reliquis obsequiis. De herbis hortulanis quas repperimus, id est lilium, costum, mentam, petresilum, rutam, apium, libesticum, salviam, satureciam, savinam, porrum, alia; tanazitam, mentastram, coliadrum, scalonias, cepas, caules, ravacaules, vittonicam ^o. De arboribus: pirarios, pomarios, mispilarios, persicarios, avelanarios, nucarios, morarios, cotonarios.

Repperimus in illo fisco dominico, domum regalem exterius ex lapide, et interius ex ligno bene constructam; cameras 2, solaris 2. Alias casas, infra curtem ex ligno factas 8; pisile cum camera 1, ordinabiliter constructum; stabulum 1. Coquina et piatrinum in unum tenentur. Spicaria quinque, granecas 3. Curtem tunimo circumdatam, desuperque spinis munitam, cum porta lignea. Habet desuper

VARIANTES LECTIONES.

^a sigil. ^b Ū. c. cod. ^c Ded c. quod ita legendum esse patet; cf. Capit. de Villis c. 31. ^d masionil domo. c.

NOTÆ.

^a Hodie Danstat v. Lameii descr. pagi Spirensis, in Actis Palat. hist., t. III, p. 231.

^b Situs ejus ignotus est; Eccardus pro Gennapio ad Mosam habet.

^c Gynæceis.

^d Sepe.

^e Mensa.

^f Mappa, angl. towel.

^g Sustentaculum ferreum ligni comburentis.

^h Plana major.

ⁱ Germ. *hobel*.

^j Domus cerevisiæ conficiendæ vendendæque Cod. habet camb; quod si *cambonibus* cum Brunasio et Anton. legas, de campis explicandum erit.

^k Vettonicam; vocum explicationem v. infra ad capitulare de villis cap. 70.

solarium. Curticulam similiter tunimo interclusam. Pomerium contiguum, diversi generis arborum nemorosum. Infra, vivarium cum piscibus 1; hortum bene compositum 1. Vestimenta: lectum parandum 1, drappos ad discum parandum 1, toaclam 1. Uten-
silia: concas aereas 2, pocularem 1, baccinam 1, caldaria aerea 2, ferreum 1, sartaginem 1, crama-
lium 1, andedam 1, farum 1, securem 1, dolaturam 1, terebros 2, scalprum 1, asciam 1, runcinam 1, planam 1, falce 2, falcicolas 3, fussovia 2, palas ferro paratas 2; utensilia lignea sufficienter. Conla-
boratu: spelta vetus de anno preterito corbes 80, quae possunt fieri de farina pensas 400; de anno praesenti spelta corbes 90, quae possunt fieri pensas 450. Ordeo novello ad servitium modios 700, ad sementem modios 600. Lardum vetus de anno pre-
terito baccones 80, novo de nutrimine baccones 100, cum minucia et unctis, de censu baccones 150 eum minucia et unctis: sunt simul baccones 330. For-
maticos pensas 24.

De peculio. Iumenta maiora, capita 79, putrellas trimas 24, bimas 12, annotinas 13, peledros bimos 6, annotinos 12, emissarios vel burdones 4, boves 20, asinos 2, vaccas cum vitulis 30, tauros 3, alia animalia 10, porcos maiores 150, minores 100, verbices cum agnis 80, agnos anniculos 58, multones 82, capras cum hedis 15, anniculos 6, hircos 6, vasa apium 30, aucas 40, anantes 6, pullos 400, pavones 8.

Invenimus in illo fisco dominico, casam regalem cum cameris 2 totidemque eaminatis, cellarium 1, porticus 2, curticulam interclusam cum tunimo strenue munitam; infra cameras 2, cum totidem pisilibus, mansiones seminarum 3; capellam ex lapide bene constructam; alias intra curtem easas ligneas 2, spicaria 4; horrea 2, stabulum 1, coquinam 1, pistrinum 1; curtem sepe munitam cum portis ligneis 2; et desuper solaria. Lectum paratum 1, drappos ad discum parandum 1, toaclam 1. Utensilia: concas aereas 2, poculares 2, caldaria aerea 2, ferreum 1, patellam 1, securem 1, dolaturam 1, terebrum 1, scalprum 1, planam 1; utensilia lignea ad ministrandum sufficienter. Conlaboratu: spelta vetus de anno praeterito corbes 20, quae possunt fieri farina pensas 100. Praesenti anno fuerunt de spelta corbes 20; seminavit ex ipsis corbes 10, reliqua repperimus. Sigilla modios 160; seminavit 100, reliqua repperimus. Ordeo modios 450; seminavit 300, reliqua repperimus. Avena modios 200, seminavit totidem. Lardum vetus de praeterito anno baccones 60; novello de nutrimine baccones 50, cum minucia et unctis; de censu baccones 15, cum minucia et unctis. Sunt simul baccones tantos.

De peculio. Iumenta maiora, capita 44; putrellas trimas 10, bimas 12, anniculos 15, poledros bimos

A 7, emissarios vel burdones 2, boves 24, vaccas cum vitulis 6, alia animalia 5, porcos maiores 90, minores 70, vervices cum agnis 150, anniculos 200, multones 8, capras cum hedis 20, anniculos 16, hircos 5, aucas 10

Repperimus in illo fisco dominico domum regalem ex ligno ordinabiliter constructam, cameram 1, cellarium 1, stabulum 1, mansiones 3, spicaria 2, coquinam 1, pistrinum 1, scuras 3. Curtem tunimo circumdatam et desuper sepe munita. Ortum diversi generis insertam arboribus. Portas ligneas 2. Vivaria cum piscibus 3. Utensilia: concas aereas 2, poculares aereos 2, crama-
lium 1, andedum 1, patellam 1, securem 1, dolaturam 1, terebrum 1, scalprum 1, palam ferro paratam; utensilia lignea sufficienter. Vestimenta: lectum paratum 1, culcitam 1, plumacium 1, Inteos 2, manile 1, mappam 1, toaclam 1. De conlaboratu: spelta vetus de anno praeterito corbes 20, unde possunt fieri farina pensas 100; presenti anno fuerunt spelta corbes 30, seminavit corbem unum, reliqua repperimus. Ordeo modios 800, seminavit modios 400, reliqua repperimus. Lardum vetus de praeterito anno baccones 200; novello de nutrimine baccones 50, eum minucia et unctis; de censu baccones 80, eum minucia et unctis.

De peculio. Iumenta maiora capita tantum; putrellas trimas tantas; bimas 10, anniculos 11, peledros de tertio anno tantos; bimos 10, anniculos 5, emissarios 2; boves tantos, vaccas cum vitulis tantas; iuencos 8, vitulos anniculos 3, taurum 1, porcos maiores 150, minores 100, verbices cum agnis 150, agnos anniculos 200, multones 100, capras eum hedis 30, anniculos 90, hircos 10, aucas 20, anantes 4.

Invenimus in Treola fisco dominico, casam dominicatam ex lapide optime factam, camaras 2, cum totidem caminatis, porticum 1, cellarium 1, torcolarium 1, mansiones virorum ex ligno factas 3, solarium cum pisile 1; alia tecta ex maceria 3, spicarium 1, scuras 2, curtem muro circumdatam cum porta ex lapide facta. Vestimenta: culcitam 1, plumacium 1, lectarium 1, linteum 1, copertorium 1, bancalem 1. Utensilia: ferreolum 1, patellam blumbeam 1. De vineis dominicis, vino modios 750; de censu modios 500. Canabis libras 2.

De herbis hortulanis. Id est costum, mentam, livestockum, apium, betas, liliium, abrotanum, tanezatum, salviam, satureiam, neptam, savinam, sclareiam, solsequia, mentastram, vittonicam, acrimonia, malvas, mismalvas, caulas, cerfolium, coriandrum, porrum, cepas, scalonias, brittolos, alia.

De arboribus. Pirarios diversi generis, pomarios diversi generis, mispilarios, persicarios, nucarios, prunarios, avellanarios, morarios, cotoniarios, cerisarios.

VARIANTES LECTIONES.

¹ liuta glossa. ² bursa glossa. ³ noil glossa. ⁴ glossa: id est altea quod dicitur ibischa.

NOTÆ

^a Pannus scamno sternendo.

^b Vas vinarium ferro ligatum.

Haec est summa de supradictis villis.

Sunt in summa : spelta vetus de praeterito anno corbes tantos, unde possunt fieri de farina pensas

A tantas; frumentum vetus, et sic de ceteris omnibus, praeteritis et praesentibus vel reliquis numerabis.

CAPITULARE DE VILLIS IMPERIALIBUS (An. 812).

Capitulare hoc, ut in codice Helmstadiensi, jam Guelferbyitano, formulas descriptionis beneficiorum fisco- rumque regalium excipit, ita hoc potissimum loco sistere visum est. Cui accedit, quod in capitulari anni sequentis capp. 10, 18 et 19 aliqua in capitulari nostro statuta generaliter promulgata legimus. Editionem nostram ad fidem codicis unici exogimus. Anteriora fuerunt Hermannii Conringii (An. 1647, post Leonis III epistolae, in 4°), et quae inde fluxerunt Baluziana utraque et Georgischii (In Corpore Juris Germ.), Eckharti multo emendatior, et Brunsi, qui in libro supra memorato (*Beiträge*, etc.) amplum Kinderlingii commentarium adiecit. Inter commentatores Heumann, Tresenreuter (Diss. Altorfii 1758, 4°), Röss et Anton. (In opere Germ. *Geschichte der deutschen Landwirthschaft*, pag. 177-243) excellunt. Textus scribentis manu, vel statim vel paulo post, aliquot in locis correctus est; priorem lectionem numerus 1 indicat.

INCIPIT CAPITULARE DE VILLIS VEL CURTIS IMPERIALIBUS.

1. Volumus ut villae nostrae, quas ad opus nostram serviendi institutas habemus, sub integritate partibus nostris deserviant, et non aliis hominibus.

2. Ut familia nostra bene conservata sit, et a nemine in paupertate missa.

3. Ut non praesumant iudices nostram familiam in eorum servitium ¹ ponere, non corvadas, non materia cedere, nec aliud opus sibi facere cogant; et neque ulla dona ab ipsis accipiant, non caballum, non bovem, non vaccam, non porcum, non herbicem, non porcellum, non agnellum, nec allam causam, nisi buticulas et ortum, poma, palkos, et ova.

4. Si familia nostra partibus nostris aliquam fecerit fraudem de latrocinio aut alio neglecto, illud ^C is caput componat; de reliquo vero pro lege recipiat disciplinam vapulando; nisi tantum pro homicidio et incendio, unde frauda ^a exire potest. Ad reliquos autem homines iustitiam eorum, qualem habuerint, reddere studeant, sicut lex est. Pro frauda ^b vero nostra, ut diximus, familia vapuletur. Franci autem qui in fisco aut villis nostris ^c commanent, quicquid commiserint, secundum legem eorum emendare studeant; et quod pro frauda dederint, ad opus nostrum veniat, id est in peculio aut in alio praetio.

5. Quando iudices nostri labores nostros facere debent, seminare, aut arare, messes colligere, fenum secare, aut vindeamiare, unusquisque in tempore laboris ad unumquemque locum praevideat ac instituere faciat quomodo factum sit, ut bene salva ^d sint. Si intra patriam non fuerit, et in quale loco index venire non potuerit, missum bonum de familia nostra, aut alium hominem bene creditum, causas nostras providendi ^e dirigat, qualiter ad profectum veniat; et iudex diligenter praevideat, ut

B fidelem hominem transmittat ad hanc causam providendam.

6. Volumus ut iudices nostri decimam ex omni conlaboratu pleniter dent ad ecclesias quae sunt in nostris fisco, et ad alteras ecclesiam nostra decima data non fiat, nisi ubi antiquitas institutum fuit. Et non alii clerici habeant ipsas ^f ecclesias, nisi nostri aut de familia aut de capella nostra.

7. Ut unusquisque iudex suum servitium pleniter perficiat, sicut ei fuerit denuntiatum. Et si necessitas evenerit quod plus servire debeat, tunc computare faciat, si servitium debeat multiplicare vel noctes.

8. Ut iudices nostri vineas recipiant nostras, quae de eorum sunt ministerio, et bene eas faciant, et ipsum vinum in bona mittant vascula, et diligenter praevidere faciant, quod nullo modo naufragatum sit. Aliud vero vinum ^g peculiare comparando emere faciant, unde villas dominicas condirigere possint. Et quandoquidem plus de ipso vino comparatum fuerit quod ad villas nostras condirigendum mittendi opus sit, nobis innotescat, ut nos commendemus qualiter nostra fuerit exinde voluntas. Cippaticos ^h enim de vineis nostris ad opus nostram mittere faciant. Censa de villis nostris quae vinum debeat, in cellaria nostra ⁱ mittat.

9. Volumus ut unusquisque iudex in suo ministerio mensuram modiorum, sextariorum, et situlas per sextaria octo, et corborum eo tenore habeant, sicut et in palatio habemus.

10. Ut maiores nostri et forestarii, poledrarii, cellerarii, decani, telonarii, vel ceteri ministeriales rega ^j faciant, et sogalos ^k dent de mansis eorum: pro manuopera vero eorum ministeria bene praevideant. Et qualiscumque maior habuerit beneficium, suum vicarium mittere faciat, qualiter et manuopera et ceterum servitium pro eo adimplere debeat.

VARIANTES LECTIONES.

¹ servitium f. ² fauda cod. ³ supra linea additum ⁴ salve f. ⁵ providendo f. ⁶ supra linea ad scriptum. ⁷ alio u. uino f. ⁸ cellario nostro f.

NOTÆ.

^a Id est freda, fredum.

^b Gall., *cep de vigne*. Germ., *weinfesher*.

^c Qui iuribus communitatis gaudent, ejusque onera

per vices portant.

^d Porcos.

11. Ut nullus iudex ^a mansionaticos ^b ad suum A
opus, nec ad suos canes, super homines nostros
atque in forestes nullatenus prestant.

12. Ut nullus iudex obsidem nostrum in villa nostra
commendare faciat.

13. Ut equos emissarios, id est waraniones, bene
praevideant, et nullatenus eos in uno loco diu stare
permittant, ne forte pro hoc pereat. Et si aliquis
talis est, quod bonus non sit, aut veteranus sit, si
vero mortuus fuerit, nobis nuntiare faciant tempore
congruo, antequam tempus veniat, ut inter iumenta
mitti debeant.

14. Ut iumenta nostra bene custodiant, et pole-
dros ad tempus segregent. Et si pultrellae ¹ multi-
plicatae fuerint, separatae fiant; et gregem per se
exinde adunare faciant.

15. Ut poledros ^a nostros missa sancti Martini hie-
nale ad palatium omnimodis habeant.

16. Volumus, ut quicquid nos aut regina unicuique
iudici ordinaverimus, aut ministeriales nostri, si-
nescalcus, et butticularius de verbo nostro aut regi-
nae, ipsis iudicibus ordinaverit, ad eundem placitum,
sicut eis institutum fuerit, impletum habeant. Et
quicumque per negligentiam dimiserit, a potu se
abstineat postquam ei nuntiatum fuerit, usque dum
in praesentia nostra aut reginae veniat, et a nobis
licentiam quaerat absolvendi. Et si iudex in exer-
citu, aut in wacta, seu in ambasiato, vel aliubi fue-
rit, et iunioribus eius aliquid ordinatum fuerit, et
non compleverint ^a, tunc ipsi pedestres ad palatium
veniant, et a potu vel carne se abstineant, interim
quod rationes deducant, propter quod hoc dimise-
runt; et tunc recipiant sententiam, aut in dorso, aut
quomodo ^b nobis vel reginae placuerit.

17. Quantasque villas unusquisque in minist-
erio habuerit, tantos habeat deputatos homines, qui
apes ad nostrum opus praevideant.

18. Ut ad farinarias nostras pullos et aucas habeant
iuxta qualitatem farinarii, vel quantum melius po-
tuerint.

19. Ad scuras nostras in villis capitaneis pullos
habeant non minus 100, et aucas non minus 30. Ad
mansioniles vero pullos habeant non minus 50, aucas
non minus quam 12.

20. Unusquisque iudex fructa semper habundanter
faciat omni anno ad curtem venire; excepto visita-
tiones eorum per vices tres, aut quattuor seu amplius
dirigant.

21. Vivarios in curtes nostras unusquisque ^a, iudex
ubi antea fuerunt habeat; et si augeri potest, augeat.

Et ubi antea non fuerunt, et modo esse possunt, no-
viter fiant.

22. Coronas ^c de racemis, qui vineas habuerint,
non minus tres aut quattuor habeant.

23. In unaquaque villa nostra habeant iudices
vaccaritias, porcaritias, berbicaritias, capraritias,
hircaritias, quantum plus potuerint, et nullatenus
sine hoc esse debent. Et insuper habeant vaccas illo-
rum servitium perficiendum commendatas per servos
nostros; qualiter pro servitio ad dominicum opus vac-
caritias vel carrucas nullo modo minoratae sint. Et
habeant quando servierint ad canes dandum, boves
cloppos ^d non languidos, et vaccas sive caballos,
non scabiosos, aut alia peccora non languida. Et ut
diximus, pro hoc vaccaritias vel carrucas ^e non mi-
norent.

24. Quicquid ad discum nostrum dare debet, unus-
quisque iudex in sua habeat plebio ^f, qualiter bona
et optima atque bene studiose et nitide omnia sint
composita, quicquid dederint. Et unusquisque 2 ha-
beat de annona pastos ^g per singulos dies ad suum
servitium, ad mensam nostram quando servierit; et
reliqua dispensa similiter in omnibus bona sit, tam
farina, quam et peculium.

25. De pastione autem Kal. Septemb. indicare fa-
ciant, si fuerit an non.

26. Maiores vero amplius in ministerio non ha-
beant, nisi quantum in una die circumire, aut previ-
dere potuerint.

27. Casae nostrae indesinenter foca et wactas ha-
beant, ita ut salvae sint. Et quando missi vel legati
ad palatium veniunt vel redeunt, nullo modo in curtes
dominicas mansionaticas prestant, nisi specialiter
iussio nostra aut reginae fuerit. Et comes de suo mi-
nisterio, vel homines illi qui antiquitus consueti fue-
runt missos aut legationes soniare ^h, ita et modo
inantea, et de parveridis, et omnia eis necessaria, so-
lito ⁱ more soniare faciant, qualiter bene et hono-
rifice ad palatium venire, vel redire possint.

28. Volumus ut per annos singulos intra quadra-
gesima, dominica in palmis, quae Osanna dicitur,
iuxta ordinationem nostram argentum de nostro
laboratu, postquam cognoverimus de praesenti
anno quantum sit nostra laboratio, deferre ^j stu-
deant.

29. De clamatoribus ex hominibus nostris unus-
quisque iudex praevideat, ut non sit eis necesse ve-
nire ad nos proclamare, et dies quos servire debet,
per negligentiam non dimittat perdere. Et si habue-
rit servus noster forinsecus iustitias ad queren-

VARIANTES LECTIONES.

¹ putrelle cod. ² puledros f. ³ conplacuerint cod. quod correxi. ⁴ quomo c. ⁵ usquisque cod. ⁶ car-
rugas f. ⁷ habet c. habeat cod. ⁸ soloto f. ⁹ deferendum f.

NOTÆ.

^a Nullus iudex hominibus nostris onus sibi suis-
que vel animalibus suis mansionem præbendi im-
ponat.

^b Locus, ubi ministris reipublicæ mansio pre-
betur.

^c Id est caupous, corona exposita conspicua.

^d Claudos, id est nec claudos nec languidos.

^e Vico. Vide et cap. 42, et Murat. SS. VI, 327.
Anton potestate interpretatur.

^f Convivia duo.

^g Curare, gall. *soigner*.

dum ¹, magister eius cum omni intentione deceret pro eius iustitia. Et si aliquo loco minime eam accipere valuerit ², tamen ipso servo nostro pro hoc fatigare non permittat, sed magister eius per semetipsum aut suum missum hoc nobis notum facere studeat.

30. Volumus unde servire debent ad opus nostrum, ex omni conlaboratu eorum servitium segregare faciant; et unde carra in hostem carigare ³ debent, similiter segregent, tam per domos quam et per pastores, et sciant quantum ad hoc mittunt.

31. Ut hoc quod ab provendarios vel genitias ⁴ dare debent, simili modo unoquoque anno separare faciant; et tempore oportuno pleniter donent, et nobis dicere sciant, qualiter inde faciunt, vel unde exit.

32. Ut unusquisque iudex praevideat, quomodo sementem bonum et optimum semper de comparatu ⁵ vel aliunde habeat.

33. Post ista omnia segregata et seminata atque peracta, quicquid reliquum fuerit exinde de ⁶ omni conlaboratu usque ad verbum nostrum salvetur, quatenus secundum iussionem nostram, aut venundetur aut reservetur ⁷.

34. Omnino praevidendum est cum omni diligentia, ut quicquid manibus laboraverint, aut fecerint, id est lardum, siccamen ⁸ sulcia ⁹, niusalium ¹⁰, vinum, acetum, moratum ¹¹, vinum coctum, garum, ¹² sinape, formaticum, butirum, bracios, cervisas, medum, mel, ceram, farinam, omnia cum summo nitore sint facta vel parata.

35. Volumus ut de herbicibus crassis soccia ¹³ fiat, sicut et de porcis; et insuper habeant boves signatos in unaquaque villa non minus quam duos, aut ibidem ad sociandum ¹⁴ aut ad nos deducendum.

36. Ut silvae vel forestes nostrae bene sint custoditae; et ubi locus fuerit ad stirpandum, stirpare faciant, et campos de silva increscere non permittant; et ubi silvae debent esse, non eas permittant nimis capulare atque damnare; et feramina nostra intra forestes bene custodiant; similiter acceptores et spervarios ad nostrum profectum praevideant; et tensa nostra exinde diligenter exactent. Et iudi-

ces, si eorum porcos ad saginandum in silvam nostram miserint, vel maiores nostri, aut homines eorum, ipsi primi illam decimam donent ad exemplum bonum proferendum, qualiter in postmodum ceteri homines illorum decimam pleniter persolvent ¹⁵.

37. Ut campos et culturas nostras bene componant, et prata nostra ad tempus custodiant.

38. Ut aucas pastas, et pullos pastos ad opus nostrum semper quando servire debent, aut ad nos transmittere sufficienter habeant.

39. Volumus, ut pullos et ova quos servientes vel mansuarii reddunt per singulos annos, recipere debeant; et quando non servierint, ipsos venundare faciant.

40. Ut unusquisque iudex per villas nostras singulares etlehas ¹⁶, pavones, fasianos, enecas ¹⁷, columbas, perdices, turtures, pro dignitatis causa omnimodis semper habeant.

41. Ut aedificia intra curtes nostras, vel sepes in circuitu bene sint custoditae, et stabula vel coquinae, atque pistrina ¹⁸ seu torcularia, studiose praeparatae fiant; quatenus ibidem condigne ministeriales nostri officia eorum bene nitide peragere possint.

42. Ut unaquaque villa intra cameram, lectaria, culcitas, plumatios ¹⁹, batlinias, drappos, ad discum, hancales, vasa aerea, plumbea, ferrea, lignea, andedos, catenas, cramaculos, dolaturas ²⁰, secures, id est cuniadas ²¹, terebros, id est taradros, scalpros, vel omnia utensilia ibidem habeant, ita ut non sit necesse, aliubi hoc quaerere ²², aut commodare. Et ferramenta quod in hostem ducunt, in eorum habeant plebio qualiter bona sint; et iterum quando revertuntur in camera mittantur ²³.

43. Ad genitia nostra, sicut institutum est, opera ad tempus dare faciant, id est linam, lanam, waisdo ²⁴, vermiculo ²⁵, warentia ²⁶, pectinos laninas ²⁷, cardones, saponem, unctum, vascula, vel reliqua minutia quae ibidem necessaria sunt.

44. De quadragesimale duae partes ad servitium nostrum veniant per singulos annos, tam de leguminibus quamque et de piscato, seu formatico, butirum, mel, sinape, aceto, milio panicio ²⁸ herbulas siccas vel virides, radices, napos insuper, et ceram ²⁹, vel sa-

VARIANTES LECTIONES.

¹ corr. adquirendum cod. ² ualuerint f. ³ caregare f. ⁴ comparata f. ⁵ additum. ⁶ re additum. ⁷ socia f. ⁸ sociandum. f. ⁹ persoluant f. ¹⁰ pistrina f. ¹¹ plumatias f. ¹² dolaturias f. ¹³ quequere adjecto re cod. ¹⁴ mittuntur f. ¹⁵ laminas f. ¹⁶ panitio f. ¹⁷ cetera f.

NOTÆ.

¹ Id est gynæcea.

² Carnes fumo siccatae.

³ Aut salcitia.

⁴ Caro recens sale condita.

⁵ Vinum moris confectum.

⁶ Potionis genus fermentatum.

⁷ Adeps saginando parata.

⁸ Conringius, Eccardus et eorum vestigia secuti interpretes *etlehas* legerunt; Brunsius et *lehas* separavit, eo quod et sensum meliorem efficere sibi videretur, et quia punctum ante *etlehas* non habeatur,

D quod nonnullis aliis vicibus in simili casu poni dicit. Sed hæc ratio non sufficit, cum et in aliis casibus interpunctio necessaria desit. Quod vero sententiam attinet, *etlehas* ab interpretibus pro cygnis habitum, nec tamen magis probatum est, quam Brunsius sententia *lehas* hic dici pro *beneficiis*, cuius rei exemplum Caroli tempore frustra quaeras.

¹ Anates.

² Gall. *coignée*, Germ. *spitzhauen*.

³ Glastum.

⁴ Anton., *lana rubra*.

ponem atque cetera minuta; et quod reliquum fuerit, nobis per brevem, sicut supra diximus, innotescant, et nullatenus hoc permittant¹, sicut usque nunc fecerunt; quia per illas duas partes volumus cognoscere de illa tertia quae remansit.

45. Ut unusquisque iudex in suo ministerio bonos habeat artifices, id est fabros ferrarios, et aurifices, vel argentarios, sutores, tornatores, carpentarios, scutarios, piscatores, aucupites, id est aucellatores, saponarios, siceratores, id est qui cervisam vel pomatium, sive piratium, vel aliud quodcumque liquamen ad bibendum aptum fuerit, facere sciant; pistores, qui similia ad opus nostrum faciant, retiatores, qui retia facere bene sciant, tam ad venandum quam ad piscandum, sive ad aves capiendam, necnon et reliquos ministeriales quos ad numerandum longum est.

46. Ut lucos nostros, quos vulgus brogulos vocat, bene custodire faciant, et ad tempus semper emendant, et nullatenus expectent, ut necesse sit a novo reaedificare. Similiter faciant et de omni aedificio.

47. Ut venatores nostri, et falconarii, vel reliqui ministeriales, qui nobis in palatio adsidue deserviunt, consilium in villis nostris² habeant, secundum quod nos aut regina per litteras nostras iusserimus, quando ad aliquam utilitatem nostram eos miserimus, aut siniscalus, et buticularius de nostro verbo eis aliquid facere praeceperint.

48. Ut torcularia in villis nostris bene sint praeparata. Et hoc praevideant iudices, ut vindemia nostra nullus pedibus praemere praesumat, sed omnia nitida et honesta sint.

49. Ut genitia nostra bene sint ordinata, id est, de castis, pisulis, teguriis, id est screonis³, et sepes bonas in circuitu habeant, et portas firmas, qualiter opera nostra bene peragere valeant.

50. Ut unusquisque iudex praevideat, quanti poledri in uno stabulo stare debeant, et quanti poledrarii cum ipsis esse possint. Et ipsi poledrarii qui liberi sunt, et in ipso ministerio beneficia habuerint, de illorum vivant beneficiis. Similiter et fiscalini qui mansas habuerint, inde vivant. Et qui hoc non habuerint, de dominica accipiant provendam.

51. Praevideat unusquisque iudex, ut sementia nostra nullatenus pravi homines subtus terram vel allubi abscondere possint, et propter hoc messis rarius fiat. Similiter et de aliis maleficiis illos praevideant, ne aliquando facere possint.

52. Volumus ut de fiscalis, vel servis nostris, sive de ingenuis qui per fiscos aut villas nostras commanent, diversis hominibus plenam et integram, qualenam habuerint, reddere faciant iustitiam.

53. Ut unusquisque iudex praevideat, qualiter homines nostri de eorum ministerio latrones vel malefici nullo modo esse possint.

54. Ut unusquisque iudex praevideat, quatenus familia nostra ad eorum opus bene laboret, et per mercata vacando non eat.

55. Volumus ut quicquid ad nostrum opus iudices dederint, vel servierint, aut sequestraverint, in uno breve conscribi faciant, et quicquid dispensaverint, in alio; et quod reliquum fuerit, nobis per brevem innotescant.

56. Ut unusquisque iudex in eorum ministerio frequentius audientias teneat, et iustitiam faciat, et praevideat qualiter recte familiae nostrae vivant.

57. Si aliquis ex servis nostris super magistrum suum nobis de causa nostra aliquid vellet dicere, vias ei ad nos veniendi non contradicat. Et si iudex cognoverit quod iuniores illius adversus eum ad palatium proclamando venire velint, tunc ipse iudex contra eos rationes deducendi ad palatium⁴ faciat, qualiter eorum proclamatio in auribus nostris fastidium non generet. Et sic volumus cognoscere, utrum ex necessitate an ex occasione veniant.

58. Quando catelli nostri iudicibus commendati fuerint, de suo eos nutriat, aut iunioribus suis, id est maioribus et decanis, vel cellerariis ipsos commendare faciat, quatenus de illorum causa eos bene nutrire faciant; nisi forte iussio nostra, aut reginae fuerit, ut in villa nostra ex nostro eos nutriant. Et tunc ipse iudex hominem ad hoc opus mittat, qui ipsos bene nutriat; et segreget unde nutriantur, et non sit illi homini cotidie necessitas ad securas recurrere.

59. Unusquisque iudex quando servierit, per singulos dies dare faciat de cera libras 3, de sapone sextaria 8; et super hoc ad festivitatem sancti Andree, ubicumque cum familia nostra fuerimus, dare studeat de cera libras 6; similiter mediante quadagesima.

60. Nequaquam de potentioribus hominibus maiores fiant, sed de mediocribus qui fideles sint.

61. Ut unusquisque iudex quando servierit, situs bracios ad palatium ducere faciat; et simul veniant magistri, qui cervisam bonam ibidem facere debeant.

62. Ut unusquisque iudex per singulos annos ex omni collaboratione nostra, quam⁵ cum habet quos bubulci nostri servant, quid de mansis qui arare debent, quid de socalibus, quid de censis, quid de fida facta, vel feda, quid de feraminibus in forestis nostris sine nostro permiso captis, quid de diversis compositionibus; quid de molinis, quid de forestibus, quid de campis⁶, quid de pontibus vel navibus; quid de liberis hominibus et centenis qui partibus fisci nostri deserviunt; quid de mercatis; quid de vineis; quid de illis qui vinum solvunt; quid de feno; quid

VARIANTES LECTIONES.

¹ i. e. praetermittant. ² villas nostras i. ³ quantum? ⁴ legendum esse videtur cambis. V. supra (Col. 346, lin. 4).

NOTÆ.

(⁴ Cameræ subterraneæ, Gall. *escrenes* et *escraignes* in Campania et Burgundia.

de lignariis, et faculis; quid de axillis, vel aliud materiamen; quid de proterariis^a; quid de leguminibus; quid de milio, et panigo; quid de lana, lino, vel canava; quid de frugibus arborum; quid de nucibus, maioribus vel minoribus; quid de insitis ex diversis arboribus; quid de hortis; quid de napibus; quid de wivariis¹; quid de coriis; quid de pellibus; quid de cornibus; quid de melle et cera; quid de uncto, et siu, vel sapone; quid de morato, vino cocto, medo, et aceto; quid de cervisa; de vino novo et vetere; de annona nova et vetere; quid de pullis et ovis, vel anseribus, id est aucas; quid de piscatoribus; de fabris; de scutariis, vel autoribus; quid de buticis^b, et conanis, id est scriniis; quid de tornatoribus; vel sellariis; de ferrariis^c et scrobis, id est fossis ferrariciis, vel aliis fossis², plumbariciis; quid de tributariis; quid de poledris, et pultrellis, habuerint, omnia scposita distincta et ordinata, ad nativitatem Domini nobis notum faciant, ut scire valeamus, quid vel quantum de singulis rebus habeamus.

63. De his omnibus supradictis, nequaquam iudicibus nostris asperum videatur si hoc requirimus; quia volumus ut et ipsi simili modo iunioribus eorum omnia absque ulla indignatione requirere studeant; et omnia quequid homo in domo sua, vel in villis suis habere debet, iudices nostri in villis nostris habere debeant.

64. Ut carra nostra quae in hostem pergunt bastinae bene factae sint, et operculi bene sint, cum coriis cooperti, et ita sint consuti, ut si necessitas evenierit, aquas ad natandum, cum ipsa expensa quae iatus fuerit, transire flumina possint, ut nequaquam aqua intus intrare valeat, et bene salva causa nostra, sicut diximus, transire possit. Et hoc volumus, ut farina in unoquoque carro ad spensam nostram missa fiat, hoc est duodecim modia de farina; et in quibus vinum ducunt, modia 12 ad nostrum modium mittant; et ad unumquodque carrum scutum et lanceam, cucuram, et arcum habeant.

65. Ut pisces de wivariis nostris venundentur, et alii mittantur in locum, ita ut pisces semper habeant; tamen quando nos in villas non venimus, tunc fiant venundati, et ipsos ad nostrum profectum iudices nostri conlucrare faciant.

66. De capris, et hircis, et eorum cornua et pelles, nobis rationes deducant, et per singulos annos niusaltos crassos nobis inde adducant.

67. De mansis absis et mancipiis adquisitis, si aliquid super se habuerint quod non habeant ubi eos collocare possint, nobis nuntiari faciant.

68. Volumus ut bonos barriclos^d ferro ligatos, quos in hostem et ad palatium mittere possint, iudices singuli praeparatos semper habeant, et buttes^e ex coriis non faciant.

69. De lupis omni tempore nobis adveniant, quantos unusquisque conpraehenderit, et ipsas pelles nobis praesentare faciant. Et in mense Maio illos lupellos perquirant et conpraehendant, tam cum pulvere^f et hamis, quamque cum fossis et canibus.

70. Volumus quod in horto omnes herbas habeant, id est lilium, rosas, fenigrecum, costum, salviam, rutam, abrotanum, cucumeres, pepones, cucurbitas, fasiolum, ciminum, ros marinum, careium, cicerum italicum, squillam, gladiolum, dragantea, anesum, coloquentidas, solsequiam, amensum, silum, lactucas, git, eruca alba, nasturtium, pardana, puledium, olisatum, petresilinum, apium, leusticum, saviam, anetum, fenicolum, intubas, diptamnum, sinape, satureiam, sisimbrium, mentam, mentastram, tanazitam, neptam, febre fugiam, papaver, betas, vulgigina, mismalvas, [ibischa, id est alteas^g], malvas, carvitas, pastenacas, adripias, blidas, ravacaulos, caulos, unio-nes, britlas, porros, radices, ascalonicas, cepas, alia, warentiam, cardones, fabas maiores, pisos mauriscos, coriandrum, cerfolium, lacteridas sclareiam. Et ille hortulanus habeat super domum suam Iovis barbam. De arboribus volumus quod habeant pomarios diversi generis; pirarios diversi generis; prunarios diversi generis; sorbarios, mespilarios, castanecarios, persicarios, diversi generis; cotoniarios, avellanarios, amandalarios, morarios, lauros, pinos, ficus, nucarios, cerasarios, diversi generis. Malorum nomina: gozmaringa, geroldinga, crevedella, spirauca, dalcia, acriores, omnia servatoria^h; et subito comessara; primitivaⁱ. Perariciis servatoria trium et quartum genus, dulciores, et cocciore, et serotina.

Explicit capitulare dominicum¹.

VARIANTES LECTIONES.

^a wivariis cod. cf. cap. 65. ² distinctio hic jam deleta est. ³ secunda manu adjecta.

NOTÆ.

^a Vox obscura; Cangii conjectura *petrariis* ob sententiarum nexum admitti posse non videtur. Tresen-terem *petariis* a voce *petra* legit; haud male.

^b Cista major.

^c Officina ferraria.

^d Dolia.

^e Gall. *tanmeax*, dolium.

^f Veneno.

^g Quae per hiemem durant.

^h Sequentia interpretam aciem exercuerunt;

^D certe corrupta sunt; mihi ita intelligenda videntur, ut pirariorum qui pira servatoria ferant tria vel quatuor genera, tum dulciores et cocciore et serotina, habenda esse exprimat.

¹ Sequuntur glossæ: Hamedii, id sunt conjuratores, quos nos *geidon* dicimus. Metani, id sunt propinqui. Solsaticum, id est abjecticum; solsativit, id est abjectivit. Leudus ejus jacet finitus, id est werregildus. Concapulavit, id est concidit, forheo. Livorasse id est vulnerasset.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 813, Aug., Sept.).

Capitulare hujus duplicis, sive capitulorum 46 de causis quæ necessariæ erant Ecclesiæ Dei et populo Christiano, mentionem facit annalista Moissiacensis (Monum. Germ., II), quo auctore mense Septembri anni 813 in maximo procerum conventu promulgata sunt, cum tamen annalista Laurissensis (Mon. G., I, 121) ruensem Augustum indicet. Prioris partis editio nostra nititur : 1. Cod. regio Parisiensi inter Suppl. latina, n. 164 bjs, sæc. ix; 2. C. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, sæc. x; 3. editione Baluzii, qui primus ex septem antiquis Codicibus mss., uno Palatino bibliothecæ Vaticanæ, altero S. Remigii Rhemensis, tertio S. Vincentii Mettensis, quarto Petri Pithœi, quinto Jacobi Sirmondi, sexto Philiberti de la Mare, senatoris Divionensis, septimo Navarrico, se edidisse fatetur. Quos inter S. Remigii est noster 1; Vaticanus et S. Vincentii Mettensis cum nostro 2 congruunt; Codicem Sirmondi non alium a nostro 4 existimaverim. Alteram partem primus Sirmondus, t. II Conciliorum Galliæ p. 325, ex Codd. S. Vincentii Mettensis et Codice quodam Gandavensi ediderat; quæ Baluzius sub titulo *Capitula de confirmatione constitutionum quas episcopi in synodis auctoritate regia nuper habitis constituerant* repetiit. Nos ope codicum : 1. Bibl. Palatinæ in Vaticano n. 289, sæc. ix, et 2. regii Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 denuo recognovimus. Continent canones conciliorum hoc anno Mogontiæ, Rhemis, Turonis, Cabillonæ, Arelati celebratorum, quorum constitutiones, Einhardo teste, in illo conventu coram imperatore collatæ sunt.

DE ANNO DECIMO TERTIO ¹.

Karolus serenissimus imperator Augustus, a Deo coronatus, magnus et pacificus, cum episcopis, abbatibus, comitibus, ducibus, omnibusque fidelibus christianæ ecclesiæ, cum consensu consilioque constituit ex ^a lege Salica, Romana atque ^b Gundobada capitula ista in palatio ^c Aquis, ut unusquisque fidelis iustitias ^d ita faceret, quæ ^e et ipse manu propria firmavit capitula ista, ut omnes fideles manu robore studuisent.

1. Ut episcopi circumeant parrochias sibi commissas, et ibi inquirendi studium habeant de incestu, de patricidiis, fraticidiis, adulteriis, cenodoxiis, et ^d alia mala quæ contraria sunt Deo, quæ in sacris scripturis leguntur ^e quæ christiani devitare debent. Et infra illorum parrochias ecclesiæ, cui necesse est, emendandi curam habeant. Similiter ^b nostras a nobis in beneficio datas, quam et aliorum ubi reliquiae, ^a praeesse videntur. Et ut monachi per verbum episcopi et per regimen abbatis, et per bona illorum exempla, regulariter vivant, prout loca locata sunt. Et ut praepositi et hi qui foras monasteria sunt, ne venatores ^e habeant; quia iam frequenter iussimus, ne monachi foras monasterio habitassent.

2. Ut ecclesiæ, viduae, pupilli per bannum regis pacem habeant. Sin aliter, in praesentia nostra hoc veniat, si fieri potest. Sin autem, missi nostri investigent illud quomodo gestum sit.

A 3. Ut iumenta pacem habeant similiter per bannum regis.

4. Ut hi qui beneficium nostrum habent, bene illud in meliorare in omni re studeant. Et ut missi nostri hoc sciant.

5. Ut vicarii nostri vel centenarii a servo regis mancipia ne emant. Et ut ipsi vicarii de hereditate, foris heredibus si extiterit, ad opus nostrum recipiantur, ne illud fraudetur.

6. De his qui a litterarum conscriptione ingenui fuerint, si sine traditione mortui fuerint, hereditas eorum ad opus nostrum recipiatur. Nec comis nec vicarius illud sibi societ, sed ad opus nostrum revocetur. Similiter velum ut hanni nostri de illis unde censa exigunt, ut ipsa censa ad nostrum opus vel ubi nos iubemus veniant.

B 7. De hereditate inter ^d heredes, si contentiose egerint, et rex missum suum ad illam divisionem transmiserit, decimum mancipium et decimam virgam hereditatis fisco regis detur.

8. Ut vicarii ^f luparios habeant, unusquisque in suo ministerio duos. Et ipsi de hoste pergendi et de placito comitis vel vicarii ne custodiant, nisi clamor super eum veniat. Et ipsi certare studeant de hoc ut profectum exinde habeant, et ipsae pelles luporum ad nostrum opus dentur. Et unusquisque de his qui in illo ministerio placitum custodiunt, detur eis modium unum de annonâ.

9. De hoste pergendi, ut comiti in suo comitatu

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita 2. nulla inscriptio in f. ² istas 2. ³ lege qui. ⁴ S. tam n. B. ⁵ u. r. deest 2. ⁶ venditores 2. i. se h. si B.

NOTÆ.

^a Janus a Costa in titulum 2 lib. II Decretalium, pag. 358, loquens de lege Salica, Gundobada, et Romana : « Has enim tres leges diu intactas et illibatas in hoc regno remansisse constat vel ex excerptis capitulis a Carolo Magno ex triplici lege, id est Salica, Gundobalda, et Romana, quæ mss. habet doctissimus s. c. Jesu presb. Jacobus Sirmondus BALUZ.

^b Vetus exemplar Sirmondi, itemque Rhemense S. Remigii et Divionense habent *Gombata*. Quod idem est. Adversus hanc legem, nimirum adversus illam partem in qua monomachia præcipitur ad discernendas res dubias et obscuras, librum scripsit Agobardus archiepiscopus Lugdunensis. Id.

^c Ubi habitum a Carolo generalem fuisse conventum anno 813 docet Eginhardus, et in eo Ludovicum

C a Carolo consortem imperii factum esse, Bernardum vero regem Italix. Id.

^d Codex Divionensis, cui consentiunt emendationes manu Joannis Tili, apposite in libro Rhemensi. Codex Palatinus habet *alia mala*. Quæ lectio exstat etiam in antiquis exemplaribus Pithæi et Sirmondi. BALUZ.

^e In codice Rhemensi emendatum est manu Joannis Tili, « quod a christianis devitari debentur. » Quod indicat emendationes illas a Tilio descriptas esse ex vetusto quodam libro nobis ignoto. Id.

^f Ad capiendos lupos, qui tum regnum Francorum valde infestabant. Frotharius episcopus Tullensis epist. 26 : « Luporum rabida infestatione animas hominum Christianas subito necari videmus. »

per bannum unumquemque hominem per sexaginta solidos in hostem pergere bannire studeat, ut ad placitum denuntiatum ad illum locum ubi iubetur veniant. Et ipse comis praevideat quomodo sint parati, id est lanceam, scutum, aut ¹ arcum cum duas cordas, sagittas duodecim. De his uterque habeant. Et episcopi, comites, abbates, hos homines habeant qui hoc bene provideant, et ad diem denuntiati placiti veniant, et ibi ostendant quomodo sint parati. Habeant loricas vel galeas, et temporalem hostem, id est aetivo tempore.

10. Ut regis spensa in carra ducatur, simul episcoporum, comitum, abbatum, et optimatum regis, farinam, vinum, baccones, et victum abundanter, melas, dolatorias, secures, taretros, fundibulas, et illos homines qui exinde bene sciant iactare. Et ^D marscalci regis adducant eis petras in saumas viginti, si opus est. Et unusquisque hostiliter sit paratus, et omnia utensilia sufficienter habeant. Et unusquisque comis duas partes de herba in suo comitatu defendat ad opus illius hostis²; et habeat pontes bonos, naves bonas.

11. Ut comites, unusquisque in suo comitatu, carcerem habeant. Et iudices atque vicarii patibulos habeant.

12. Ut homines boni generis qui infra comitatu inique vel iniuste agunt, in praesentia regis ducantur; et rex super eos distractionem faciat carcerandi, exsiliandi, usque ad emendationem illorum.

13. Ut vicarii munera ne accipiant pro illos latrones, qui ante comite iudicati fuerint ad mortem. ^C Quod si hoc perpetraverint, tale iudicium sustineant, sicut et latro iudicatus fuit; quia postquam scabini eum diiudicaverint, non est licentia comitis vel vicarii ei vitam concedere. Sed si bannus ei iudicatus fuerit, et hanno pacto, stet in eo interim, usque dum comiti et eo qui clamorem vel causam ad eum habuit³, et tunc sit foris banno.

14. Ut episcopi et abbates advocatos habeant. Et ipsi habeant in illo comitatu propriam hereditatem. Et ut ipsi recti et boni sint, et habeant voluntatem recte et iuste causas perficere.

15. Ut vicarii eos qui pro furto se in servitio tradere cupiunt, non consentiant, sed secundum iustum iudicium terminetur. ^D

16. Quod nullus seniorem suum dimittat postquam ab eo acciperit valente solido uno; excepto si eum vult occidere, aut cum baculo caedere, vel

uxorem aut filiam maculare⁴, seu hereditatem ei tollere.

17. Quod nullus in hoste baculum habeat, sed arcum.

18. De forestis, ut forestarii bene illas defendant, simul et custodiant bestias et pisces. Et si rex alicui⁵ intus foreste feramen unum aut magis dederit, amplius ne prendaat quam illi datum sit.

19. Ut vilicus bonus, sapiens, et prudens in opus nostrum eligatur, qui sciat rationem misso nostro reddere et servitium perficere prout loca locata sunt, aedificia emendant, nutriant porcos, iumenta, animalia, ortos, apes, aucas, pullos, vivaria cum pisces, ^A vennis, molina, stirpes, terram aratoriam studeant femare. In forestis mansum regale, et ibi vivaria cum pisces, et homines ibi maneant. Et plantent vineas, faciant pomaria, et ubicumque inveniunt utiles homines, detur illis silva ad stirpandum, ut nostrum servitium immelioretur. Et ut feminae nostrae, quae ad opus nostrum sunt servientes, habeant ex partibus nostris lanam et linum, et faciant sarciles⁶ et camisiles, et perveniant ad cameram nostram per rationem per vilicis nostris aut a missis eius a se transmissis.

20. ^B Et si quis fidelibus suis⁷ contra adversarium suum pugnam aut aliquod certamen agere voluit, et convocavit ad se aliquem de⁸ conparis suis ut ei adiutorium praebuisset, et ille⁹ noluit, et exinde negligens permansit, ipsam beneficium quod habuit, auferatur ab eo, et detur ei qui in stabilitate et fideitate sua permansit.

EXCERPTA CANONUM⁴.

1. Cap. *De baptismo*. Ut unusquisque archiepiscopus suos⁹ suffraganeos diligenter ac studiosae admonere studeat, ut unusquisque suos presbiteros puriter investigare non¹⁰ neglegat, baptismatis sacramentum qualiter agant; et hoc studiosae cuncti episcopi presbiteros doceant¹¹.

2. Ut laici presbiteros non eiciant de ecclesiis, nec mittere praesumant, sine consensu episcoporum¹².

3. Ut laici omnino non audeant munera exigere a presbiteris propter commendationem ecclesiae cuique presbitero.

4. Providendum necesse est, qualiter canonici vivere debeant necnon et monachi, ut secundum ordinem canonicum vel regularem vivere stud. ant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et 2. ² hosti 1. ³ deest satisfecerit. ⁴ maculari 1. ⁵ deest 1. ⁶ sarcil et camisil 1. sarcillos et camisilos 2. B. ⁷ q. de f. nostris 2 B. ⁸ deest 1. ⁹ deest 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ hoc eos st. doceant ut ordinabiliter fiat 2. ¹² s. c. e. deest 2.

NOTÆ.

^A Id est piscaturas, ut interpretatur vir cl. Joannes Mabillon. in notis ad lib. 1 Mirac. S. Germ. episc. Paris., pag. 106 et 118, uti refert præceptum Ludovici Pii de Caroli venna. BALEZ.

^B Baluz., *Ut si quis de fidelibus*. 19.

^C Ita omnes Codices, præter Palatinum, qui compa-

ribus habet Ita etiam manu Tiliæ emendatum legi in Codice Rhemensi. BALEZ.

^D Ex conc. Arelat. c. 3, 4, 5, 6; Mogunt. 26; 19; Arel. 9; Mog. 53; Ar. 12, 13, 14; Turon. 14; Ar. 15; Mog. 25, 47; Ar. 17, 18; Mog. 47; Ar. 20 et Mog. 41; Mog. 52, 40; Ar. 23, 24, 25, 26. 19.

5. ^a De monasteriis puellarum, ut presbitero oportuno tempore ad missarum solemniam liceat illic advenire, et iterum ad proprias ecclesias redire.

6. ^b Ut plus non mittatur in monasterio canonico-rum atque monachorum seu puellarum, quam suffere possint.

7. De decimis admonendis.

8. De incestuosis omnino investigandum, ut ab ecclesia expellantur, nisi penitentiam egerint.

9. Ut pax sit et concordia inter episcopos et comites, et reliquos clericos ¹ et laicos.

10. Ut comites et iudices, seu reliquos populos, oboedientes sint episcopo, et invicem consentiant ad iustitias faciendas, et muneribus pro iudicia non accipiant, nec falsos testes.

11. Ut unusquisque propter inopiam famis suos familiares et ad se pertinentes gubernare studeant.

12. Ut unicuique episcoporum liceat de thesauro ecclesiae pauperibus erogare nutrimentum secundum canones, cum testibus.

13. Ut mensurae et pondera ubique aequalia sint et iusta.

14. De officio praedicationis, ut iuxta quod intelligere vulgus possit ², assidue fiat.

15. Non in Dominicis diebus mercatum fiat aut placitum, ubi quis ³ ad mortem iudicetur aut ad poenam; et de opere cavendo ⁴.

16. Ut unusquisque episcopus interim circumeat suam parochiam, et res necessarias emendat. Et si quid non quiverit ⁵, ad praedictum placitum preferat.

17. Ut presbiteri sub sigilla custodiant crisma, et nulli sub praetextu medicinae vel maleficii donare praesumat: si fecerint, honore priventur.

18. Ut unusquisque ⁶ compater vel proximus, filios spirituales catholicae instruant, qualiter coram Deo rationem reddet ⁷.

19. Ut ecclesiae antiquitus constitutae nec deci-

ma nec alia ulla possessione priventur, ita ut novis ⁸ tribuantur.

20. Ut mortui in ecclesia non sepeliantur, nisi episcopi aut abbates vel fideles presbiteri ⁹.

21. Ut placita in domibus vel atris ecclesiarum minime fiant.

22. Ut comites, vel vicarii ¹⁰ aut centenarii, sub malo occasione vel ingenio res pauperum non emant, nec vi tollant; sed quisque hoc comparare voluerit, in publico placito coram episcopo fiat.

23. Ut unusquisque episcopus in sua parochia presbiteros diligenter ¹¹ inquirat unde sint; et si quem fugitivum invenerit, ad suum episcopatum redire faciat.

24. Quicumque beneficium ecclesiasticum habet, ad tecta ecclesiae restauranda, vel ipsas ecclesias, omnino adiuvet.

25. Ut qui publice criminosa convicti sunt rei, publice iudicentur, et publicam poenitentiam agant secundum canones.

26. Ut presbiteri bene et iuste vivere studeant, et ita populum doceant ^c.

Codex Gandavensis hæc addit:

26 b. Ut hoc inquiratur: si de partibus Austriae verum est quod dicunt, an non, quod presbiteri de confessionibus accepto pretio manifestent latrones.

26 c. Ut inquiratur diligenter de fadosis hominibus, qui solent incongruas commotiones facere, tam in Dominicis diebus quamque et aliis solemnitatibus, sicuti et in feriaticis diebus. Hoc omnino prohibendum est, ne facere praesumant.

26 f. Providendum omnimodis ac diligenter exquirendum, qualiter canonici vivant, necnon et monachi, ut unusquisque eorum secundum ordinem canonicè ac regulariter vivant, et non similiter; id est, ut refectoria et dormitoria una simul observentur,

VARIANTES LECTIONES.

¹ c. et monachos et l. 2. ² q. bene vulgaris populus intelligere p. 2. ³ ubique 1. ⁴ placitum, et ut his diebus nemo ad poenam vel ad mortem iudicetur; et de operibus cavendis a moneatur 2. ⁵ p. s. docendo et ammonendo, et quaeque sunt necessaria emendare studeat. Et si quid emendare nequiverit 2. ⁶ De fide u. c. vel parentes v. proximi filios suos 2. ⁷ i. ita ut c. Deo ratiocinare debeat 2. ⁸ nobis 1. ⁹ f. et boni p. 2. ¹⁰ v. seu iudices aut c. 2. ¹¹ p. vel alios clericos d. i. et fugitivos ad loca sua redire faciat et ad proprium episcopatum suum 2.

NOTÆ.

^a Domnus Lucas Dacherius, cum in veteri Codice Corbeiensi reperisset quaedam capitula quibus praefixum erat nomen sancti Bonifacii archiepiscopi, putavit ea non indigna luce, atque propter hanc causam illa vulgavit in tomo IX sui Spicilegii. Vir clarissimus Carolus Le Cointe in Annalibus Francorum ecclesiasticis, tom. VI, pag. 660 et seq., pronuntiat capitula illa posteriora esse ævo Bonifacii. Recte sane. Nam nos jam diu deprehenderamus illa non posse esse Bonifacii, cum pleræque constitutiones illic descriptae sint posteriorum temporum, et sumptæ omnes ferme sint ex libris Capitularium. Reperiuntur in antiquis Codicibus excerpta studiosorum ex Capitularibus regum nostrorum, cum hoc titulo aut simili: *Ex concilio regum, cui interfuit Bonifacius Romanae sedis legatus*. Proclive esset existimare ea esse acta in synodo quadam celeberrima, nisi sciremus posteriores tres libros Capitularium, ex

quibus ut plurimum hæc excerpta sumpta esse animadvertimus, incipere a duobus conciliis quibus interfuit sanctus Bonifacius. Sed ut ad collectionem a Dacherio editam redeamus, incipit illa a capite 200 lib. vi Capitularium, ex quo sumpta sunt pleraque ejusdem collectionis capitula. BALUZ.

^b Et hoc quoque caput necnon 17. 23 et 26, exstat inter capitula quae edita sunt in tomo IX Spicilegii Dacheriani. Vide concilium Cloveshoviae, c. p. 29. lb.

^c Hic desinunt 1, 2. Hactenus edicti hujus capitula, vel summae potius ac breviora Capitularum. In altero autem Codice Gandavensi, ex quo et postrema duo capita (26 b. 26 c.) descripsimus, quae in Metensi non sunt; sequebantur praeterea hoc loco, reprobanturque ex superioribus capitula duo, quartum nimirum et quintum, sed plena atque integra, in hunc modum. SIMONDS.

per bannum unumquemque hominem per sexaginta A uxorem aut filiam maculare¹, seu hereditatem ei solidos in hostem pergere bannire studeat, ut ad placitum denuntiatum ad illum locum ubi iubetur veniant. Et ipse comis praevideat quomodo sint parati, id est lanceam, scutum, aut² arcum cum duas cordas, sagittas duodecim. De his uterque habeant. Et episcopi, comites, abbates, hos homines habeant qui hoc bene provideant, et ad diem denuntiati placiti veniant, et ibi ostendant quomodo sint parati. Habeant loricas vel galeas, et temporalem hostem, id est aestivo tempore.

10. Ut regis spensa in carra ducatur, simul episcoporum, comitum, abbatum, et optimatum regis, farinam, vinum, baccones, et victum abundanter, molas, dolatorias, secures, taretros, fundibulas, et illos homines qui exinde bene sciant iactare. Et B marscalci regis adducant eis petras in saumas viginti, si opus est. Et unusquisque hostiliter sit paratus, et omnia utensilia sufficienter habeant. Et unusquisque comis duas partes de herba in suo comitatu defendat ad opus illius hostis³; et habeat pontes bonos, naves bonas.

11. Ut comites, unusquisque in suo comitatu, carcerem habeant. Et iudices atque vicarii patibulos habeant.

12. Ut homines boni generis qui infra comitatu inique vel iniuste agunt, in praesentia regis ducantur; et rex super eos distractionem faciat carcerandi, exsiliandi, usque ad emendationem illorum.

13. Ut vicarii munera ne accipiant pro illos latrones, qui ante comite iudicati fuerint ad mortem. C Quod si hoc perpetraverint, tale iudicium sustineant, sicut et latro iudicatus fuit; quia postquam scabini eum diiudicaverint, non est licentia comitis vel vicarii ei vitam concedere. Sed si bannus ei iudicatus fuerit, et banno peracto, stet in eo interim, usque dum comiti et eo qui clamorem vel causam ad eum habuit⁴, et tunc sit foris banno.

14. Ut episcopi et abbates advocatos habeant. Et ipsi habeant in illo comitatu propriam hereditatem. Et ut ipsi recti et boni sint, et habeant voluntatem recte et iuste causas perficere.

15. Ut vicarii eos qui pro furto se in servitio tradere cupiunt, non consentiant, sed secundum istam iudicium terminetur.

16. Quod nullus seniore suum dimittat postquam ab eo acciperit valente solido uno; excepto si eum vult occidere, aut cum baculo caedere, vel

17. Quod nullus in hoste baculum habeat, sed arcum.

18. De forestis, ut forestarii bene illas defendant, simul et custodiant bestias et pisces. Et si rex alicui⁵ intus foreste feramen unum aut magis dederit, amplius ne prendat quam illi datum sit.

19. Ut vilicus bonus, sapiens, et prudens in opus nostrum eligatur, qui sciat rationem misso nostro reddere et servitium perficere prout loca locata sunt, aedificia emendant, nutriant porcos, iumenta, animalia, ortos, apes, aucas, pullos, vivaria cum piscibus, a vennas, molina, stirpes, terram aratoriam studeant femare. In forestis mansum regale, et ibi vivaria cum piscibus, et homines ibi maneant. Et plantent vineas, faciant pomaria, et ubicumque inveniunt utiles homines, detur illis silva ad stirpandum, ut nostrum servitium immelioretur. Et ut feminae nostrae, quae ad opus nostrum sunt servientes, habeant ex partibus nostris lanam et linum, et faciant sarciles⁶ et camisiles, et perveniant ad cameram nostram per rationem per vilicis nostris aut a missis eius a se transmissis.

20. b Et si quis fidelibus suis⁷ contra adversarium suum pugnam aut aliquod certamen agere voluit, et convocavit ad se aliquem de^c conparis suis ut ei adiutorium praebuisset, et ille⁸ noluit, et exinde negligens permansit, ipsum beneficium quod habuit, auferatur ab eo, et detur ei qui in stabilitate et fidelitate sua permansit.

EXCERPTA CANONUM 4.

1. Cap. De baptismo. Ut unusquisque archiepiscopus suos⁹ suffraganeos diligenter ac studiosae admonere studeat, ut unusquisque suos presbiteros puriter investigare non¹⁰ neglegat, baptismatis sacramentum qualiter agant; et hoc studiosae cuncti episcopi presbiteros doceant¹¹.

2. Ut laici presbiteros non eiciant de ecclesiis, nec mittere praesumant, sine consensu episcoporum¹².

3. Ut laici omnino non audeant munera exigere a presbiteris propter commendationem ecclesiae cuique presbitero.

4. Providendum necesse est, qualiter canonici vivere debeant necnon et monachi, ut secundum ordinem canonicum vel regularem vivere stud. ant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et 2. ² hosti 1. ³ deest satisfecerit. ⁴ maculari 1. ⁵ deest 1. ⁶ sarcil et camisil 1. sarcillos et camisilos 2. B. ⁷ q. de f. nostris 2 B. ⁸ deest 1. ⁹ deest 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ hoc eos st. doceant ut ordinabiliter fiat 2. ¹² s. c. e. deest 2.

NOTÆ.

^a Id est piscaturas, ut interpretatur vir cl. Joannes Mabillon. in notis ad lib. 1 Mirac. S. Germ. episc. Paris., pag. 106 et 118, uti refert præceptum Ludovici Pii de Caroli venna. BALUZ.

^b Baluz., Ut si quis de fidelibus. In.

^c Ita omnes Codices, præter Palatinum, qui compa-

ribus habet Ita etiam manu Tiliæ emendatum legi in Codice Rhemensi. BALUZ.

^d Ex conc. Arelat. c. 3, 4, 5, 6; Mogunt. 26; 19; Arel. 9; Mog. 53; Ar. 12, 13, 14; Turon. 11; Ar. 15; Mog. 25, 17; Ar. 17, 18; Mog. 47; Ar. 20 et Mog. 41; Mog. 52, 40; Ar. 23, 24, 25, 26. In:

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 813, Aug., Sept.).

Capitulare hujus duplicis, sive capitulorum 46 de causis quæ necessariæ erant Ecclesiæ Dei et populo Christiano, mentionem facit annalista Moissiacensis (Monum. Germ., II), quo auctore mense Septembris anni 813 in maximo procerum conventu promulgata sunt, cum tamen annalista Laurissensis (Mon. G., I, 121) ruensem Augustum indicet. Prioris partis editio nostra nititur: 1. Cod. regio Parisiensi inter Suppl. latina, n. 164 bis, sæc. ix; 2. C. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, sæc. x; 3. editione Baluzii, qui primus ex septem antiquis Codicibus mss., uno Palatino bibliothecæ Vaticanæ, altero S. Remigii Rhemensis, tertio S. Vincentii Mettensis, quarto Petri Pithœi, quinto Jacobi Sirmondi, sexto Philiberti de la Mare, senatoris Divionensis, septimo Navarrico, se edidisse fatetur. Quos inter S. Remigii est noster 1; Vaticanus et S. Vincentii Mettensis cum nostro 2 congruunt; Codicem Sirmondi non alium a nostro 1 existimaverim. Alteram partem primus Sirmondus, t. II Conciliorum Galliæ p. 325, ex Codd. S. Vincentii Mettensis et Codice quodam Gandavensi ediderat; quæ Baluzius sub titulo *Capitula de confirmatione constitutionum quas episcopi in synodis auctoritate regia nuper habitis constituerant* repetiit. Nos ope codicum: 1. Bibl. Palatinæ in Vaticano n. 289, sæc. ix, et 2. regii Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 denuo recognovimus. Continet canones conciliorum hoc anno Mogontiæ, Rhemis, Turonis, Cabillione, Arelati celebratorum, quorum constitutiones, Einhardo teste, in illo conventu coram imperatore collatæ sunt.

DE ANNO DECIMO TERTIO ¹.

Karolus serenissimus imperator Augustus, a Deo coronatus, magnus et pacificus, cum episcopis, abbatibus, comitibus, ducibus, omnibusque fidelibus christianæ ecclesiæ, cum consensu consilioque constituit ex ^a lege Salica, Romana atque ^b Gundobada capitula ista in palatio ^c Aquis, ut unusquisque fidelis iustitias ^d ita faceret, quæ ^e et ipse manu propria firmavit capitula ista, ut omnes fideles manu robore studuissent.

1. Ut episcopi circumeant parrochias sibi commissas, et ibi inquirendi studium habeant de incestu, de patricidiis, fraticidiis, adulteriis, cenodoxiis, et ^d alia mala quæ contraria sunt Deo, quæ in sacris scripturis leguntur ^e quæ christiani devitare debent. Et infra illorum parrochias ecclesiæ, cui necesse est, emendandi curam habeant. Similiter ^d nostras a nobis in beneficio datas, quam et aliorum ubi reliquæ, ^e praeesse videntur. Et ut monachi per verbum episcopi et per regimen abbatis, et per bona illorum exempla, regulariter vivant, prout loca locata sunt. Et ut praepositus et hi qui foras monasteria sunt, ne venatores ^e habeant; quia iam frequenter iussimus, ne monachi foras monasterio habitassent.

2. Ut ecclesiæ, viduae, pupilli per bannum regis pacem habeant. Sin aliter, in praesentia nostra hoc veniat, si fieri potest. Sin autem, missi nostri investigent illud quomodo gestum sit.

A 3. Ut iumenta pacem habeant similiter per bannum regis.

4. Ut hi qui beneficium nostrum habent, bene illud in meliorare in omni re studeant. Et ut missi nostri hoc sciant.

5. Ut vicarii nostri vel centenarii a servo regis mancipia ne emanent. Et ut ipsi vicarii de hereditate, foris heredibus si extiterit, ad opus nostrum recipiatur, ne illud fraudetur.

6. De his qui a litterarum conscriptione ingenui fuerint, si sine traditione mortui fuerint, hereditas eorum ad opus nostrum recipiatur. Nec comis nec vicarius illud sibi societ, sed ad opus nostrum revocetur. Similiter volumus ut banni nostri de illis unde censa exigunt, ut ipsa censa ad nostrum opus vel ubi nos iubemus veniant.

B 7. De hereditate inter ^d heredes, si contentiose egerint, et rex missum suum ad illam divisionem transmiserit, decimum mancipium et decimam virgam hereditatis fisco regis detur.

8. Ut vicarii ^d luparios habeant, unusquisque in suo ministerio duos. Et ipsi de hoste pergendi et de placito comitis vel vicarii ne custodiant, nisi clamor super eum veniat. Et ipsi certare studeant de hoc ut profectum exinde habeant, et ipsae pelles luporum ad nostrum opus dentur. Et unusquisque de his qui in illo ministerio placitum custodiunt, detur eis modium unum de annona.

9. De hoste pergendi, ut comiti in suo comitatu

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita 2. nulla inscriptio in 1. ² istas 2. ³ lege qui. ⁴ S. tam n. B. ⁵ u. r. deest 2. ⁶ venditores 2. i. se h. si B.

NOTÆ.

^a Janus a Costa in titulum 2 lib. II Decretalium, pag. 358, loquens de lege Salica, Gundobada, et Romana: « Has enim tres leges diu intactas et illibatas in hoc regno remansisse constat vel ex excerptis capitulis a Carolo Magno ex triplici lege, id est Salica, Gundobada, et Romana, quæ mss. habet doctissimus soc. Jesu presb. Jacobus Sirmondus BALUZ.

^b Vetus exemplar Sirmondi, itemque Rhemense S. Remigii et Divionense habent *Gombata*. Quod idem est. Adversus hanc legem, nimirum adversus illam partem in qua monomachia præcipitur ad discernendas res dubias et obscuras, librum scripsit Agobardus archiepiscopus Lugdunensis. Id.

^c Ubi habitum a Carolo generalem fuisse conventum anno 813 docet Eginhardus, et in eo Ludovicum C a Carolo consortem imperii factum esse, Bernardum vero regem Italiæ. Id.

^d Codex Divionensis, cui consentiunt emendationes manu Joannis Tili, appositæ in libro Rhemensi. Codex Palatinus habet *alia mala*. Quæ lectio exstat etiam in antiquis exemplaribus Pithæi et Sirmondi. BALUZ.

^e In codice Rhemensi emendatum est manu Joannis Tili, « quod a christianis devitari debentur. » Quod indicat emendationes illas a Tilio descriptas esse ex vetusto quodam libro nobis ignoto. Id.

^f Ad capiendos lupos, qui tum regnum Francorum valde infestabant. Frotharius episcopus Tullensis epist. 26: « Luporum rabida infestatione animas hominum Christianas subito necari videmus. »

per bannum unumquemque hominem per sexaginta solidos in hostem pergere bannire studeat, ut ad placitum denuntiatum ad illum locum ubi iubetur veniant. Et ipse comis praevidet quomodo sint parati, id est lanceam, scutum, aut ¹ arcum cum duas cordas, sagittas duodecim. De his uterque habeant. Et episcopi, comites, abbates, hos homines habeant qui hoc bene provideant, et ad diem denuntiati placiti veniant, et ibi ostendant quomodo sint parati. Habeant loricas vel galeas, et temporalem hostem, id est aestivo tempore.

10. Ut regis spensa in carra ducatur, simul episcoporum, comitum, abbatum, et optimatum regis, farinam, vinum, baccones, et victum abundanter, molas, dolatorias, secures, taretros, fundibulas, et illos homines qui exinde bene sciant iactare. Et marscalci regis adducant eis petras in saumas viginti, si opus est. Et unusquisque hostiliter sit paratus, et omnia utensilia sufficienter habeant. Et unusquisque comis duas partes de herba in suo comitatu defendat ad opus illius hostis²; et habeat pontes bonos, naves bonas.

11. Ut comites, unusquisque in suo comitatu, carcerem habeant. Et iudices atque vicarii patibulos habeant.

12. Ut homines boni generis qui infra comitatu inique vel iniuste agunt, in praesentia regis ducantur; et rex super eos distractionem faciat carcerandi, exsiliandi, usque ad emendationem illorum.

13. Ut vicarii munera ne accipiant pro illos latrones, qui ante comite iudicati fuerint ad mortem. Quod si hoc perpetraverint, tale iudicium sustineant, sicut et latro iudicatus fuit; quia postquam scabini eum diiudicaverint, non est licentia comitis vel vicarii ei vitam concedere. Sed si bannus ei iudicatus fuerit, et banno peracto, stet in eo interim, usquedum comiti et eo qui clamorem vel causam ad eum habuit³, et tunc sit foris banno.

14. Ut episcopi et abbates advocatos habeant. Et ipsi habeant in illo comitatu propriam hereditatem. Et ut ipsi recti et boni sint, et habeant voluntatem recte et iuste causas perficere.

15. Ut vicarii eos qui pro furto se in servitio tradere cupiunt, non consentiant, sed secundum iustum iudicium terminetur.

16. Quod nullus seniorem suum dimittat postquam ab eo acciperit valente solido uno; excepto si eum vult occidere, aut cum baculo caedere, vel

uxorem aut filiam maculare⁴, seu hereditatem ei tollere.

17. Quod nullus in hoste baculum habeat, sed arcum.

18. De forestis, ut forestarii bene illas defendant, simul et custodiant bestias et pisces. Et si rex alicui⁵ intus foreste feramen unum aut magis dederit, amplius ne prendaat quam illi datum sit.

19. Ut vilicus bonus, sapiens, et prudens in opus nostrum eligatur, qui sciat rationem misso nostro reddere et servitium perficere prout loca locata sunt, aedificia emendant, nutriant porcos, iumenta, animalia, ortos, apes, aucas, pullos, vivaria cum piscibus, a vennas, molina, stirpes, terram aratoriam studeant femare. In forestis mansum regale, et ibi vivaria cum piscibus, et homines ibi maneant. Et plantent vineas, faciant pomaria, et ubicunque inveniunt utiles homines, detur illis silva ad stirpandum, ut nostrum servitium immelioretur. Et ut feminae nostrae, quae ad opus nostrum sunt servientes, habeant ex partibus nostris lanam et linum, et faciant sarciles⁶ et camisiles, et perveniant ad cameram nostram per rationem per vilicis nostris aut a missis eius a se transmissis.

20. ^b Et si quis fidelibus suis⁷ contra adversarium suum pugnam aut aliquod certamen agere voluit, et convocavit ad se aliquem de^c comparis suis ut ei adiutorium praebuisset, et ille⁸ noluit, et exinde negligens permansit, ipsum beneficium quod habuit, auferatur ab eo, et detur ei qui in stabilitate et fidelitate sua permansit.

EXCERPTA CANONUM ^d.

1. Cap. *De baptismo*. Ut unusquisque archiepiscopus suos⁹ suffraganeos diligenter ac studiosae admonere studeat, ut unusquisque suos presbiteros puriter investigare non¹⁰ neglegat, baptismatis sacramentum qualiter agant; et hoc studiosae cuncti episcopi presbiteros doceant¹¹.

2. Ut laici presbiteros non eiciant de ecclesiis, nec mittere praesumant, sine consensu episcoporum¹².

3. Ut laici omnino non audeant munera exigere a presbiteris propter commendationem ecclesiae cuique presbitero.

4. Providendum necesse est, qualiter canonici vivere debeant necnon et monachi, ut secundum ordinem canonicum vel regularem vivere stud. ant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et 2. ² hosti 1. ³ deest satisfecerit. ⁴ maculari 1. ⁵ deest 1. ⁶ sarcil et camisil 1. sarcillos et camisilos 2. B. ⁷ q. de f. nostris 2 B. ⁸ deest 1. ⁹ deest 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ hoc eos st. doceant ut ordinabiliter fiat 2. ¹² s. c. e. deest 2.

NOTÆ.

^a Il est piscaturas, ut interpretatur vir cl. Joannes Mabillon. in notis ad lib. 1 Mirac. S. Germ. episc. Paris., pag. 106 et 118, uti refert præceptum Ludovici Pii de Caroli venna. BALUZ.

^b Baluz., *Ut si quis de fidelibus*. In.

^c Ita omnes Codices, præter Palatinum, qui compa-

ribus habet Ita etiam manu Tili emendatum legi in Codice Rhemensi. BALUZ.

^d Ex conc. Arelat. c. 3, 4, 5, 6; Mogunt. 26; 19; Arel. 9; Mog. 55; Ar. 12, 13, 14; Turon. 11; Ar. 15; Mog. 25, 17; Ar. 17, 18; Mog. 47; Ar. 20 et Mog. 41; Mog. 52, 40; Ar. 23, 21, 25, 26. In.

CAPITULARE AQUISGRANENSE (An. 813, Aug., Sept.).

Capitulare hujus duplicis, sive capitulorum 46 de causis quæ necessarizæ erant Ecclesiæ Dei et populo Christiano, mentionem facit annalista Moissiacensis (Monum. Germ., II), quo auctore mense Septembri anni 813 in maximo procerum conventu promulgata sunt, cum tamen annalista Laurissensis (Mon. G., I, 121) ruensem Augustum indicet. Prioris partis editio nostra nititur: 1. Cod. regio Parisiensi inter Suppl. latina, n. 164 bis, sæc. ix; 2. C. Paris. inter Suppl. lat. n. 75, sæc. x; 3. editione Baluzii, qui primus ex septem antiquis Codicibus mss., uno Palatino bibliothecæ Vaticanæ, altero S. Remigii Rhemensis, tertio S. Vincentii Mettensis, quarto Petri Pithœi, quinto Jacobi Sirmondi, sexto Philiberti de la Mare, senatoris Divionensis, septimo Navarrico, se edidisse fatetur. Quos inter S. Remigii est noster 1; Vaticanus et S. Vincentii Mettensis cum nostro 2 congruunt; Codicem Sirmondi non alium a nostro 1 existimaverim. Alteram partem primus Sirmondus, t. II Conciliorum Gallizæ p. 325, ex Codd. S. Vincentii Mettensis et Codice quodam Gandavensi ediderat; quæ Baluzius sub titulo *Capitula de confirmatione constitutionum quas episcopi in synodis auctoritate regia nuper habitis constituerant* repetiit. Nos ope codicum: 1. Bibl. Palatinæ in Vaticano n. 289, sæc. ix, et 2. regii Parisiensis inter Suppl. lat. n. 75 denuo recognovimus. Continent canones conciliorum hoc anno Mogontiæ, Rhemis, Turonis, Cahillione, Arelati celebratorum, quorum constitutiones, Einhardo teste, in illo conventu coram imperatore collatæ sunt.

DE ANNO DECIMO TERTIO ¹.

Karolus serenissimus imperator Augustus, a Deo coronatus, magnus et pacificus, cum episcopis, abbatibus, comitibus, ducibus, omnibusque fidelibus christianæ ecclesiæ, cum consensu consilioque constituit ex ^a lege Salica, Romana atque ^b Gundobada capitula ista in palatio ^c Aquis, ut unusquisque fidelis iustitias ^d ita faceret, quæ ^e et ipse manu propria firmavit capitula ista, ut omnes fideles manu robore studuissent.

1. Ut episcopi circumeant parrochias sibi commissas, et ibi inquirendi studium habeant de incestu, de patricidiis, fraticidiis, adulteriis, cenodoxiis, et ^d alia mala quæ contraria sunt Deo, quæ in sacris scripturis leguntur ^e quæ christiani devitare debent. Et infra illorum parrochias ecclesiæ, cui necesse est, emendandi curam habeant. Similiter ^b nostras a nobis in beneficio datas, quam et aliorum ubi reliquias, ^e praeesse videntur. Et ut monachi per verbum episcopi et per regimen abbatis, et per bona illorum exempla, regulariter vivant, prout loca locata sunt. Et ut praepositus et hi qui foras monasteria sunt, ne venatores ^e habeant; quia iam frequenter iussimus, ne monachi foras monasterio habitassent.

2. Ut ecclesiæ, viduae, pupilli per bannum regis pacem habeant. Sin aliter, in praesentia nostra hoc veniat, si fieri potest. Sin autem, missi nostri investigent illud quomodo gestum sit.

A 3. Ut iumenta pacem habeant similiter per bannum regis.

4. Ut hi qui beneficium nostrum habent, bene illud immeliorare in omni re studeant. Et ut missi nostri hoc sciant.

5. Ut vicarii nostri vel centenarii a servo regis mancipia ne emant. Et ut ipsi vicarii de hereditate, foris heredibus si extiterit, ad opus nostrum recipiatur, ne illud fraudetur.

6. De his qui a litterarum conscriptione ingenui fuerint, si sine traditione mortui fuerint, hereditas eorum ad opus nostrum recipiatur. Nec comis nec vicarius illud sibi societ, sed ad opus nostrum revocetur. Similiter volumus ut banni nostri de illis unde censa exigunt, ut ipsa censa ad nostrum opus vel ubi nos iubemus veniant.

B 7. De hereditate inter ^d heredes, si contentiose egerint, et rex missum suum ad illam divisionem transmiserit, decimum mancipium et decimam virgam hereditatis fisco regis detur.

8. Ut vicarii ^d luparios habeant, unusquisque in suo ministerio duos. Et ipsi de hoste pergendi et de placito comitis vel vicarii ne custodiant, nisi clamor super eum veniat. Et ipsi certare studeant de hoc ut profectum exinde habeant, et ipsae pelles luporum ad nostrum opus dentur. Et unusquisque de his qui in illo ministerio placitum custodiunt, detur eis modicum unum de annona.

9. De hoste pergendi, ut comiti in suo comitatu

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita 2. nulla inscriptio in 1. ² istas 2. ³ lege qui. ⁴ S. tam n. B. ⁵ u. r. deest 2. ⁶ venditores 2. i. se h. si B.

NOTÆ.

^a Janus a Costa in titulum 2 lib. II Decretalium, pag. 358, loquens de lege Salica, Gundobada, et Romana: « Has enim tres leges diu intactas et illibatas in hoc regno remansisse constat vel ex excerptis capitulis a Carolo Magno ex triplici lege, id est Salica, Gundobalda, et Romana, quæ mss. habet doctissimus soc. Jesu presb. Jacobus Sirmondus BALUZ.

^b Vetus exemplar Sirmondi, itemque Rhemense S. Remigii et Divionense habent *Gombata*. Quod idem est. Adversus hanc legem, nimirum adversus illam partem in qua monomachia præcipitur ad discernendas res dubias et obscuras, librum scripsit Agobardus archiepiscopus Lugdunensis. Id.

^c Ubi habitum a Carolo generalem fuisse conventum anno 813 docet Eginhardus, et in eo Ludovicum

C a Carolo consortem imperii factum esse, Bernardum vero regem Italiz. Id.

^d Codex Divionensis, cui consentiunt emendationes manu Joannis Tili, appositz in libro Rhemensi. Codex Palatinus habet *alia mala*. Quæ lectio exstat etiam in antiquis exemplaribus Pithæi et Sirmondi. BALUZ.

^e In codice Rhemensi emendatum est manu Joannis Tili, « quod a christianis devitari debentur. » Quod indicat emendationes illas a Tilio descriptas esse ex vetusto quodam libro nobis ignoto. Id.

^f Ad capiendos lupos, qui tum regnum Francorum valde infestabant. Frotharius episcopus Tullensis epist. 26: « Luporum rabida infestatione animas hominum Christianas subito necari videmus. »

per bannum unumquemque hominem per sexaginta solidos in hostem pergere bannire studeat, ut ad placitum denuntiatum ad illum locum ubi iubetur veniant. Et ipse comis praeveniat quomodo sint parati, id est lanceam, scutum, aut arcum cum duas cordas, sagittas duodecim. De his uterque habeant. Et episcopi, comites, abbates, hos homines habeant qui hoc bene provideant, et ad diem denuntiati placiti veniant, et ibi ostendant quomodo sint parati. Habeant loricas vel galeas, et temporalem hostem, et est aetivo tempore.

10. Ut regis spensa in carra ducatur, simul episcoporum, comitum, abbatum, et optimatum regis, farinam, vinum, baccones, et victum abundanter, molas, dolatorias, secures, taretros, fundibulas, et illos homines qui exinde bene sciant iactare. Et marscalci regis adducant eis petras in saumas viginti, si opus est. Et unusquisque hostiliter sit paratus, et omnia utensilia sufficienter habeant. Et unusquisque comis duas partes de herba in suo comitatu defendat ad opus illius hostis; et habeat pontes bonos, naves bonas.

11. Ut comites, unusquisque in suo comitatu, carcerem habeant. Et iudices atque vicarii patibulos habeant.

12. Ut homines boni generis qui infra comitatu inique vel iniuste agunt, in praesentia regis ducantur; et rex super eos distractionem faciat carcerandi, exsiliandi, usque ad emendationem illorum.

13. Ut vicarii munera ne accipiant pro illos latrones, qui ante comite iudicati fuerint ad mortem. Quod si hoc perpetraverint, tale iudicium sustineant, sicut et latro iudicatus fuit; quia postquam scabini eum diiudicaverint, non est licentia comitis vel vicarii ei vitam concedere. Sed si bannus ei iudicatus fuerit, et banno peracto, stet in eo interim, usque dum comiti et eo qui clamorem vel causam ad eum habuit, et tunc sit foris banno.

14. Ut episcopi et abbates advocatos habeant. Et ipsi habeant in illo comitatu propriam hereditatem. Et ut ipsi recti et boni sint, et habeant voluntatem recte et iuste causas perficere.

15. Ut vicarii eos qui pro furto se in servitio tradere cupiunt, non consentiant, sed secundum iustum iudicium terminetur.

16. Quod nullus seniorem suum dimittat postquam ab eo acciperit valente solido uno; excepto si eum vult occidere, aut eum baculo caedere, vel

uxorem aut filiam maculare, seu hereditatem ei tollere.

17. Quod nullus in hoste baculum habeat, sed arcum.

18. De forestis, ut forestarii bene illas defendant, simul et custodiant bestias et pisces. Et si rex alicuius intus foreste feramen unum aut magis dederit, amplius ne prendat quam illi datum sit.

19. Ut vilicus bonus, sapiens, et prudens in opus nostrum eligatur, qui sciat rationem misso nostro reddere et servitium perficere prout loca locata sunt, aedificia emendant, nutriant porcos, iumenta, animalia, ortos, apes, aucas, pullos, vivaria cum piscibus, a vennas, molina, stirpes, terram aratoriam studeant femare. In forestis mansum regale, et ibi vivaria cum piscibus, et homines ibi maneant. Et plantent vineas, faciant pomaria, et ubicumque inveniunt utiles homines, detur illis silva ad stirpandum, ut nostrum servitium immelioretur. Et ut feminae nostrae, quae ad opus nostrum sunt servientes, habeant ex partibus nostris lanam et linum, et faciant sarciles et camisiles, et perveniant ad cameram nostram per rationem per vilicis nostris aut a missis eius a se transmissis.

20. Et si quis fidelibus suis contra adversarium suum pugnam aut aliquod certamen agere voluit, et convocavit ad se aliquem de comparis suis ut ei adiutorium praeberisset, et ille noluit, et exinde negligens permansit, ipsum beneficium quod habuit, auferatur ab eo, et detur ei qui in stabilitate et fidelitate sua permansit.

EXCERPTA CANONUM d.

1. Cap. De baptismo. Ut unusquisque archiepiscopus suos suffraganeos diligenter ac studiosae admonere studeat, ut unusquisque suos presbiteros puriter investigare non negligat, baptismatis sacramentum qualiter agant; et hoc studiosae cuncti episcopi presbiteros doceant.

2. Ut laici presbiteros non eiciant de ecclesiis, nec mittere praesumant, sine consensu episcoporum.

3. Ut laici omnino non audeant munera exigere a presbiteris propter commendationem ecclesiae cuiusque presbitero.

4. Providendum necesse est, qualiter canonici vivere debeant necnon et monachi, ut secundum ordinem canonicum vel regularem vivere stud. ant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ et 2. ² hosti 1. ³ deest satisfecerit. ⁴ maculari 1. ⁵ deest 1. ⁶ sarcil et camisil 1. sarcillos et camisilos 2. B. ⁷ q. de f. nostris 2 B. ⁸ deest 1. ⁹ deest 1. ¹⁰ deest 1. ¹¹ hoc eos st. doceant ut ordinabiliter fiat 2. ¹² s. c. e. deest 2.

NOTÆ.

^a Il est piscaturas, ut interpretatur vir cl. Joannes Mabillon. in notis ad lib. 1 Mirac. S. Germ. episc. Paris., pag. 106 et 118, uti refert præceptum Ludovici Pii de Caroli venna. BALUZ.

^b Baluz., Ut si quis de fidelibus. In.

^c Ita omnes Codices, præter Palatinum, qui compa-

ribus habet Ita etiam manu Tiliæ emendatum legi in Codice Rhemensi. BALUZ.

^d Ex conc. Arelat. c. 3, 4, 5, 6; Mogunt. 26; 19; Arel. 9; Mog. 53; Ar. 12, 13, 14; Turon. 11; Ar. 15; Mog. 25, 17; Ar. 17, 18; Mog. 47; Ar. 20 et Mog. 41; Mog. 52, 40; Ar. 23, 21, 25, 26. In:

iudicio terminentur. Prius vero, id est ante obitum praedicti domni Pippini regis causae commissae, vel omnino non moveantur, vel salvae usque ad interrogationem nostram reserventur.

2. Ut episcopi, abbates, comites, et potentiores quique, si causam inter se habuerint, ac se pacificare noluerint, ad nostram iubeantur venire praesentiam, neque illorum contentio aliubi diiudicetur¹, neque propter hoc pauperum et minus potentium iustitiae remaneant. Neque² comes palatii nostri potentiores causas sine nostra iussione finire praesumat, sed tantum ad pauperum et minus potentium³ iustitias faciendas sibi sciat esse vacandum.

3. Ut quodcumque testes ad rem quamlibet discutendam quaerendi atque eligendi sunt, a misso nostro et comite in cuius ministerio de rebus quallibuscumque agendum est, tales eligantur, quales optimi in ipso pago inveniri possunt. Et non liceat litigatores per praemia⁴ falsos testes adducere, sicut actenus fieri solebant.

4. Ut nullus homo in placito centenarii, neque ad mortem neque ad libertatem suam amittendam, aut ad res reddendas vel mancipia, iudicetur; sed ista aut in praesentia comitis vel missorum nostrorum iudicentur⁵.

5. Ut missi nostri diligenter inquirant et describere faciant unusquisque in missatico, quid unusquisque de beneficio habeat, vel quot homines casatos in ipso beneficio.

6. Quomodo eadem beneficia condita sunt, aut quis de beneficio suo alodem comparavit vel struxit.

7. Ut non solum beneficia episcoporum, abbatum, abbatissarum, atque comitum, sive vassallorum nostrorum⁶, sed etiam nostri fisci describantur⁷, ut

A scire possemus quantum etiam de nostra⁸ in uniuscuiusque legatione habeamus.

8. Volumus propter iustitias quae usque modo de parte comitum remanserunt, quatuor tantum mensibus in anno missi nostri legationes nostras exerceant, in hieme Ianuario, in verno Aprili, in aestate Iulio, in autumno Octobrio. Ceteris vero mensibus unusquisque comitum placito suo habeat et iustitias faciat. Missi autem nostri quater in anno mense uno⁹ et in quatuor locis habeant placita sua cum illis comitibus, quibus congruum fuerit ut ad eum locum possint convenire.

9. Ut quicquid ille missus in illo missatico aliter factum invenerit quam nostra sit iussio, non solum illud emendare iubeat, sed etiam ad nos ipsam rem, qualiter ab eo inventa est, deferat.

10. Ut missi nostri censos nostros perquirant diligenter, undecumque antiquitus venire ad partem regis solebant. Similiter et freda. Et nobis renunciant, ut nos ordinemus, quid de his in futurum fieri debeat.

11. Ut de rebus unde censum ad partem regis exire solebat, si ad aliquam ecclesiam traditae sunt, aut tradantur propriis heredibus, aut qui eas retinuerit, vel illum censum persolvat.

12. Ut unusquisque missorum nostrorum, in placito suo notum faciat comitibus qui ad eius missaticum pertinent, ut in illis mensibus quibus ille legationem suam non exercet, convenient inter se et communia placita faciant, tam ad latrones distringendos, quam ad ceteras iustitias faciendas.

13. Ut missi nostri populum nostrum iterum nobis fidelitatem promittere faciant secundum consuetudinem iamdudum ordinatam. Et ipsi aperiant et interpretentur illis hominibus, qualiter ipsum sacramentum et fidelitatem erga nos servare debeant.

VARIANTES LECTIONES.

¹ ita correxi, codex diuideretur corr. finiatur. ² N. ullus c. p. n. Ansegis. ³ p. ut in omnibus causis pro illis rationem reddere possint. Mur. c. 43. K. M. absque codicum auctoritate. ⁴ ita codd. Langob. et Ansegisus; plurima 1 et B. ⁵ codd. legum Langobard. alterum capitulum de centenariis exhibent, quod infra daturus sumus. ⁶ uestrorum 1. ⁷ d. in breve, ut Ansegis. ⁸ substantia scilicet; nostro Ansegis. ⁹ vox superadjecta 1.

BENEFICIORUM FISCORUMQUE REGALIIUM DESCRIBENDORUM FORMULAE.

Cum imperator anno 807 capite septimo capitularis Aquensis praecipisset, ut missi dominici beneficia tam ecclesiastica quam alia per totum imperium suum in breviarent, anno 812 cap. 7, capitularis proxime superioris, ut non solum beneficia episcoporum, abbatum, abbatissarum atque comitum sive vassallorum suorum, sed etiam fisci regales describerentur, constituit^a. Quod ut ex voto atque eodem per universum imperium modo fieret, formulis^b opus erat, ad instructionem missorum comparatis. Partem earum servavit nobis codex bibl. dacalis Guelferbytanæ inter Helmstadiensens n. 254 insignis, saeculo IX ineunte in membrana solito longiori exaratus, unde primum ab Eckharto in Commentariis de Francia Orientali t. II, p. 902-910, deinde a Brunzio in libro *Beiträge zu den deutschen Rechten des Mittelalters*, p. 57-79, editæ, jam tertio

NOTÆ.

^a Bona monasteriorum vel ecclesiarum nonnullarum, necessitate aliqua exigente, jam antea descripta fuerunt, e. g. anno 787, per missos Caroli bona monasterii Fontanellensis (*Monum. Germ. II, 290*); Alcuino iubente bona monasterii S. Martini Turonensis.

^b Formulas esse, praecipue ex sententiis et sic caetera brevare debes, et sic caetera de talibus rebus brevare debes. Item abbreviandum de pecuniis, et sic de caeteris omnibus praeteritis et presentibus vel reliquis numerabis, tum ex vocibus ille, illa, illud,

D illius, etc. nominis omissi loco nonnunquam adhibitis patet. Descriptionis ipsius, jam deperditæ, fragmentum exstare videtur in polyptico monasterii Fossatensis apud Baluzium t. II, col. 1567-91. Polypticus abbatiae Sancti Germani Parisiensis, Irmimonis qui hoc ap. 812 abbatiae regimen suscepit nomine clarus, documentum ævi Carolini pretiosissimum moxque viri doctissimi Gérard opera lucem visurum, multo prolixior est, quam qui formularum nostrarum præceptis congreret.